

m e d d o b j e

1-3

ALOJZIJ GERŽINIČ (BUENOS AIRES), INTELIGENCA IN DRUŽBA (1) * KAREL MAUSER (CLEVELAND), NEKOČ BOM ČISTO SAM (17) * VINKO BRUMEN (BUENOS AIRES), FILOZOF FRANCE VEBER (18) * MILENA ŠOUKAL (CHICAGO), POLDAN (28), IZPRANI PROD (30) * RUDA JURČEC (BUENOS AIRES), POST SCRIPTUM (32) * FRANCE PAPEŽ (BUENOS AIRES), EKSPRESIJE O NARAVI (103) * VINKO BRUMEN, O POLITIKI IN POLITIKIH (106)

ČAS NA TRIBUNI: LITERARNI, POTOPISNI IN DRUGI ZAPISKI (ZORKO SIMČIČ, BUENOS AIRES, 156) * GOR CHEZ IZERO (J. V., SEATTLE, 174) * MISLI K MISLIM (MARKO KREMŽAR, BUENOS AIRES, 179) * ČRTA IN PROSTOR: NOVA KNJIGA O MEŠTROVIČU (MARIJAN MAROLT, BUENOS AIRES, 183) * ZAPISKI: SLOVENSKA KNJIGA V LETU 1964 (MARTIN JEVIKAR, TRST, 185) * VELIKONJEVA NAGRADA SKA ZA LETO 1965 (198)

D 129907

M E D D O B J E

LETO IX

1965

ŠTEV. 1-3

Izdaja Slovenska kulturna akcija

Uredniki: Zorko Simčič, Ruda Jurčec, Rafko Vodeb

Naslov uredništva v Evropi: Rafko Vodeb, Via del Colli della Farnesina 140, Roma, Italia. Naslov uredništva in uprave v Ameriki: Ramón Falcón 4158, Buenos Aires, Argentina. — Revija izhaja letno v šestih številkah. Prizpevki s psevdonimom se objavljajo samo, kadar je uredništvu znano tudi pravo avtorjevo ime. Rokopisi se ne vračajo.

Ovitek: arh. Marijan Eiletz

Cena temu zvezku: 600 mšn. — 4 U\$S — 1800 LIT — 18 NF
14 DMK — 80 šilingov

Izšlo kot 58. publikacija Slovenske kulturne akcije

Tisk tiskarne „Editorial Baraga“, Pedernera 3253, Buenos Aires.

Registro Nacional de Propiedad Intelectual N.º 895544 — Editor responsable Rodolfo Jurcec,
Ramón L. Falcón 4158, Bs. Aires.

CORREO ARGENTINO	SUC. 6	TARIFA REDUCIDA
		CONCESION 7806

INTELIGENCA IN DRUŽBA

Alojzij Geržinič

I. OPREDELBA

Kaj je inteligenca (izobraženstvo)? Kdo so inteligenti (razumniki)? Ljudje z najbolj razvito in izšolano inteligenco (tu se ta beseda uporablja v pomenu intelekta, razumnosti), to je z največjo močjo in spretnostjo spoznavanja in grajenja s spoznavami. Spoznavanje — prodiranje z duševnimi očmi v jedro stvari in njih odnosov — ima dva poglobljena organa: um s predstavami, pojmi, sklepanjem in mišljenjem, pa intuicijo — neposredno videnje, dojetje resničnosti brez aparata logike. Prvi način je lasten znanstveniku, drugi umetniku. Le-ta ima s prvim (navadno akademsko izobraženim znanstvenikom) enakovredno mesto med inteligenco.

Med znanstveniki je razločevati v skladu z dvojno človeško usmerjenostjo in obema osnovnima tipoma človeka dve skupini; v eni ima mesto vedež ali modrec (homo sapiens), v drugi izdelovavec, urejevalec, pridelovavec (homo faber). V prvo skupino gredo izobraženci z razvito sprejemljivostjo in ustvarjalno močjo na področju treh temeljnih metafizičnih idej v stvarstvu — resnice, dobrote, lepote. Ti ohranjajo in bogate skupno z umetniki duhovno kulturo. Imenujmo jih *kulturnike*; lahko bi jim dejali tudi humanistično usmerjeni intelektualci.

V drugi skupini pa je vodilna težnja po obvladovanju zunanega sveta, stvari, ali pa po organiziranju družbe. Takim izobražencem je um predvsem sredstvo za pridobitev in stopnjevanje politično ali gospodarsko pojmovane moči in oblasti v službi praktičnih ciljev. Imenujmo te izobražence *tehnične in organizatorične specialiste*.

Predavanje na 13. socialnem dnevu v Buenos Airesu 8. avgusta 1965. Za sociološko orientacijo v temi mi je največ nudil članek monakovskega profesorja dr. Alfreda v. Martina *Intelligenz* v delu *Wörterbuch der Soziologie* (str. 235 - 242), ki je izšlo l. 1956 v Stuttgartu, založba Ferd. Enke, pod vodstvom W. Bernsdorfa in F. Bülowa.

V ožjem pomenu gledamo v inteligenci pripadnike prve skupine, kulturnike. Talent in izobrazba sta jih usposobila za gibanje in ustvarjanje v duhovnem svetu. V tem se ločijo ne le od tehničnih in organizatoričnih specialistov, ampak tudi od ostalih ljudi, ki sestavljajo *vodstveno plast*. Ta se razteza na tri področja. Področje duhovnih vrednot je področje kulturnikov, drugi dve področji pa sta svet vitalnih dobrin — tu delujejo gospodarstvenik, zdravnik, vojak, športnik — in sfera socialnih dobrin, kjer vodijo politik, zakonodavec, sodnik, karitativni delavec.

II. FUNKCIJE IN NALOGE INTELEKTUALCA V DRUŽBI

Pij XII. je razumnike v življenju naroda primerjal z možgani.* Priprava, vaja in stalna naravnava so jih obrnili k vrednotam, ki so izven družbe, in so zanjo večje vrednosti kot dobrine, ki so ji lastne (vitalne in socialne dobrine).

Namesto papeževe primere bi se lahko poslužili tudi tele: inteligenca predstavlja v družbi „čisti um“, ki mu je naloga prodirati v zakone stvarstva. „Praktični um“ („pamet“) pa je porazdeljen po vseh plasteh; ta vodi človeka skozi moralne probleme in po vsakodnevni materialni in družbeni stvarnosti.

Najvišje duhovne vrednote (verske in moralne) so spoznatne in potrebne vsakemu posamezniku; tako npr. božje bivanje, razodete resnice, namen življenja, npravne postavbe (poštenje, ljubezen). Profesor teologije in nepismen pastir lahko oba dosežeta svetost. Ne more pa pastir spekulativno (znanstveno) prodreti v ta področja.

Vse ostale duhovne vrednote (recimo: svetna kultura) od najpreprostejših pojmov do največičastnejših znanstvenih sistemov in umetnostnih stvaritev pa so dosegljive, čim višje so, vedno manjšemu številu. Na vrhu je inteligenca, vzdiguje se nad splošno kulturno vršino, ki jo narod v vsaki dobi ima. Katere so njene bistvene naloge?

1.) *Uresničevanje kulturnih vrednot* je prva velika naloga inteligence. Možno je tu dvoje: poustvarjanje (reprodukcija) in pravo ustvarjanje. Najprej gre za to, da razumnik spozna, zajame in asimilira pretekle in sedanje že uresničene duhovne dobrine, jih hrani in ureja; potem, da jih posreduje drugim, jim vedno znova vdihuje življenje in z njimi oblikuje narodno kulturo. To se navadno dogaja v izvrševanju poklicnega dela. Tako poustvarjajo ne le teolog, filozof, profesor, kustos, kritik, virtuoz, igravec in pevec, marveč tudi sodnik, odvetnik, zdravnik, inženirji vseh vrst itd. (torej strokovnjaki, ki so vpreženi na področjih socialnih in vitalnih dobrin).

Višja stopnja je ustvarjanje. Ko mislec, znanstvenik ali umetnik obvlada to, kar je zraslo v njegovi stroki, se more povzpeti do lastnih stvaritev, prispeva svoja dognanja in odkritja,

* Govor katoliškim izobražencem 20. aprila 1941.

snuje svoje teorije, objavlja svoja dela. Tako nastaja visoka kultura v narodu. Njeni vrhovi so del svetovne kulture.

Zgradba narodne kulture je toliko bolj trdna, kolikor trdnjši so njeni temelji: нравna in izobrazbena ravan preprostega ljudstva in mladine; kolikor više stoji ravnina, na kateri se giblje srednji stan, in ravnina, kjer izobraženstvo poustvarja podedovane in tuje kulturne vrednote. Razen tega mora biti med temi ravninami živo prelivanje, organska povezava. Če so razdalje prevelike in če ni stikov, je vsa zgradba v veliki nevarnosti.

Naš primer izpred 130 let je kaj poučen. Prešeren — eden najvišjih vrhov v tedanji svetovni liriki — se pojavi po redkih in brezpomembnih poskusih posvetnega pesništva z nebogljenim Vodnikom vred. Ta „čudež“ pa ima svojo naravno razlago: нравna in umska čvrstost prejšnjih rodov skozi stoletja; vztrajno razvijanje lepotnega čuta v folklornem poustvarjanju in ustvarjanju; močno življenje ljudske pesmi, kar je dalo jeziku sorazmerno voljnost; znanstvena (slovarji, Kopitar), šolska in pripovedna (sveto pismo, Linhart, Vodnik, Ravnikar) obdelava proze. Tako sta Prešeren in Čop ob študiju svetovne književnosti zaradi pesnikove izredne ustvarjalne sile mogla misliti na visoko poezijo v svojem jeziku. Preteči pa je morala precej dolgo doba, preden je minila nevarnost, da se ta stolp zruši. Prvič je šlo za to, ali Slovenci sploh obdrže svoj jezik; drugič: ali se bo srednja plast toliko dvignila, da med vrhom in sicer zdravim, a nizkim temeljem ne bo praznine. Zgodilo se je, da je prav Prešernova poezija odločilno pomagala pri rešitvi teh dveh vprašanj: Naši predniki so v mnogem zaradi nje obdržali svoj jezik tudi v književnosti; meščanstvo pa se je vcepilo v slovenstvo in se kulturno vzdignilo tudi po zaslugi Prešernove umetnosti in njenih nadaljevalcev. Naglo je celotna kultura dobila organično obliko in razvoj.

Mnogo težje je to bilo v Rusiji. Razcep med izobraženstvom in neuko kmečke maso je bil popoln, dolga stoletja celo v jeziku. Podoben čudež kot pri nas Prešeren je tam bil Puškin. Že z njim, še bolj pa z nasledniki je književnost prevzela nalogo, da premosti prepad in ustvari pogoje za zlitje vseh ravnin kulture v organizem. A temu nasprotne sile so bile že tako močne, da so jih revolucionarji lahko izkoristili.

2.) *Prizadevanje za smiselno urejenost sveta.* Če je „bitni cilj socialnega življenja... ohranitev, razvijanje in spopolnjevanje človeške osebe“ (Pij XII. v božični poslanici l. 1942); če mora družba biti osebi „v pomoč pri uresničevanju verskih in kulturnih norm in vrednot, ki jih je Stvarnik pokazal vsakemu človeku in vsemu človeštvu“ (ib.), potem mora biti družba tako urejena, da uživa duhovnost največji ugled, da so vsem na razpolago sredstva in čas za bogatenje lastnega duhovnega življenja, in da so stvarne dobrine v službi verskih in moralnih. Prava inteligenca si za tako urejenost prizadeva. Ker pa so v človeški naravi in v vsaki družbi močne težnje po preobrnitvi tega reda, je inteligenca redno v napetosti z „realnimi silami“, to je z gospodarskimi činitelji in

političnim vodstvom.* Tako sledita prizadevanju za smiselno urejenost sveta dve nadaljnji nalogi inteligence: vnašanje dinamike v družbo in kritika.

3.) *Vnašanje dinamike v družbo.* Napetost med kulturniki in nosivci oblasti in materialnih sil je za družbo zdrava in potrebna, seveda dokler ne poruši ravnotežja. O tem bi se najlaže prepričali, če bi kulturno delo popolnoma zastalo. Tedaj bi marsikdo uvidel, da kulturne vrednote niti s stališča družbenega življenja niso odvišno razkošje, ki si ga privoščijo „gornjih deset tisoč“, in da to niso stvari, ki jih nekateri posamezniki uživajo ali ne, marveč da je to neobhodno potreben činitelj za delovanje in s tem za obstoj družbe. Scheler trdi, da se brez kulturnega dela in temu predane inteligence ne da zagotoviti in ohraniti „razumno ravnotežje človeške narave in skupnosti“. („eine sinnvolle Balance des Menschentums“).

Medtem ko je organizatorično izobraženstvo v dobrem razmerju do voditeljev politike in gospodarstva in se vprega za gladko delovanje materialnih funkcij, so kulturniki in njihovo delo nujna protiutež volji po moči in oblasti. Brez nasprotne sile bi ta volja družbo uklenila, nastala bi gluha loza tiranije, totalitarna statičnost, uniformiranost. Kolikor samodržci kulturno delo dopuščajo in podpirajo, mora služiti njihovem sistemu in utrjevati režim.

4.) *Kritika.* Priznanje prvenstva duhovnosti, poustvarjanje in ustvarjanje kulture, posredno ali naravnostno terjanje smiselne urejenosti od sveta (vzetega skoro v evangelijskem pomenu), vzdrževanje poživljajoče napetosti in dinamike — vse to vključuje ali zahteva še kritiko vladajočih nazorov, navad, načina življenja, gospodarskega in političnega delovanja, vodstva. Inteligenca mora biti do vsega tega kritična.

Ta kritična drža nasproti družbi more imeti dvojno usmerjenost. Nekateri kulturniki goje širokosrčno (sociologi jo običajno imenujejo liberalno) kritiko, drugi so v svoji kritiki radikalni.

Širokosrčna kritika skuša vsak pojav zreti vsaj z dveh stališč, ima čut za možno, sprejema ali celo išče kompromise. Pred očmi ji je splošna blaginja, koristi skupnosti, zato se postavlja nad stranke.

Radikalna kritika sledi „čisti ideji“ in hoče, da se ta izpelje do zadnjih posledic. Predajajo se ji fanatiki, brezkompromisni doktrinarni, pogosto odpadniki ali spreobrnjenci. Po naravi se dele v dve skupini. Eni so bojevitih reformatorji; ne odnehajo, dokler se ne bi človeštvo podvrglo njihovi zamisli, sistemu, ki so mu ga predpisali. Drugi čutijo v dnu duše — od vsega početka ali po večjih razočaranjih — nedosegljivost svoje ideje, nepremost-

* Prim. izjavo ruskega pesnika Jevtušenka letos spomladi v Turinu: „Ali sem upornik, ker sem pesnik? Najprej sem pesnik, oziroma bi želel, da bi to smel biti. Vsekakor pa ne smete pozabiti, da je pesnik bitje, ki je v stalnem uporu, kajti vedno se mora boriti proti zlu...“ (Glas 14. junija 1965)

ljivo brezno med tem idealom in dejansko človeško naravo in družbo. Umaknejo se v svoj „slonokoščeni stolp“, ozračje za svojo razbolelo dušo si poiščejo v raznolikih oblikah mysticizma. To je sociolog Max Weber nazval „specifično intelektualni beg pred svetom“.

III. POGOJI ZA VPLIVANJE INTELIGENCE NA DRUŽBO

Da more inteligenca zasesti svoje mesto v družbi in izvrševati svoje naloge, so potrebni nekateri pogoji. So deloma v kulturnikih samih (notranji pogoji), deloma v okolju (zunanji pogoji).

A. Notranji pogoji

Katere lastnosti naj ima inteligent, da bo kos svojemu poslanstvu? Najlaže jih odkrijemo, če za vsako nalogo razumništva najdemo odgovarjajočo vrlino.

1.) *Doraslost stroki.* Filozof, znanstvenik, umetnik in kritik, ki naj na svojem področju ustvarjajo in vodijo, morajo tam res biti doma. Za to je redno potrebno troje: temeljita priprava, zasledovanje stroke in lastno ustvarjanje ali vsaj poustvarjanje. Te tri dejavnosti niso zaporedne, ampak se vse življenje prepletajo. Že v dobi študija je potrebno slediti sodobni razvoj, nove ideje in pojave, in so zelo priporočljivi poskusi lastnih raziskav, stvaritev, ocen. Pozneje ustvarjanje ne odveže od spopolnjevanja priprave in razgleda po sodobnem dogajanju. Jasno je tudi, da študij sodobnega razvoja v stroki ni sam sebi namen, temveč da naj strokovnjaku pomaga pri poustvarjanju, širjenju in obveščevanju, zlasti pa pri lastnem delu.

Na dve nevarnosti kaže ob tej priliki opozoriti. Na škodo, ki jo *zanemarjanje stroke* povzroči ne le družbi, ampak tudi inteligentu samemu. Glede tega nas je takoj prva leta zdomstva svaril dr. Odar. Človek z univerzitetno izobrazbo, ki se je 16, 17 in več let sistematično pripravljaj na inteligenčni poklic, prelomi svoje življenje, če vsemu tistemu obrne hrbet. Ne ponesreči se tako le njegova kariera, tudi sam je postal okrnjen človek in to ne more biti brez vpliva na njegovo najglobljo notranjost, pa naj občutek poraza še tako potiska v podzavest (tedaj so posledice za njegovo osebnost še hujše).

Druga nevarnost je *ozka specializacija*. Podvrženi so ji posebno tehniki. Na svojem omejenem torišču tak specialist nekaj (ali veliko) ve, drugod je žalosten nevednež. Težko je reči, kaj je hujše: če za vse drugo nima nobenega smisla, zanimanja, veselja; ali če se vtika v vse drugo s krettno in prepričanjem vsevedeža. Ta drugi primer je Ortega y Gasset v znamenitem spisu *La rebelión de las masas* razglasil za značilen tip sodobnega masovnega človek, človeka, ki „ne posluša“; ne zna in noče poznati mnenj drugih. Zato je isti mislec v eseju *Misión de la universidad* predlagal, da bodi jedro reformirane univerze stolica za (splošno) kul-

turo, razumevajoč kulturo kot „sistem živih idej, ki jih vsaka doba ima“.

Razumnik, ki se ogne tema nevarnostma in se z vso energijo povzpenja proti vrhu svoje stroke, pa predstavlja veliko tvorno silo v gradnji narodne kulture in duhovnosti, celotne usode sploh. Kulturnik, ki je presegel mednarodno višino, je najboljši predstavnik, poslanik, zastopnik svojega naroda, tudi po svoji smrti. Po takih predstavnikih stopi še tako neznan, neupoštevani narod na svetovno pozornico in dotlej skrite vrline tega naroda začno prinašati plodove. Tedaj ko je Stritar Slovincem samim šele odkrival Prešerna in povedal, da se našemu narodu ni treba bati sodbe zgodovine, ker se bo pred njo pojavil s knjižico Vrbljanovih Poezij v rokah, za veliko večino sveta nismo bivali, saj smo res bivali po čudežu, ki so ga pa omogočile težko preskušene kreposti mnogih rodov. Za Prešernovimi Poezijami je človeštvo iskalo in končno moralo najti te kreposti in našo zaradi njih veliko zgodovino. Do istih virov so kazali Baraga in Slomšek, Miklošič in Štefan, Cankar in Ušeničnik, Jakopič in Plečnik.

Tudi notranji razvoj naroda je odvisen od tega, koliko inteligentov in kateri so dorasli svoji stroki. Ali ni v tem vsaj delen odgovor — prej kot v raznih zunanjih ovirah —, da je mlada univerza našega katoliškega naroda prišla in vedno bolj prehajala v oblast drugačnih miselnosti, celo materialistične? Drug delen odgovor je v razkolu med izobraženstvom in ljudstvom, ki je ena nesreč v naši rasti. Ko se je inteligenca kot sloj pojavila, jo je liberalni duh tedanje Evrope odvrčal od posvečenih tradicij. Ta razkol so pozneje kratkovidni in demagoški politiki poglobljali, namesto da bi se z vso močjo posvetili krepljenju kulturno aktivne katoliške inteligence.

2.) *Predanost duhovnim vrednotam.* Dasi se inteligent, če se ukvarja s svojo stroko, giblje v ozračju duhovnosti, s tem še ni rečeno, da priznava objektivno lestvico vrednot in da duhovne vrednote ceni kot najvišje. Ne le med tehničnim izobraženstvom, tudi med kulturniki je vedno bilo in je danes precej ljudi, ki v duhovnost ne verjamejo, ali jo uporabljajo zgolj kot sredstvo za doseganje osebnih ali skupinskih ciljev. Taki razumniki so velika nesreča za narod in človeštvo. Gotovo je, da ne izpolnjujejo svoje naloge v prizadevanju za smiselno urejenost sveta.

Odločilen je odgovor na religiozno vprašanje. Sedanji papež je proglasil za „dolžnost in potrebo resnične kulture... ohranitev verskega čuta in božjega češčenja“,* Kdor te dolžnosti in potrebe ne čuti ali ne priznava ali ju celo pobija, ni v službi prave kulture. Ponavlja se v zgodovini dejstvo, da se premiki v splošnem pogledu na svet začenjajo med inteligenco. Stopnje so: zantikanje konfesionalnosti (deizem) — indiferentizem - laicizem - materializem ali razne oblike protireligioznega spiritualizma. Ta premik na najvišji duhovni ravnini sproži nato potres v celotni zgradbi

* Nagovor na očete II. Vatikanskega koncila 29. sept. 1963

vrednotenja. Zadnjih 500 let je podoba takega razvoja. Do dna je prišlo v komunistični ideologiji in praksi. Spet so zdaj intelektualci tisti, ki se temu sistemu začenjajo upirati, dvomijo o najvišjih, uradno določenih načelih in poskušajo premike. Premiki že pretresajo vso zgradbo. Odpirajo se razpoke k temeljnim vprašanjem človeka in družbe. Odločitve glede njih bodo za seboj potegnile odločitve o kulturni usmeritvi in o socialnem redu.

Duhovi, ki iščejo, lahko istočasno pospešujejo silnice, ki ženejo proti polu duhovnosti, in silnice, ki poganjajo k nasprotnemu polu. Tako so humanisti in reformatorji kljub religiozni usmerjenosti dali močno spodbudo za gibanje v smer materializma. Podobno je bilo v 17. stol. z Descartesom, v 18. z racionalisti in s predhodniki romantike. V 19. stol., ko je bilo gibanje v smeri ateizma že zelo močno, so ljudje kot Renan, Schüré, Baudelaire, Rimbaud to gibanje pospeševali, obenem pa so ne enemu bravcu dali navdih za odločitev v nasprotno smer. (prim. pozitivni vpliv Schüréja na Plečnikovega znanca slikarja Verkada, Rimbaudovo vlogo pri spreobrnjenju P. Claudela itd.)

Kakršno koli že bodi osnovno versko razpoloženje dobe — intelektualci vedno vrše važno funkcijo s svojim diskonformizmom, duhovnim nemirom, iskanjem, prizadetostjo, tesnobo. Na prvi pogled je njihova ugodna vloga razvidna v dobah materialističnega tipa. A ni majhna zasluga teh lastnosti razumništva niti v duhovno orientiranih časih, saj odkrivajo intelektualci problematiko, ki tiči v navidez najbolj trdnih stvareh; blagodejne učinke ima njihov spopad z mirno samozadovoljnostjo, z marsikaterimi „dobrimi“ navadami, z rutino. V duhovnem in socialnem življenju je ta njihova dvorezna vloga „vznemirjajočega činitelja“ („Störungsfaktor“, izraz je v tej zvezi prvi uporabil ekonomist Schumpeter) izredno pomembna. Z njo pa smo že pri nadaljnji nalogi inteligence: pri dinamiziranju družbe.

3.) *Zavest poslanstva in odgovornosti.* Za to nalogo je inteligenci potrebna zavest odgovornosti. Te zahteve ne sprejemajo vsi inteligenti kot samo po sebi umljivo. Tudi teoretično ni brez vseh težav. Takole se da umovati: Tudi če zavrnamo geslo „kultura zaradi kulture“, moramo priznati, da iskanja resnice in lepote, torej znanstvenega in umetniškega delovanja kot takega ne podžiga koristnost. To dejstvo je večina estetov postavila prav v definicijo umetnosti.* Če pa umetnik in znanstvenik delata, ne da

* S sociološke strani je ta značilnost poudarjena npr., ko se v delitvi vodstvene plasti družbe v skupine elit vodstveni sloj na kulturnem področju označuje kot „desinteresirane“ elite. (Poleg njih vodijo družbo elite političnega in gospodarskega vodstva). Tako italijanski sociolog Michels, *Nuovi studi sulla classe politica*, Milan 1936. Citirano v delu Los que mandan, str. 3, ki ga je v založbi EUDEBA, Buenos Aires 1964, izdal José Luis de Imaz.

Ugotovitev, da je kulturno delo desinteresirano, da ne izhaja iz neposredne koristnosti in da je ne išče, ne zanika tvarnih problemov, ki jih prinaša. Nedvomno drži zanj nauk sv. Pavla: vsak delavec je

bi se ozirala na svojo korist ne na koristnost svojih izdelkov — komu pa naj potem odgovarjata? Dolžna sta edino, da se pokoravata zakonom lepote in resnice, ki jih odkrivata. Prav to pa je že prva odgovornost: pred Stvarnikom, pa tudi pred stvarstvom. Tej pa je priključena socialna odgovornost. Prav zato, ker je kulturno delo izven območja neposredne koristnosti, črpa moč iz zavesti duhovnega poslanstva. To pa je namenjeno družbi in kulturnika veže odgovornost do družbe.

Ker neprecenljivega pomena kulturnega dela razne težnje (po moči, po oblasti, po bogastvu, po čutnem udobju) in strasti nočejo priznati in ker se duhovna lenoba, pogreznjenost v materialne skrbi in boj za obstanek tega pomena ne zavedajo, prihaja kulturnik v trenje z večjimi ali manjšimi deli družbe, zlasti z njenim političnim in gospodarskim vodstvom. V tem položaju ga navdihuje zavest poslanstva in odgovornosti. V neizbežnih navzkrižjih ga more večkrat voditi samo vest. Ako ji je inteligent zvest, je njegovo zadržanje samo že velika moralna vrednota; je luč sredi temin pomasovljenja, oportunitizma, cinizma, pokvarjenosti; je zlati glas poštenja sredi surovega trušča ali sirenskih popevk vsiljenih dogem, totalitarne ideologije ali tiranskega javnega mnenja; je simbol pristnosti nasproti prevaram in hinavščinam; je protest človečnosti, obtožujoč brezsrčnost mogočnežev; je kot izžarevanje asketske postave preroka sredi mehkužnega udobja.

Taki inteligenti ne dovolijo, da bi se družba spridila v gnilo vodo, marveč poganjajo v njej vedno znova poživljajoče tokove iz skrivnostnih virov.

Teža te naloge in mnogotere ovire dovolj razlože, da gre včasih kulturnik za klicem vesti po čudnih potih. Ker vidi, da družba naravnost sistematično zlerablja objektivna merila morale, in ostaja često sam s svojo vznemirjeno, užaljeno vestjo, ali ker le-ta začenja z družbo vred obstojati tudi verske in npravne norme, na katerih sloni socialni red, se kulturnik umakne v izizvalno subjektivne nazore. Tako se je včasih zgodilo Ivanu Cankarju. Drug izraz teh nasprotij je bohemstvo: način življenja, ki kljubuje ustaljenim navadam in se roga družabnim, pogosto preživelim in praznim oblikam. Skušnjava je, da gre tak umetnik — znanstveniki so že po naravi svojega rednega dela nagnjeni k „meščanski“ urejenosti — celo v odkrito nemoralno in z njo zoprva licemerski morali v okolju (prim. Cankarjev šentflorjanski cikel z vrhom v Pohujšanju).

Katoliškemu izobražencu nekatere takih odporiških kretenj niso dovoljene, nekatere druge niti priporočljive niti potrebne. Pred njim je vse življenje naloga vsakega kristjana — ki ima

vreden svojega plačila. Tudi duhovnik, najčistejši primer nesebičnega delavca, mora živeti od oltarja. Podobno velja — bi moralo veljati — za filozofa, znanstvenika, umetnika. Družba jih često pušča umirati od pomanjkanja, po smrti pa jim postavlja spomenike; enako je bilo v zgodovini izvoljenega ljudstva: preroke so preganjali, pozneje pa so jih upravičeno imeli za največje predstavnike in vodnike.

pri razumniku še dodatne zahteve —: da namreč gradi svojo osebnost po evangeliju, po Kristusovem zgledu in z Njegovo pomočjo. Vzdrževati mora ravnotežje med svojo strokovno izobrazbo pa svojo religiozno kulturo; truditi se mu je za soglasje med razumom in voljo, med resnico in opravljanjem dobrega, pospeševati mora rast svojega intelektualnega in verskega življenja. Gorje izobražencu, katerega nravna moč in značaj zaostaneta za razvojem razuma in strokovnega znanja!

Katoliški inteligent ima še eno važno nalogo, ki sega v bistvo njegovega duhovnega poslanstva: apostolat. Pij XII. je verne univerzitetne izobražence opozoril na tole: „Vaš univerzitetni poklic vas usmerja v to, da ste vodniki ljudi, ki vas obdajajo, in prvi in najvišji nauk resnice, ki jim ga morate nuditi... je Kristusov nauk; Cerkev ga ne posreduje njim manj kot vam.“ Dodal je papež, da je v tem nauku najpotrebnejša lekcija ponižnosti in ljubezni.

4.) *Kritičnost* je intelektualcu potrebna najprej do samega sebe, do svojih idej in del. Za znanstvenika je sploh nujna sestavina njegove metode („metodični dvom“). Pri umetniku in vizionarju je njena vloga potrebna takrat, ko je navdihu, izbruhanim elementom, navdušenim zamislim treba dati dokončno obliko. Potrebna je kritičnost tudi do prejšnjih del. V njih so javno izpovedane misli s močnim vplivom na široke kroge ljudi. Če je avtor spoznal njih zmotnost, je dolžan to priznati tudi občinstvu.

Kritičnost je potrebna ne samo glede celotne kulture, marveč do vseh pojavov narodnega življenja, zlasti do načrtov, odločitev, dela in opustitev vodstva na vseh toriščih. Tako kot je sodbi Cerkve podvrženo vse versko - moralno življenje, tako je družbena funkcija razumnikov, da ocenjujejo celotno intelektualno življenje. Izobraženec mora imeti sodila, osnovana na analizi dejstev in idej. Če v kom, moramo v njem pričakovati, da se znajde v zamotanih problemih in da obvlada še tako kočljive težave. Kot znanstvena in umetniška priprava in praksa oslabi praktični čut — po Grossmanu potrebuje inteligent 17 let dela na praktičnem področju, da docelo oživi njegov praktični čut —, tako mu da spekulativno sposobnost, spretnost v analizi, sklepanju in izkoriščanju uvidov.

Prešernovo omejitev Le čevlje sodi naj kopitar! je razumeti najprej kot opravičeno načelo, ki vlada med specialisti. Kot splošna sodba pa je pretirana že za Kopitarjev primer. Poleg Čopa je bil Kopitar v tistem času eden redkih, ki so imeli podlago za sodbo o poeziji. Tudi ni imel tako malo muzičnega čuta, kakor mu ga nasploh pripisujejo. O Prešernu so mu kritične pripombe narekemale razlike v pojmovanju tedanjih potreb v slovenski kulturi, razlike v svetovnonazorskih in političnih vprašanjih in najbrž osebno nerazpoloženje.

Ako ima vsak član skupnosti pravico, da se zanima za položaj v duhovni, politični, gospodarski sferi — zakaj je ne bi imel kulturnik? Ima jo, več: ima za to tudi dolžnost. Kulturnik

živi in čuti z utripi svojega naroda. Ob njegovi zakladnici je duhovno rasel, zagledal se je v njegovo bistvo, prevzela ga je njegova lepota, premeril je pomembnost lastnosti, ki ga razlikujejo od drugih narodov, zaslutil je njegovo poslanstvo in se zrasel z njegovo usodo. Zato ne more prenesti, da bi se namesto poštenja šopirila laž, da bi bratstvo nadomestila sebičnost, da bi vestnemu delu vzela veljavo predrzna nesposobnost, domišljava nevednost, klovnovsko igrakanje. Razumnikovi sovražniki so demagogija, despotizem, frazerstvo. Razgaliti jih mora, prevarane množice pa voditi k zrelosti.

Če bi se kulturniki zavedali te svoje naloge, bi v občestvu delovalo to, za kar si državna in policijska cenzura zaman prizadeva. Različnost mnenj je stvar v korist, kajti v javni debati moraš predložiti razloge za svoje trditve. Temelj za to, da družba doseže zrelost in samostojnost, je vredno delovanje vzgojnih faktorjev (družine, Cerkve, šole). Tej vzgoji otroka in mladostnika se nato mora pridružiti vzgoja, ki jo vsebuje prav kritika javnega življenja, kot naj jo goje inteligenti. Šele tako sklenjen vzgojni krog more zagotoviti uspešno rast vseh plasti v narodu.

Omembe vredna plat kulturnikove kritičnosti je dalje ta, da zna sam sprejemati kritiko, da torej zna poslušati. Ločiti mora med tem, kar zadeva resnične napake in odlike njegovega dela, pa medtem, kar ne velja, pa naj bodo razlogi za zgrešeno kritiko kakršni koli. Pri prvi vrsti kritike bo lahko marsikaj upošteval, pri drugi pa je navadno najlepši odziv: na dnevni red, na delo! Le sem in tja je potreben javen odgovor. Hudo pa je, če izobraženca napačna in krivična kritika vrže s tira, mu vklepe dragocene energije, ga zagreni ali celo odvrne od ustvarjanja. Res se je pri takih stvareh težko izogniti lastnemu značaju, vendar bi misel na poslanstvo in odgovornost preprečila marsikatero zgrešeno reakcijo. Izredna odporna sila je tudi v ponižnosti. Oboje skupaj — zavest odgovornosti in ponižnost — pa napravlja kulturnega delavca neranljivega.

B. Zunanji pogoji

1. *Odmev v občinstvu.* Mnogo bolj uničujoča kot še tako ostra ali nepravična kritika — ki nekatere temperamente še spodbode k delu — je brezbrzičnost. Zelo malo je kulturnikov, ki bi zmogli ustvarjati za predal svoje pisalne mize ali za — bodočnost. Tudi je dvomljiva kulturna rast, če ima ustvarjavec v vsem občinstvu le nekaj ljudi, ki mu slede (kot je imel Prešeren Čopa), ali če se načelno zapira v ezoteričnost in odklanja širši odmev (tak je bil npr. Mallarméjev krog. Ta pojav je zadosti pogost pri revolucionarjih v umetnosti ali znanosti).

Da more kulturnik ustvarjati in da njegovo delo prinese sadove, je običajno potreben odmev v večjem krogu duhovno razgibanih in samostojnih ljudi. To omogoča ploden dialog med uživalci in ustvarjavcem. Le tako se odmev dela zgosti v njega pomnožitev, sicer pa je, kot bi delo padlo brez zvoka v jamo brez dna.

Poživljajoči odmev med ljudmi nastane, če so izpolnjene primerne okoliščine. Važna je splošna višina kulture, vzgoja in izobrazba, prevladujoči okus, važen je gospodarski položaj in politično stanje. Več kot vse to pa pomenijo vrednostna merila, ki jih družba priznava.

Odmev kulturnih stvaritev je toliko močnejši, kolikor bolj čuti občinstvo, da je v njih „zastopano“, da so v njih izraženi vzori, težnje, razpoloženje ljudi, ali drugače povedano: da v njih zro svojo skupno podobo, ki ji je duša poglobljena in prečiščena s silnim ustvarjalnim duhom.

Temu, da najdejo razumniki in njihovo delo odmev v občinstvu, je navadno navrženo marsikaj: zavest o važnosti, več: nujnosti inteligence; družbeni ugled, ki ga zaradi tega uživajo; priznanje za njihovo delo, združeno s kritiko (kot opozorilom „praktičnega“ uma „čistemu“); sodelovanje — z molitvijo, s sodoživljanjem in z razglabljanjem idej, ki so v zraku; širokosrčno pospeševanje kulturnega napredka (kupovanje del, znatni honorarji, mecenstvo). V tem pogledu je treba še veliko vzgoje. Medtem ko je za ročnega delavca, obrtnika, inženirja, zdravnika, odvetnika plačilo samo po sebi umevno, se mnogim zdi vsak denar za kulturno ustvarjanje preveč. Še vedno je med nami nekaj pojmovanja, da je duhovno delo luksuz tudi za tistega, ki se z njim ukvarja. Naj le jaše svojega konjička — tako je modroval marsikateri kmet, delavec, meščan —; vesel naj bo, da ga pri tem ne motimo, smešno pa je, ako se za to drzne celo kaj zahtevati. Še korak dalje, pa smo pri preziru in pri sovraštvu do inteligence. Druga smer takega gledanja izhaja iz napačne razlage gesla noblesse oblige. Duhovnemu delu priznava plemenitost, a prav ta bi naj bi bila nezdržljiva s plebejskim hlepenjem po tvarnih dobrinah, celo po denarju.

2. *Svoboda*. Zadeli smo ob kočljivi predmet materialnega plačila za kulturno delo. Če izvira materialno priznanje iz zavesti o pomembnosti kulture in pušča ustvarjavecem vso svobodo, je zadeva v redu. Če pa tisti, ki naj prispeva za kulturno delo, hoče s tem kupiti ustvarjavčevo neodvisnost, je taka „podpora“, „pomoč“, „nagrada“, „ureditev inteligentnega problema“, ali kakor koli se že imenuje, skrajna nevarnost za usodo duhovnosti v družbi. Kultura more namreč uspevati samo v svobodi. Svobode pa se boje, zato ker ne prenesejo samostojnega mišljenja in ustvarjanja, nosilci oblasti, denarniki in razosebljene množice, masovni človek. Razmerje teh krogov do kulture in inteligence niha med odkritim zatiranjem in poskusi izkoristiti te sile za utrditev lastnega položaja. To je očitno tako v totalitarnih režimih kot v kapitalistični demokraciji. Tu si kapital, industrija, politične stranke in masovne organizacije skušajo usuznjiti kulturnike s tvarnimi dobrinami, službami in drugačnimi položaji odvisnosti. Tudi tod se torej razodeva neizmerna topost in kratkovidnost kapitalistov: s tem da korumpirajo intelektualce, vendar žagajo eno najbolj čvrstih vej, na katerih stoji družabni red,

ki jim nudi pogoje za uspevanje. Mase pa se dajo voditi čustvom in nagonom, zato ne prenesejo inteligence — „čistega“ uma v družbenem organizmu — in njene kritike. Nagonskemu odporu do duhovnih vrednost in umskega dela se pridružuje še nerazpoloženje do elit. Pa tudi meščanski sloj je intelektualcem čisto nenaklonjen; tako je bilo že v dobi liberalizma, čeprav sta i buržoazija i razumništvo v bisvtu sprejela individualistično ideologijo in jo vzdrževala. Razlika med vsakdanjim delom meščanskega človeka pa duševnim delom inteligenta je namreč velika. Ustvarjavčevo delo je edinstveno in svobodno in, kot je že bilo poudarjeno, usmerjeno k vrednotam izven družbe; zatorej ima ravno nasprotno značilnosti kot ubadanje „poštenega državljan“a, ki se drži izvoženih kolovozov, določenih predpisov, in mu je namen neposredna koristnost in gladko delovanje upravnega ali produkcijskega aparata. Zato je razumljivo, da ustvarjavec ni vključen v „meščansko družbo“; kako naj bi tudi bil? Bolj čist ko je tip kulturnika — zlasti velja to za misleca in umetnika —, bolj na robu meščanske družbe mu je mesto.

V času tehnokracije je zmerom bolj edino veljavna storilnost, merljiva z denarjem, in njen zunanji „uspeh“. Duševno delo je zapostavljeno in prisiljeno, da se kot „blago“ uveljavi na „trgu“. Ekonomizacija vseh teženj in meril, birokratizacija in pomasovljenje so že zelo zmanjšali število samostojnih, torej resnično svobodnih intelektualcev. Za take pa je trdi boj za kruh mnogo boljša možnost, kot so državne in društvene podpore in organizacije. Boj za kruh namreč ne uničuje osebne svobode, pa še je v njem stalna pobuda za ustvarjanje. Vključenje inteligenta v birokratski mehanizem z več ali manj polnim koritom pod ustí pa ima za posledico — navadno je to tudi namen — kanaliziranje njegovih duševnih sil v službo režimu, stranki, ideologiji. Priznanje o prednosti borbe za kruh pred državno podporo je bilo čuti celo na kongresu pisateljev v vzhodnem Berlinu maja 1952.

Za ohranitev svobode, za razvoj kulture in za neokrnjeno rast inteligence imajo dragocene prednosti majhne socialne tvorbe (prim. grške in renesančne mestne republike; prim. tudi bliskoviti kulturni razvoj med Slovenci po letu 1848). To je dobro opazil Jože Vidmar v Kulturnem problemu slovenstva. Razlago je našel v primerjavi z organskim svetom, kjer so majhne tvorbe mnogo bolje oskrbovane z življenjskimi sokovi in ni nevarnosti, da bi obrobno tkivo ostalo skoro brez dotoka in brez koristi za ostali organizem. Nasprotno pa ima organizatorična in tehnična inteligenca le prednosti v veliki in centralizirani državi. V tehnični sferi ima svobodo in s tem je zadovoljna. Drugod se prilagodi oblasti in ji služi z izpopolnjevanjem tehničnih sredstev. Takih specialistov ne moti niti težnja po uniformiranju niti nivelizacija niti kolektivni način proizvodnje niti diriganje na vseh področjih, vključivši duhovno.

IV. POSEBNE NALOGE V EMIGRACIJI

1.) *Udinjanje v boju za duhovnost.* Tehnokracija in z njo povezana ozka specializacija pomeni dejansko gospodovanje sredstev. V tem in v povzdigi sredstev v končne cilje je že Simmel videl „tragedijo kulture“.

Ta tragedija zajema danes celo zemljo. Ne komunizem, ki je po svojih načelih brezdušen, ne kapitalizem, ki je tak postal, ker se je predal stvari, nimata smisla za človeško osebnost, za njeno svobodo, za duhovnost, v kateri mora črpati življenjsko silo, za nadnaravni svet.

Cerkev se je te nevarnosti zavedela. Zato poziva k sodelovanju ne le svoje vernike, ne le vse kristjane, ampak sploh vse ljudi, ki verujejo v Boga, celo vse ljudi dobre volje.

V takem položaju se tudi apostolat katoliškega inteligenta ne sme omejevati na versko področje. Potrebno je, da ohranja in pospešuje vsak življenjski pojav duhovnosti in da z vsemi silami pobija nazore, gibanja, ustanove, ki ogrožajo osebnost in njene pravice do duhovne usovržitve in do kulturnega ustvarljanja in uživanja. Inteligent ne sme več po poti bega, osamitve, pasivnosti, kamor se je začel umikati h koncu prejšnjega stoletja. Ako to stori, koplje grob sebi in svojemu narodu. Razumniki se morajo mobilizirati proti nasilju, proti nestrpnosti, proti prevladi števila, proti oportunistu, proti mehkužnemu posnemanju „nojeve politike“, proti hipnotični prevzetosti ptička pred kačo. Ali ni neverjetno, da celo nekateri duhovniki, ki bi morali biti prvi borci za duhovnost, brez pranja možganov verujejo v neizbežnost komunistične vlade nad celim človeštvom? Širjenje te vere je ena prvih nalog „levega katolicizma“. Jugoslovanski komunistični voditelji so strahopetnega in vase zadržega kvasača Kocbeka samo zato izvlekli iz ropotarnice, da bi kaline speljal v to zanko. Tržaški Novi List prinaša 8. julija 1965 podlistek Kdo sem *, kjer Kocbek dopoveduje, da ni komunist in da je celo v nasprotju z vladajočo ekipo. Dodaja pa tej potici takele rozine: „... se intenzivno soočam z marksizmom kot nosilcem nastajajočega socializma. Pri tem mi ne postaja sporen socializem kot neogibna družbena oblika prihodnosti. ** Moje osebno razmerje do marksizma je radovedno in hkrati prizadeto, kar naprej totalno in tako rekoč absolutno, nenehno odprto in odgovorno. V nastajanje socializma sem vključen zakonito in prostovoljno. Nova družba je tako nujen in zakonit zgodovinski proces, da me poziva k popolni zaresnosti, k najbolj resnicoljubnim sodbam in k zame brezizjemno veljavnim zaključkom.“ (Ali ne čujete kače v raju in njenega govora naivni Evi?) Samo če inteligenca zgubi vero v moč duhovnih vrednot, v „vir največje sile“, ki je

* Da bi mu Sveti Duh in ne duh napuha ne duh njegovih gospodarjev dal spoznati na to vprašanje pravi odgovor, pa bodi še tako strašen!

** Podčrtal sem jaz. A. G.

molitev, v vsemogočnost ljubezni, ki živi in odrešuje v moči Ljubezni same — samo tedaj je res mogoče, da pride do pekla na zemlji.

Naj bo položaj še tako mračen in zapleten: duhovnost je odločilna za usodo človeka — torej prav obratno od tega, kar uče in si žele komunisti. V duhovnosti pa ne vlada količina, tam gre za kvaliteto: za svetost, za resnico. Vsak posameznik je lahko duhovna velesila. Slovenska inteligenca v emigraciji ima dolžnost, da to je, da to postane. Če ne postane, ni vredna, da vdihava zrak svobode.

2. *Udinjanje v boju za slovenstvo.* Klic časa je glede narodnosti enak, kot je glede duhovnosti: ker je naša narodnost v smrtni nevarnosti, nima človek, ki se tega zaveda, torej inteligent, ki se tega mora zavedati, nobene pravice do abstinence. Jugoslovansko vprašanje, dinastija, bodoča oblika države in podobno — to so zadeve na drugem, tretjem mestu. Prvo je to, kar je povezano z vsem našim bitjem — naš slovenski narod in njegova usoda.

Udinjanje slovenstvu ne pomeni, da se moram odreči svojemu notranjemu poklicu (umetnika, znanstvenika, misleca), ali da bi zaradi „slovenstva trde tlake“ (Župančičeva metafora) moral svojemu ustvarjanju znižati kakovost, niti ne pomeni, da se ne bi smel uveljaviti med tujci. Ravno obratno! Ogenj za slovensko stvar naj prekali moje talente; gotovo bo dal vsemu mojemu žitju posebno toploto, iznajdljivost, prepričljivost. Udinjanje je nasprotje brezbriznosti, nezanimanja, lenobe, pobega. Je stalno premišljanje o naši usodi, naših problemih, našem položaju, o sredstvih, ki naj ga spremene; o tem, kako svet prebuditi iz omrtvičenja in moralne otopelosti in mu zapičiti v vest našo bolečino, mu pokvariti samozadovoljno dremavico z grenkobo krivic, ki jih naš narod prenaša; ga rešiti formalističnih lažnih reakcij in mu zbuditi voljo do dejanja.

Med nami — v naši skupnosti — pa pomeni udinjanje inteligence izpolnjevanje tistih nalog, ki jih v organizmu morajo vršiti možgani v izredni, smrtni nevarnosti. Možgani, ki v takem položaju opravljajo le svoje običajne funkcije, ali ki celo opuste še te, so bolni; organizem s takimi možgani je obsojen na smrt.

Ali je našim inteligentom v zamejstvu neprestano pred očmi strašni položaj našega naroda? Ali so si na jasnem, kaj so naše naloge na dolg rok in kaj naše dolžnosti dan za dnem? Ali so pripravljeni na vsako večjo spremembo, na hip, ko bo udarila ura zgodovine in bo tudi od našega odgovora odvisna usoda domovine? Ali poznajo stvarno stanje naše emigracije in zasledujejo nevarnosti (notranje in zunanje), ki jo ogražajo? Ali so izmerili njene življenjske sile in store, kar morejo, da se razvijajo, da prinašajo plodove?

3. *Sodelovanje z mladim inteligenčnim rodом.* Predpostavka je seveda, da to mlado inteligenco imamo, da se starši, drugi vzgojitelji in svetovavci zaradi večjih žrtev in manjših nepo-

srednih koristi ne pomišljajo poslati čim več otrok na pot izobrazbe, ako le mogoče najvišje. Potrebujemo mlado inteligenco, versko, moralno, narodnostno in kulturno močno in delavno. V tem smo si edini kot v maločem drugem. A treba je tudi, da pri tem sodelujemo.

Če priznam dolžnost udinjanja v boju za duhovnost in v boju za slovenstvo, priznam tudi dolžnost sodelovanja pri razvoju mladine. Naš boj za najvišje ideale ne more in ne sme biti odvisen od bioloških zakonov, ki starejši generaciji prinašajo fizično smrt in jo bodo v nekem številu let zbrisali iz seznama smrtnikov. Če bi se sinovi in hčere bojevnikov za svobodo iz let 1941-1945, sobojevnikov škofa Rožmana in tisočev mučencev, torej protagonistov enega iz velikih poglavij ne le slovenske, temveč svetovne zgodovine sploh, odpovedali temu boju ali celo prebegli v vrste nasprotnikov, bi to bila predvsem naša krivda. To bi bilo izdajstvo emigracije nad domovino; v tragediji našega naroda bi to bilo eno najbolj črnih in neodpušljivih dejanj.

V naši mladini je zavzetost za ideale, so nakopičene sile za junaštvo. Kot je po eni strani njen položaj težak — razpeta je med dvoje zemelj, za njen značaj in njeno duhovnost je odločilna ne samo asimilacija družbenih in kulturnih vrednot (tako je v rednih razmerah doma), marveč mnogo težja sinteza med dvema vrstama družbenih in kulturnih vrednot; starši so ji potisnjeni socialno na stranski tir in so obsojeni na tujstvo, itd. —, tako ima pred domačini in pred vrstniki doma pomembne prednosti. Vzorov ji ni treba šele iskati, pokazali so jih starši. So taki, da se je zanje vredno boriti; in čas je tak, da se je zanje treba boriti. Naša mladina ima torej močne nagibe, ki jih drugi nimajo. Ti nagibi jo navdušujejo za na pot idealizma in junaštva, naporov in odpovedi; za spoznavanje preteklosti in sedanjega položaja v Sloveniji in v svetu, povezavo z dragoceno tradicijo itd. Vse to ji je v varstvo pred skušnjavami razbrzdanosti, tesnobe in obupa, ki tako strašno podirajo mladino, vzraslo v domačih gnezdih.

Za vzpon k visokim ciljem pa mladih ljudi ne smemo pustiti samih. Vzpenjati se nam je skupno. Najprej so k tej pobudi in pomoči, pozneje sodelovanju in tovarištvu poklicani starši, nato pa vsa naša skupnost, predvsem izobraženci.

Marsikaj je glede tega bilo poskusov, marsikaj se dela danes. Važno je, da je zavest o nujnosti tega sodelovanja na obeh straneh živa.

Ni tu mesto za razvijanje celotnega programa. Naj naštejemo le nekatere naloge.

Trenje med generacijami na noben način ne sme skopati prepada. Nesporazumi so in bodo in so nekaj naravnega. Pri tem pa so vsi razlogi, da mlajši vidi v starejšem prijatelja tako kot starejši v mlajšem.

Starejši so dolžni mladini pokazati resnico o naši preteklosti, sonce in sence. Razumljivo je, da ima pri vsej težnji po objektivnosti vsakdo nekoliko drugačne poglede in sodbe. Mlajši naj se preko

njih dokopljejo do resnice. Ko bi njihovi vrstniki v domovini imeli na razpolago toliko virov in toliko svobode za raziskovanje!

Akademikom in diplomirancem v tujini polagam, kot sem že nekajkrat, na srce dvoje. Najprej gojenje slovenske znanosti (in umetnosti). O tem je tehtno razpravljal že prelat Odar. Ni vseeno, ali slovenski znanstvenik piše samo v tujem jeziku; še manj, če to dela slovenski pisatelj. Jezikovne težave so razmeroma lahko premagljive: prebirati je treba strokovno literaturo, obenem pa o stroki pisati in predavati v slovenščini. V nekaj mescih si v našem strokovnem jeziku doma.

Drugi predlog: priprava, potem pa izdajanje revije v kakšnem svetovnem jeziku (tu: v španščini) o slovenskih vprašanjih, o naši kulturi in zgodovini, o naših težnjah, o razmerah doma. Sodelavci bi mogli biti slovenski inteligenti po svetu in tuji strokovnjaki. Taka revija je ena najvažnejših nalog naše emigracije. Uresničiti jo morejo mladi izobraženci s svojim obvladovanjem tujega jezika, poznanjem tuje miselnosti in zvezami.

Tudi svoja vodstvena mesta v naši emigraciji morajo zavzeti mlajši inteligenti v sodelovanju s starejšimi, ne pa v boju z njimi. Marsičesa se bodo od njih naučili. Obenem pa naj odkrito izvajajo svoj naravno funkcijo kritike. Starejši morajo biti dovolj pametni in ponižni, da to kritiko objektivno presodijo in da se ravnajo po tem, kar ima prav. Mlajši pa naj bodo pripravljene, da prevzamejo eno nalogo za drugo, pa bodi še tako izpostavljena ali pa nevidna in nehvaležna.

Energije za te in druge nelahke naloge bodo na razpolago, če bo mladina sprejela zaklade slovenske preteklosti, če bo uvidela veličino svojega malega naroda, če jo bo pretresla tragičnost sedanjega njegovega položaja in bo prevzela zgodovinsko poslanstvo njegovih najboljših elementov, da iz prepada najdejo pot v višave, osvetljene z najlepšimi ideali človeštva.

NEKOČ BOM ČISTO SAM

K a r e l M a u s e r

Nekoč bom čisto sam —
ljudje bodo kakor drevesa ob potu.
Čeprav v cvetju, me ne bodo vabila.
Hodil bom med njimi — špalir bodo moji mrtvi preteklosti,
ki sem jo pokopal v mali globeli, kjer rasteta
samo praprot in sivka.

Nobene stvari ne bom nesel s seboj v dokončno samoto.
Teme si bom posul s pepelom,
v gumbnici bom imel suh list divje češnje.
Iz srca bom oberoč izmetal vse, kar se leskeče,
dokler ne bom kakor dno ugaslega vulkana,
ki je bruhal iz sebe vse, kar mu je žareča sredina zemlje
iz dneva v dan podarjala.

In ko bom stopil v prazno dolino,
stisnjeno med gole skale gora,
bom legel na pesek pred tisočletji usahlega jezera.
Čakal bom brez iht in brez joka, da se mi pepel s temena
sivo razraste po celem telesu.

In samotni večer me bo pričel raznašati.

FILOZOF FRANCE VEBER

(Spominček učenca ob učiteljevi petinsedemdesetletnici)

Vinko Brumen

Filozof France Veber izpolni letos, 20. septembra, 75 let življenja. Sicer pa ne morem povedati mnogo iz njegovega življenja. Rojen je bil v Gornji Radgoni leta 1890. Po gimnaziji je bil eno leto v mariborskem bogoslovju, kjer so mu vzbudili tako žejo po filozofiji, da je naslednje leto predsedal na graško univerzo in postal učenec Alexisa Meinonga (1853 - 1921), ustanovitelja predmetnoteoretske graške ali avstrijske filozofske šole. Ko je Veber končal univerzitetni študij in odslužil vojake, se zdi, da je najprej mislil na docenturo na graški univerzi, se nato habilitiral na zagrebški, a ko se je ustanovila ljubljanska, je bil imenovan za docenta za filozofijo v Ljubljani. Napredoval je do izrednega in nato do rednega profesorja, bil mimogrede tudi dekan filozofske fakultete, in je ostal na svoji stolici do konca druge svetovne vojne. Sedaj, kolikor vem, živi v pokoju v Ljubljani.

* * *

Kot Meinongov učenec in že tudi sodelavec, je Veber spčetka povsem sprejemal teze predmetne teorije ter jih razvijal in izpopolnjeval v svojih predavanjih in spisih. Predmetna teorija naj bi kot neka nova filozofska stroka študirala "predmete", to je neposredne predočevance naših doživljajev. Kajti, izhajajoč iz Bolzanove in Brentanove šole, je Meinong posvečal mnogo filozofske pažnje „naperjenosti“ (Vebrov izraz) ali intencionalnosti doživljajev, na katerih je razlikoval vsebino in dej. Po vsebini vsako doživetje na nekaj meri, je na nekaj naperjeno, nekaj predočuje, a ta nekaj še ni stvar sama, ni dejansko bitje, temveč to, kar doživljaj vsebuje, iz dejanstva le po svoje zajema, morda vanj polaga. Ko vidim „mizo“, je učil Veber, vidim, to je, moje videnje mi predočuje (Veber je rad rekal: predstavlja) po svoji vsebini pač „mizo“, a ta „miza“ ni dejansko bitje, kot stvarno tudi brez mene bivajoče v svetu, kamor ga je postavil mizar, temveč prav le kot predočevanec, le kot nekak korelativ mojega videnja, ki tudi po svojih lastnostih more sovpadati z dejansko mizo ali pa tudi ne, če je to sploh mogoče ugotoviti. Predmetnosti, kakor je ta le predočevana „miza“, o katerih dejanskosti ali istinitosti (Vebrov izraz) še nič ne vemo, je predmetna teorija, vsaj v Vebrovi verziji, poznala štiri vrste, ustrezajoče štirim

vrstam naših doživljajev: „predstave“ (to so pri Vebru zaznave in občutki, pa tudi predstave v običajnem pomenu besede) predočujejo *osnove* (npr. že omenjena miza), misli predočujejo *dejstva* (npr. da sonce zahaja), čustva *vrednote* (npr. lepo) in stremjenja *najstva* (npr. da naj storim to in naj ne storim drugega). Seveda je te predmete vedno treba umevati le kot predočevance ustrežajočih jim doživljajev in ne kot dejanske danosti.

Zdi se, da je Meinong od teh predmetov poznal le osnove in dejstva, ki jih je imenoval v nemščini *Objekte* in pa *Objektive*; vrednote in najstva pa je odkril Veber, čeprav že v svoji graški dobi. Ali natančneje: V bistvu je “teorijo nagonskega predočevanja” zagledal že Meinong in sicer na polju čustvovanja, Veber pa jo je izklesal v vseh načelnih podrobnostih, prenesel tudi na polje stremljenja in na tem temelju dejansko zgradil posamezne filozofske panoge, razen etike in estetike tudi „hagiografijo“, teorijo svetosti ali nauk o religiji, ki pa je ni nikoli objavil. (Prim. Veber, *Filozofija*, str. 156 in sl.). Drugje pripoveduje Veber, da mu je Meinong rad oporekal, kadar je razvijal svoje teorije, vendar tako, da ga je še bolj spodbujal k razmišljanju o njih.

Po dejni strani so po predmetni teoriji naši doživljaji *pristni* ali *nepristni*. Od „predstav“ (v Vebrovem smislu) so pristne zaznave, ki nam predočujejo predmete kot navzoče, dasi ne nudijo gotovosti za to, in nepristne so predstave (v običajnem pomenu besede), ki nam predočujejo predmete („osnove“), a kot odsotne, ali vsaj brez ozira na njihovo prisotnost ali odsotnost. Od misli so pristne tiste („prepričanja“), ki mi zopet predočujejo dejstva kot resnična, nepristne pa so „dopustitve“ (Vebrov izraz; pri Meinongu *Annahmen*, pri Ušeničniku „čiste misli“), ki jih umevamo po vsebini, ne da bi se vpraševali po tem, ali nam nudijo dejstva kot resnična ali ne. To so misli, ki jih mislimo, ko nekoga poslušamo in umevamo, kaj pravi, ne da bi si osvajali njegova prepričanja. Itd.

Omemba te dejne strani doživljajev je važna, ker jo je Veber pozneje, ko je premagoval predmetno teorijo ter iskal poti do stvarnosti, mnogo študiral in razčlenjeval. Našel je med drugim na njej to, kar je imenoval „zadevanje“ (ali „zgreševanje“, kadar je negativno, „zmotno“), to je doživetje gotovosti, da je v doživljanju predočevana predmetnost tudi kot dejanska zares navzoča, da je zaresna ali „istinita“. Pri tem je odkril na doživljajih tudi njihovo pravilnost ali nepravilnost, to je normativnost, kar mu je zopet pomagalo, da je našel pot do stvarnosti, tokrat na strani doživljajskega subjekta.

* * *

Po prihodu v Ljubljano je mladi Veber spočetka seveda učil in razvijal nauk svojega učitelja. V najzvestejši obliki ga je pač podal v svojem *Uvodu v filozofijo* (1921), ki je nekak povzetek ali kompendij zlasti predmetne teorije in ne pravi uvod v filozofijo ali v filozofiranje. Za tem je Veber skušal zgraditi celoten sistem filozofije pod istim vidikom, pa se mu ni posrečilo: objavil je dve knjigi, ki sta bili začetka, prva dela, širje zasnovanih del, a nikoli ni prišel čez njiju: *Sistem filozofije I* (1921) in *Analična psihologija I* (1924, „prvi poizkus sistematične geometrije duha“). Kot šolsko knjigo je napisal *Očrt psihologije* (1924), zelo shematičen pregled in opis raznih vrst doživljajev („predstav“, misli, čustev in „stremljenj“) ter njihovih vrst, posebnosti in zakonitosti. Še vedno je bil v predmetni teoriji, vendar je že odkrival v duševnosti podrobnosti, ki so terjale popravke v nauku, kakor ga je učil.

Pred tem je Veber izdal še dve deli: *Probleme sodobne filozofije* (1923), kjer je obravnaval vprašanja, o katerih je pisal večja dela (npr. Etiko), in pa *Znanost in vero* (1923).

Po svoje zanimiva sta Vebrova poizkusa da se pomeri s svojo filozofijo na etičnem in estetskem področju. Z *Etiko* (1923) je hotel podati „umsko logiko nagonske pameti“, kakor (ali podobno) pravi v podnaslovu. To je: za „nagonski“ (teženjsko-hotenjski) del našega doživljanja je skušal odkriti zakonitosti, ki bi ustrezale onim, kakor jih logika (v najširšem pomenu besede, vključujoč kritiko in spoznavno teorijo) odkriva na umskem področju. Z *Estetiko* (1925) je skušal nekaj sličnega, a tudi že različnega, izvesti za svet čustvenega doživljanja.

Z vsakim od teh del je Veber odkrival novosti, katere je bilo včasih že težko spraviti v sestav, ki ga je podedoval od Meinonga. Zdi se, da je zašel v nekako krizo. Za trenutek je tudi stopil z ravne poti svoje razvoja in je napisal *Idejne temelje slovanskega agrarizma* (1927), s katerimi je hotel filozofsko podzidati neko politično ideologijo, menda tedanje Samostojne kmetijske stranke.

Kmalu za tem pa je napisal še dve razpravi, ki nista izšli v knjižni izdaji, zato sta bili manj vidni in marsikdaj prezrti, vendar sta že močno nakazovali nov razvoj njegove filozofije. To sta bili *Problem predstavnosti produkcije* (v Razpravah Znanstvenega društva za humanistične vede IV, 1928) in *Emocionalna struktura osebnosti* (Lj. Zvon, 1928). V prvi je celo že napovedal svojo poznejšo Knjigo o Bogu. Vendar je nato težko obolel in komaj še ostal pri življenju.

Ko je stopil znova v javnost, so nekateri hoteli videti v njegovem filozofskem razvoju neke vrste prelom ali celo spreobrnje-

nje. On sam je to vedno odločno zanikal in trdil, da je ves njegov razvoj bil naraven, organski nepretrgan in raven. In do neke mere je imel prav. Kljub temu pa moremo govoriti o njegovi novi filozofiji.

Prvo delo Vebrovo, ki je sedaj izšlo, je bila *Filozofija* (1930), „načelni nauk o človeku in o njegovem mestu v stvarstvu“, kot pravi podnaslov. Je bilo plod njegovih radijskih predavanj in ga je on sam označil kot nov uvod v filozofijo, mi bi rekli, uvod v njegovo novo filozofijo.

V čem je bila novost te filozofije ali te druge dobe Vebrovega filozofiranja? Kljub svojemu začetku v Meinongovi predmetni teoriji in kljub temu, da jo je celo sam bistveno dopolnil vrednote, najstva), se je Veber zmeraj bolj zanimal za doživljajsko stran razmerja med doživljaji in njihovimi predmeti. Zato je natančneje raziskoval dejno sestavino doživljanja, njihovo pristnost ali nepristnost, ter je pri tem odkril nove strani na doživljajih, med temi tudi njihovo pravilnost ali nepravilnost. Ko je razlikoval še med zgolj vnanjo, morda bi dejali materialno, in pa med tudi notranjo, morda formalno pravilnostjo, in ko je našel, da so nekateri doživljaji animalnega, drugi duhovnega značaja, je odkril tudi vzporedno razliko med *nosivci* doživljanja, med animalnimi in duhovnimi *subjekti*. Tedaj je spoznal, da je poleg razmerja med doživljaji in njihovimi predmeti še enako važno ali celo važnejše razmerje med doživljaji in njihovimi subjekti. In po tem drugem razmerju mu je bilo lažje priti do podstatnosti in s tem do stvarnosti ali dejanstva. Ko pa je to enkrat odkril na subjektivni strani, je mogel na doživljajih odkriti posebnosti, ki so ga vodile k priznanju in študiju podstatnosti tudi na objektivni strani. Tako se je izmotal iz meja zgolj teoretskopredmetnega filozofiranja in je mogel bolje reševati vprašanja, ki jih poprej ali sploh ni mogel rešiti ali pa jih je le umetno ali nasilno „rešil“, kakor sam ugotavlja v *Filozofiji*.

Za *Filozofijo* je Veber izdal delo *Sv. Avguštin*, s katerim se je tudi on oddolžil velikemu učeniku ob 1.500-letnici njegove smrti. Ta knjiga je zopet posebnost v vrsti Vebrovih objav, ker obravnava tuj in zgodovinski nauk, za kar Veber sicer ni imel mnogo smisla in menda ne talenta. Tudi pri sv. Avguštinu, ki ga je tedaj prebiral, je iskal idej, ki so bile v središču njegovega zanimanja. Študentje smo v šali sodili, da je Vebrov Avguštin tak filozof, kakršen bi bil, če bi bil njegov učenec. Ne vem, ali je Veber, proti svoji navadi, Avguštinu iskal, ali pa je samo porabil priložnost za objavo knjige, in je morda bil celo naprošen zanjo. Kljub vsemu je nato presenetil, ko je nekdanji predmetni teoretik šel izrecno iskat zadnje in najvišje Stvarnosti in je na-

pisal zajetno *Knjigo o Bogu* (1934), v kateri je iz podrobne razčlenbe raznih strani ali obrazov duševnosti in stvarstva pokazal svojih petero poti do Boga.

V resnici so te Vebrove „poti“ le natančnejša in izpopolnjena izdelava tega, kar je povedal že v Filozofiji, katere važnost moramo zato še enkrat naglasiti. Poleg nje pa vendar utegne biti ravno *Knjiga o Bogu* tisto Vebrovo delo, ki ga bo moral zlasti dobro preštudirati, kdor bo hotel pravilno presoditi Vebra kot filozofa. Je menda tudi edini Vebrov spis, ki je bil preveden v drug jezik, v angleščino. Morda ima kako objavo v nemščini še iz graških let, ali predavanje na kakem kongresu, ki je bilo objavljeno v drugem jeziku.

Nekako sočasno z delom na *Knjigi o Bogu* je Veber v radiu predaval tudi o etiki evangelijev, a mu predavanja niso dozorela v knjigo. Nekaj posebnega za Vebra je bila tudi vrsta poizkusov, v seminarju in po radiju, da bi ugotovil, ali je kaka zveza med človekovo telesno postavo in njegovim glasom. Iz tega seveda ni moglo nič priti. Pač pa je Veber napisal in izdal knjigo z naslovom *Nacionalizem in krščanstvo* (1938), s katero je zopet segel v konkretno dogajanje med nami. Kot zadnja, vsaj knjižna objava, je sledilo *Vprašanje stvarnosti* (1939), v izdaji Slovenske akademije znanosti in umetnosti, katere član pa Veber ni bil. V tej knjigi je Veber skušal utemeljiti svojo pot do stvarnosti ali dejanstva, pot, ki mu jo je nekoč zapiral nauk njegovega učitelja Meinonga.

* * *

Za sodbo o Vebru kot filozofu bi bilo potrebno imeti, pa razčleniti in pretehtati vsa njegova dela, in tudi zapiske njegovih akademskih predavanj, v katerih je svoje misli, včasih še v zelo začetnem stanju, razodeval, razvijal, popravljal in zoril za objave. S svojo knjižnico sem izgubil ne le vsa Vebrova dela, ki sem jih imel, temveč tudi zapiske njegovih predavanj, pa še tistih malo skript, kar smo jih imeli. Na novo sem tukaj komaj dobil nekatere knjige, mnogo premalo, da bi mogel poskusiti s kakršnim koli resnim prikazom Vebrovega filozofiranja, tudi če bi imel čas za študij. Od razprav in predavanj pa morem računati le s tem, kar mi je ohranil spomin, zlasti iz časa mojega slušateljstva v letih 1931-1934.

Sodbo mi otežujejo še nekatere druge okoliščine. Prvič je Veber bil od tistih filozofov, ki spočenjajo, rojevajo in goje le svojo filozofijo. Tako daleč je šel v tem, da vsaj v času, ko sem mu bil učenec in več v stiku z njem, ni skoraj nič filozofskega bral in se je celo s tem ponašal, podobno kot Pestalozzi. (Sv. Avgušti-

na je študiral in o njem pisal poprej.) Zato ni navezoval na nobeno drugo filozofijo ali filozofsko šolo, razen tiste, ob kateri se je sam izšolal, predmetnoteoretske Meinongove, in tudi niti v predavanjih niti v objavah ni skoraj nikoli nič citiral, razen kake zelo splošno znane reke in izreke, recimo Kanta ali tudi starejših, česar se je pač spominjal še iz svojega šolanja. Nekaka izjema je navajanje Anzelmovega ontološkega dokaza za bivanje božje v Knjigi o Bogu, ko je izrečno hotel dokazati, da ni istoveten z nobenim od njegovih dokazov, zlasti ne z „bistvoglednim“ Niti v tej knjigi, kjer je podal svojih petero poti do božjega „bistva“ (kakor je on zapisal), ni sledu, da bi za to preštudiral enako število Tomaževih poti in tudi ni v knjigi resnega poizkusa (morda je kaka bežna opomba kje ali pa celo to ne), da bi povedal, ali je kje kaka stična točka med obojimi „potmi“. Ušeničnik je v neki sodbi ob izidu menil, da se mu stare poti zde bolj hodne, a ni zavračal Vebrovih. V neki oceni je celo pohvalno omenil, „kako globoke misli o Bogu in božji osebnosti je podal in vsaj deloma tudi filozofsko utemeljil Veber v Knjigi o Bogu“ (Čas XXX, 320). Primerjava Tomaževih in Vebrovih „poti“ do Boga se naravnost ponuja komu, ki bi razpolagal z znanjem, tvarino in časom za tako delo.

Druga težava je v zelo „razvojnem“ značaju vse Vebrove filozofije. Veber se je neprestano razvijal, šel dalje, popravil prejšnje nauke, in to nikakor zmeraj zelo sistematično. V objavljenih delih je temu razvoju včasih težko slediti: nudijo preveč vrzeli, ki bi jih bilo treba napolniti z zapiski njegovih akademskih predavanj. Često namreč najdemo čisto druge poizkuse rešitve kakega problema, kakor pa smo ga poznali od poprej, pa ne vemo, kako je do njega prišel. Kot primer naj navedem le Vebrovo analize čustvovanja iz prvih njegovih knjig (zlasti Uvoda v filozofijo in Očrta psihologije) in one iz Filozofije in zlasti še Knjige o Bogu. To sta dva povsem različna poizkusa, ki ju je težko vskladiti, če ju je sploh mogoče. Tudi ni mogoče ugotoviti, kako je od prvega prišel do drugega, mnogo bolj bogatega in večdimenzionalnega, ker manjkajo vmesni členi, zlasti, če smo prezrli ali nimamo pri roki že omenjene razprave o emocionalni strukturi osebnosti. In če bi to mogli storiti, bi nam še ostalo odprto vprašanje, kako bi Veber prikazal isto stvarino, če bi mu še bilo dano filozofirati in pisati, kajti težko da je bil njegov razvoj že zaključen. Osebnost je bil Veber tudi na to svojo razvojnost ponosen; hotel je zmeraj učiti kaj novega in je često dejal, da bi raje šel na cesto kamenje razbijat, kakor da bi se pri pouku ponavljal.

Tretja težava je, da so tako Vebrova akademska predava-

nja in do neke mere celo njegove objave bile vendarle plod neke improvizacije. Na predavanja se je največ pripravljaj neposredno pred nastopom, ko je nervozno hodil iz kota v kot v svoji sobi v filozofskem seminarju ali pa se sprehajal pred seminarjem, mnogo kadil, zrl srepo pred sebe in najbrž ničesar videl, pa „razmišljaj“. Predaval je nato vedno prosto, ne spominjam se, da bi ga kdaj videl s kakim papirjem v roki ali na mizi. Seveda bi mu bili krivični, če bi njegovo „filozofiranje“ omejili le na ure pred predavanji; v resnici je Veber neprestano razmišljaj in se bil s vprašanji, ki so ga zanimala. Saj smo potem v knjigah našli stvari, o katerih v predavanjih ni bilo niti besede. A na predavanja se je običajno pripravljaj neposredno pred njimi. Tudi njegove knjige, se zdi, so v podrobnostih bile plod improvizacije in izredne zmožnosti za koncentracijo. Nekaterih niti ni pisaj, temveč narekoval. Vsaj za Knjigo o Bogu to vem. Naravnost čuditi se moramo ob tem sistematski obravnavi vprašanj, kakor jo najdemo v vseh njegovih delih, tudi in morda še posebno prav v Knjigi o Bogu. Ne smemo pa se čuditi slogovnim in sploh jezikovnim nejasnostim, ki jih je mnogo v njegovih delih. Grešil je tudi z mnogobesedjem. Ustvarjal je sproti strokovne izraze, ne zmeraj dovolj posrečene.

* * *

Tudi sodba o Vebru kot akademskem učitelju ni prav nič lahka. Kdor je vajen stroge filozofske šole, bo pač že po doslej povedanem obsodil, da je bil Veber zanič pedagog. Tudi njegovi učenci smo imeli z njegovimi predavanji često premnogo težav. Zlasti začetniku marsikdaj ni bilo mogoče slediti. Mnogokrat smo po ure med seboj pretresali kake njegove besede ter jim iskali pomena. Skoraj nikoli ni tečajev v resnici pričenjaj, navadno je nadaljeval svoje razpravljanje iz prejšnjega tečaja, ki ga novinci niso poznali. Čisto gotovo pa nobenega tečaja ni zaključil; ko je minil semester, je bil tako sredi tvarine kakor vedno.

Veber je (bil) izredno oster mislec in silen analitik; v tem je (bila) njegova glavna moč. Šel je tako daleč, da je v predavanju npr. izrekel kako trditev, ki je itak sledila iz prejšnjega, pa jo je še skušaj dokazati na tak ali podoben način: Za to trditev imamo še troje (ali kako drugo število) posebnih razlogov ali argumentov. Začel je s prvim, morda ga končaj v isti ali naslednji uri, se lotil nato drugega, a tu ga je že rad zapeljaj demon analize, da ga je razčlenil v večje ali manjše število „podrazlogov“, ob navajanju in razčlenjevanju katerih se je lah-

ko končal kurz, ne da bi kdaj zvedeli, kateri je bil tretji (in zadnji?) razlog za prvotno trditev. Če je v naslednjem tečaju nadaljeval, je nadaljeval s stvarino, ne pa z „argumenti“, na katere je vsaj na videz pozabil.

Včasih je bil Veber tako „nabit“ in poln kake stvarine, da jo je raztegnil še na drugi tečaj (navadno je vzporedno napovedal dvoje različnih kurzov, od katerih pa je glavni prerad izpodrinil drugega) in na seminar. Ta slednji je bil sploh posebnost ali bolje ne-posebnost pri Vebru. Ne-posebnost, ker ga skoraj nismo poznali. Napovedal je sicer tema za vsak semester (npr. pretres Kantove Kritike čistega uma ali Hartmanove Etike, ali obravnavo kakega vprašanja, ki ni bilo vzeto iz filozofske literature). Začel je seminar z namenom obravnavati napovedano stvarino, včasih je celo komu naročil kak referat in ga pustil, da ga je začel brati. Pri razpravi pa ga je njegov demon zopet zavedel v troje: da je preveč govoril on sam in mi kmalu še do besede nismo prišli; da je prepodrobno razčlenjeval ali začel razčlenjevati izbrani tekst in nismo zato nikamor prišli; in da je prešel na svojo verzijo problema, ali celo, kakor sem že povedal, na svoje glavno predavanje in ga v seminarju nadaljeval.

Večkrat je, z besedo vsaj, terjal od nas seminarske naloge. O temi se je dalo zmeniti. Ne vem, koliko njegovih učencev je kake naloge sploh delalo, ker ne vem, da bi jih kdaj strogo terjal. Saj je sam pozabljal nanje. In če jih je dobil, jih najbrž nikoli ni branil. Spominjam se, da sem mu izročil dve: prvo še zelo začetniško, o nerazumskih oblikah spoznanja (semkaj sem štel intuicijo in ne vem, kaj še); niti teme niti naslova druge pa se več ne spominjam, a vem, da sem bil nekoliko ponosen nanjo in bi se bil rad o njej pogovoril. Ker mi ni nobene vrnil (čeprav se mi zdi, da sem jih nekoč pozneje iztirjal od njega), sem ga vprašal, kaj sodi o njih, zlasti o drugi. Rekel mi je nekaj takega, kakor da sta zanimivi, ampak da bi se dalo marsičemu oporekati. Do resničnega razgovora o njih pa nisva nikoli prišla.

A da mu bom povsem pravičen, moram omeniti še nekaj. Veber je s svojimi učenci zelo prijateljsko občeval, z njimi mnogo diskutiral in njihova mnenja resno jemal, le k branju se je težko spravil. Zato je bilo potrebno biti mnogo v njegovi bližini, zlasti v seminarju. Jaz pa sem bil študent-asistent v pedagoškem seminarju, sem se mnogo zadrževal in delal tam in nisem imel toliko priložnosti za dolge razprave z Vebrom kot nekateri drugi. Razen tega sem bil znan in razglašen kot Ozvaldov učenec; ker med obema učiteljema razmerje ni bilo zmeraj zelo prijateljsko, je nekoliko metalo senco tudi na moje razmerje do Vebra in me oviralo v razgovorih z njim.

Pri izpitih je bil Veber dober, rad je pomagal. A bil je tudi nekoliko nepreračunljiv. Ker nismo imeli, ne bom rekel učne knjige, ki sem jo vedno imel za neakademski rekvizit, temveč niti ne kakega kanona tem in del, ki naj bi jih študirali, kandidat nikoli ni mogel niti slutiti, česa se bo Veber domislil in s kakim vprašanjem bo prišel na dan. Tudi izpit se je največ sukal okoli vprašanj, s katerimi se je Veber sam tedaj ukvarjal. Zaradi tega je bilo potrebno hoditi k njegovim predavanjem, četudi obiska ni nikoli kontroliral in ni skoparil s podpisom v indeksu. Skripta smo nekajkrat skušali sami pripraviti (Veber jih ni nikoli), a so zmeraj bila prerevna; težko je kak študent zajel vsebino tečaja čeprav smo vsi zapisovali, kar in kolikor smo mogli.

* * *

Vprašanje, ki se sedaj ponuja, je: Kaj smo študentje imeli od Vebrovih predavanj in sploh od njegove akademske in pisateljske delavnosti? Kakšen je bil uspeh šolanja pri njem?

„Naučil“ nas gotovo filozofije ni, ker je ni učil, nobene, ne tuje in strogo vzeto tudi lastne ne, če pod „filozofijo“ umemo več ali manj urejen, notranje skladen in celoten sestav filozofskih spoznanj. Do take filozofije se Veber sam ni nikoli dokopal in je zato tudi ni mogel učiti. Tako za nas ni bilo nevarnosti, da bi se zapisali kakí filozofski šoli ali se zašolali vanjo, razen če s šolo umejemo sicer ne razvit in dodelan sestav, vendar nek zajem idej, kakor jih je Veber razvijal v dobi, ko ga je ta ali oni „poslušal“. Če se je kak Vebrov učenec oprijel te ali one filozofske struje, ni bilo po njegovi zaslugi.

Pač pa je Veber pred nami razvijal, recimo prideloval svoje filozofske ugotovitve, jih izdeloval in popravljaj, zlasti s tistimi, ki so se več mudili v njegovi bližini, tudi diskutiral. S tem je svoje učence uvajal v filozofiranje, v lasten boj s filozofskimi problemi. Posredno smo bili k temu prisiljeni tudi, ko smo po predavanjih razvozljavali svoje zapiske ter jim iskali smisla. To smo večkrat delali v družbi in merili med seboj razna umevanja in tolmáčenja.

Vendar pa je za pravilno oceno treba razlikovati med različnimi vrstami ali tipi študnetov. Tisti, ki nas je filozofija zares zanimala, ki smo zato sami brali vsaj nekatera filozofska dela ter tako spoznavali druge nauke, tisti smo ob Vebru mogli razviti še smisel za problematiziranje in kritičen čut. Sami smo si dobili neko vsaj zasilno filozofsko znanje. A bilo jih je, ki niso imeli takega filozofskega „poklica“, ki se sami brez sile niso podajali v nikake umske aventure niti brali filozofskih del. Pri takih je moglo ostati le

pri nekaj neurejenih in nedomišljenih naukih, ki jih niso nikoli do-
gnali ali vključili v širje filozofsko znanje, temveč čim prej poza-
bili. Pri nekaterih drugih pa se je lahko zgodilo, da so mislili, da
se z nekaj razmišljanja, z raznimi analizami in argumentacijami,
dejal bi, z neko dialektično spretnostjo, dado rešiti vsi problemi,
le potruditi se je treba. In v taki miselnosti so mogli ostati zelo
na površju. Mogli so se naučiti neke tehnike, ki jim je lahko slu-
žila za kar koli.

* * *

Vsekakor Veber ni ustvaril svoje šole. Ne vem, če je kateri
izmed njegovih učencev (ne poznam danes njihovega dela), ki bi
resnično, vsaj koliko je to mogoče, danes nadaljeval njegovo filo-
zofijo. Okoliščine niso ugodne. A mislim, da je glavni razlog v tem,
da je Veber učil pač filozofirati, ne pa filozofije. Za njim je moral
vsakdo znova začeti in iskati zaslombe, pri tem pa odkriti kako
filozofijo, vsaj za izhodišče lastnega filozofiranja.

Kljub temu ne mislim, da je Vebrovo učiteljevanje bilo ne-
plodno ali v temelju zgrešeno. Težava je bila v tem, da je prakti-
čno bil naš edini učitelj filozofije. Zato smo meje njegovega šolanja
toliko bolj čutili in trpeli. Ko bi imeli poleg njega še koga, ki bi
nas učil filozofijo, to je, nam neosebno, a kritično prikazoval filozof-
ske probleme in razne predlagane rešitve, tedaj bi Vebrovo skoraj
samo uvajanje v filozofiranje imelo svoje dopolnilo in bi se obe vr-
sti šolanja med seboj oplajali. Tega pa ni bilo. Alma Sodnikova, ki
je pred nedavnim umrla, je sicer med mojim šolanjem začela s
predavanji iz zgodovine filozofije, a le kot privatna docentka, ki
smo jo sicer hodili poslušati, a nismo preveč resno študirali pri
njej, zlasti ker ni bila pri izpitih.

Osebno kljub vsemu čutim, po letih še bolj, da Vebro mnogo
dolgujem. A četudi se ne morem lotiti presojanja Vebra kot filo-
zofa, kot filozofskega ustvarjavca, vendar mislim, da je kot tak
bil mnogo večji kakor pa kot akademski učitelj, čeprav je bil
dober budivec filozofskega poklica, pri komur ga je našel.

P O L D A N

M i l e n a Š o u k a l

I.

Udarec svetlobe
uničil je mračnost
zaprtih izvirov,
hodnike napolnil z odmevi
korakov,
sirotam noči
iztegnil je dlan:

zanihal je dan
na vrvi opoldanskih
senc.

Zvonijo otroci
na poti domov,
v naročju tiščijo
vriske piščali,
odbijajo v skali
se živih besed
pod oboki.

Okuženim ustom
neznana je slast
previranja tonov
iz notranjosti.

II.

Razvila trta je sadove
na mlečnobelem
višku dneva.
Zastražena je cesta
z znojem.

Pohod čuvajev prebudi
rumeno bolečino joka,
ki se s pestmi
prebija v žalovanje
ob misli
na otroka v sebi.

Prebuja se razkošje
na robu pokopanih dni,
razvija čustva
strah pred soncem,
ki bliža se poslednji senci
v steni.

Na njej
ob bitju ure
spomin odkritja
groze obvisi.

IZPRANI PROD

Milena Šoukal

Vetrovi sopejo v poletno dlan,
izziva žejni klic cikad,
puhti vročica iz zemlje.

Ponavljajo v mogočnem ritmu
se vzorci padajočih senc —
izgublja v njih se smela misel.

Ko da uklet je njen pobeg:
iz vsakega zatišja gleda vame
z neukročenim gladom v stisnjenih očeh.

Prisluhnila sem zvokom v sebi:
izpiram prod za zlatom brskajoč,
dekler me še privablja sled bližine.

Beseda je jetnica ust.

* * *

V zatišju odmeva
trepetanje nedotaknjenih cvetov,
ko zbudjeni slutijo bližino smrti.

Cingljajo želje iz prsi
in se ne ustavijo pred brezdnom.

Padajo s črnimi in belimi ovcami,
padajo na gluho kamenje,
njihovo umiranje se pretaplja
v izvir neusmiljenega dna.

Čemu zdaj ne žubori glasneje?

* * *

Pogled poganja se za bliski
v obrisih razpotegnjene ravni.

Iz ribnika zre kalna voda.

Vesla labod med vzdihni kapelj,
ugibajoč, zakaj obup oblakov
se v njih sprosti.

* * *

V sebi nosim krik naveličane zemljé,
trkanje težkih kapelj ob korenine,
muko drobnih minut, ki ne morejo
vsrkati vase preobilja dežja.

V odprte roké lovim padajočo objest,
da bi ne videla upora nasičenih tal.

K nebu dvigam obraz, toda izigrane moči
se plazijo po kolenih: ver sijaj oltarjev
jim ne more odpreti čudeža v srcu.

* * *

Na poti se potikajo svetovi
trdno urastli v tveganost popevk,
ki vro iz dvignjenih mostov,
pozabljajoč, da v dno udarja snov.

Stopinje je privzela strast
iz ritmičnih pogonov mraka,
zmehčala barve je podložnost,
udarjajoč iz sivih krogov
z izrodki nepočakane ravni.

Od daleč grabi s tenkimi rokami,
iz gladnih krikov notranje tesní
jo starko zvija breztelesna krivda,
mrtvorjeno dete dni.

POST SCRIPTUM

Ruda Jurčec

Rad pišem pisma, kjer lahko prijatelju ali sodelavcu razložim, kaj mislim; pišem in pišem, a se mi pri vsej vnemi biti kratek ali jasen nazadnje zazdi, da sem še mnogo pozabil, premalo razsvetlil. Na koncu so že prisrčni pozdravi ali izrazi odličnega spoštovanja, ko se spomnim, kaj vse mi je izpadlo, ter se zatečem k že tisočletja staremu pripomočku in začnem nov odstavek z magičnima črkama PS. Redko se mi prigodi, da bi bil dostavek dolg; vsaj doslej sem si upal pripisati le nekaj vrstic, za bodočnost pa sem si mislil, da bi dostavku dal bolj zvočno literarno oznako: epilog, če bi post-scriptum moral presegati — recimo — kar celo petino ali še več že napisanega. Če se zatečem samo k dvema črkama, smo najbrž zagrešili tudi nekaj neestetičnega; z njima obglavljamo misel in bi bilo zato (za literarni način pisanja) bolje izbrati kaj drugega, saj je v literarni teoriji toliko lepih pogojev in predlogov; izzvene tem lepše, čimbolj se jim bližamo s ponižnostjo in s pobožno mirnostjo.

Skrbniki javnega reda med nami so se zedinili v priznani resnici, da se grešnik vedno vrača na kraj zločina. Zato ga čakajo tam, kamor ga bo pripodilo srce, pritirala ranjena vest. Ko sem hodil skozi temne luči in svetle sence, sem se hudo pregrešil, ker nisem hotel poloviti vseh luči in senc. Ob poti mi jih je še ostalo na tisoče in tisoče. Srce me boli, ko se z njimi srečujem in mi sedaj upravičeno mečejo v oči očitek: „Zakaj si nas izpustil, zakaj si se pri naravnavi luči ali teme pregrešil in nerodno pero — bolje rečeno pisalni stroj — prekruto zašvrknil? Ali ne veš, da nas boli, zlasti še, ko ti ostajamo zveste in se z nami igraš, in se solzimo zaradi bleska, ki ti ga ponujamo. Saj si nam vedno in vedno govoril, kako so sence le koprene: čakamo, da nas presvetli luč človeške, četudi samo drobne in neogljene ljubezni — pa se nisi hotel izkazati hvaležnega, nisi nam bil zvest do poslednje kaplje spomina. Veš, da se nismo žalostile, če si nas pri razkošju barv in žarkov zamenjal in postavljaj vodoravno namesto navpično. Nikdo ne bi hotel izgubljati, kar mu je najdražje; zakaj si hotel raniti strune in melodije, ki so bile v nas pred rojstvom in bodo tudi po smrti.“

Kaj hočem storiti?

Moral bi se zateči k najvišjim literarnim zvrstem, da bi bil dorasel upravičenim očitkom v srcu. Saj je polno zgledov v svetovni književnosti, kako se naj kaj takega ustvari ali vsaj poskusi izvesti. Toda pri izbiri moram biti, kakor da me ni — saj se sence, luči, vizije, melodije, himne razglasijo, kakor bi same želele in jim srce poje. Umik v ponižnost, pobožnost, skromnost je

nujnost; kadar pa je tako, si ne bi upal čez ubogi magični črki svojega naslova in je prav, da sta dve: PS... kakor prst na usta!

Naj bosta za oporoko — ostanejo še prolog, epilog, apoteoza — joj, kolikšno bogastvo, jaz se pa še nisem izmotal iz tistega, kar naj bi bil prolog: tipke so se sprožile, moj Bog, moj Bog: okoli mene je bilo polno senc in luči.

UBOGA TILIKA

Tilika je bila moja otroška nevestica, še predno sem se dokopal do prleškega razumevanja tega pojma. Ves Ormož je bil kot kupola nad najinimi igrami na skupnem velikem dvorišču, kjer je ckoli in okoli stanovalo v petih hišicah pet družin. Seveda nas je bilo otrok več kot za cel Miklavžev koš, toda midva s Tiliko sva si bila več kot sta si brat in sestra. Bila sva duet: Tilika se je rodila štirinajstega marca, mene pa je prinesla štorcklja prvega aprila, in če bi duet raztegnil na tercet ali celo na triptih, bi prišel še Rudija Hanželiča, ki se je rodil dva tedna za menoj, toda ne v hišah okoli našega dvorišča. Bili smo torej sad približno istočasnih kresnih noči ljubezni in sreče in verjetno nama je bilo zaradi tega usojeno, da morava že biti poročni parček, ko sva usmerjala prve korake v otroški vrtec.

Skozi luči in sence nama je svetila lepa podoba doktorja Omulca, kakor sem že zapisal. Lovila sva ga pred veliko vežo edine slovenske gostilne na Glavnem trgu. Ko je stopil na prag, sva mu glasno klicala:

„Klanjam se... klanjam se...“, kajti za vsak slovenski pozdrav je otrok dobil krajcar, pravi rumeni krajcar, zadosti za celo žemljo ali vrečico sladkorja v prahu, ki se je, prepojen z navadno vodo, spremenil v kremo napihnjenih hribčkov in globokih dolin in se mi jih je zdelo škoda pojesti, dokler me ni premagala sladkosnednost.

Uboga moja Tilika — zašla boš v postscriptum na južnoameriškem kontinentu! Po dveh ali treh kontinentih te love sence in luči, ker sva doživela srečanje s krajcarji takrat, ko je bil dobri odvetnik že leto dni mrtev. In kaj bi bilo prav: pri korekturi je ostala pomota in bi moralo tisto, kar je bilo za eno stran spredaj, za eno stran nazaj.

Uboga Tilika, najina otroška leta se nama pri zapletanju vrstic opletajo iz kontinenta na kontinent. Ali se še spominjaš, kako sva po odvetnikovem pogrebu še hodila na pokopališče in se čudila veliki marmorni grobnici in zlatim črkam, za katere še nisva vedela, da so slovenske, in naju ni bolelo, da je bila slovenska grobnica sama med morjem nemških grobov.

Ker sva bila majhna, so naju naučili, da se morava vedno držati za roko. Ceste tedaj še niso bile polne motorjev, le včasih je pastir pritekel po kravo ali kozo in jo spodil s ceste, toda midva sva morala imeti ročici drugo v drugo — le zakaj? Morda zato, da bi nama bilo toplo, da bi bili mamici doma bolj mirni,

ker nista imeli časa vedno biti za vsemi otroki, saj nas je bilo za cel roj... Mogoče je tvoja mama mislila, da ne boš padla, če boš v ročici fantka, dasi je bil dva tedna mlajši.

Uboga Tilika, če bi vedel, kje si, bi ti pisal; spomnil bi te na najine ženitovanske sprehode, ko nisva razumela, zakaj se nama vsi večji otroci smejo, ko sva vedno in povsod hodila z roko v roki. Ljudskošolska leta so naju prerezala, dekleta so bila na desni, mi na levi, in po šoli ste hodile domov, zatopljene v pogovore, polne nežnih besed. Ko sem odšel na gimnazijo, si še hodila v isto šolo, toda po moji drugi si že morala daleč, daleč... Najprej si šla h gospodi v Varaždin in kadar sem v kasnejših letih prisluhnil, so o tebi govorili s tihim glasom, polnim bolečine. Odšla si v Zagreb, kjer je bilo mnogo lahkoživih in bogatih kavalirjev; držala si se dolgo; dobro je moralo biti, kakor je bilo, toda pozneje so še in še ponavljali, kako si najprej oglušela, oči so ostajale brez svetlobe za luči in so se tvoje sence pogrezale v popolno temo.

Uboga Tilika!

Kako mi je bilo hudo, ker sem se v knjigi, ki bi jo moral posvetiti tudi tebi, pri številkah o smrti najinega dobrotnika doktorja Omulca zmotil. Res mi je bilo, kakor bi se moralo zgoditi plesavcu, ko nakaže smrt, bolečino samo z zlomljeno roko! Prehudo je bilo, da bi mogla v vis, v najglasnejši krik.

Nesreča nikdar ne počiva, vendar najhujše hudo ni brez kaplje hladila, utrinka sreče, žarka veselja. Rad bi popravil napake, pisal bi v domači kraj, toda do tja je daleč, saj veš, da je res! Kakor da bi mi skozi okno bel golobček pogledal na pisalni stroj, sem prav takrat zaslišal za hrbotom, kako je pismonoša potokel na vrata. Veš, poznam njegov korak, ker se ga pri nekaterih pisnih tako razveselim, da mu dajem napitnino — in je vesel, kakor sva bila midva vesela doktorjevega krajcarja. Prinesel mi je zadnjo knjigo Meškovih zbranih spisov, opremljeno z opombami mojega starega znanca in prijatelja profesorja Viktorja Smoleja. Ni mu bilo dovolj, kar je o lepih „besedah“ v ormoški čitalnici napisal študent Ksaver Meško — ne, med opombami in v komentarju je nabral ormoških zakladov, da me je kar opajalo.

Kako nežni Meško popisuje čitalniške večere! Kako je hodil v Ormož in se ustavljal pod klancem Dobrave in prav tam zagledal tisto čudovito podobo doli pod pokopališčem: mesečina se je zlivala v srebrni rokav Drave, ko se trga iz hrvaške zemlje in se vrača na našo, slovensko stran. Kar vidim jih, kako so v čitalnici „besedovali“ v prleščini, a hoteli govoriti pravilno, knjižno, ljubljansko slovenščino; elkali in efkali so, da se je vino v kozarcih slovesno smejal, in bili so srečni, saj do njih ni segel odmev Bleiweisa in njegovih priskutnih vsiljivosti.

Prepričan sem, da je Meško doktorja Omulca dobro poznal, saj je gotovo tudi on prejemal iz njegovih radodarnih rok... Med Smolejevimi opombami je Meškovo pismo, kjer pravi, da je „doktor Omulec umrl jeseni 1909“. Če ne bi bil otrok in če bi z očetom smela bliže h krsti ob pogrebu, bi med celo kopico duhovniške asis-

tence gotovo opazila mladega Ksaverja Meška, ker je doktor Omulec moral biti med svati na njegovi novi maši... Sicer je bil doktor Omulec liberalec (toda štajerski liberalci se niso šli zares in mi je bilo hudo, ko sta se razšla z notarjem Ivanom Geršakom, a sem o vsem le malo razumel na straneh notarjevih Ormoških spominov), a biti Prlek v tistih časih je pomenilo biti na vrhovih slovenstva; bili so nad vsem, kar je bilo bežnega, človeško nebogljenea in o tem bi na pogrebu pričal bleđi, žalostni, a ne obupani obraz mladega duhovnika Ksaverja Meška.

Bil sem na pokopališču ob očetu, iskal sem psička in ker ga nisem zagledal, sem jokal, jokal, ker me je bilo strah temnih oblakov in grozeče gorečih bakel; zato se nisem ozrl, da bi te, Tilika, zagledal. Vendar sem zadovoljen, da se nisem ozrl: bila si zavita v mamino ruto, zrla si po zlatih križih in umetnih rožah. Če bi me zagledala, kako jokam, bi najbrž tudi tebi začele teči tople solze po lepih ličkih.

Kdor bi naju takrat podrobneje pogledal, bi naju prestavil v dečad proletarskih trpinov. Toda nikdar nisva bila strgana in ne spominjam se, da bi bil kot otrok kdaj lačen. Naše dvorišče je bilo najino kraljestvo; po bogatih nemških domovih naju še niso vodili, ker sva govorico črpala samo iz maminih ust in od tam ni prišla nemška beseda.

Bila sva drobna, tiha in mirna; ko sva šla mimo nemških otrok, ki so bili vsi z lepimi predpasniki in torbicami, se nisva v mislih napenjala, zakaj je njim drugače. Najbrž se nama je zdelo, da mora biti tako, ker sva pač otroka slovenskega otroškega vrtca.

Vsi otroci so v šolskem vrtcu zaljubljeni v svojo učiteljico, pri nas so ji rekli vrtnarica. Ciril-Metodova družba je iz Ljubljane k nam poslala gospodično izrednih vrlin in za nas je bila žena nad oblaki; ker je govorila po ljubljansko, so se samoglasniki svetili; silili so skozi okna na cesto.

Med nami je morala biti že nekaj let. Po najinem vstopu v vrtec so jo kmalu premestili drugam.

Njen bližnji odhod naju je moral silno pretresti. Bogve, kako se je moglo zgoditi, da je najino srce sledilo nečemu, kar med nami na našem dvorišču ni bilo v navadi. Naše mame so imele toliko otrok, da so datume rojstnih dni kar brž pozabile in otroci smo si morali godove sami zapomniti, kar ni bilo težko, ko so nas spet in spet klicali po naših patronih. Godovanj ni bilo, nikdo nas takrat še ni učil deklamacij za razne prigodnice po družinah, takšno veselje je bilo samo za bogate domove.

Ko se je bližal dan njenega odhoda, sva se midva neko popoldne odločila oditi na travnik na mestnem sejmišču, da nabereva svežih rož; ko bo šakica polna, bova odšla v prvo nadstropje čitalnice, potrkala in izročila cvetke vrtnarici za slovo.

Po stopnicah sva hodila pogumno in veselo, saj sva nosila rože. Pred vrati sva se ustavila; bila so zaprta, izza njih sva slišala glasove... Ti, Tilika, si se znašla in popraskala; nisva vedela, da bi morala potrkati.

Vrata so se naglo odprla, vrtnarica je kar obstala; šopka sta ji povedala, za kaj gre, a je oklevala. Molela sva ročici; sun-koma je pograbila šopka, nama nekaj dahnila, naju odrinila nazaj in naglo zaprla.

Obstala sva; hodnik je bil že teman, stene so bile mrzle.

Kaj se je zgodilo, zakaj nama ni nič dejala? Tilika je stisnila ročici pod predpasnik, jaz sem jih stisnil v žep na predpasniku in vem, da sva se spustila do vežnih vrat, kakor da bi plavala skozi praznino.

Pred hišo je bil lep ormoški glavni trg, za naju pa ni bilo, kamor bi mogla obesiti nit trpkosti.

Leta in leta sem si očital, da sem bil kriv, ko sem Tiliko verjetno zvabil na sejmišče nabirat pisane rože. Tekala sva po trati, trgala najbolj barvite in razkošne; nič naju ni bolelo, če naju je zbadlo in ko je bil barviti šopek poln, naju je kar zaneslo vrtnarici pred vrata, pred srce.

Reveža nisva vedela, da najlepše cvete, kar je največji strup; najlepše rože so najbolj varljive. Nabirala sva, kar je bilo najbolj kričee, vabeče in trgala — osat. Zato se je vrtnarica ustrašila najine pomote; ni nama dala piškotov, ki sva jih zagledala na mizi: šopka je gotovo brž vrgla v koš, predno bi gostje mogli videti, kaj je bilo, kdo je za slovo prinesel osat.

Draga Tilika, če si doma ali pa tam kje blizu — tedaj razumi in naj te ne boli! Če bi vedel, bi ti že takrat povedal. Ker sva daleč narazen, naj bo za postscriptum!

Če vse dobro premislim, tudi vrtnarica ni bila razžaljena, ko sva ji v zahvalo prinesla osat. Predno je odšla od nas, je namreč z otroki priredila nekaj, kjer je pokazala svoje srce, kakor bi danes v času, ko kraljujejo iskrenost, resnica in odkritosrčnost, vsi prekli in se pri tem potrkali na svoja rodoljubna prsa.

Pesnik in pisatelj Josip Stritar je tiste čase nadvse ljubil Slovence zaradi njihovih otrok. Živel je na cesarskem Dunaju in je na daljno domovino gledal z očmi svojega glavnega junaka gospoda Mirodolskega. Brž ko sem mogel prebirati njegove spise, ga nisem vzljubil prav zaradi solzavosti v zgodbah iz Mirnega dola. Toda za mladino je Stritar napisal čudovite zgodbe; predelavali so jih v igrice za otroške odre. Naši lokalni liberalci so ga stavili zelo visoko; imel sem pa vtis, da tekmujejo z dekanom, ki je v cerkvi imel svetnike visoko na oltarjih, in ker v cerkev niso hodili, so Stritarjeve stavili nad one v cerkvi. Nekega dne je prišel v šolo nov, mlad učitelj — obraz kakor iz masla, lase počesane po sredi na prečko. Učenke, zlasti meščanke, so se vse takoj čez ušesa zagledale vanj — pri njihovi mladosti ne bi mogel reči, da so se zaljubile —, gospe, tete in vdove pa so dejale, da se je česal po stritarjevsko; šele desetletja pozneje sem ugotovil vir: na pragu našega stoletja je tako česanje uvedel Oscar Wilde.

Naš odlični nadučitelj Josip Rajšp, navdušen rodoljub in vnet liberalec, se je hotel s posebno javno prireditvijo posloviti od vrt-

narice. Toda če sem že napisal, da je bil vnet liberalec, moram pojasniti, da je to pokazal s tem, da je nosil ostro pristriženo brado, kakor jo je nosil naš slavni cesar Janez, po moje res prvi širokopotezni slovenski državnik Ivan Hribar. Veliki pesnik na Dunaju najbrž ni vedel, kako zvestega spoštovavca, dá, vernika ima v našem lepem prleškem paradižu. Josip Rajšp je kar gorel, da bi v otroški upodobitvi spravil na oder vse njegove basni; sam je režiral, maskiral, oblačil otroke za lisice, zajčke, mačke, psičke — ne vem, zakaj je mojo starejšo sestrico leta in leta spreminjal v lisico —, sam dvigal in spuščal zaveso in celo predstavo ob koncu zaključil s prelepo alegorijo za zavesami iz tančice, posejane z zlatimi in srebrnimi zvezdami. Kot svečenik je izza kulise v obeh rokah držal veliki posodi za bengalični ogenj — očetje in mamice so zagledali svoje otročke v angelskih barvah — seveda je bilo vse ganjeno do solz in ker je prizor moral trajati, dokler plameni niso zamrli, je nadučitelj Rajšp položil posodici na mizico, segel v žep po velik, pisan robec in si otiral solze še in še. Otroci pa smo stali, kakor da bi res bili angelčki iz voska — našega nadučitelja smo mogli samo ob takih prireditvah videti, da se zna smejati in celo jokati, iz dvorane pa so v nas zrlí obrazi, polni sreče, res so jim oči jokale od veselja.

Vrtnarica naju je za tisto prireditev odbrala za slavnostni uvod posebne vrste. Morala je pač upoštevati, da sva samo otroka; nisva še znala brati. Hodila sva vsak popoldan v prostore čitalnice. Kakšne so bile vaje, ne bi mogel povedati, vendar težav ni bilo. Spominjam se samo pravega nastopa. Ko so naju privedli na oder, je za zaveso v dvorani silno zašumelo. Danes bi rekli, da je bila dvorana do vrha napolnjena, do zadnjega kotička zasedena.

Čudno: vedela sva prav dobro, da najinih mamic ne bo v dvorani, kajti na take prireditve je prihajala predvsem mestna gospoda v vsem blesku in sijaju... in vsaj mene takrat to ni bolelo. Res so bili tam zadaj sestre in bratje, tam je bilo vse naše otroško dvorišče. Vendar je vrtnarica zagrešila napako: za prizor take vrste bi morala izbrati otročke tistih, ki so sedeli v prvih vrstah...

Le zakaj tega ni storila... Vem, da ne bi mogel trditi, da sem se tega že zavedal, toda nekje globoko me je bilo strah, ker sem izza kulise videl, da je sredi prve vrste sedela naša hišna lastnica; otroci smo ji rekali hausfrau, mama pa nas je svarila in nas skušala navaditi, da bi klicali, kakor jo je ona naslavljala. Zanj je bila: milostna... Mlada vdova je ostala brez otrok, ob sebi pa je imela nečaka in nečakinjo mojih in Tilikinih let.

Zakaj je vrtnarica odbrala prav naju, me je hotelo prebujati v daljni slutnji.

Krstno slovesnost mojega prvega teatarskega nastopa sem torej doživel v otroškem vrtcu ormoške čitalnice. Temu nastopu so sledili v vsem življenju samo še trije: najprej kot palček v Sneguljčici, pozneje pa pod režijo in ljubeznivo roko monsijnorja Steske v ljubljanskem Marijanišču in sicer v prizoru iz Schillerjevega Viljema Tella in v Mlinih pod zemljo. Ubogi monsijnor je kazal veliko vero

v moje igravske sposobnosti, pa je odnehal, ker sem sicer v samo nekaj besedah – pri Tellu štirih, pri Mlinih pa treh – samoglasnike po prleško tako široko izgovarjal, da so se vsi tovariši v dvorani zakrohotali, dasi je bila vsebina besed zelo tragična.

Pozneje sem vedel, zakaj je vrtnarica prav naju izbrala za prelepi prizor:

„Venček na glavi se...“.

Bila je plačilo za najina šopka.

Kaj se je z nama godilo, sva komaj kaj več vedela. Naučena sva bila za vsak korak in gib. Ti, Tilika, si mene zrla v oči, ko sem bil v brhki gorenjski narodni noši, jaz pa se tebe nisem mogel dovolj nagledati, ko si bila v čipkasti jopici in širokem kricu z bleščečo avbo na glavi. Za kulisami so ganljivo in milo peli, midva sva iz kupa pobirala rožico za rožico in ko je bil venček spleten, sem ti ga pa položil na laske, ti pa si meni pripela belo, modro, rdeč šopek na prsi. Potem sva se zgrabila za rokci, zarajala, jaz sem te pustil sredi odra, se ti do tal priklonil, petje se je ustavilo, jaz sem pa na vse grlo v otroškem soprančku zapel:

„Slovensko dekle...“

Kaj vse napravi otrok lepega, pa nič ne ve, kaj je storil. Uspeh je moral biti prodoren, kakor bi danes rekli, ker je dvorana res burno zaploskala. Zavesa je padala in se dvigala, prestrašena sva se držala za rokici, ker nisva vedela, kaj se je zgodilo. Videl sem gospoda Rajšpa, kako je zakrival oči za robcem, po naju je prihitela vrtnarica in tudi ona je imela mokre oči. Pri odprtem odru me je pograbila, dvignila in izročila naravnost naši milostni v naročje. Tebe so odnesli drugam, tudi v prvo vrsto. Bogve, kako mi je bilo. Mogoče sem se hotel izviti in ko sem iskal tal, sem vedel, kako sem še majhen, ker nogi tal nista dosegli.

Bil sem sredi prve vrste; sedel sem na kolenih predsednice ženske veje ormoške podružnice Ciril-Methodove družbe, med slovenskim ženstvom je v Ormožu bila na prvem mestu, ker je bila po rodu iz Savinjske doline, kjer so že govorili kranjščini podobno slovenščino. Sicer je nismo cenili, ker se nam je zdelo, da se Kranjci pačijo, ko se trudijo, da bi bili vsaj v izgovorjavi gosposki. Ker je govorila gosposko, je moja mama še lažje zase in za nas menila, da je milostna. Vem, da je moja mama mislila zelo iskreno, mi otroci smo pa pozneje tuhtali že po svoje, ko smo ji ohranjali naziv hausfrau med seboj, sicer pa jo nagovarjali gospa, toda mama je ostala pri svojem.

Sedel sem na svili in toplo sta me objemali orokavičeni roki. Bilo mi je prijetno, opajal sem se v milostnost, bil sem blizu tistega, kar sem hodil gledat na božični večer: po gosposkih domovih je na božičnih dreveščkih gorelo na stotine svečk, na vrhu dreveščka pa je bil srebrn, majhen vrtiljak: svečke so poganjale zvončke, vrteli so se in zvonili, da nam je od lepote jemalo sapo. Da, pri milostni je bilo vedno vse lepo.

Kako je bilo sijajno in bogato, sem spoznal takoj po predstavi. Vdove, gospe in gospodične so pobrale vse nastopajoče otroke, od-

vedle so nas v domovanje gospe predsednice. Šli smo v lepo vogalno hišo; za odvetniško pisarno spredaj — bila je v najemu — je sledil salon v zelenem, najbrž za moške obiske, ker je bilo nekaj mizic za igranje kart in za kajenje ter pijačo. Rdeči salon pred jedilnico je moral veljati za damske krožke ter za glasbene večere, ker je bil v kotu velik klavir. Jedilnica je bila vsa iz masivnega, bidermajersko izrezanega lesa. Posadili so nas na visoke stole, na pladnjih je bilo polno peciva meni do tedaj še neznanih oblik in sladkosti; zaradi bleščeče okolice in lačne pohlepnosti sem postajal prevzeten, samozavesten ter ošaben in sem na tebe, Tilika, kar pozabil. Nič ne vem, kje si bila.

Oči so mi kar ohromele, ko je iz moje šalice puhnila temnorjava tekočina: bil je moj prvi kakao. Vrtnarica mi je nalivala, potegnila pladenj predme in brž sem začel grabiti z obema rokama. Prsti niso vedeli, kako naj uredi tekmo med žlico, piškoti, šalico in tekočino. Nič nisem opazil, kako se je onstran mize zbral krožek naših ormoških narodnih dam, ene lepše od druge. Sredi njih je sijal širok in vesel obraz vrtnarice, ki je hitela pripovedovati, češ da bodo vedele, zakaj zrc vame s tolikšno zavzetostjo. Še bolj so stisnile glave, ko so opazile, da so se mi prstki zamešali, piškot je padel v kakao, hotel sem ponj kar s prstom, a je prihitela milostna, ga z žličko vlovila, se rahlo dotaknila mojih prstov in me pobožala po laskih:

„Lepo priden bodi... vedno priden... in boš še dobival piškote, res jih boš dobil, ker si priden... in veš, rože moraš rad imeti...“

Vrtnarica je žarela od veselja; milostni je kar zaploskala! Še in še so mi polnili šalico, usta sem basal, težko dihal, vse omizje je ropotajoče čebljalo, vem, slišal tem tudi tvoj glas, Tilika, a se ne spominjam, da bi videl, kako je bil tudi tvoj obrazek presrečen.

Vem, da si bila ob prvem kakau v sedmih nebesih, kakor smo pozneje brali v knjigah, pisanih v kranjski slovenščini. Mogoče zaradi tega spomina nisem dobro premislil, ko sem prezrl letnico smrti doktorja Omulca.

Če bi hotel postskriptično izreči sodbo nad pomoto v tvojih in mojih podobah iz let najinega otroštva, ko se je dvoje letnic prehitelo, bi v obliki diagnoze zaključil:

„Res je, vrtnarici sva nesla šopek... toda ni res, osat ni vedno osat.“

Naju je osat zbedel, a ne zastrupil. Tebi in meni je prinesel prve šalice kakaa in polne krožnike piškotov. Milostna me je božala in govorila:

„Ruda, bodi vedno priden, vedno, vedno...“

Nisem slišal, kaj so tebi govorili, ko so te božali. Vem pa, da so ponavljali:

„Tilika, ti si res pridna, zelo pridna...“

Govorili so resnico, meni pa naj Bog pomaga!

Buenos Aires mi je ob sobotah najbolj ljub. Sobota ni praznik: tiho pobožno mirovanje bo naslednji dan, ko je praznovanje dolžnost. Sobota popoldne pa je kakor fant na fari, ki si je vtaknil krivec za klobuk in se odpravlja na pohod dekletu v vas. Fant nisem več in ker let ne štejem, me sobotno popoldne kar zanese na avenije in bulvarje, zaukal bi, če ne bi bilo možnosti, da se bi policaj na oglu prazne avenije ustrašil zaradi nenavadne motnje cestnega reda, ali pa da bi se mi porogljivo nasmehnil, češ zaman se trudiš, da bi koga razburil ali priklical na cesto. (Ljudje so se po namiznih dobrotah že dvignili s stolov, ponesli svoja vseh tež polna leta na postelje ali divane, mladina je — saj veš, kako je z njo — že odbežljala na nogometne prostore, tebi podobni pa so se že pred kosilom oddrveli na konjsko dirkališče v San Isidro ali kar tja za ogel, kjer je Palermo, ki ti ni ravno neznan...)

Obíral sem se, se oziral vanj, češ, kaj boš izzival, saj veš, kako je bilo sinoči: namesto, da bi tu na ulici čuval varnost in javno moralo, si se mi komaj pravočasno umaknil, da nisem sunil vate, ko si se v moji veži zabaval z mucamo iz tretjega nadstropja... No, pa pustimo to; če bo šlo za bisago mojih ali tvojih grehov, bo verjetno moja mnogo težja kot tvoja in to z lahkoto povem, ker vem, da me ne slišiš...

Oči in ušesa sem raje usmeril v drugo plat mesta... Lepa, dolga, bela avenija je bila kot drsališčče, razkošna vozila so drsela mimo, kolektivi so prevažali srebrno svetlobo, taksiji so nalagali parčke kot lepe šopke, avtobusi in trolejbusi so od časa do časa zatulili, kakor da bi jih bilo sram, da bodo zaradi praznote videti, kakor da so nagi.

Naše mesto ima barrije in manzane, kakor smo v Ljubljani imeli — in še imajo — Šiško, Vodmat, Trnovo, Zeleno jamo in Rožno dolino... kakor je bilo, je in bo tam lepo, tako je bilo lepo in prijetno meni, ko sem s Plaza Italia zavil nekaj kvader na desno ali na levo — kakor se pač vzame, če upoštevamo, kako je naravno naše telo, kadar se pomika od zgoraj navzdol ali od spodaj navgor. Kvadre imam vedno rad. Enostavne so in človek jih z lahkoto šteje, zlasti jaz, ki si želim dnevno prehoditi peš vsaj trideset kvader — baje jih bivši ameriški predsednik Truman v New Yorku vsako jutro opravi vsaj trideset in sicer iz Waldolf Astoria kar po peti aveniji, vse zaradi tega, ker bi po osemdesetletnem jubileju rad še nekaj jubilejev; zanaša se bolj na svoje noge kot na zdravnik. No, jaz sem že rad pešačil, ko Truman še ni bil predsednik, in pozneje, ko kot predsednik ni imel časa tekati vsak dan trideset kvader daleč za svojimi nogami; a to nima z menoj nobene zveze: rad pešačim, ker pri tem lovim samega sebe, lovim se v miru, brez nevarnosti, da bi bil drugim v nadlego, ko se od časa do časa potrudijo, da bi me ulovili... Svet je velik, ljubezniv; ponižen je in se manjša, da bi mi svojo navzočnost v njem povečali. Mi pa smo

seveda raje objestni in v ošabnosti sveta ne maramo gledati v vsej njegovi širini, lepoti in bogatiji; raje se gremo ravbarje in žandarje in se deremo, da je včasih kar hudo. Noge nam silijo naprej, cepetajo, rade bi naprej po lepi aveniji, a ne pridejo nikamor.

Pred nekaj tihimi minutami sem tisto soboto v bučni argentinski prestolnici vljudno in predano pozvonil — v Ljubljani bi rekli, da sem rahlo potrkal. Ubral sem se na strune ambienta, se razveselil nad velikodušnostjo sprejema že pri vratih; takoj smo bili v vrtincu veselih in lepih besed in se klanjali po gogoljevsko — vse zaradi tega, ker sem se spet pregrešil in prišel prezgodaj. Tega mi niso povedali, toda vrata v spalnico so bila odprta in skozi priprta vrata v kuhinjo sem opazil skladovnico še ne pomitih posod... Kaj sem hotel. Začel sem se sladko opravičevati. Ker v logiki nimam fantazije, sem se skoraj pregrešil in zinil, da so najbrž zelo pozno obedovali, ker so veli povsod še vonji po raznih vrstah pečenk in prikuh — pozabili so namreč odpreti okno — toda, če bi spregovoril o tem, bi ves ženski del stanovanjskega prebivalstva prehudo razžalil. Zato so vse vonjave opoldanskega kosila ostale kar v mojih preepikurejskih nosnicah. Če bi se moja iskrenost mogla dvigniti nad ozkost moje logike, bi moral nebogljenost izjaviti, da sem takorekoč nekoliko užaljen, ker med njihovim kosilom nisem bil na sedežu za častne goste, to je na mojem, kadar sem pri njih na obisku. Tisto soboto si nisem bil na jasnem, ali je bilo opoldansko kosilo že v želodcu ali ne. Ne gre za sitost ali lačnost, ampak za lojalnost do želodca.

Seveda je bilo vse le posledica veselega razpoloženja mojih nog, ki so že imele za seboj nekaj kvader. Za Nemce pravijo, da jim koračnice premesté vso količino možganov v pete in po prvih zvokih trobente ali udarcih bobna kar pogledajo, kje je izbruhnila vojska in kam je treba brž odkorakati v napad. Jaz sem skromnejši, koraki po trdih kvadrah mi odpirajo oči v obzorja; vse se raztegne čez meje zemlje in neba — in kaj je ubogi želodeček v primeri s prostornino ogromnega, sicer praznega vesolja.

Bogve, zakaj toliko filozofije, toliko priprav... Vse spet zaradi tega, ker sem že vnaprej imel slabo vest, slutil, kaj bo...

Kadar smo med seboj in smo potrti, radi potožimo, da smo pač uboge pare... in v prvi Jugoslaviji smo vedeli, kako majhne so bile pare... Zase bi si najbrž želel, da me takrat ne bi dajali niti med pare.

Družina, zelo počaščena z mojim obiskom, me že dolgo zelo dobro pozna. Mogel bi reči, da si na pragu izvajanja družabnih obveznosti pokažemo vse karte. Ko sem to zapisal, sem se zavedel, kako šibko je moje izražanje. Ne: kadar kartamo, si pokažemo karte kar že vnaprej, srce na srce, karo na karo, pik na pik. Ker ugledna družina seveda ni brez otrok, sem za uvod pri njej najprej predmet komaj zaznatnih pikrih pogledov — fantje so že visoko na šolah, dekleta so prišla čez nedeljo iz zavoda tam izza trga Flores — fant me je trdo pogledal in resno izjavil, da

mora k prijatelju študirat elektronsko matematiko — dekleta so dejala, da gredo v farno dvorano dve kvadri proč, kjer bodo pomagale pri farni šoli, proti večeru pa bo spet sestanek dekliške Marijine kongregacije — pri tem pa so vsi zrlí vame, kakor da bi jim jaz moral dati dovoljenje, dobro vedoč, da jim oče in mama vse verujeta. Edino mamica se je nekoliko bolj zazrla v moje oči in starejšo opozorila na klavirsko uro, a jo je dekle naglo zavrnilo, češ da je klavirska ura vsako drugo soboto in ta bo šele naslednji teden... Ko so se naglo napravili, je bilo v viharju besed in vzklikov tudi nam vse še bolj jasno in odfrčali so ob splošnem veselju vseh teh ter je malo manjkalo, da dekletí po poljubnih mamicí na lička in papanu na čelo še meni nista poklonili te prisrčne ljubeznivosti.

Kaj sem hotel; pridno sem sedel, še pridneje čakal na kavico in lepe krožnike s fantastično izbiro piškotov, bombončkov in dvojno vrsto potic... Vedo, kako zelo sem sladkosneden in so hkrati z menoj obupali, da bi se poboljšal... Gospa mami je vse lepo razvrstila, gospod moží me je zalil že z drugim kozarčkom kavnega likerja in odpiral prvo buteljko nad vse starega vina; sicer ni Prlek, ampak ve, kaj se za Prleka spodobi, predvsem pa ve, da je med Prleki poznavanje kakovosti vin na višku; otrok ni bilo, postajali smo židane volje, beseda je dala besedo in začel se je razgovor res prešerne vsebine. Predno bi postalo nevarno, da bi se preveč oddaljili od dnevnih aktualnosti — in teh je med Slovenci vedno dovolj — je gospa mami pobesila roki pod mizo, se ozrla na naju z rahlo očitajočimi mislimi, elektronsko naglo vzpostavila pravo ravnotežje dostojne resnosti in s skoraj malo karajočim privzokom name začela:

„Res je, res je, kar čisto odkrito bom povedala, da nisem mogla razumeti, zakaj ste v knjigi *Skozi luči in sence* izpustili ime tistega nad vse dobrega in vsega spoštovanja vrednega učitelja, ki vam je pomagal, da ste sprejemni izpit za prvo gimnazijo napravili z odličnim uspehom. Njegovo ime nam je potem moral povedati časopis. Resnično, gospod, zaslužite, da vas pokaram. Res ste se izkazali nehvaležnega, ko ste njegovo ime izpustili.“

Ozrl sem se na možija po pomoč. Toda ravno je odtrgal rob kozarca od ustnic, mi naglo nalil in še sebi, mi brez besed napil, nesel kozarec v višino ust ter mi skozi rob stekla z očmi govoril:

„Revež, zdaj jih boš pa slišal... pa: kar korajžo, kaj hočeš, vse gre mimo in to je v takih primerih edina tolažba...“

Nasprotnika takoj razorožiš, če mu priznaš, da ima prav, prav do pičice prav. Opogumljen po možijevem mežikanju sem se še bolj ponižal, in kakor skozi linico povemo v spovednico golo resnico, sem skrušeno zlezel vase in pritrjeval:

„Veste, velečenjena gospa, ime je nekaj svetega, vsak ga ima in to je edino, kar mu nikdo ne more vzeti ter se ga tudi do smrti ne more otresti. Ko sem pisal, sem se ustrašil pred imeni, zlasti pred tistimi, ki jih imam najrajši. Poleg tega sem bil pričán, da si ljudje ne žele priti v knjigo, najmanj v mo...“

Naglo me je prekinila. Kakor da bi hotela zatajiti, kako dolgo je podrobno predla strategijo današnjega razgovora, je prednji del mojih misli kar preslišala in se oprijela drugega, dasi sem že hotel na polje razkrivanja najintimnejših razlogov. Vrglo jo je s stola. Dame naše skrivnosti, tudi najintimnejše, mnogo bolje poznajo. Kar zažarela je v zmagoslavju:

„Oh, kako ste naivni, gospod Jurčec, kako ste naivni,“ je lovila sapo. „Vidiš, dragi moži, vidiš, ali ti nisem vedno govorila, da je gospod Jurčec zelo naiven in sedaj mi povej, ali nisem imela prav s svojimi trditvami?“

Joj, hotel sem se reševati s ponižnostjo, obzirnostjo, pa se mi je spet zaobrnilo. Na možija se nisem niti ozrl — saj bi mi moral pred strogimi očmi svoje mami pritrditi, četudi samo z očmi, da sem res naiven. Kakor pri spovedniku po celi grmadi smrtnih grehov sem se skrušil:

„Velecenjena gospa, imen nisem navajal, ker sem mislil, da si ljudje tega ne žele... Nisem si mogel misliti, da ljudje hočejo priti v knjige... res nisem vedel...“

„Ali vidiš, dragi moži, kako imam prav... vi ste še več kot naivni, moj dragi gospod. Vedite, da ljudje komaj čakajo, da bi prišli v knjigo. Vstopili bodo s tem v zgodovino, kakor si mi že ti, moj dragi moži, pravilno dejal... Slovenski pisatelj, pa tega ne ve...“

„Joj, in kaj bo tedaj, če bodo — recimo — v neugodni luči?“ sem zagrabil za rešilno bilko.

„Ah, tako, sedaj pa še to,“ je zažolela. „Torej ste tudi slab psiholog.“ mi je požmirala z levim očesom. „Kaj pa je to, slaba luč... to ni nič, prav nič... vse to se prenese... nekaj dni bodo malo počevno gledali, ta ali oni se bo malo užalostil, drugi bodo šli vase, vsi pa si bodo nazadnje rekli: kaj hočemo, življenje je pač tako, včasih lepo, včasih grdo... res mi je hudo, toda v zgodovino smo pa le vstopili, četudi pri zadnjih vratih... v knjigi smo in od tam nas ne bo nikdo več izbrisal...“ je modrovala, kakor da bi recitala najgloblje spokorne psalme iz svetega pisma stare zaveze.

„No, draga kokoška, tega pa res ne bi mogla trditi, da je gospod Jurčec slab psiholog...“ je moži začental znova nalivati kozarce in pri tem hotel vame zreti nekoliko poševno, češ nikar si naj ne ženem k srcu preodkritih maminih besed, in ko je videl, da je prispela na konec svojih argumentov, je dvignil kozarec še više in vzkliknil:

„No, mami, dovoli: jaz napijem Jurčecovi psihologiji...“

Res ne vem, kolikšno je moje poznavanje psihologije. Po besedah gospe mami pa sem mnogo tuhtal in šel vase. Dvoje sem si očital: ime učitelja-dobrotnika sem zamočkal in mu nisem postavil vsaj skromen spomenik in, kar je še hujše, bližnjemu sem odprl priložnost, da je zletel v velik greh — vsaj v očeh zgodovine — in zapisal, da me je za izpit pripravljal — Domicijan Serajnik. Mene

teži greh opustitve, me je bolelo, pri tem pa sem bližnjega potegnili za seboj, da je zagrešil neresnico.

Zločin je bil storjen in za olajšavo težkih okoliščin moram vsaj v postscriptumu krivico popraviti; za bližnjega pa, ki sem ga zapeljal, ne morem storiti nič več, kot da ga ohranim v zgrevanem spominu v globini svojega skesanega srca.

Na gimnazijski izpit me ni pripravil Domicijan Serajnik, Korošec po rodu, a velik spoštovavec vseh preleških dobrot v trdi in zlasti tekoči obliki, ampak sam naš gospod nadučitelj Josip Rajšp. Kar pridvignile so me lepe misli, ko sem zapisal njegovo ime, ker je bil rodoljub, kakor jih je bilo v tistih pretežkih časih premalo. Če se ne motim, je bil blizu Ptuja doma; po rojstvu torej ni bil pravi Prlek, vendar je bil še Panonec. Za mladino naše lepe dežele je žrtvoval vse. Bil je sin premožne družine, opravil je gimnazijsko maturo; zelo dobremu dijaku mu je bila pot odprta na univerzo in pred seboj je imel lepo kariero. Vendar se je rad odzval vabilu Ciril-Metodove družbe in po posebnem izpitu šel za ljudskošolskega učitelja. Za navadnega učitelja so tedaj zadostovali štirje letniki učiteljišča, kamor je vsakdo mogel vstopiti po končani ljudski šoli.

Rajšp je bil visoke in elegantne postave. Kadar so ljudje govorili o njem, je iz glasu vela enaka hvaležnost kakor takrat, kadar so govorili o gospodu dekanu. Še pred mojim prihodom v ljudsko šolo je postal vdovec s štirimi otroki. Za nas je bil posebljena dostojnost in po ugledu ga niti cesar ne bi mogel prekositi. Ko je ob telovski procesiji na čelu šole korakal v salonski suknji in z visokim cilindrom, sem si za vedno zapomnil, kaj so bili gospodje iz preteklega stoletja. Nikdar ni šel mož čez cesto, da bi prvi pozdravil nadučitelja nemške šole, ampak je moral vedno oni prvi na drugo stran. Res so bili vsi učitelji zelo vestni v službi — in vestnost je bila gotovo ena najlepših odlik vsega uradništva v avstrijski monarhiji —, vendar mu v točnosti in temeljitosti vzgoje nikdo ni bil kos. Da je bil stalni predsednik okrajnih šolskih konferenc, je bilo sprejeto, kakor so pribite besede resnic v svetem pismu.

Otroci smo zrlí nanj s svetim strahom. Zlasti fantje smo ga morali imeti po svoje radi, dasi še nismo razumeli, kaj je moglo pomeniti, da smo imeli učitelja z gimnazijsko maturo in ker takrat realnih gimnazij še ni bilo, smo imeli pred seboj moža s temeljito klasično izobrazbo. Šele nesrečna prva svetovna vojna je zamajala njegov položaj, kakor se je tudi sicer marsikaj lepega prelomilo. Poljska dela so oprostila fante od šolske obveznosti in tako so morala k pouku samo dekleta, razen mene, ker pri nas nismo imeli polja. Fantje smo še nekaj vedeli, kaj je vojska, dekleta pa so se izgubljala v svoje privide in norčarije in za eno izmed norčarij so si izbrale tudi njega. Vsakdo ima svojo slabo točko in stari Grki so bili toliko spoštljivi, da so nam zanjo ustvarili in prepustili lep izraz: Ahilova peta. Našega spoštovavca Stritarja

je motil fižol, čisto navaden, droben fižol. Zanj je bil fižol ženskega spola.

Ko je pozvonilo, je nadučitelj iz konferenčne sobe prihajal po dolgem hodniku v naš razred. Dekleta so že tako napravila, da je ena vedno zadnja prihitela v razred in zaklicala:

„Deca, mir, fižola gre...“

Lastna hvala se res povsod valja, vendar moram povedati, da mene ta šala nikdar ni razveselila, dekleta pa so vedno znala hihitanje takrat ustaviti, ko so se odprla vrata. Mogoče je bila ta ne-lojalnost tudi kriva, da sem jo pri dekletih večkrat izkupil, toda vse ni nič pomagalo: na nadučitelja Rajšpa sem zrl z veliko spošt-ljivostjo in celo ljubeznijo, kolikor je to pri otroku sploh možno reči, že mnogo prej, predno sem vstopil v prvi razred ljudske šole.

Najbrž je bilo kmalu po smrti doktorja Omulca. Bil sem res še samo otrok in za borbe med Nemci in Slovenci nisem vedel. Takrat me razen mame in očeta še nikdo tuji ni nabunkal, razen da me je močno oklal sosedov petelin, ko sem mu po dvorišču podil njegove kokoške. Moral je biti zelo bojevite narave, ker mi je raz-jarjen skočil na glavo in me do krvi čavsnil v teme. Gotovo sem padel v nezavest, ker sem se znašel doma v postelji z veliko obvezo okrog glave. Kraj nesreče sem si pa zapomnil še zaradi tega, ker sem bil v tisti hiši, naši najbolj narodni gostilni, na prvi šolski tomboli in se je zame končala navdse srečno, dasi s primerno bridkostjo v malem otroškem srcu.

Kako so se šli Nemci in Slovenci vojsko, še torej nisem vedel, pač pa sem že izvedel, da je nadučitelj Rajšp prvo soboto pred Tre-mi kralji prirejal letno šolsko tombolo — seveda ne v tako raz-sežnih razmerjih, kakor jih je nekaj desetletij pozneje izvajal Ladislav Lenček v korist naših misijonarjev; pri njegovih tombolah sodeluje danes pravzaprav ves slovenski svet, nadučitelj Rajšp pa je za vsako tombolo nabiral dobitke in denarne prispevke samo na omejenem slovenskem področju našega šolskega okraja; med denar-nimi prispevki so bili — kakor sem pozneje sam bil priča, ko sem jih kot šolarček imel čast nabirati — po grošu in desetici, le slo-venska hranilnica in slovenska odvetnika sta darovala po deset kron. Toda več je bilo dobitkov, ker je bilo najbrž laže darovati v naravi: kmečke mamice so dajale purane, race, gosi, jerbase jajčk, vinogradniki kar sodčke vina ali steklenico tropinovca, tr-govci pa kose blaga, kupe oranž in rožičev in največji slovenski trgovec na Glavnem trgu je redno dajal za glavni dobiček velik stožec sladkorja, zavit v značilen črno rumen ovoj cesarskih barv. Rajšp je kar sijal, ko je ob koncu tombole takoj razglasil čisti do-biček sto kron za revne šolarje.

In ta veliki stožec sladkorja sem na svoji prvi tomboli jaz zadel.

Vendar zadeva ni bila enostavna in če bi bila preprosta, si je ne bi zapomnil. Ker je bila huda zima, so se me sestre in brat branili, češ da bom jokal in sitnari, če me bo zeblo. Mama nikdar ni šla na nobeno prireditev, zato je molčala in me samo pomenljivo

zrla, češ sedaj pa pokaži, kako se boš vrnil. Bogve, kako se je moglo zgoditi, da sem se odločil za najhujše ponižanje: sam sem segel po haveloku — in kaj je bilo s havelokom, bo pozneje malo bolj podrobno razloženo — in si ga kar sam nataknil. Ko smo ptem odšli že v temi na cesto in proti gostilni, so me ostali prenašali ob sebi, kakor da se sploh nismo celo popoldne drli, kako bo in zakaj. Cez dvorišče v gostilno sem korakal že kar moško vkljub haveloku, saj petelina z njegovimi ženami ni bilo; vsi so bili v kokošnjaku, v objemu valov blaženega spanja.

Sicer v šolo še nisem hodil, vendar so me že naučili branja in poznavanja števil. Kupili so mi tri karte; vse so bile iz lepega rjavega kartona in smo številke zavihali navzgor, ne pa črtali s svinčniki. Udeležencev ni moglo biti kaj prida, ker je gostilna imela samo tri sobe s precejšnjo točilnico. Ne vem, kako so mogli poprej zadostno razsvetliti vse prostore s petrolejkami; mene je silna svetloba kar prevzela, ker so tisti večer prvič uporabljali karbidovke.

Mimo je prišel nadučitelj Rajšp, se zdrznil, ko me je zagledal: iskal je fanta, ki bi vlekel številke iz vrečke in je mogoče pomislil name. Ko pa je zagledal karte pred menoj, me ni izbral, ker bi mogel kdo očitati, da sem vlekel tiste številke, ki sem jih poznal... ali mi bi jih sestre od mize klicale, kakor so delali skoraj vsi otroci.

Za uvod je Rajšp spregovoril vrsto lepih rodoljubnih misli. Podal je obračun, kako je razdelil dobiček lanske tombole, koliko je šlo za knjige, koliko za obleko ali čevlje potrebnim šolarjem. Naštel je imena šolarjev, ki so z nabiralnimi polami hodili po hišah, in za vsakega povedal, koliko je nabral v gotovini, koliko v dobitkih — nazadnje pa je podrobno razložil, koliko je bilo amb, tern, kvatern, činkvinov, decitern in pokazal na ponosen stožec sladkorja, edino tombolo. Ker pa je bila tombola samo ena, je poudaril, da bodo dobitniki žrebali in najvišja številka bo odnesla glavni dobiček.

Na mizi smo imeli že nekaj amb in tern, le mene se sreča še ni dotaknila. Vendar sem moral biti miren, ker se ne spominjam, da bi me kdo ošteval zaradi sitnarjenja. Tokrat me je havelok moral kar lepo greti, ker sem ostajal miren, dasi je napetost naraščala, ko se je bližalo klicanje števil za zadnji dobiček: za tombolo. Ko sem hlipnil, da sem zadel, so ostali kar zavriskali — nakrat sem bil ob nadučitelju, se stisnil obenj in menil, da je stožec že moj. Toda v globini gosposke sobe se je dvignila dama in prihitela. Rajšp je še nekoliko počakal, nato pa glasno oznanil, da sva dva dobitnika in da bova žrebala. Vrečko je najprej ponudil meni; segel sem in potegnil številko osemišestdeset. Nato je ponudil dami, ki je nervozno segla in potegnila: bila je številka šestindvajset.

Rajšp je veselo zaklical:

„Mali je zadel...“, mene pa je gospa grdo pogledala in me udarila po roki.

Kako se je Rajšp razžalostil. Če bi z izsledki sodobne psihologije presodil takratno njegovo dejanje, bi mogel reči, da mi je s pogledom in tremi besedami podaril več, kot pa je mogel za nas pomeniti stožec sladkorja. Po dvorani je zadonel njegov krik:

„Gospa, ne tako...“, in tiho še ponovil: „Ne, nikar tako“, se že sklonil k meni in mi dahnil:

„Lepo pojdi k mizi in ko boste šli domov, naj pride sestra... ona bo nesla, za tebe bi bilo pretežno...“

Sestre so pri mizi vreščale veselja, mene pa je zmanjkalo v kotu, loteval se me je spanec in ko smo se odpravili, sem hodil tistih nekaj metrov do doma težko in počasi — le Bog ve, zakaj? Zdelo se mi pa je, da sladkor nima več tolikega pomena, ker me je nekdo zaradi dobitka udaril. Mama je bila še budna, pri pogledu na stožec so ji oči kar zažarele, me potegnila k sebi, a je bilo veselega čebljanja za tisti večer konec, ko so sestre povedale, da me jo gospa S... udarila.

Dasi učitelj Serajnik torej ni bil moj učitelj za gimnazijski sprejemni izpit, pa je bil moj vzgojitelj v tretjem razredu, kjer smo imeli dva oddelka za dve leti pouka. Če me je Rajšp spravil v gimnazijo, pa me je Serajnik porinil v smer, ki bi mogla spremeniti ves potek mojega življenja.

Na prve dodatne popoldanske ure za izpit sem hodil z velikim strahom. Prvi diktat iz nemščine je obupno končal. Ko mi je zvezek vrnil, je bilo vse rdeče in sem mislil, da je vsega konec; ostal sem za nekaj trenutkov brez sape. Takrat pa je vstopil v konferenčno sobo učitelj Rozina in Rajšp mu je glasno pokazal na zvezek:

„Kar povej, ali si kdaj imel učenca, ki bi pri prvem diktatu napravil tako malo napak...“

Res, takratni naši učitelji niso bili samo dobri psihologi, ampak pravi čudodelniki. Saj je moral videti, kako me je prizadelo; bil sem na robu obupa in če bi mogel ali smel, bi pobegnul in zvezek zakopal ali vrgel v Dravo. Ko se danes spominjam dogodka, sem uverjen, da bi Rajšp napisal še vse kaj lepšega kot pa Stritar s svojim *Gospodom Mirodolskim*.

Okno je bilo odprto, naglo sem pogledal tja proti vhodu. Na Humu je cerkvena žarela v prvih žarkih napovedujočega se zahanjanja, po hribu se je zlatilo listje dozorevajočih vinogradov in prav do okna šole, do mene so se vile srebne ceste in tenke steze iz polovice fare.

Kaj vse mi je tisti trenutek podaril naš nadučitelj Rajšp — ni čuda, da je bil skoraj ves dan v konferenčni sobi in je moral biti tam zelo srečen.

Če mi je spomin na Rajšpa res ljub, pa ne bi mogel biti niti najmanj manj hvaležen učitelju Serajniku. Če me je Rajšp pripravil za pot znanosti in modrosti, me zagrabil po razumski poti, pa me je Serajnik zagrabil v klobčiču čustev — in je zato gotovo zaslužil omembo v našem časopisu, še več, prav je, da je njegova slika prišla v Dom in svet pod uredništvom Franceta Steleta — ven-

dar se moram nekoliko oddaljiti, ker se pri odpiranju čustvene plati razgrinjajo nove podobe, kakor je to delež vsega, kar je s čustvi v zvezi.

Galerija mojih ormoških učiteljev se bo morala razširiti. Kakor je po udarcu na tomboli in po opombi o nemškem diktatu Rajšp postal moj pokrovitelj in je Serajnik skušal uvesti me v svet glasbe, mi je učiteljica Mici Preskar prva dvignila zaveso nad svetom podzavesti, o čemer takrat še nikdo ni govoril.

Začelo se je v drugem razredu ljudske šole. Postal sem njen učenec že v prvem, ko je tudi ona nastopila prvo leto svojega učiteljovanja. Bila je hčerka bivšega ormoškega okrajnega sodnika Ivana Preskarja, ki je bil iz Ormoža kmalu prestavljen k apelaciji v Ljubljano in je bil pozneje celo predsednik okrožnega sodišča. Toda z bratom sta ostala med nami, mama je umrla že pred leti. Brata nisem več poznal; odšel je na univerzo in se vrnil v krsti. Pokopali so ga ob mamin grob na našem pokolišču. Ko je deset let zatem umrla tudi ona in sicer za meningitisom, ki ga je nalezla pri otrocih, so še njo položili tja, nikdo pa ni nikdar pojasnjeval, zakaj očeta, visokega sodnega predstojnika ni bilo na pogreb in nikdar na njihove grobove.

Mlada učiteljica nam je bila zgled vsega lepega in plemenitega. Kakor je najbrž povsod, smo bili mi vsi zares zaljubljeni vanjo. Med šolskim letom v drugem razredu pa se je med nas vrglo nekaj kot klobčič, pač preveč tajinstven, da bi mu mogli razbrati niti in korenine. Ničesar nisem razumel, pač pa sem slutil, da je moralo biti na dnu nekaj strašnega. Ko se je tragedija razkrila, je pome posegel učitelj Serajnik in me še globlje zadržnil v zmes ugank, še danes nerazumljenih.

Ormoški in središki Serajnik, oba učitelja, sta že bila meščana; bila sta iz veje, ki je že dolgo bila zasidrana v Mariboru. Ne vem, koliko so še bili povezani s koroško dinastijo Serajnikov, vendar so povsod sloveli kot veliki godbeniki. Res je bil pri nas ves učiteljski zbor liberalno usmerjen, toda na Štajerskem so bili liberalci komaj liberalci in klerikalci so raje ostajali samo sence klerikalizma. Morebitno liberalno pridušanje jih ni niti najmanj motilo, sicer pa so liberalci kar tekmovali, kako bi čednost liberalizma mazali ali ponižali. Serajnik je bil pri Sokolu, vsi otroci so bili tam, hkrati pa je bil dirigent gasilske godbe, kjer so bili vsi godci najstrumnejši klerikalci in so se tako lepo razumeli, da je bila naša slovenska gasilska godba najboljša v vsem vzhodnem Štajerju. Nič se ni obotavljal, ko je prevzemal mesto organista in poleg tega postal tudi zgleden mežnar, še plemenitejša pa je bila njegova žena, tudi učiteljica, a je možu pomagala v cerkvi, da je bila povsod največja čistost in so bili oltarji vedno polni rož. Imel je le dva sina, pa celo kopicu hčera in, spet novo čudo: vse so bile pri Sokolu, pa tudi članice Marijine družbe. Res je bilo težko razumeti, kako se je vse to skladalo, ker so bile starejše gospe liberalnih družin gospodarice sedežev v najbolj vidnih klopek v cerkvi in so skoraj vse bile pri tretjem

redu sv. Frančiška. Še pozno v Jugoslaviji se je nadaljevala ta čudna koeksistenca, dasi so prihajali za finim in tenkočutnim dekanom župniki in kaplani že bolj strogih nazorov. Pred ormoškimi ambientom so klonili in ko sem nekoč kaplanu prijatelju zastavil vprašanje, kako more biti članica Sokola tudi pri Marijini družbi, je samo malo pomislil in odvrnil:

„To kar nam prepusti, nič ne maraj, mi že vemo, kako je...“

Seveda je vedel, ko ob nedeljah in praznikih niti dekanova niti njegova spovednica nikdar nista bili brez dolge vrste čakajočih grešnikov, pa ne samo onih iz kmečkih hiš in domov.

Serajnik me ni potegnil samo med godbene kandidate, ampak me je tudi izbral za ministranta. Seveda sta s kaplanom najprej posegla po sošolcu moje klopi, Rudeku Hanželiču, ki je imel pred menoj celo vrsto močnih prednosti: sorodnik je bil častni kanonik lavantinskega stolnega kapitlja, teta pa prednica Marijanišča, sestra Terezija Hanželič. Mene je Serajnik moral pritegniti, ker je bil Rudek predaleč od cerkve. Mene so mogli kar brž priklicati, ker sem bil za drugim oglom. Postavil me je za strežnika pri prvi maši in ker je bil prepričan, da bom vsak dan zamujal, je leta in leta vsako jutro priteknel in s palico potolkel po šipi.

Mogoče je Serajnik odkril mojo ljubezen do glasbe že mnogo prej. Kot otrok sem tekal ob godbi, kadar so strumni gasilci korakali po cesarski maši od cerkve skozi glavne ulice do vogalne gostilne, ki je imela čuden vrt v več nadstropij in so tam godli in peli do večera, vse v čast in slavo cesarju in sebi ter nam v veselje. Ko je bila na predvečer praznika svetih bratov Cirila in Metoda slovesna baklača do kresa na okoliškem hribu, sem nosil lampijonček tik nad glavo klarinetista. Oddaljil pa sem se brž od godbe, ko se je godec, ki je nosil boben kar na trebuhu, toliko zredil, da čez boben ni več videl, kako bi postavljal nogi ter je bila nevarnost, da bi odkorakal kam drugam, ker je bil na koncu godbe. Pogruntali so in mu kupili voziček, kamor so boben pripeli; rabili so nekoga, da bi mu voziček vozil, in je izbira padla name. Za nekaj tednov sem kar izginil iz bližine čitalnice; ne, za konjička pa nisem hotel biti.

Tako smo bili nekateri že kot otroci različni in čudni. Mene bi bilo sram voziti boben, moj prijatelj in sosed istih let pa je kar pograbil priložnost, vozil boben, kakor da bi bila za njim kočija in res je pozneje končal pri vojaški godbi v Kragujevcu. Bil je Tilikin najmlajši bratec in mu je bilo Jakec ime.

Serajnik me ni pripravljaj na izpit, pač pa me je pripravil na srečanje ene najbolj pretresljivih zgodb mojega življenja. Rad bi jo podal, pa saj vidite, da hodim okoli nje, kakor oprezen mlad mucek okoli sklode vrele kaše.

Koliko sem jih že pripeljal na oder in sedaj jih razpostavljam, kakor bi razpostavil dirigent najbolj izbranega orkestra svoje najbolj mile godbenike po njih vrlinah in sposobnostih. Začel sem s Tiliko, zaprosil za pomoč pri moji prvi vrtnarici, šele načel zgodbo o naši milostni, prišel do nadučitelja Rajšpa, omenil učite-

lja Rozino, se samo dotaknil našega vzornega dušnega pastirja Gliebeja ter priključil še tri Preskarje, dasi sem imenoval samo svojo učiteljico v prvem razredu Mici Preskarjevo. Vse imam že pred seboj in razpoložil sem jih, kakor se razposedajo veliki virtuozii po odru za koncert najbolj izbranih del. Mislil sem, da bo Tilika ob meni, ob moji taktirki — solistka oratorija najine mladosti, pa se moram ukloniti in s piedestala mojstrstva ponižno zdrkniti med pobožne pričevavce velike tragedije, ki se mi je odprla, ko mi je moj dragi učitelj Serajnik položil gosli v roke in mi rekel, da naj grem na prvo violinsko uro k Aniki Novak.

Kar sem dosedaj ustvaril, ko sem gradil oder in na njem orkester za spodobno podobo njene žaloigre, je bil šele drobec — melodija še ne zveni niti v pianissimu, orkester bi moral še razširiti, iznajti celo nova glasbila... Pa si moram očitati, da sem ostal dosedaj šele pri prvih dveh ali treh zvokih, napev se še ni začel in ko se obtožujem, da se lovim po lepoti podobe in izraza z nerodnimi literarnimi prijemi, me mora biti res v dušo sram, kako si upam rezati svoje srce, da bi zakril rane prelepega srca moje violinske učiteljice, ki ji je bilo Anika Novak ime.

Če bi živel v časih antike, bi z dikcijo in bolečino igravca v Hamletu nebo in zemljo klel, ker mi Apolon ni dal zadostnih izraznih sredstev.

Zato, draga Anika, oprosti, zavedam se svoje majhnosti in da je res tako, naj bo dokaz, da sem dal celemu spisu naslov *Post scriptum*.

Draga Anika, kaj bi bilo, če bi se Serajniku uprl. Saj me ni nič vprašal, ko mi je porinil tričetrtinsko violino v roke. Samo to je rekel, da me čakaš; tudi mene ni nič obvestil, z očetom pa se je mogel vsak večer srečavati pri brizgancu v slovenski gostilni na Glavnem trgu. Toda oče je jemal dovršena dejstva samo na znanje. Sestre so me čudno gledale in tako sem se podal na pot, pot učitelja Serajnika, kajti tudi on je trikrat na teden v stanovanje sodnika Zemljiča prenašal težak čelo pod pazduho — tam so se zbirali člani ormoškega kvarteta in sem od tam izvedel za imena Beethoven, Bach, Schubert, Mozart. Ko sem odhajal popoldne z violino k Aniki, pri nas nikdo ni mislil, da bi mogel kdaj v šole, in tudi Serajnik na to ni računal; hotel pa je najbrž vzgojiti za kvartet naslednika gospodu dimnikarskemu mojstru, izvrstnemu violinistu, kakor so o njem dolgo govorile mlajše ormoške dame, ker je bil trdovraten samec in je tak tudi ostal.

Ime moje učiteljice Mici Preskarjeve je odprlo prva vrata do Novakovih in torej tudi do Anike mnogo pred mojo prvo violinsko uro. Anika Novak je namreč bila članica godbenega terceta, kjer je bila violinistka, njen brat Lujzek je bil tedaj harmonikar, oče pa je navadno igral na klarinet, dasi je bil sposoben biti tudi violinist, harmonikar, organist ter je bil pri gasilski godbi med pihali in godel na lovski rog. Kdaj in kje so se učili glasbe, bi med našimi meščani težko vedel kdo povedati kaj več; kar enostavno so o njih govorili, kakor da so že prišli na svet vsak s svojim inštru-

mentom pod roko ter je bilo vsem znano, da se glasbe nikdar niso učili po notah.

Pri učenju nisem imel težav in če navedem, da sem imel navadno zelo dolgočasno spričevalo, ker so bile same enojke, takrat najboljši red, storim le zato, da bi pokazal na Lujzeka Novaka; ujel sem ga v drugem razredu, kjer je bil v drugem oddelku, ker je bil leto dni starejši od mene. Po talentih in brihtnosti Lujzeku nisem segel niti do gležnjev. Imel sem vtis, da je vse vedel, predno je odprl knjigo. Ni samo vse vedel, ampak je bil na vsej šoli najlepši fant. Kostanjevi kodri nad vročimi očmi so komaj mogli dohitevati balet bisernih zob, ko mu je glas donel, da bi ga poslušali noč in dan. Dasi pouku ni sledil, ni nikdar nagajal; mirno je sedel v klopi za menoj; učiteljica je imela oči samo zanj in če sem se ozrl, sem zagledal obraz angela pred padcem. Vse je potekalo, kakor bi moralo — toda napetost je učiteljica sama pretrgala; odložila je kredo, sedla na mojo klop, se zazrla Lujzeku v oči in šli smo se tisto, kar je med otroki polno čara in miline — razgovarjali smo se. Čeprav je pripovedovala samo ona, nas pope-ljavala naprej in nazaj in spet vračala v isti svet, je vedno bilo zgodb preveč in konca nikjer.

Najbrž smo jo vzljubili, ker je bila sirota — in vsi otroci vedo, kaj so sirote in se mnogi imajo za sirote, četudi imajo očeta in mamico. Otroci se radi sebi sami smilijo in še bolj jim je hudo pri srcu, če vidijo, da je kdo resnično sirota. Mame ni imela, oče se je je otresel, da jo je dal v zavod šolskih sester v Mariboru. Opravila je vse šole v zavodu in končala z maturo na njihovem edinem ženskem slovenskem učiteljišču. Kar kmalu smo vsi vedeli, kdo je bila nad vse stroga, a srčno dobra sestra Amanda, kakšna čudakinja je bila sestra Hermina pri matematiki in kako rada je jokala sestra Marija Terezija Hanželič, ko je razlagala pedagogiko — postavila si je za temelj razlag ljubezen, ki da je osnova vsega učenja, torej pedagogike.

Joj, kaj vse se je dogajalo med gojenkami. Pri potegavščinah so bile neprekosljive, uboge sestre-profesorice so si res žele sadove za nebesa, ko so morale sprejemati vse nagajivosti učenk za pokoro. Zgodbe so se ponavljale, bile so si na las podobne, toda poslušali smo jih z odprtimi usti. Učiteljica se je opajala, ker je v Lujzekovih očeh sledila njegovi blaženosti. Mrzel srh mi je pretresel hrbtenico, ko nam je slikala, kaj so počele v spalnicah. Najraje so se spreminjale v strahove: zavite v rjuhe so tekale po hodnikih ali pa hušnile mimo redovnice ali tovarišice iz druge spalnice, ko je bila na hodniku ploskev polne lune, kajti strah je v luninem svitu zavaloval tako, kakor da bi hušnil iz odprtega žrela pekla sredi hodnika.

Neko noč so se odločile privoščiti si sestro, ki baje noči in noči ni nič spala, a je trdila, da samo dremlje ter zato vse sliši. Celico je imela na dnu hodnika. Zavite v bele rjuhe so krenile pred njeno celico in tam podrsavale po tleh, ravno toliko, da bi mogel kdo misliti, da se miši podijo iz ogla v ogel. Sestra je res samo

dremala, slišala jih je in prišla na hodnik. Rjuhe so zaplavale kot ogromni beli netopirji, sestra se je več ko prebudila, zavpila na ves glas in — padla. V trenutku so bili vsi strahovi pod odejami, sestre so prihitele in sicer nikdar spečo odnesle na ležišče, kjer je potem spala dva dni in dve noči in se po prebujenju ni mogla spominiti, kaj jo je vrglo na tla. Od tedaj nikdar ni več tožila, da vse noči samo dremlje, pač pa so se začeli pojavljati znaki božjasti.

Po razredu je bilo slišati samo napeto dihanje otroških prsi, učiteljica je obvisela na Lujzekovih očeh, ta pa je kakor siten psiček, ki se je preneglo zbudil, bevsknil in vgriznil:

„Ja, pa ali je vse to res...“

Ubogi Lujzek, kaj si storil?

Preteklo je že trinajststo let in vse do tedaj se med Prleki, dediči in lastniki panonske knežje zemlje, ni govorilo o kompleksih. Najbrž so stari in tudi mladi z otroki vred tudi že umirali od česa takega, toda lepe gorice, vedno zlato nebo in pa spokojne zelo modre lunine noči so nas varovale pred tistim, kar se je tedaj dogajalo nedaleč od nas, in sicer pri Sv. Lenatru v Slovenskih goricah, kjer je Ivan Cankar obiskal prijatelja Kraigherja in pri njem napisal nekaj lepih misli o čudni znanosti, ki jo je z Dunaja širil doktor Freud in ji dal ime psihoanaliza. Znancem iz Ljubljane je pisal, da se moramo braniti pred vdorom Freudovih metod v našo literaturo.

Uboga Mici Preskarjeva.

Joj, kako hudo je, če lepo dekle nenadoma napade silna žalost.

Ozrl sem se vanjo nad seboj; oči mi je užgala silna bolečina.

Lica brez krvi, oči mrtve, usta je že držal krč, roki od telesu brez moči... Hip in še hip in še en... Čakala je, da bo Lujzek kaj dodal, malo razbremenil...

Ni bilo nič...

Vstala je, telo je bilo cente težko, nogi sta se še pokorili, se premaknili, počasi, še bolj počasi je odhajala, pred vrati obstala, kot da si želi, da bi bila večno zaklenjena. Vdala so se, padla je skozi nje s prednjim delom telesa naprej.

Ostali smo sami.

Molku v razredu ni bilo konca. Lujzek je cmulil prst, in kolena pritisnil ob gornji rob klopi. Čakali smo, pričakovali sodnika z obsodbo... Moralo je preteči veliko časa, ko so se vrata naglo odprla. Pojavil se je nadučitelj Rajšp, se nekajkrat nervozno sprehodil po vrsti med klopmi; lovil je misli, kaj naj stori. Ko se je vračal proti odru, je z glasom proti tlom dejal, da naj gremo domov, naravnost domov, je dodal. Naslednji dan smo se vrnili, a je bil pouk zmeden, ker je bil vsako uro drug učitelj. Prebrali so nam vse pravljice, ki so bile v šolski knjižnici. Tretji dan se je učiteljica vrnila. Glas ji je donel, kot bi tolkel po porcelanasti mizi. Leto ali dve za tem je Lujzek odšel na mariborsko gimnazijo, zaslovel tam kot najboljši dijak celega zavoda, a po kruti tradiciji prleških domov ni smel čez četrto gimnazijo, ker oče baje ni imel sredstev. Moral je v domačo posojilnico za uradnika. Ko sem bil

že v srednji šoli, sva se videvala le malo — obema nama je bilo hudo, meni zaradi njegove prekinitve študija, njemu, ker je videl, da sem bil tudi jaz odličnjak, dasi mu nisem segal niti do kolen. Končalo se je, kakor se je končavalo pri vseh prleških intelektualcih, ki so morali pri šolanju obstati na pol poti: zagrenjeni so se predajali opojni igrivosti, dionizijstvu naših vinogradov. Sicer si je ustvaril družinico, a se je kot prelestno križani pan vedno globlje vpletal v jantarsko rvavino vinskih goric. Pisal pa je rad, marsikdaj sem bral njegove podlistke v Jutru ali mariborskem Večerniku, najbolj pa se je razživel v Totem listu, kjer je v prleščini pustil nekaj izredno sočnih smešnih zgodbic o ormoških purgarjih — in še več o njihovih boljših polovicah. Kakšna škoda: mogel bi biti naš prleški Aristofan ali vsaj Suetonij.

Leta 1941 so ga Nemci med prvimi pograbili in izgnali v Kragujevac. Nekoč so lovili tristo talcev za eksekucijo, ker so Mihajlovičevi četniki napadli nemško postojanko in ubili tri Nemce. Med talci so ob zid postavili tudi Lujzeka Novaka.

In Mici Preskarjeva?

Ko sem se iz Pariza vrnil na prve počitnice, sem jo pogrešil. Povedali so mi, kako so jo neko neko jutro našli mrtvo v postelji. Meningitis se je končal z možgansko kapjo.

Mici Preskar in Lujzek Novak!

Ko vaju vidim v lepi sliki našega otroškega razreda v šoli na travniku na robu Ormoža, bi si rad z Lujzekovimi besedami dahnil:

„Pa, ali je vse to res...“

Prisluhnil bi in veste, kaj bi mi Lujzek odgovoril?

„Ne, seveda ni... saj smo tu, vedno smo pri tebi, noč in dan.“

Mici Preskarjeva bi naju pobožala po laseh:

„Otroka, saj vesta, da pri otrocih resnica nikdar ni samo resnica... ostanita otroka!“

Učitelj Serajnik me torej ni poslal v Ljubljano, pač pa na violinsko uro. Če je bil dober organizator glasbenega življenja v Ormožu in je utrjeval temelje glasbene plemenitosti med slovenskimi meščani, pa ni bil pedagog. Nikogar ni učil. Za to delo si je izbral Lujzekovo sestro Aniko: zadevo pa bi mogli razumeti še bolj čudno, če upoštevamo, da Anika ni bila intelektualka; bila je navadna natakariča v kletarski gostilni. Mene je učila iz zvezkov, nikdar pa si nisem mogel priti na jasno, kaj so hoteli reči, da je igrala violino, predno je poznala note. Moji notni zvezki so imeli na prvi strani platnic velike bidermajerske črke.

Ko sem prvič tekel na uro, sem bil sam zelo bidermajerska pojava. Zima je bila blizu, zapadel je prvi sneg, ki je pri nas blesteč kot tolčena smetana, in v zelenih, z usnjem obšitih počnih sem moral biti nadvse previden. Gorje, če bi se zvalil. Violino bi rešil, ker bi jo visoko dvignil, le sam sebe najbrž ne bi mogel pobrati, ker sem bil od pet do vratu v debelem haveloku. Čudno, prečudno

oblačilo; spadal je v moderno garderobo gospodov iz časov drugega empira. Kako mi je bilo hudo, ko sem ga moral prvič obleči. Vede-li so, da ga sovražim, a izrabili so pravi trenutek. Moral sem vanj zgodaj zjutraj na svoj prvi tepežni dan. Otroci smo se prebudili zelo zgodaj, mnogo pred prihodom veselega pekovskega vajenca, ki je v košu s kolesom razvažal še vroče pecivo po hišah. Dobil sem vročo žemljo za kavo, umetno so ustvarjali naglico — vse je bilo nervozno, kajti naglo bomo morali steči po zasneženih ulicah in ropotati po hišnih vratih. Kjer smo gospo in gospoda ujeli še v pižamah ali pri kavi in smo bili prvi tepežniki, smo prejeli vsaj desetico, če ne celo srebrno krono. Kdor je prišel zatem, je pobiral običajno tarifo: krajcar. Tisto jutro me je misel na krono omamila, nisem cepetal z nogami in jokal, ko so me zagrinjali v volnene rute in me vtaknili v havelok iz debelega svetlorjavega sukna. Ker so v starih časih res izdelovali samo trpežno in kvalitetno blago, se je grozljivo oblačilo ohranilo skozi desetletja.

Ne vem, če sem kakšen predmet neživega stvarstva kdaj tako zasovražil. Havelok je bil zimska suknja s površno pelerinco. Kogar je rado zeblo, je bil v sedmih nebesih, ker je bil gornji, najbolj občutljivi del telesa dejansko v dveh suknjah. Prvi tepežni dan me je razgalil, da sem in bom slabič, kadar bo šlo za denar. Sanje na srebrne kronce so mi zlomile odpornost — prvo in naslednja tepežkanja vkljub haveloku in nadvse zgodnji uri nikdar nisem ujel nobene kronce. Lakomnost po kroncah mi je upognila hrbtenico — ko sem prvič zlezel vanj, sem vedel, da sem si nadel, kar so v tuji učenosti nazivali Prokrustova postelja. Seveda sem žalostno razmerje med srebrom, zlatom in Prokrustovo posteljo odkril šele, ko so se mi v očeh razblisnile mreene otroštva.

Zakaj haveloka nisem mogel prenašati? Ali zato, ker je bil neuničljiv, nosil premočne znake neminljivosti in sem mu bil nevoščljiv? Leta in leta sem vedel, da mi sega od pet do vratu. Ko sem tekal za drugimi, me je bilo sram, da snegu posnemam vrhno kopreno. Najhujši pa je bil občutek, da noge ne tečejo, moj spodnji del telesa se vali naprej kot sodček. Sicer za gradnjo take podobe še nisem imel sposobnosti, vendar sem sklepal, da je bilo tako. Kadar smo namreč delali snežnega moža, smo napravili dva sodčka in na gornjega postavili še sneženo kroglo — glavo z ogljem ali temnim lesom za oči, nos in usta. Čez prsa in trebuh smo razpostavili gumbе in nakazali roke, za spodnji del telesa se pa sploh nismo zmenili. Ko smo ga potem od daleč kepali in rušili, smo sklepali, da nesrečni možak ne more zbežati, ker pač nima nog, ker je spodaj samo sod... In to sem odkril, ko sem prvič tekel v haveloku mimo čevljarske izložbe, kjer je bilo veliko zrcalo. Spodaj sem bil snežni mož, ki sicer teče, a je brez nog. Pozneje, mnogo pozneje sem v prepirih med starejšimi ljudmi slišal izraz "capitis diminutio", ko so komu jemali čast. Mene jo podilo enako občutje, ko sem tekal v haveloku.

Danes se mi zdi, da bi moglo biti tudi narobe res, kajti noge se v časih modernih iznajdb morejo nadomestiti in svet je poln

ortopedov, torej proč z njimi, komur so napoti. Toda za glavo do danes še niso iznašali nadomestila; z glavo brez časti človek sicer še hodi in lahko živi stoletja, toda nesrečne noge vedo, da nosijo praznoto... praznoto... praznoto...

Ko sem prvič hitel na violinsko uro, me je bilo seveda sram, da sem bil v haveloku. Doma se nisem mogel upirati dotlej, da bi mamu utrudil — občutje sramu v haveloku je premagal val napuha, ošabnosti, ponosa — vsega tega je bilo v meni na kupe, ker sem se zavedal, kaj je pomenilo, da se je hodil učiti violino fanté, ki ni bil iz višje meščanske plasti. Seveda: meščanski fantje so hodili na ure k učiteljem, njihove mame so vsem sosedam povedale, koliko je učitelj računal in ga seveda obsodile, da je predrag ali vsaj pretiran v ceni. Zame so vsi vedeli, da mi je dal violino učitelj Serajnik; bila je tričetrtinska in brez ološčenega etuija. Mene ni učil kdo izmed učiteljskega zbora, ampak Anika Novak, ki je bila natakarcica v kletarski gostilni — znana Anika iz glasbenega terceta Novakov. Moja mama se seveda ni mogla pobahati, koliko bo plačevala, ker je Anika mene in meni podobne učila kar za božji lon.

Ugajalo mi je, da sem pridrvel pravočasno. Med seboj smo si bili vsi njene in naše vrste zelo trdi, brez vljudnosti in prisrčnosti. Nismo bili vajeni na pozdrave, zato sem se postavil sredi gostinske sobe in — čakal. Pokazala mi je k pultu v gosposki sobi.

Uvod v pouk je bil skromen. Razlāge je bilo bore malo, sedla je ob meni na nizek stol in začela sva. Kadar sem se zmotil, je navadno uredila s tem, da me je česnila z lokom po prstu.

Govorila pa ni in ni.

Kletarska gostilna je bila ob violinski uri navadno prazna. Violinski pult je bil v gosposki sobi na desno, vrata v točilnico so ostala široko odprta.

Res me je za napake ali nepozornost udarjala z lokom po prstu, a me ni bolelo in me najbrž ne bi, če bi me udarila desetkrat huje. Bledi, lepi obraz je bil vedno žalosten in če sem se oziral nanj, ni zakrivala solz v očeh.

Tekli so tedni in meseci, mimo je moralo že mnogo mesecev, ker sva prvi zvezek končala in sva bila na prvih straneh drugega. Bogve, koliko časa je preteklo — pri otrocih je dolga doba že tista, ki je trajala komaj nekaj tednov ali mesecev, in kratka tista, ki je segla že mnogo čez eno leto ali še več.

Ne vem, ali je kletarska gostilna v Ormožu danes še na svojem mestu in ali še služi svojemu namenu. Bila je na koncu mesta ob lični kapelici, za njo pa je bilo živinsko sejmišče, poletno igrišče za slovenske in nemške otroke; nikdo v mestu ni rabil našega izraza, vsi so mu rekali fiplac. Za gostilno se je moralo nanj po rahli vzpetini in tja sva morala po rože s Tiliko, ko sva šla nabirat vrtnarici šopek za slovo. Prednji del je bil lepo pregrajen, da so mogli živino v redu razpostaviti, ostali del pa je bil velik, napol divji travnik, ki so ga danes mogli z lahkoto preurediti za nogometno igrišče. Pri kletarski gostilni se cesta razdeli, ena

vodi mimo sejmišča na Hajndl, druga pod vzpetino se skriva v klanec in pelje naravnost na pokopališče. Ceste na pokopališče nisem imel posebno rad, pač pa sem na srečo pogosto mogel na Hajndl, odkoder sem gledal na pokopališče kakor na gredo polno rož in belih križev, večnih zvončkov. Nikjer nisem srečal lepšega večnega počivališča, od tam sem srkal resnico, da je ormoško pokopališče res njiva božjega paradiža.

Noč pa ima svojo moč in ne pozna milosti. Zato je bil gorje, kadar sem moral mimo pokopališča v nočnih urah. Seveda nisem bil sam, toda s komer koli sem moral kdaj ponoči tam mimo, sem črpal potrdilo za svoj preplah in sveti strah. Vsi so pohiteli in molčali, da ne bi motili nočnega spanja mrtvakom v grobovih. Kaj bi bilo, če bi moral tam mimo ob uri, ko je v stolpu udarila polnoč; od strahu bi me bilo konec in v kroniko farnih mrtvaških bukev bi zapisali, da je umrl desetletni fantek, zadet od kapi.

Bilo je že po mnogih in mnogih straneh v drugem zvezku, ko sem pritekel na uro in tik pred vhodom, prav pred kapelico mrko pogledal tje gor proti pokopališču. Ali je bila res blizu senca zle slutnje?

Komaj sem se v veži okrenil, sem videl, kaj in kako... nje-nega stola pri stojalu ni bilo. Vse tri sobe široke; ogromne ploskve svetlobe skozi okna — ogromne nevidne plahte, razpotegnjene nad vse — Anika pa je blede kot smrt sedela pri točilni mizi. Ni me zapazila, prsi so komaj nakazavale znake življenja. Če še ni mrtva, pa je smrt blizu, je plašno jeknilo v meni.

Sedel sem na svetlo zeleno klop za svetlo zeleno mizo — vse je bilo zeleno, da je bolelo oči. Obdržal sem violino v roki in čakal, čakal, čakal. Veliko sejmišče je bilo grozljivo zeleno v globini praznote onstran okna. Mize okoli mene so se raztezale v otrplost, stoli so bili prisotni v narisanosti, s pretenkih nog so klopi hotele pasti na tla.

Joj, kaj bo, če se Anika zruši pod pezo, me je zazebló pri srcu.

Čas je potekal, ološčeni les violine se mi je solzil pod prsti. Hotel sem zaklicati v slovo čimbolj nežen zbogom — najbrž prvi tak pozdrav —, ko je pri fari udarilo štiri in je po zadnjem udarcu kar jeknilo: zamajal se je veliki zvon. Kadar je pri nas umrl moški, je začelo zvoniti z velikim zvonom, pri smrti ženskih bitij je zadonel drugi, manjši zvon. Vsi po fari smo mogli vedeti, kdo je umrl, ker se je o bližnji smrti tega ali onega, te ali one govorilo kot nujnem dogodku.

Zvon se še ni razmajal, kembelj še ni udaril v drugič ali tretjič, ko se je Anika zlomila na pločevino točilne mize. Prsi so se hotele razleteti, usta so se skrivila v obupen: „Joj, meni... joj!“

Pograbil sem violino in bežal, bežal, bežal. Mimo kapele me je kar zaneslo, vseh pet zvonov je besnelo, mene pa je neslo domov.

Pritekel sem, hlipal; neslo me je, kakor da bi bil na valovih viharnih zvonov. Mame ni bilo; bila je v trgovini in so vrata ostala priprta. Na obisk je prihitela soseda z druge strani dvorišča.

Rekli so, da je bila poštni urad — in pripovedovanje se je razpredalo, kakor da bi poslušal urejeno valovanje simfonije. Ni bilo sunkov, glas se ni dvigal čez rob spoštljivosti — pred smrtjo so ljudje brž v pravem ravnotežju.

Žuborelo je, kakor voda v tolmunu.

Bilo je na predvečer Martinovega. Pri Aniki so se zbrali ormoški fantje, pravi in nepravi; pravi so bili v Ormožu rojeni in so njihovi očetje bili posestniki kosa zemlje in še zaplate goric, nepravi pa so bili prišleki iz okoliških vasi ali pa celo z viničarij z vrhov, vendar so najbolj zviška gledali na viničarske sinove. Med nami je bilo njim huje kot pa je bilo sužnjem v antičnem Rimu.

Martin je bil najlepši trgovski pomočnik v Ormožu, a je bil viničarski sin, to se pravi manj kot nič. Vsi so — v mestu in po celi fari — vedeli, da ne bo nikdar več kot trgovski pomočnik, kajti kje bo nekoč viničarski sin zmožel kapital za samostojno trgovino. Če se bo poročil, bo v domu mogoče lepa ženka, mnogo otrok in še več ljubezni, toda nad streho bi revščina trkala na vrata nebes po pomoč. Mogoče se bo takrat malo okrenilo na boljše, ko oskubena štorcklja skozi napol podrti dimnik ne bo mogla več spuščati otrok v izžeto zibelko.

Martin je ljubil Aniko, Anika je ljubila Martina. Tako preprosta stvar je izzvala veliko pohujšanje v vsem mestu. Aniko je oče klel, mama je jokala — izza ogla pa sta nanju prežala dva, ki sta se jima krohotala v gostilni in izven nje: bila sta Dolgi Pepek in Lepi Oroslav. Dolgi Pepek je bil upodobljena silovitost, in da je imel res sposobna usta — to se pravi v tem slučaju gobec — je ponosno dokazal pri gasilski godbi, kjer je pihal na največjo, basovsko trobento. Meni sicer glas njegovega trobila ni ugajal, toda kadar je pihnil vanj, je bilo, kakor da je vsa plast zraka pobegnila tja do hajndskega hriba. Edino pri gasilski veselici se mi je zdel nadvse potreben: pri valčku je njegov bas tako udarjal, da je plesavcem ritem metal noge kvišku in so dekletom krila valovala, da je bilo joj. Da — pošten in urejen valček na gasilski veselici je bil pri nas nemogoč brez Pepekove velike trobente z ogromnim lijakom.

Naša soseda je bila rojena klepetulja, glas ji je ropotal, kakor brzojavni aparat na pošti. Dasi je bila v letih, je še vedno imela nekaj šibkosti za moški spol. Najbrž iz same delikatnosti do posebnih poglavij ali kritičnih preobratov je prešla v globok, vidno prisiljen alt in se brž razmahnila, ko je mami dopovedovala, da naj se zamisli ob podrobnostih: ... saj veste, Anika ni bila kar tako... Anika, natakariča...

Ali je bil med pojmom ljubezen in natakariča res velik prepad?

Vanj sta se zatekla Dolgi Pepek in Lepi Oroslav in od tam pošiljala Amorjeve puščice Aniki in Martinu v srce. Oh — ne,

nista bila zahrbtna in kavalirskih navad jima ni manjkalo. Tudi nista dajala vedeti, da sta se skrivala v prepadu. Lepi Oroslav je imel na svoji strani Anikinega očeta in se je moral držati nenapisanih, toda trdnih pravil igre. Če sem pred Pepekovo ime prilastku dal tudi veliko začetnico, moram priznati, da sem okleval, ali naj ali ne, toda pri Oroslavovem imenu nisem bil prav nič v stiski: vsi smo ga klicali tako, za vse, dekleta in fante, je bil Oroslav res Lepi Oroslav. Bil je skupek znanih in tajnih skrivnosti in teh je bilo brez števila, kakor se bo videlo iz nadaljnega poteka zgodbe.

Na predvečer sv. Martina sta prišla v gostilno Pepek in Lepi Oroslav. Najbrž sta računala, da bo ob delavniku tokrat pri Aniki čakal na svoj god samo Martin, ali pa je moglo biti kako drugače, o čemer pa zgovorna sosedka ni mogla biti dobro poučena, kakor pri nenadnih in napetih dogodkih marsikaj ni takoj jasno. Zgodilo se je pač, da je bila točilnica polna ormoške mladine, avtohtone in one iz vrst prišlekov, iz okoliških hribov in grab.

Pili so in peli in so bili veseli — le ura ni razkrila svojega razpeloženja in je brezbržno tekla proti polnoči. Pepek je pihal, pa ne v trobento, ampak vase, ker je lovil sapo na dnu kozarca, Lepi Oroslav je plačeval in se hahljal vsem in na vse strani, najbolj pa Pepeku, ki to noč gotovo ni mogel pred Aniko pokazati, koliko sape zna pihiniti v naustnik svoje trobente samo ob eni noti. Proti Martinu je ostal nocoj edini pravi tekmeč.

Ob polnočni uri se svet razkolje na dvoje, odhajajoči dan odpre vrata novemu. Lepi Oroslav je plačal celo armado steklenic, toda ob polnočni uri se ves svet zresni, fantje so se pri zadnjih kapljah na dnu kozarcev nenadoma spomnili, da prihaja nov dan — ko na koncu miza ne bo spet polna razlitih mlak rumenega vina. To je bila ura, podobna tisti, ko so se fantje na žegnanju pri Sv. Miklavžu ali na Humu spomnili, da so še kaj več kot petelini; začutili so vroče grebene, ko je od nekod priletela beseda „aufbiks“. Kadar se je to zgodilo, so se divje stepli, da ni vedel, kdo koga tolče, nakrat so bili pipci med prsti in če so se samo porezali, kakor da bi se pobožali, je bilo to še najmanj. Zgodilo se je, da je kdo imel pri sebi dolg kuhinjski ali celo mesarski nož — kri je šla globoko v tolmun mladosti po svoj izvor, nekaj pa je bilo celo smrtnih slučajev.

Bogve, kdo je tisto noč želel smrt?

Rekel bi: nikdo, ker Pepek ni bil več pri pravi, Lepi Oroslav pa je hotel zlomiti le Anikino srce; proti Martinu ni mogel imeti nič, revščina viničarskega sinu se nazadnje sama zadavi. Kadar bo pomignil očetu, si položil roke na prsi in se bo videlo, kako prsti božajo debelo oteklino tam, kjer je listnica z bankovci, bo oče rekel dá, trikratni dá, če bo treba.

Pepek je prešel v psihoanalizo — seveda pijansko, ker za Freuda takrat še zdravniki niso vedeli — in je Aniko in Martina

dražil; v Aniki je prižigal strah, Martina pa je klal do viška razklanosti. Kajti bližala se je polnočna ura, ura strahov; ormoški pokojni so od polnoči do ene zavladaali nad mestom. Pepek in Lepi Oroslav sta Martina izzivala, češ da je strahopetec. Fant iz goric ne more biti kaj prida, saj niti hoditi prav ne zna. Ker so krilca bila cenejša od hlač, so viničarski fantiči nosili krilca tja do petega ali celo šestega leta; krilc ne strgaš prenašlo, ker pri sedanju ne sešdaš na blago, ki ga je treba kupovati, ampak na tisto, česar še kraljem in cesarjem ni treba kupovati in plačevati in ni bilo potrebno popravila od rojstva do smrti. Mamice nožic pod krilci niso videle in zato so viničarski sinovi hodili s skrivljenimi nogami. Martin še hoditi ne zna, so se šalili...

Bilo je pet minut pred polnočjo, je z grozljivim prizvokom napovedala novo poglavje naša soseda. Pepek in Lepi Oroslav sta napovedala stavo: Martin dobi stotaka, če si upa na pokopališče ravno cpolnoči — moral bi pa brž oditi in se pet minut čez polnoči vrniti: med bitjem ure bi stopil skozi leseno ograjo, segel po prvem lesenem križu, ga izruval in prinesel v gostilno. Lepi Oroslav je lepi stotak položil na sredo mize in Anika naj ga čuva do povratka Martina, če hoče...

Anika je z očmi prosila na vse strani. Vedela je, kako se Martin bori: strahu ne sme pokazati, stotak pa je v tistih dneh pomenil lepo premoženje, res že kar doto za poroko.

„No, Martin, ali si upaš, ali ne...“, sta rezala Pepek in Lepi Oroslav. „pet minut je še, samo pet minut... če pohitiš, boš iztrgal križ, ko še ne bo začelo biti — križ boš položil na sredo mize, ko se vrneš.“

Martin je pograbil veliko črno pelerino, Anika je hotela krikniti, zasukal je pelerino še enkrat, se skušal veselo nasmejati — in odhitel na pokopališče po križ — in po sto kron.

Križa čez pet minut ni bilo. Sto kron bi mogel Lepi Oroslav pustiti sredi mize, ko se je začel odpravljati, smukniti v noč. Martina so zaman čakali.

Pri nas se je govorilo, da so udarci ure opolnoči žalostni. Žalostni so, ker je človeško življenje od začetka do konca ena sama velika žalost: ko pride novorojenček na svet, prinese solzico na levem očesu in ko se človek s poslednjim vzdihom poslavlja od sveta, se mu prikaže solzica v kotičku levega očesa.

Solza je Martina privedla na svet in solza ga je ponesla s sveta, Bog mu daj večni mir in pokoj!

Pred Anikinimi solzami sem na drn in strn tudi jaz zbežal iz gostilne domov. Uboga Anika!

Ko je pogumni Martin stopil skozi ograjo na pokopališče in segel po križu, ga je iz mehke jesenske zemlje z lahkoto izdrl. Ko ga je že imel ob sebi, se je zavrtel, ura pri cerkvi je tolkla, pelerina je zavihrala in se lovila za njim. Pognal se je naprej, pod križem je v pesti čutil sto kron, toda pelerina se je v prenašlem zamahu zapičila na konico sosednega križa — sosedni križ je Martina pridržal.

„Veste, mrlič v grobu ga je zagrabil za pelerino in mu zaklical: križ je moj, križ nazaj...“, je soseda prignala napetost do viška. Martin je padel in križ v pesti mu je padel na prsa.

Peppek, Lepi Oroslav in ostali so čakali. Odšteli so dvanajst udarcev. Zdaj je, kar je, so govorile oči okoli mize. Kupice so bile prazne, polito vino je delalo umazane rjave mlake — stotak je bil v habsburški sivorumeni žoltenini kričeče ubog. Minute so tekle in niso potekle. Martina ni bilo ob četrt, ob pol — ene ure niso čakali. Nekaj jih je obljubilo, da bodo v stavbi ob trgovini potrkali na okno, češ saj Martin sploh ni šel na pokopališče: ustrašil se je in je že pod toplo odejo...

„Martin je umrl...“, se je razleglo po mestu proti večeru; ko je obležal na pokopališču, možganska kap še ni vsega opravila. Zjutraj so ga prenesli v bolnišnico, kjer so še upali na rešitev, a je popoldne malo pred četrto uro podlegel. Našli so ga ob grobu, križ je trdo držal na prsi, konec pelerine pa se je držal sosednega križa. Prvi udarec velikega zvona je naznanil, da je podlegel.

Zgodba o polnočni uri strahov se je uresničila. Otroci smo rasli v veri, da je pokopališče res sveta njiva in da ni popolnoma mrtev, kdor tam čaka vstajenja.

Mrtvih ne budi!

Prišli so zimski meseci. Dasi nismo bili na Kranjskem, smo tudi mi vedeli, da je predpustni čas čas presneti, kakor je oznanil France Prešeren. Vendar so bile predpustne zgodbe pri nas nekoliko drugačne.

Božič smo v decembru uvajali z zornicami. Bila je še noč, ko so se iz hišnih vrat in s poti okoli Ormoža trgale sence proti cerkvi. Če je bil sneg suh, je bilo lepo poslušati, kako se je lahko škripanje petà lovilo z lomljenjem ivja in šepetanjem sreža po vejah. Prva maša je bila skoraj vedno peta in v dobi zornic je imel organist Serajnik veliko olajšavo: pri Marijinem oltarju so bile tri, štiri sosede s Cilo, mlado vdovo s sopranom prodornih razmerij (če bi se Cila rodila v Italiji, bi gotovo postala druga Maria Caniglia). Pele so celo mašo, s kora je Serajnik dajal z orglami samo prve akorde. Na oltarju so gorele štiri sveče, sicer pa je bila cerkev kakor v lijaku temnega zvona, ki bo zažarel v tisoč lučkah šele ob polnočnici.

Ko sem zjutraj ves premražen pridirjal iz zakristije, kuhinjska miza navadno ni bila še pospravljena. Mama in sestre so večer za večerom pozno v noč tolkle orehe, prebirale rozine, sredi med časom zornic pa so narezale velik kup suhih sliv, krljev, fig in nadrobile celo nekaj rožičev. Pred prazniki so najprej zamesile testo iz temne ržene moke za klacembrot — navado smo povzeli najbrž po Nemcih in slovanskega izraza pri nas nismo poznali;

tudi po gosposkih domovih je imel tako ime. Kruh je bil nepokvarljiv.

Pri nas so ga napravili vsaj štiri velike kolače. Testa je bilo za dve veliki skledi. Razrezano suho sadje se je že cel teden namakalo in prepajalo z različnimi vrstami vina, nazadnje pa so ga polili še z rumom. Gore sadne gmote so zamesili v testo in podvojeno kurili v peč, ker je pretežko testo res le počasi vzhajalo. Ko so mesili, čakali in potem pekli, so kuhinjo in stanovanje zalivali hlapi toplega alkohola, da smo kar medleli. Po kmečkih domovih so napravili testa za dve kadi, kajti ob božično darilo je bil vsakomur v hiši dodan še hlebček klecembrota.

Res je: glavna pozornost je za praznik veljala poticam in pri nas je mama znala z njimi tako ravnati, da smo še na dan novega leta jedli božično potico. Klecembrot pa je bil neuničljiv, in kakor sem že omenil, smo ga jedli tja do srede januarja in še čez. Kadar mi ga je mama urezala, ko sem se popoldne vrnil iz šole — potice ali klecembrota nikdo ni sam rezal, kakor se to dogaja pri otrocih modernega časa —, sem kar basal mastni, debeli kos težke zmesi; poslej sem moral dolgo mirovati, ker sem kar čutil, kako mi je trebušček napelo in sem zaradi zaužitega alkohola, ki je v kruhu vrel naprej, začel dremati. Užival sem ga z največjo slastjo in vem, da bi mi ga mama dajala še več, če se ne bi bala za moj sodček.

Petrolejke so začele goreti pozno v noč, peči so kurili, posedali smo okoli mize in napeto čakali, kaj bo in kako. Pobožični čas je bil že za nami — oznanjali so se sobotni večeri, ko bodo po ulicah zazvonile sani ali kočije, slišali bomo, kako bodo begale od hiše do hiše — vedeli bomo, kdo je prišel in koga je odpeljal. Če si bodo sestre šivale večerne obleke, jim bodo lica polna pobožnega pričakovanja. Letos bo pri nas prvič, kakor je bilo lani že pri sosedovi Zlatici in pri Serajnikovi Marici.

Prva sobota po Treh kraljih je veljala Nemcem: v vseh prostori nemškega hotela "Bauer" je bil "Faschingsball" — pustni plesni venček "aller Geschaefts und Gewerbetreibenden der Stadt und Gemeinde Friedau". Ves december jim je plesne vaje vodil plesni profesor iz Ptuja, po mestu se je podrobno govorilo, kje je gospa županja v Mariboru naročila večerno plesno obleko in kje v Gradcu je njena hči izbrala nakit za svoj prvi plesni nastop. Sicer je bil čez leto "Bauer" navaden "Einkergasthof", toda za prvo soboto so ga izvedenci iz Maribora, Ptuja in Gradca res spremenili v hotel razkošnih prelesti.

Že dolgo pred uro so Slovenci izginili z ulic, vsi so ždeli po toplih sobah in bili veseli, da jih je od dogodkov na cesti ločila še debela plast snega. Seveda se je slišalo zvončkljanje sani, pokanje biča kočijaža visoko na kozlu in s sosedne hiše onstran ceste smo morali poslušati številne "heil" vzklike, ko so odpirali in zapirali vežna vrata. Če bi poznal zgodbe stare zaveze in prebiral pesmi, ki so jih ubogi Izraelci ob spremljavi plunk peli ob obalah Evfrata, daleč od lastne domovine, bi zaslutil, kaj smo prestajali,

ko se med sijajem prve sobote po Treh kraljih nismo upali kazati po ulicah na svoji zemlji.

Toda Bog Izraelcev na obalah Evfrata ni pozabil, usmilil se je tudi nas in nas razveselil že naslednjo soboto, ko je nad našim mestom zasijalo nebo našega Jeruzalema. Vsako leto je bil ta večer plesni venček Narodne čitalnice in Družbe svetega Cirila in Metoda. Ker za karneval nismo imeli sredstev in najbrž tudi ne potrebnih dovoljenj, smo našemu predpustnemu rajanju dali ime, vredno liričnosti našega narodnega značaja „Plesni venček Srebrnih lilij...“.

Za tisti venček je bilo pri nas večer za večerom polno deklet in mogel bi reči: bilo je nekaj takega, kot je v Wagnerjevem Večnem mornarju: vesela dekleta so si šivala plesne obleke, pletle venčke, vezle čudne šopke za prvi valček, ko bo gospod plesni vodja zaklical:

„Dame volijo...“ in bo šopek prejel izbranec, seveda samo platonski...

Strupena burja okoli oglov, polne kope snega, žarenje peči — dekleta pa plešejo in si poskušajo svilo, čipke in venčke — vsaka je bila Senta in vsaka je šla pred Večnega mornarja na ples Srebrnih lilij. In da bi bila podobnost z Wagnerjem še bližja — seveda sem Wagnerja občudoval in odbijal mnogo let kasneje — so nemška in slovenska dekleta v začaranem vzdušju vsega lepega pozabile na narodnostno barvo krvi in so se popoldne dobivale po raznih domovih ter si pomagale pri vezenju, iskanju idej za prve šopke za prve izvoljence... Dekliška srca prehudo ne čutijo razlik in krivic, ker so enako mlada in mehka.

Res je: vsak osat ni osat, toda vsi plesni venčki niso za vse enako pravični.

Povsod so imeli lepa dekleta, povsod so srca koprnela, povsod so bile oči polne srebrnih lilij.

Toda povsod ni bilo enako. Oče je bil molčeč, mami je srce krvavelo, dekletom je šlo na jok. Kdo bi zmožel vse, kar je bilo nujno za obleke, lepotila, šopek kavalirju in še za vstopnino. Res je — kdo bi pomagal?

Nikdo... nikdo...

Pač: kočija se bo ustavila pred vežo; kavalir v salonski suknji ali celo že smokingu z belimi rokavicami bo potrkal. Odprli mu bodo, nerodno mu bo, obnašal se bo, kakor da bi se branil vstopiti v skladišče nalezljivih bolezní... Dekleta so že zbežala v zadnjo sobo ob zadnjo steno, kjer bodo onemele stale s široko odprtimi, mrtvimi očmi. Mama bo došlecu pomahala iz kuhinje, oče bo pa kavalirju v kuverti dal prispevek namesto vstopnine. Tihe besede bodo hotele razložiti smisel, kavalir pa bo takoj presekal gordijski voz in se vljudno zasmel na ves glas, češ da bosta Danica in Vlasta še lepši na plesnem venčku prihodnje leto... Ponekod pa bo še bolj bridko: šli bodo zgodaj spat in kavalir bo zaman trkal na vrata. Seveda nikdo ne bo spal in ko bo kočija

zacingljala mimo okna naprej po srečni cesti, bo pridna Rozika potegnila odejo čez glavo in tiho zaihtela.

Tudi tisto leto je bilo tako, dasi ni bilo, pa je le bilo...

Venček Srebrnih lilij je obetal postati najlepša prireditev vseh časov in vseh prilik. Mimo je bil prvi obrok balkanskih vojska, ko so Srbi prepodili Turke, in sledil je drugi, ko so Srbi premagali Bolgare. Kar je bilo sokolov, so švigali v kratkih, a pogostih poletih, orlov je bilo manj, a so jih mogočna krila dvigala v kroženje visoko po nebu.

Plesni venček Srebrnih lilij je zajel vse prostore hotela Skorčič; lastnik je bil Hrvat po rodu, a se je prišteval med Nemce. Med osmo in deveto uro so sani in kočije prihajale slovesno in po ceremonielu, bilo je, kakor da se vozijo gostje na godovanje jurišnjih vladarjev mesta in vse slovenske zemlje. Vse stene so bile zavešene z zastori iz Ptujja, Maribora in Celja, tal sploh ni bilo, ker je vse, kar je bilo spodaj, izginjalo pod debelimi preprogami. Kdor je prenašlo pogledal v strop, so se mu oči takoj upijanile zaradi morja barv in girland. Ljudje so bili olišpani in žarečih veselih obrazov v toliki meri, da se prvi hip niso spoznali; sosedje so se pozdravljali med seboj, kakor da se leta in leta niso videli in pri tem zavrgli prleščino in efkali in elkali, da je bilo joj. Res so bili vsi nad vse zadovoljni sami s seboj in tisti, ki so se vse življenje tikali, bi se ta večer najraje vikali.

Skorčičev hotel je bil hotel samo po imenu. Ker je bil blizu živinskega sejmišča, je imel veliko dvorišče in velike hleve. Toda poleg velikih gostinskih prostorov je na koncu bila velika dvorana z gledališkim odrom. Za plesni venček so si Slovenci vse prostore primerno preuredili in je bilo plesišče v dvorani na koncu.

Tisto leto sem smel prvič opravljati službo prodajavca rož. Izginjal sem za lepo pregrnjeno mizico, nageljni so bili že razpoloženi, denar pa so odlagali na krožnik pred mano. Bil sem tam samo zato, da sem razporejal cvetje, ki so ga kupci prebirali, pri tem pa sem seveda videl, ali so dajali desetice ali ne. Mnogo bolj kot cvetje pred menoj me je zanimal nizek oder tik za mojim hrbtom, kjer je bil godbeni tercet: violina Anika Novak, klarinet krojaški mojster (vsi obrtniki so se tisti večer naslavljali kot mojstri) Fran Novak, harmonika Lujzek Novak.

Kako so godli! Še vedno jih imam v ušesu, dasi je mimo toliko desetletij in me love njihovi zvoki čez oceane in kontinente. Pri srcu bi mi bilo še lepše, če ne bi bilo bolečine ob imenu Lepega Oroslava.

Smel in mogel je vse. Martin je bil pod grudo in ker je bil viničarski sin, so ga položili v reven grob blizu ograje; malo je manjkalo, da ga niso stisnili prav pod ograjo, kjer so bili grobovi samomorivcev. Saj, ali ni bil Martin nekaj takega, ko je opolnoči šel bogoskrunsko na pokopališče ruvat križ z neznanega groba, pa ga je mrlič ujel za pelerino; potegnil ga je k sebi, kakor se poje

podobno v baladi o nesrečni Leonori in mrtvem ženinu na belem zviharjenem konju smrti. Seveda: Leonorin motiv je zašel v svetovno literaturo in ga še danes preiskujejo pri vseh narodih, dočim naš Martin...

Tako je bilo: Lepi Oroslav je postal ženin Anike Novak.

Spokorno moram resnici v zadoščenje povedati, da sem takrat Lepega Oroslava zasovražil iz vsega otroškega srca.

Že na začetku mi z njegovim imenom ni bilo nekaj prav, kakor je že mogel cenjeni bravec ugotoviti. Saj: kdo pa se je mogel pri nas veličati z imenom Oroslav; in od kod je prišlo k nam to nemogoče ime? Če bi znal soditi po obleki in brkih — črnih in lepo negovanih — bi mogel kmalu odkriti, da je rad zahajal v Ljubljano, kjer je bil pri banki Slaviji njegov vrhovni šef sam Ivan Hribar, pozneje naš mogočni cesar Janez. Česar se Lepi Oroslav ni mogel naučiti že pri njem, se je najbrž navzel v Pragi, kamor ga je na sedež banke pošiljal Ivan Hribar.

Ko sem tisti večer hitel na dolnji kraj mesta v Skorčičev hotel, sem že nekaj več vedel o usodi imena Oroslav. Pod roko mi je prišla knjižica o Oroslavu Cafu; bil je celo naš bližnji rojak in ko sem bral, kaj je počel, sem spoznal, da si je ime Oroslav privzel iz samega navdušenja za vseslovanstvo. Bogve, če je bil med Slovenci še kdo z imenom Oroslav? Do danes v literarni in politični zgodovini slovanskih narodov še nisem odkril osebnosti s tem dičnim imenom. Stomilijonski narod bratov Rusov ni zmogel Oroslava, nekaj let poprej pa je pri nas umrl prvi Oroslav, duhovnik Oroslav zelo nesrečne smrti. Našega Lepega Oroslava pa je še ujel poseben sloves, ko sem poslušal, kaj vse je o njem pripovedovala naša zgovorna sosedka.

Vsi smo vedeli, da je na Aniko padlo, kar se je imenovalo volja in pravica rodnega očeta: morala je postati nevesta Lepega Oroslava. Anika pri najinih violinskih urah ni samo molčala; tiho je jokala, le jaz sem bil toliko trd, da violine nisem pobesil in zbežal... Dasi solz skoraj nekoliko za mojim hrbtom ne bi smel videti, se mi je zdelo, da je kar prav, če Anika ob meni joka: solza na solzo bo zvarila debelo plast nečesa — bogve, kaj sem si pod nečim predstavljal; če bi že bolje poznal Prešerna, bi sklepal, da bo srce res podplat čez in čez postalo in Anika ne bo jokala! Torej: kar čim več solza; bolečina bo spoznala, da več ne more boleti. Bolečina bo, seveda bo, ker mora ostati tisto, kar je, tja do sodnega dne.

Oj, kako je hudo, če se človek boji in ne ve, zakaj.

Naš župnik — in takrat je bil še župnik in mu je bilo ime Gliebe, kakor sem z veseljem že večkrat ponovil, kadar je bilo treba — je bil lep, blag, dobrote poln gospod in ni bilo razloga, zakaj bi se ga moral bati. Dasi sem vsako jutro priviharil kot blisk v zakristijo in ga potegnil za seboj pred oltar in so nazadnje morali verniki v cerkvi imeti vtis, da je on v zamudi in ne jaz, me zaradi zamujanja nikdar ni oštel, pač pa je malo pogodrnjal,

kadar sem s kajfežem prenerodno ugašal sveče in je vosek, grd rumen vosek padal na sveže oškrobljene oltarne prte. Zelo hudo se je razburil in me oštel samo enkrat na konec polnočnice, ko je bil pri nas vedno še blagoslov z Najsvetejšim. Vihtel sem kadilnico z vso silo, najbrž za hip zadremal ali celo zaspal ter z vso silo treščil kadilnico ob rob stopnišča. Zagnalo je na tisoče isker tja do stropa, mežnar je naglo gasil in pobiral oglje po preprogi, gospod dekan Gliebe — takrat je bil že dekan — pa je završal in ves rdeč v obraz besedoval s tako ihto, da nisem razumel nobene besede in najbrž tudi angel varuh ni mogel pravilno nobene ujeti, da bi jo zabeležil.

Torej takrat naš župnik še ni bil dekan, ampak je nosil to čast župnik pri Sv. Tomažu Jakob Caf. Vsako leto je prihajal na dekanijske obiske, otroci smo morali v cerkvi pokazati, koliko znamo verouka. Najbrž je bilo v poletju pred plesnim venčkom Srebrnih lilij, ko sem postal pozoren nanj, seveda tudi zato, ker sem že nekaj vedel o soimenjaku Oroslavu Cafu in njegovi nesrečni, prostovoljni smrti. Ker smo stanovali blizu cerkve, sem veselo radovedno poslušal na trati v parku zvonove, kako so peli dekanu v slovo, ko je ob prvih popoldanskih urah odhajal. Lepa kočija se je pripeljala z dvorišča bližnje slovenske gostilne, kjer je dekanov kočijaž napojil, nahranil in očedil konje, vrata župnišča so se v polnem soncu opoldneva odprla in na prag sta stopila župnik Gliebe in dekan Caf. Presenetilo me je, da je kočija morala obstati pred zvonikom; župnik Gliebe je moral ostati na pragu župnišča, dekan Caf pa je sam počasi, zravnano, umerjeno korakal do kočije. Miren, slovesen — nakrat sem se spomnil na lepo sliko škofa Antona Martina Slomška v čitalnici — da, spomin na velikega škofa je bil še tako blizu, da so sivolasi dekani, najbrž njegovi novomašniki iz mariborske stolnice, korakali tako, kakor je korakal skozi špalir vernikov Slomšek na kočijo in se poslavljal.

Ne vem, ali je bilo to vse, kar me je pretreslo, ali ni bilo še vse kaj več.

Dekan Caf je korakal, kakor da se ne pomika: zemlja se je pod njim pomikala kot nevidna preproga. Roki se pod pelerinco nad talarjem nista videli, nič premikali — bilo je, kakor da ju ni imel. Do kočije je prišlo čudno bitje brez nog in brez rok.

Kaj me je stisnilo, da mi je ostalo v tolikem spominu in sem si še bolj zapomnil, ko sem ga videl, kako se je peljal mimo: sedel je na baržunastem sedežu kočije, kakor da bi bil tam že stoletja.

Kaj je bilo v dekanu Cafu, česar sem se bal?

Desetletja so potekla in še desetletja, ko sem se v Rimu leta 1946 srečal s še hujšim valovanjem svetega strahu v sebi. Sredi poletja je bil v palači Farnese kongres Pax Romane, svetovne katoliške zveze intelektualcev in študentov. Udeležila se ga je lepa skupina slovenskih delegatov. Ko smo med stebri prvega nadstropja čakali na začetek, sem se po dolgih letih srečal s prijateljem, tajnikom organizacije Rudijem Salatom. Kako sva si bila po dolgih letih takoj spet domača, se vidi iz tega, da mi je dejal:

„Čuj, čakamo, ker mora na prvo sejo priti kardinal Pizzardo, papežev zastopnik... kaj hočeš, saj veš, kdo je kardinal Pizzardo...“

Kako ne bi vedel! Že med mojim študijem v Parizu so duhovniki s posebnim poudarkom omenjali njegovo ime, kadar so hoteli podčrtati svoje negodovanje nad marsičem, kar je bilo v Vatikanu začetek in konec vsega nerodnega. Zlasti med mladimi jezuitskimi patri, ki so zahajali v naš klub, so bili nekateri zelo žolčni proti njemu. Kadar so listi pisali o njem, je bilo vedno čutiti še nekaj več med vrsticami, ne samo tisto, kar so izražale besede in je celo "La Croix" rad bil včasih piker, da tednika "La Vie Catholique", kjer je že sodeloval Bidault, sploh ne omenjam. Nesrečni kardinal je bil vedno tarča, kadar se je govorilo o raznih izmih v Cerkvi; bil je odgovoren za vse, kar so hudega počeli konservativni in reakcionarni krogi v Rimu.

Pax Romana je takrat imela svoj sedež v Fribourgu v Švici in je bil njen pokrovitelj diecezanski škof za Ženevo, Lausannè in Fribourg, monsinjor Charriere. Njegovega prednika msgr. Bessona sem dobro poznal, vendar ne vem, kako se je moglo zgoditi, da je nas slovenske delegate skorajda sam poiskal in sprožil razgovor napete vsebine. Zelo se je razburil, ko smo mu povedali, da smo iz Ljubljane in je v emigraciji z nami tudi naš škof Gregorij Rožman. Vidno je zardel, ostro pogledal in dejal:

„Ah, že vem, sem že slišal, to je pa tisti škof, ki se je med vojno umazal s svojo kolaboracijo z Nemci.“

Vsi smo se spogledali in ker je prišel med nas vidno nerazpoložen, mu je eden odgovoril:

„Prevzvišeni, ali se mi je pravkar pravilno zazdelo ali ne: ali niste ta trenutek postali bolj rdeči kot pa je škrlat na vaših ramenih?“

Sunkoma se je obrnil in okoli nas je bilo toliko prostora, da je rdeča pelerina zavalovala široko naokoli. Nekateri škofje imajo pač velik talent za rdečo barvo.

Najpomembnejša mednarodna zveza katoliških intelektualcev je zaslužila vso pozornost v Vatikanu in zato je bilo nadvse primerno, da je papež Pij XII poslal na prvo zborovanje svojega zastopnika. Toda zakaj ravno kardinala Pizzarda. No — pozneje so mi dejali, da je bil na čelu kongregacije, kamor je pripadala tudi Pax Romana.

Zaneslo me je v pritličje, mogoče zato, ker sem po naravi več ko preveč radoveden, večinoma takrat, kadar je to najmanj na mestu, verjetno pa tudi zaradi nepočakanosti, kakšen more biti kardinal, ki ga je ves svet hotel napraviti za velikega inkvizitorja novega časa — vsaj tak je bil odmev v meni po tistih bučnih debatah v Parizu.

Meditiranje se je kar ponujalo, ko sem korakal po širokem, renesančnem stopnišču z gobelini na levi in desni. Nikjer ni bilo nikogar, veža spodaj prazna, toda komaj sem prestopil prag v ve-

stibul, je stal nekaj metrov pred menoj v mesu in krvi — kardinal Pizzardo.

Kar sapo mi je zaprlo: bil je tak, kakor je bil dekan Caf od Sv. Tomaža pri Ormožu. Prepričal me ni niti veliki zlati prstan, kardinalski škrlat ter pisani klobuček — ne, vse to me je poglalo v tesnobo, kajti kardinal Pizzardo se je pomikal proti meni, kakor se je dekan Caf bližal svoji kočiji: sama v vestibulu, pred menoj strah in trepet cele rimske kurije — kardinal Pizzardo! Pomika se proti meni, noge ga ne odbijajo od tal, ne čutijo zemlje... In na čevljih: enake srebrne zaponke, kakor na sliki pri Slomšku in pri dekanu Cafu.

Prlekija in Rim sta se zčila v isto! Le da me je dekan Caf, sicer večnostno odsoten, milo in blago z dvema prstoma blagoslovil, ko je bila kočija že skoraj mimo, kardinal Pizzardo pa je bil pred menoj v rdečem haveloku, prsti so nerodno držali k sebi robove škrlatnega plašča, zrl me je neobgljeno kakor priščanček, ki je izgubil kokljo — telo se je bližalo, spodaj sodček, zgoraj hromi prsni koš in glava — vse na nevidnih kolesčkih.

Zrla sva se nekaj hipov.

Da me je do dna zmedel, se je pridrsal, privozil tik predme in komaj slišno dihnil:

„Laudetur Iesus Christus...“

Joj, povrhu še to: mene, nad vse ubogega grešnika v javnem in skrivnem območju, je kardinal svete katoliške Cerkve naprej pozdravil. Mene, sina najmanjšega naroda v zboru družine katoliških narodov.

Ce se že vsilijo položaji, ko človeku možgani za hip odpovedo, pa si navadno takoj pomaga narava in nas sune čez prepad. Kakor da bi bil plesavec, me je v sekundi zavrtelo, na lep krščanski kardinalov pozdrav nisem niti pisnil in že sem bil na stopnišču želeč, da bi se bil za menoj dvignil oblak prahu in zakril mojo sramoto.

Dasi sem lovil sapo, sem tajniku Salatu razburjeno dahnil nekoliko glasneje:

„Moj Bog, kardinal Pizzardo je spodaj v vestibulu in ne ve naprej...“

Člani sprejemne komisije so pridvignili hrbte, porinili naprej prsne koše in hoteli kar steči, brž se pomirili in zadržano pohiteli po kardinala. Ko so ga pripeljali na častni fotelj pred prvo vrsto, sem ga od daleč opazoval. Da, sedel je, a bil senca vsega, kar je bil ali bi naj bil; prihajal sem počasi do zaključka, da so potrebna desetletja visokih časti, da človek res postane ponižen, prava posoda skromnosti. Še z zrakom je ravnal skrajno obzirno. Ker so pljuča morala po zrak, je od časa do časa z ustnicami hlipnil po drobce sape; hlipnil je, kakor sem nekoč doma opazoval komaj rojene piščančke, kako so pili prve kapljice vode: vedno so zajeli predebelo kapljico in potem hlipali, ker se jim še ni znalo zaleteti.

Zakaj vse to — kam hočem priti?

Sučem se kot mušica okoli ognjišča; boji se peči, a bo nazadnje poletela v ogenj. Zdi se mi, da se mi najbolj tvegane zgodnice vsiljujejo pod tipke — le zakaj? Ko se približujem Aniki, se z zgodbami okoli prvega in drugega Oroslava nisem izognil dekanu Cafu pri Sv. Tomažu nad Ormožem, niti župniku Gliebeju, da sem nazadnje potegnil vanje še kardinala Pizzarda, ki na pragu devetdesetih let v objemu božje ljubezni čuva kolesa Cerkev pri Sv. Petru v Rimu in bi dejansko mogel biti Anikin oče, če bi se v letih opojne mladosti podal v našo Prlekijo in se tam srečal z Anikino mamo, ki je bila takrat še dekle. Saj to ne bi bilo nič nemogočega, kakor ni bilo nič pri prvih italijanskih doseljencih: Tolazziju, o katerem bom tudi še moral pripovedovati, in Sivilottiju; oba sta bila ugledna zidarja in opekarnarja. To bi se bilo moglo zgoditi, če pomislimo, da je Anika že petdeset let mrtva, medtem ko je Bog naklonil kardinalu Pizzardu devetdeset in mu jih še naj doda nekaj desetk...

Jož, kakšna razlika!

Anika je mrtva skoraj že petdeset let, meni pa plešejo vrstice po papirju, ko bi se moral umakniti v kot in tam umolkniti pred njeno bolečino.

Le zakaj sem ob Lepem Oroslavu krenil v tolik krog obrazov in dogodkov in se mi lok spominov napenja, kot bi hotel vsak hip počiti...

Ali more pisateljsko pero povedati, kaj je Aniko bolelo in zakaj je...

Anikina smrt ni bila kriva, da se nisem naučil violinske umetnosti. Nesrečna frizerka je morala prav prvo nedeljo po očetovi smrti mimo naše hiše, kjer sem se vadil za bližnjo uro pri Aniki. Zgrozila se je ob tolikšni kršitvi dolžne pietete in naju z mamo ranila v toliki meri, da sem violino odložil in se je nisem več dotaknil.

Meni se je zlomilo srce nad violino; Aniki se je zlomilo srce do smrti in meni se lomijo besede in stavki, ko iščem in režem vase, da bi ji izkazal vsaj drobec pietete.

Kaj naj storim ob žaloigri Anikinega srca?

Dostojevski je v Bratih Karamazovih prikazal prizor, ko Karamazovi, že v peklju svojih strasti, obiščejo starca Žosimo v njegovi samostanski celici. Vsi se pred njim viharno krušijo v spovedovanje, toda še predno Dimitrije začne, mu starec Žosima pade pred noge rekoč:

„Dimitrije, poklekam pred strahotnim trpljenjem, ki ga boš moral prestati.“

Moje besede so pač moje, ne morejo v bližino prerokbam starca Žosima. Toda če pomislim na kardinala Pizzarda in njegovih devetdeset let... in bi Aniki moglo biti danes nekaj okrog sedemdeset... Oh, Bog, nikar... nikar!

Anika — vse sem privedel predte, vse od Oroslava Cafu, dekana Cafu in tja do kardinala Pizzarda — s starcem Žosimo bi se vsi hoteli pokloniti boli tvojega trpečega srca.

Plesni večer se je začel; plesale so Srebrne lilije.

Dvorana Škorčičevega hotela mi ni bila neznana. Kot učenček otroškega vrta sem na njenem odru prvič nastopil kot palček v Sneguljčici. Režirala je naša milostna. Vem, da je bilo zelo lepo in ganljivo in sem močno jokal, ko so mrtvo Sneguljčico polagali v srebrni odprti krsti na hribček rož: vendar je bilo hudo, ker še najbrž niso poznali modernih sredstev za maskiranje. Palčki smo vsi zelo trpeli, ker so nas dolge brade in brki silno pekli; bogve, kakšno je bilo lepilo. Na generalki smo bili palčki zbrani okoli Sneguljčice, ki je sede na stolu pripovedovala grozljive podobe o kruti mačehi in strahovih v gozdu. Bil sem tik za njeno glavo in najbrž premalo poslušal žalostno zgodbo, ker je z balkona zadonel režiserkin glas:

„Ruda, ne glej na strop; Sneguljčico z rokico lepo po laskih božaj...“

Lepo sem božal, še in še božal, rokica je zdrsula tudi po ličku, še in še. Sneguljčica mi je milino čudno vrnila, ko mi je rokico ostro položila na teme.

Milina torej ni vedno milina — niti pri otrocih ne...

Tokrat Anika ni sedela nižje od mene, ne bi ji mogel prav nič pomagati tudi z najbolj iskreno milino.

Za mano je sedela bleda, z zastrtimi mokrimi očmi: violina ji je bila ostro zadržta v naročje, lok se je videl kot bič — še Lujzek ob njej ni bil žareč v obraz. Oče je držal klarinet kot taktirko, podobno kakor je Mojzes držal čudežno palico, ko je Izraelce vodil čez Rdeče morje. Vso noč pred godbeniki ni bilo nobenih not.

Anika je udarila za besnostjo ob tla in vrgla violino na ramo, Lujzek je raztegnil harmoniko in oče je dal takt za začetek, prvi krik klarineta je siknil.

Harmonika je zapela motiv, slovesni uvod se je podelgel v slavnostno koračnico — pri vходу se je pokazal prvi par, za njim drugi, tretji — uvodni ples je bil samo za dame in gospode — mladina je napravila špalir. Kakor kavalir iz dunajske operete je pred sprevod prišel plesni mojster v fraku in belih lakiranih rokavicah, čevlji kakor iz črne svile so potegnili luč vseh lestencev nase. Plesni mojster, sam gospod dimnikarski mojster, je dal predsedniku čitalnice in starosti Sokola z glavo rahel znak — muzika je udarila v „štrajh“ — gospodom so vsem hkrati salonske suknje zaplapolale na desno in levo, nežno so dvignili desne roke, kakor da bi hoteli pokazati vso lepoto in nežnost krških laktov in ročic presrečnih dam, ki so nekoliko pomencale z nožicami, ker je bila vsa čarnost noči odvisna od tega, kako se bodo tedne in tedne skozi zimo komentirale vse kretnje naših narodnih dam na plesu Srebrnih lilij, kjer je bilo ime tako sijajno izbrano, da je mogla vsaka predstavljati pri sebi poudarek od prve na drugo besedo, kakor je pač kazalo. Morali bi priznati, da so se dame v tistih časih morale v vseh ozirih pripraviti, kajti ni bilo sledu o dekoltejih in krila so bila vsa do pet in nekatere so pustile, da so se krila iztekala v vlečke, ne zato, da bi z njimi recimo pometale, ne: kaj je lepšega kot

pa to, če zna dama lepo plesati, pa pri tem pahljačo in vlečko pri krilu nad vse graciozno zadrževati v pravilni legi. Saj mora pri tem še glavica v posebno lego in naši gospodje so znali biti nad tem naravnost očarani. Res takrat še nisem vedel, kolike so meje grešnosti, vendar moram priznati, da kot otrok nisem nikdar slišal niti ene vsaj malo spotakljive zgodbe. Ne, Ormož jih ni poznal — grešnost je pozneje prišla v prtljagi tuje učenosti.

Vse bi šlo mirno mimo mene, nič mi ne bi še čez desetletja sililo v spomin, če ne bi tretji par, za paroma gospoda sodnika in gospe soproge staroste in gospoda staroste ter gospe sodnika, izzval spet moje pozornosti. Pravim spet: ker sem ju videval vsaj že dve let zaporedoma, ko sem gledal v plesni salon od zunaj skozi okno — če ne bi, rečem, spet sledil par, ko je pod roko naš gospod sedlarski mojster vodil našo milostno. Dasi smo Slovenci bili izven torišča odličnikov, je bilo vendar nekaj nenavadnega, da je milostno, vdovo po odvetniku, ob sebi vodil navaden obrtnik. aZradi milostne so morali ostajati za sedlarjem učitelji, davčni in poštni uradniki ter vsi trije veletrgovci, sicer zelo navadni trgovci, toda takrat je pridrla od nekod tista dvozložna predzložnica in se udomačila samo med trgovci in nisem nikdar slišal ali bral, da bi se kje drugod čevljarji ali peki povišali v velečevljarje ali velepeke. Izraz veletrgovec se je pri nas razširil nekako takrat, ko se je razvedelo, da hodijo trgovci, ki si žele preiti na položaj uvodnih dvozložnic, vsako soboto zvečer v Ptuj na partije hazarda in pokerja.

Če je bil naš sedlar obenem z drugimi obrtniki na plesnem venčku gospod v svojem mojstrstvu, pa je bil tudi sicer v našem mestecu odmaknjen dnevnemu dogajanju; živel je v okviru gosposke intimnosti sam zase na robu mesta. Nikdo ni dobro vedel, kako so njegovi predniki prišli do našega meščanstva. Ni mogel biti popolnoma slovenske krvi, ker so še znali povedati, da so njegovi predniki prišli med nas po letu 1848 in sicer iz sosedne madžarske zalske županije. Življenje jim je postalo tam nemogoče, ali zaradi avstrofilstva ali zaradi nesrečne udeležbe v takratnih revolucionarnih dogodkih — tega pri nas nikdo ni znal dobro razložiti. Dasi je bil zelo petičen, ob sobotah zvečer ni odhajal v Ptuj, in ko so se solidni obrtniki in trgovci v gostilni pri Staniču zbirali ob desetih na dopoldanski odmor in pri golažu ter vrčku piva obravnavali novice iz pravkar došlih časopisov, njega nikdar ni bilo tja. Ne — sedlar je prejemal časopise iz Gradca naravnost na dom; vedno v napol gosposki obleki je vsak dan sveži golaž s časopisom ob krožniku dobival na glavno mizo v svoji delavnici. Njegova žena je še znala skuhati madžarski golaž in bi se pred njim oni v naših gostilnah moral skriti.

Da, njegova žena je vedela vse — a je ni bilo nikjer in gospod sedlarski mojster je bil v slovesnem sprevodu za uvod plesa Srebrnih lilij ob milostni v salonski suknji, beli srajci s še tršim ovratnikom ter belimi rokavicami med vsemi kavalirji svojih let najbolj veličasten, ker ga je krasila gosta brada in fini brki, čisto tako,

kakor jih je nosil nesrečni mehikanski cesar Maksimilijan, brat našega cesarja na Dunaju.

Kot otrok sem moral vsako jutro mimo njegove hiše po mleko. Priznati moram, da me je bilo strah, ko sem tekel mimo, dasi je bilo sonce navadno že visoko nad smrečnimi hojami okoli grajskega parka. Povsod drugod je bilo slišati živo govorico, možje so se sveže pogovarjali, matere so priganjale otroke za šolo — mimo sedlarjeve hiše sem pa stekel, kakor da bi moral mimo mrtvašnice. Ni bila noč, še manj polnoč, toda sedlarjeve hiše sem se bal.

Najprej: bila je vsa poslikana v kričevči zeleni barvi; vrata, okna, podboji in oknice — vse je rezalo v oči. In izza oken ter vrat nobenih znakov življenja.

Drugič: некоč sem ga le ujel v trgovini, ko je nekaj kupoval med železnino in bil tik ob meni. Seveda še nisem mutiral in sem govoril v tihem sopranu. Toda tudi on je govoril s piskajočim, visokim glasom — veličastna moška postava z veliko brado in še daljšimi brki, pa sopranu podoben glas.

Na konec vsega svojega razmišljanja pa sem mogel priti, ko sem prvič moral v njegovo delavnico. Jermeni pri šolski torbi so se mi potrgali in mama me je s precej trdimi besedami nagnala, da moram sam tja, ker da sem že dovolj velik. Ponujal sem jo mojstru — čudno, nisem pozdravil pri vstopu in me tudi nikdo ni nagovoril — pa mi je s pogledom pokazal, naj grem k prvemu pomočniku; ni me pogledal, ampak z usti nakazal naprej do drugega in tretjega, ki mi je pokazal k mojstrovni ženi; sedela je na visokem kozlu, dvignjena nad velik šivalni stroj za usnje. Videl sem jo prvič in zadnjič — res nenavadno, zeleni dom je bil mrtvi dom, ker od tam nikdar nikogar ni bilo v nedeljo v cerkev. Pozneje, mnogo pozneje sem razmišljal, da so bili mogoče protestanti ali kalvinci, vendar so bili ti pojmi za naše meščane preveč težki in mi jih nikdo ne bi mogel pojasniti. Če se pa spomnim, kako je bilo s smrtjo sedlarjeve žene, bi mogel sklepati, da so vedeli, pa niso hoteli povedati.

Za kozlom je sedela tako kakor kleče asketske redovnice na klečalnikih — v licih in očeh ni bilo življenja, ker je bilo nekje drugje.

Kje je bilo njeno življenje, ker se je meni zdel obraz že mrtev in so bile oči brez leska?

Otvoritvena procesija se je že razvrstila, gospod dimnikarski mojster je prvi par privedel že do vznožja odra. Cvet ormoške slovenske gospode je zaverovano zrl, kdaj bodo visoko zaplavale njegove bele rokavice: morali se bodo oddvojiti, prvi par na desno, drugi na levo, tretji na desno... Kavalirji bodo morali biti nad vse pozorni, da bodo levi in desni pari korakali vzporedno; gorje, če bi se prehitevali; muzika je sicer godla v razmah, toda kako lepo je, če gospodje in dame pri nekoliko številnejših letih smejo drobno stopicati vsaj nekaj časa.

Ko so bili vsi pari razdvojeni, je gospod plesni mojster stekel

v sredo dvorane kot čarovnik in uredil, da so se pari pravilno urejali v četverostope. Ni trajalo dolgo in spet so morale noge vsem drobno cepetati, res zelo drobno, kajti prišla je razdelitev narazen, prvi četverostop se je kot polovica pahljače odprl na levo, drugi na desno — prizor je moral biti toliko virtuozen, da je mladina ob stenah in na balkonu navdušeno zaploskala nad umetnijo svojih mamic in očetov.

Najbrž je prav ob tem napetost dosegla višek, ker gospod dimnikarski mojster je rahlo zakašljajal za razbremenitev, kot general po dobljeni bitki pohitel spet tik pred oder, razpel obe roki ter zaklical v pobarvani francoščini:

„En avant.“

Kavalirji so kakor po magiji zapadli iluziji, da so se noge spremenile v nožice, dame so zavalovale, kakor da so brez nožic — vse je zavalovalo, kakor da ni nikomur več ko šestnajst let. Nad vsem je zavela ljubkost, telesa so zavalovala v gracioznost, glasbeni trio za mojim hrbtom je prešel v skoraj razbrzdano lahkoten motiv, desni kavalirji so pohiteli onstran in se globoko priklonili damam na levi, levi gospodje so bili pri poletu nazaj enako poskočni, dočim so dame priložile pahljače k robu kril in pripravile ročico za prvo skupno figuro:

„Chaine anglaise...“ je sedaj že čisto napoleonsko zaklical dimnikarski mojster.

Pri tem pa moram biti odkritosrčen in priznati, da se res ne spominjam, kako je izrekel obe magični besedi in ko sem se lovil v lokih rok in poskokih kavalirjev, sem kar utonil v novo podobo, ko je sedaj že čisto vladarsko zadonelo:

„Tour des dames...“

Dame so se resnično pomladile za trideset, dvajset let, pri gospodih pa je bilo vidno, da je tisti hip iz vseh ormoških slovarjev izginila kopica grdih besed: protin, revmatizem, žolčni kamni in zlate žile. Vse je požgal vihar Srebrnih lilij.

Vem, kaj je bilo: gledal sem prvi balet, pozneje sem jih videl mnogo, toda dvomim, ali me je kjer koli kdaj kateri tako pretresel. Če se ne motim, so govorili, da je bila glasba za četvorko vzeta iz Chopina.

Po zadnji, četrti podobi je splošno veselje in navdušenje komaj moglo izraziti začaranost, opojnost, milino povsod in nad vsemi. Če bi se srca mogla razgaliti skozi oči, bi bile kupe polne solza sreče in ker bi bile iz srca, jih ne bi bilo sram.

Ti naši Ormožani, dame in kavalirji!

Malo so bili utrujeni, vendar niso nič oklevali, ko je tercet udaril v koračnico. Ker smo živeli med Nemci, je četvorki francoskega izvora sledil pohod v gosjem redu, sicer nekoliko okostenelem, a kljub temu enako živahnem, ker so kavalirji mogli vmes dvoriti dami spredaj in zadaj. Valovili so po dvorani kot v girlandah in ko je bilo smeha in vljudnih besedic že čez rob človeških iznajdljivosti, je bil plesni mojster že za mojim hrbtom. Nekaj

trenutkov se je postavil ob oder, izbral ugoden trenutek in šepetal Aniki:

„Lepo si igrala, res lepo... Kako je violina briljirala... Sedaj pa naj bo še lepše... saj veš, valček, naš valček, An der schönen blauen Donau...“

Če bi ob valčku pisal preveč, bi se raznežil in ne bi mogel naprej. Toda to vem: če bi se številni narodi v monarhiji hoteli ali mogli kdaj sporazumeti in si olajšati sožitje — verjetno bi preprečili katastrofo, ki jih je vse zajela v letu 1945 —, tedaj bi morali vse pogovore in konference odpisati z dnevnega reda in naročiti veliki orkester z osmimi velikimi basi — lahko si mislite, koliko bi potem moralo biti violin, čelov, trobent, klarinetov, oboj in bobnov z vsaj štirimi harfami... Če bi se Dunaj resnično hotel rešiti, bi moral zapreti dvor in vse pisarne, zlasti vsa uredništva listov — da, ves bi se moral preseliti v Grinzing, kjer bi ga po vsem svetu znani „der Heurige“ dvignil nad vse opornike nesmrtnosti; vse težave bi z melodijami valčka prenesli čez Olimp nebesom pod noge in svetovni mir bi bil rešen za večne čase.

Na žalost je vse le prevara, moja šibka koncesija fantaziji, ki se v zavesti velike nemoči skuša približati z drobnim peresom vesolju lepote: ormoške dame so ob še bolj ormoških kavalirjih plesale valček po valovih plave Donave.

Na Aniko si nisem upal pogledati, uzrl bi oči onstran večnosti. Lujzek se je ubral na njeno življenje in igral, kakor da ni prisoten. Oče Novak je vriskal, moduliral in medlel na klarinetu, da bi valčku iztrgal tisoč variacij:

„Vidite, Ormožanci, ob Anikini violini in Lujzekovi harmoniki ste v preddurju nebes...“

Mene je zajela hromost! Prelepa podoba, svečanost, vizija lomi srce, požiga dušo! Oči se niso mogle odtrgati, visele so na naši milostni in gospodu sedlarskem mojstru. Če bi sodil njuno srečo z besedami vsakdanjosti, bi pač moralo izzveneti v priznanje: plesala sta sen, sen dolgih let. Na rob resnice sta leta in leta prihajala samo enkrat na leto. Nocoj sta bila spet na njenem robu, na valčku Srebrnih lilij.

Jož, kako sta plesala...

Seveda je gospod sedlarski mojster plesal na konici čevljev. Telo se mu je pri tem nagnilo nekoliko nazaj; plesavko je držal z rokama od sebe; plesala je, kakor da ni več na nožicah, rasla je plesavcu v šopek, med njima je bil prepad luči iz lestence. Od ostalih nikdo ni tvegala zaplesati v obratno smer; onadva sta pa menjavala roki, kakor da bi bili veji iz bršljana. Godbo sta komaj slišala — nad njima je plalo; kaj, se z besedami ne bi moglo povedati.

Leta in leta so potekla, redko sem se ju spomnil, vendar vedno takrat, kadar je bilo blizu nekaj najlepšega. Doktor Anton Korošec me je opozoril, da naj nikdar ne opustim obiska na genovsko poko-

pališče, kadar bom hodil tam mimo. Imel sem srečo, da sem se večkrat vozil tam skoz in bilo je vedno dovolj časa. Na tramvaj in že smo bili v dolini in nad bregom reke je bilo pokopališče, pravi raj skulpture. Moralo je nastati v času risorgimenta, ker so bili vsi kipi v stilu pseudoklasicizma. Navadnih grobov sploh ni bilo, grobnica ob grobnici, kapela ob kapeli. In kolikšni spomeniki! Po vsakokratnem obisku na Mazzinijevem grobu sem se izgubil tja proti sredini: od groba do groba velike skupine prizorov ali iz svetega pisma ali pa iz tragedij svetovne literature. Najbolj me je zagrabila kompozicija: smrt v Dürerjevi zamisli stoji na krogli zemlje, vsa v plašču, le lobanja strmi v oči plesavki, ki je koščeni roki več ne izpustita. Plesavka bi še rada v zagon, še in še — toda smrt stoji trdno na zemlji, plesavka omahuje v odprt grob in nad rob nakita na čelu je sedel bel metuljček — duša bo z njim zletela proti nebu.

Slovesni uvodni valček naših dam in njihovih kavalirjev je bil mimo. Kavalirji so se globoko priklonili, dame so neznatno upognile kolenca, gospodje so ponudili spremstvo pod roko — povedli so jih na njih mesta, kajti ne bodo več plesale do prihodnjega leta.

Mene je zajel nenaden val delovne obremenjenosti: prihiteli so mladeniči po šopke nageljnov, miza je bila kmalu skoraj prazna, dekleta so imela v torbicah svoja presenečenja za trenutek, ko bo zadonelo:

„Dame volijo...“

Ozrl sem se: Lepi Oroslav je prihajal s krdelom deklet. Pogledal sem še Aniko: imela je violino položeno v naročje in zrla nemo v tla.

Oči ne vidijo, ušesa ne slišijo, sem si dejal, dasi sem bil vse premlad, da bi tedaj že umel, kaj se dogaja. Aniko sem videval, kako je jokala, slišal sem zgodbo o Martinovi smrti, ujel napihnjene besede o Lepem Oroslavu in govorilo se je že o njuni bližnji poroki.

Izbral je kar več šopkov; Aniki ga ni dal in neveste Anike ni povabil na prvi ples. Res je: prvi ples — pa brez violine, toda to je že razlaga po mojem sedanjem sklepanju.

Ura je šla proti polnoči, moral bi domov, če ne bi bilo Lujze-kove harmonike. V skrivnost violine še nisem prodril, klarinet je preveč piskal — melodija je bila najbolj polna pri harmoniki. Vem le, da je violina rezala kakor violina cigana v madžarski pusti; iz divjih sunkov je butala razdraženost, vendar je melodija ostala in Lepi Oroslav je valoval z dekleti, kakor z metulji.

Po polnoči je odpadlo tisto, kar bi se tudi pri nas moglo imenovati etiketa. Na plesišče so zašli pari, ki niso bili v predpisanih oblekah.

Anika je bila suženj večera. Tudi če bi hotel, je Lepi Oroslav vse dotlej ne bi smel povabiti na ples, ker je bila v črni obleki. Vedno bolj pogosto je začel prihajati, zastavljal vabljive besede in

skušal zlomiti njeno zazrtost vase. Odgovarjala mu je ledeno in kratko in ko je hotel nežno zaprositi za Leharja ali Lehmana, mu je siknila:

„Kar pojdi, brž pojdi — zaigrali ti bomo Waldteufel... kar brž... boš videl, kako bo šlo...“

Kaj hočemo: je bilo pač tako, da je slavni in nesrečni dunajski komponist nosil ime po gozdnem škratu ter napisal celo kopico valčkov pod naslovom „Aus dem Wienerwalde“. Toda tega tedaj nisem vedel, presunilo me je grozljivo ime o satanu v gozdu...

Ura je šla v noč. Anika je rasla v kip, oče se je oziral po Oroslavu z očitajočimi očmi, Lujzek je postajal še bolj žalosten, oči so mu legale v dremavost.

„Anika, pojdi,“ je zaprosil Oroslav. „Oče, kajne, da bo sedajle spremljal valček samo Lujzek na harmoniko... Anika, pojdi, to bo najin ples...“

Zaploskali so, mene je bolelo, zrl sem dolgo v tla in poslušal harmoniko in lovil akorde „Ob lepi, modri Donavi...“.

Muzike ni bilo konec, plesala sta, kakor de se vrti z njima cela dvorana. Anika je zrla v črno obleko na sebi, glava ji je hotela čez prsi nekam pasti, dno se za prepad ni hotelo odpreti. Oroslavove trde roke so obvladale ritem, prešel je v vihar, Lujzek je gorel v tipkah z očmi na sestri. Čim bolj je lezla k tlom, tembolj je rasel, kakor je Anika nakazovala. Iz njenih sunkov je vpilo:

„Ali ne vidiš, da bom zletela, padla k tlom... ali še ne vidiš, kako se bom zrušila... brez rok si, ne moreš me in me ne boš zadržal...“

Oče je Lujzeka božal po laseh, miril ritem; ni ga ubogal, divjal je po svoje in presekano ustavil valček, ko je bil akord v najvišjem fortisimu.

Anika je obstala kot žebelj prihit v parket. Oroslavu je roka omahnila, Anikina glava je padla nazaj, črni lasje so se usuli, telo je obstalo v težkem, zlomljenem miru.

Za hip je vse umolknilo. Oroslav ji je položil roko na ramo. Usta so bila brez življenja, zobje so hoteli nakazati rahel nasmeh.

Ko je sedala, sem zaslišal počasi in slovesno:

„Ruda, zakaj si nehal z violino, ko ti je oče umrl... Ni bilo prav! Muzika mrtvim ni v napotje, ali ne, Oroslav?...“

Poslali so me domov, mi pomagali v zimski suknjič, stisnil sem se vanj in bil nakrat v trdi zimski noči. Čutil sem samo suh mraz in slišal trdo škripanje čevljev, sicer pa je vse spalo, spalo, spalo. Ves svet je izginil v noč pravljic, melodij in veselih oči Srebrnih lilij. Petrolejke visoko na drogovih so svetile same sebi, zvezde so v milijonih pripovedovale vedno isti zgodbo: Ormož je pod nami, velik, tako velik, da ga ne morejo zakriti z eno odejo. Nebo nad zvezdami je bilo srečno zaradi lepega Ormoža pod seboj.

Vsega je bilo toliko, jaz pa sem se delal še bolj drobnega, da me ne bi zeblo, da me mraz ne bi mogel zajeti do dna, prodreti do srca. Vsaka stopinja pod menoj mi je bila znana; za vsakim

oknom je bil znan obraz, sicer pogreznjen v spanje, a lep, miren, srečen... Za vsakim oglom je bila osamljenost, živa in bogata, res: v Ormožu nikdar ni bilo, ni in ne bo smrti... Povsod je bilo preveč življenja, tihega, mirnega, nevidnega.

Šele pod odejo sem si upal zbirati misli in risati sliko; naš sedlar in cesar Maksimilijan, kakor je izšel na platnicah knjige pri založbi Turk v Ljubljani; naša milostna, res milostna v zelenem brokatu in smaragdna zaponka pod vratom; Lepi Oroslav in njegovi šopki — Anika v črni obleki in ubogi Martin ob polnočni uri s križem na prsih.

„Mrtvim muzika ni v napotje,“ sem slišal Anikin glas in tonil v topel sen noči.

Naslednje jutro je bila nedelja in smo bili pri rani maši. Ljudi je bilo malo manj; slovenski meščani so po preplesani noči še spali, Nemcev pa k našemu bogoslužju ni bilo.

Po božiču so morali pohiteti ženini in neveste. Zato se je že prvo nedeljo začelo z oklici. Sicer so ljudje vnaprej vedeli, kdo bo vržen s prižnice, vendar so vsi z napetimi ušesi poslušali, kajti bilo je čisto nekaj drugega, če se je o kom govorilo z istim glasom, kakor se je bralo berilo ali pa evangelij. Edino ministranti se nismo mnogo zmenili; saj je bilo vedno enako, le imena so bila različna.

Ob zaključku sem bil kar zadovoljen, ko je dekan resno, skoraj osorno izrekel besede:

„Če kdo ve za kak zadržek...“

Naj kar bo osoren in grozilen, sem si mislil, saj so res oklice bolj pozorno poslušali, kot pa potem celo pridigo.

Tisto nedeljo pa se je dekanov glas malo spotaknil, ko je navajal ženinovo krstno ime. Prisluhnil sem dvakrat, a je že bilo mimo: Oroslav ni bil Oroslav, ampak Jurij, čisto navaden Jurij. Cerkev ima nazadnje povsod zadnjo besedo in tako tudi tokrat. Nikdar ne gre na limanice in Oroslav je moral s pravo barvo na dan. Ravnotežje sem ujel, ko je dekan nekoliko glasneje naglasil, da so oklici enkrat za trikrat.

Violina je še bila pri meni, za ure pa se nisem odločil, kakor da bi se bil zbal besed, da mrtvim muzika ni v napotje, da imajo muziko radi.

Tedni so se stekali, zima je odhajala, prišli so spet štirje novi letni časi ali še kaj več, ko smo se spet zbirali pri rani maši. Zima še ni odšla, pomlad še ni prišla, — bila je nedelja, ko je pri začetku maše še mrak, pa nas je po maši zaščemelo v oči zaradi premočne svetlobe, ker je oklevala, ali naj se pretopi v dan ali umakne v soj mraka, teme.

Novica je do nas tokrat prikorakala. Sedel sem v kuhinji za mizo in lovil zadnji košček žemlje na žlico, ko je sestra, bleda in razburjena pritekla s ceste. Novica je res morala priti tja, usta-

vila se je kakor poštar, ki ne ve, ali naj odpre torbo... Zato me je sestra pogledala, češ ali naj govori pred menoj... Najraje bi kriknila, toda močan krik za novico o smrti ni primeren. Bogve, kaj je čakala, ko sem videl, kako je imela oči polne:

„Anika se je ustrelila... Anika se je ustrelila med rano mašo...“

Reka se je razlila čez bregove. Toda narava ohrani svoje meje, reka se kmalu vrne v strugo — življenje se nikdar ne ustavi. Smrt je bila in smrt še bo...

— In kaj je bilo najhuje?

Ustrelila se je med rano mašo.

Kdaj, kdaj, mi je šumelo po ušesih. Ali takoj, ko so ostali tožši k rani maši... ali tedaj, ko so pevci na koru zapeli: „Prihitite semkaj vse stvari...“? Pred leti je bila prav pri tej pesmi edini sopran, ki je vse preglasil... ali pa med predglasjem, ko je tisto nedeljo spet prišlo učitelja in organista Serajnika, da je s tihim pianom spremljal mogočni dekanov bariton in sta pela in orglala tako lepo, da se je odprl strop cerkve in so v nebesih serafi in kerubi pobesili plunke in kitare ter prisluhnili in si zadovoljni pokimali češ: v Ormožu je pa res vedno vse lepo!

Nikdo ni natančno vedel. Ko so prišli domov, je klečala ob svoji postelji z glavo na odeji. Lujzek je privzdignil glavo in opazil cev puške naravnost proti srcu. Dolgo lovsko puško je položila na posteljo, pokleknila, naravnala smer, stegnila prst do petelina...

Bolelo me je. Če bi bil velik, bi znal prav zajokati. Stekel sem na cesto, oprezal proti župnišču in lovil brnenje zvonika.

Svetloba se ni okrepila, ura in čas sta se sporekla, zvonovi so tolkli četrti in pol, zazvonilo pa ni, kakor zazvoni, kadar gredo s popotnico k umirajočemu. Upal sem, da bodo stekli v cerkev, se brž podali tja proti kletarski gostilni, saj so nekateri meniji, da ni bila čisto mrtva.

Upal sem, da bo kaplan odhite!; vrnil se bo in sosedom povedal, da ni bil prepozen in je mogel Aniki še pomagati in tako sem — res zgolj podzavestno — sklepal: Anika bo imela cerkven pogreb, položili jo bodo na mrtvaški oder in ker ob nedeljah dopoldne ne morejo zvoniti mrliču, bo zazvonilo opoldne in bo prvi zapel drugi, manjši zvon.

Ni bilo nič!

Še pred pozno mašo se je izvedelo, da so jo že odnesli v mrtvašnico na pokopališče. Videl sem, kaj se je zgodilo: položili so jo na pločevinasto ploščo, kamor so polagali neznane utopljenice iz Drave ali pa berače... Nikjer ni bilo križa, nobene sveče nikjer. Ko bo obdukcija mimo, bodo truplo položili v krsto brez križa in pot do groba bo zelo kratka, ker je bila mrtvašnica tik ograje z grmovjem, kjer bodo izkopali grob prav na robu meje. Danes in jutri ne bodo nič zvonili, nad zasuto jamo bo grobar odložil klobuk, se trdo pokrižal in momljivo začel:

„Oče naš,“ in bo moral končati sam tudi drugi del, ker si okoli stoječi ne bodo upali ali mogli odgovarjati.

Dekan Gliebe se je pri takih smrtih ravnal po svoje. Zanje cerkvenih opravil ni bilo, pač pa je dovolil, da so zvonili z vsemi zvonovi med uro pogreba. Res se bojim, da pretiravam: toda meni se je med zvonjenjem ob takih pogrebih zdelo, da so zvonovi bučali, divje razgrajali, se krohotali, demonstriali.

Pri nas dekan pri pogrebih dejansko ni delal razlike, zvonilo se je vsem enako, bogatim in revežem, le revnejše pogrebe je spremljal samo en duhovnik z enim ministrantom in brez organista. Samomorivcem pa je sploh dovoljeval samo enkratno zvonjenje za konec. Pri njih je sam največ trpel. Nekaj dni je bil ves iz sebe. Vsa kri je bila v glavi in z nami ministranti je bil kakor na iglah.

Prvič sem opazil, kako trpi, ko se mu je ustrelil sosed, skoraj tik pred nosom; strel se je slišal v pisarni, kakor da bi kdo skozi okno nanj streljal. Naš steklar, zelo bogat mož je prezidaval hišo in si najel za delo zidarja Tolazzija, ki je z opekarjem Sivilottijem prav tedaj prišel med nas in se ima naše mesto njemu zahvaliti za nekaj najlepših poslopij. Bogve, kako sta se steklar in Tolazzi pogajala. Slo je za sleparijo, velike številke; steklar bi moral na boben, zidar bi prišel do poslopja tik pri cerkvi, torej pred nos vsem, ki imajo gradbene načrte.

Za zadnji odločilni razgovor se je steklar v sobi v prvem nadstropju oborožil z revolverjem. Proti koncu je beseda lovila besedo in zidar je nenadoma zagledal revolver pred seboj na mizi. Tolazzi je vedel, koliko je ura, in stekel proti vratom, steklar za njim in ko je oni lovil stopnice navzdol, je oddal strel za njim. Do kosti preplašeni Italijan je padel in se zvalil dve, tri stopnice do veže. Zvalil se je pod stopnišče, pa ne zaradi smrti, ampak iz strahu. Oni je mislil, da ga je zadel do konca, sedel za pisalno mizo in si pognal kroгло v sence.

Tedaj sem se še v prvih hlačkah podil okoli cerkve in se prekopicaval po travi. Bil sem čisto sam na lepi zeleni jasi med cerkvi, župniščem in steklarjevo hišo. Ne da bi vedel za mrliča v hiši, sem opazil, da se je moralo zgoditi nekaj izrednega. Bližala se je četrta ura, pa žive duše nikjer. Le dekan je neprestano hodil na prag in se oziral proti hiši in na zvonik.

Najprej se je izza ogla utrgala skupina dedcev v črnih suk-njah, zadnja sta prinesla nosila za krsto. Naglo so postavili pred vežo in vseh šest se je napotilo v hišo. Dekan se še ni umaknil, jaz pa sem skorajda legel v travo, kakor da bi me hotelo biti strah. Ko je ura udarila štiri, so prinesli veliko kovinasto krsto čez prag in jo začeli vezati na nosila. Zlate ploščice na krsti in okovje na oglih iste barve so me pritegnile, da sem se privaril čisto blizu. Zvonovi so se že razbesneli, dekan je od daleč zrl, ali bodo krsto dovolj privezali — ali pa je čakal na kaj drugega. . . Ko je bilo vse trdno, so se malo odkašljali in začeli z rokami mahati enako-

merno, kakor bi si hoteli nakazati, kako bodo pograbili... Pri nas so bile kovinaste krste redkost, pokazale so, koliko razkošja morejo svojci podariti mrtvemu za zadnje slovo. Ko je videl, da je krsta nared, se je dekan umaknil in skozi okno pisarne zrl, kaj bo. Iz hiše ni bilo nikogar, svojci so kupili luksuzno krsto, a za pogrebom samomorivca nikdo ni šel. Dedci so se pognali in krsto dvignili do polovice, a brž odnehali, ker se je na eni strani malo povесila. Zamenjali so nosivca, še dvakrat so se morali pognati. Ko so jo čvrsto začutili na ramenih, so popraskali s čevlji po tleh, kakor nemiren konj, predno potegne. Kratko je zadonelo:

„Ena... ena... ena...“ premaknili so se in se podali na pot pojoč, ponavljajoč:

„Leva... leva... leva...“

Kadar je bil pogreb s kovinasto krsto, je dekan nosil pluvial in če je bila potrebna večja asistenca, so poklicali še duhovnika s sosedne fare na pomoč. Po mestu so na nekaterih hišah zavele črne zastave in spredaj so šli Slovenci takoj za križem, na koncu pogrebne procesije pa so šli nemški gospodje, vsi v salonskih suknjah in z visokimi cilindri — pozneje me je imelo vedeti, zakaj, pa sem odkril v gimnazijskih letih šele v Mariboru: tedaj je bila navada, da je šla nemška gospoda daleč od duhovništva, najbrž ostanek gonje „loss von Rom“. Na pogrebe pa so slovenski in nemški meščani hodili skoraj brez namenov razlikovanja, kakor da bi hoteli pokazati, da pri smrti odpadejo vse ovire in se zemlja res ne zmeni, ali sprejme vase nemške ali slovenske kosti. Na pogrebih so imeli oboji enako žalostne in slovesne obraze.

Sicer je v stolpu donelo z vsemi zvonovi, toda steklar dejansko ni imel pravega pogreba. Ni bilo križa spredaj, duhovnikov tudi ne in za krsto ni maral ali ni mogel noben sorodnik, kaj šele svojci. Zato niso zavili skozi mesto, ampak so zavili za oglom, odkoder so z nosilom prišli. Krenil sem za njimi, stekel še po stezi, ki se je med sadovnjaki vila v mestno grabo. Zvabilo me je zlato in srebro na krsti. Hitel sem, a jih nisem mogel dohajati, na vrhu nad mestno grabo sem se ustavil in zrl za njimi. Ko sem jih videl v grabi, sem opazil, da se jim vedno bolj mudi. Navzdol so morali skoraj teči, ker je krsto kar neslo naprej, na drugi strani pa so morali navkreber in krsta je postala pri hoji navzgor še težja, da so zadnji zaostajali in lovili noge za seboj. Krsta je pri tem skakala naprej in nazaj, ob stran in spet na drugo stran — lovila je žarke z vseh strani, bila je kakor živa, pogrebci so jo z rokami lovili v ravnotežje, bali so se, da jim uide. Ko so prišli že malo više, se je premetavala, kakor da bi se držala za trebuh in krohotala.

Aniko so pokopali najbrž blizu njegove jame. Ne vem, ali je bil kdo na pokopališču, ko so steklarjevo truplo vrgli s krsto vred v grob pod grmovjem v ograji. Za njim je ostala nekaj časa rjava lisa, dokler se ni spet zarasla s travo. Kakor za njegov grob nisem nikdar več zvedel, tako mi nikdar niso mogli pokazati, kje bi bil njen grob. Sicer se pa o grobovih v tistem delu pokopališča ni

govorilo, ne iz prezira, ampak iz pietete, ki ni želela ali mogla do prave besede.

Lujzeka si seveda nisem upal vpraševati, kje je bil Anikin grob. Bil je že na mariborski gimnaziji, med najboljšimi najboljši.

Dogodkov ob steklarjevi nenadni smrti nisem razumel, zapomnil sem si jih, ker so nosili prečudne zunanje znake, premočne za mojo domišljijo, otroško čustvovanje. Vedno pa sem se spominjal nanje kot na nekaj, kar bi morali znati ljudje drugače opravljati, brez znakov kaznovanja.

Pri Aniki sem lovil smisel čudnim besedam:

„Mrtvim muzika ni v napotje...“

Vezi med nami in njimi torej niso pretrgane.

Prleška zemlja je polna harmonije, nad njenimi goricami se večno prelivajo barve, nikdar enake, igrajo se med seboj in kdor bi prisluhnil ob pravem času, bi slišal njihovo melodijo. Pri nas je, kakor da med zemljo in nebom ni smrti, vse je eno, sedanjost je večnost in večnost je sedanjost.

Pretekla so leta in leta, podobe s plesnega venčka Srebrnih bilij so mi ostale lep in zvest spomin na otroška leta. Iz Pariza sem se vrnil na počitnice in ko sem poizvedoval o dogodkih v moji odsotnosti, mi je sestra nekega dne rekla:

„Saj veš, gospa iz hiše z zelenimi okni in vrati, gospa sedlarjeva je umrla... Bogve, kaj je bilo tisti dan, ko so jo pokopavali... Sprevod ni šel skozi mesto, ampak so zavili na pokopališče kar po vratéh za mestom med polji in travniki. Dedeči so bili najbrž pijani, ker so s krsto kar bezljali in smo jih komaj dohajali. Ko sem gledala, sem imela vtis, kakor da je krsta prazna.“

„Krsta prazna?“ sem vprašal in nadaljeval: „Saj sem vedel, da je bila prazna...“

Brž sem se ovedel, da sem ga polomil, ker me bo spet vprašala:

„Zakaj pa vprašuješ, če že vedno vse veš?“

Dolgo me je gledala, ponesla nit med ustnici, dolgo cmulila, gladila nit in dolgo iskala, kako naj nit napelje v šivanko. Vprašanja ni bilo.

Včasih me zalije občutje, da smo pri nas Kafka in njegove zgodbe že živeli, ko najbrž zanj niti Ivan Cankar ni vedel, dasi je bil Kafka njegov sodobnik. Pač pa sem pozneje pri branju njegove Hiše Marije Pomočnice prihajal do zaključka, da je bil takrat Cankar že pred Kafka.

In ti, dragi Ormož — zakaj se te spominjam samo skozi galerijo tolikih obrazov in podob?

Zakaj je med nebom in zemljo smrt vedno prisotna, kakor da bi ona bila vladarica vsega?

Le zakaj?

Po lepoti in globini trpljenja nisi na zadnjem mestu. Zato ne boš nikdar umrl v srcih tistih, ki vedo, kako lepa je ljubezen v bolečini trpljenja.

„Nachts Träume, aus denen ein uralter Festungswall mir in Erinnerung geblieben ist. Ich stand dort mit Perpetua, und wir sahen, wie eine bleiche Natter aus einer Höhlung des mürben Mauerwerkers kroch. Das Tier war mondhell, und auf seinem Nacken trug es einen ovalen Haarfleck, der in der Mitte gescheitelt war. Wir sahen es langsam zwischen den morschen Stümpfen von Haselsträuchern an der Bastion emporklimmen, bis es in einer truhenförmigen Grube verschwand, die durch den Einsturz einer Scharte entstanden war.“

Ernst Jünger, Strahlungen, I

Moje naselje pred vrati Buenos Airesa je rinilo v globok spanec mesečne noči. Lepa, polna luna, v vsem sijaju in v polni zavesti oblasti nad nočjo, se je pomikala od vzhoda proti zahodu, daleč zadaj v mestu so bile ulice in trgi, palače in spomeniki; pri nas se je mesečina razlivala med polja in steze. Kolektiv je naglo spolzel naprej — še Bog, da nisem spet zaspal, ker sem tak, da zaspim, komaj sedem v kolektiv; zaspim pa brez skrbi, ker je kolektivu pri moji hiši ceste konec in me prijazni šofer pač prebudi z vzklikom: "Hola, jefe, se terminó la lucha..." in sem v srečno slovo njemu in moji hišici v pozdrav predejal nekajkrat aktovko iz roke v roko. V neizmernem oblivanju, v vsem sijaju razlite mesečnosti sem vendarle nekaj: v pozni uri sam pod cestno svetilko na križišču in pred slavnostnim pročeljem cerkve Marije Kraljice. Nikjer ni bilo žive duše; vsi pošteni kristjani so že snivali v toplih posteljah, se oddihovali v prešernem spanju, le jaz sem se navušeno opajal na beli, dolgi cesti; od nikoder se ni maral pripoditi zakasneli pes ali se priplaziti diskretna mačka — nikdo ni maral skruniti deviške beline v srebrnini mesečine se ponujajoče svetle ceste.

Mesečna poletna noč pod zvonom Marije Kraljice, pozdravljen in Bog s teboj!

Še sem stal in stal, se oziral gor in dol po beli cesti ter spoštljivo zrl proti luni. Kakor na vsakem križišču: cesta na levo, cesta na desno, cesta navzdol, cesta navzgor — vse zalite z zlatom. Luna je zrla nanje in premišljala, katera ji bo slovesni plašč za bližajoči se ples. Srce se mi je raznežilo ob toliki lepoti in hotelo zapeti melodijo; od povsod je zadonela vame Geržiničeva uglasbitev Vodebove pesmi Cest brezupna slast, navdušil bi se za Bechijevo pozo — ker imam pač baritonsko pobarvan glas — in zapel: cesta, cesta, cesta... Glej jo, tu je, pred menoj. Bilo bi tako lepo, da bi luna pristavila svoj zvočnik in bi se slišalo tja do Castelarja. Seveda sem zašel v greh samo v mislih, kajti gorje, če bi jim res motil toliko zasluženi nočni pokoj.

Cesta, cesta, cesta — seveda sem pel, pelo je vse okoli mene,

ker sem bil sredi mesečne noči, ko je bila po cesti potegnjena brezupna sladka slast. Ali je bila cesta polna brezupne ali upov polne slasti, Bog ve — vse bi moglo biti, vse bi mogli sprejeti, če bi se res mogli pomiriti z Luno in njenim izživajočim sijajem. Bližal se je sen kresne noči in takrat se razjasni, da jih ima tudi Luna mnogo za ušesi.

Kajti bil sem sam, cesta na levo, cesta na desno in tako naprej — nad menoj pa polna luna v kresni noči.

Mene je polne lune rado strah... Nikdar nisem bil mesečen in če bi tudi bil, se mi ne bi moglo zgoditi nič posebnega, ker nisem nikdar znal izrabiti korakanja po višavah. Ne, nikdar me luna ne bi mogla odnesti drugam, kakor pa bi sam hotel. Pa živec problema je drugje: polna luna se je rada znašala nad menoj, kadar sem imel slabo vest. Tiščal sem glavo pod odejo, se potil, toda ni nič pomagalo. Sicer je bila zunaj nad streho, a je v meni uprizarjala cele orgije: kje so rokopisi, kje so, kje... predal je poin pisem, kje so odgovori, kje so, kje... Seveda ni nujno, da bi za vse to moral vedeti ves svet. Vsakdo zna stiske preobračati in zamude lepšati s še lepšimi obljubami za bodočnost... toda luna je bila nad streho, bila je na nebu, pred pragom nebes in kot nebeško telo ve vse, prav vse. Lahko rečem, da je vsevedna, če bi vzela to za poklon in bi se ji s tem vsaj nekoliko prikupil.

Misli so mi plesale po možganih, srce je bilo polno prilizovanja luni na nebu: moral sem naprej proti hišici, kajti šofer je kolektiv obrnil, zavozil bo mimo in mi spet zaklical:

“Hola, jefe, ¿cómo, no se terminó la lucha?...”

Šoferji so dobri psihologi. Kar pretreslo me je, ko sem uvidle, da je razkril mojo zadrego, ker bo jutri zjutraj po maši milo zadelo iz ust Lada Lenčka:

„Tiskarna čaka rokopis...“

Cesta, tiskarna, rokopis — vse je jasno in oprijemljivo, pa naj bo v temi ali mesečini. To bi bilo pomirjevanje po poti gole logike, ki ji je vedno vse jasno, a nikdar ne ve pomagati, kadar komu ni vse jasno. Da bi se ji prikupil, sem luni in samemu sebi prigovarjal, da je vse v redu, nič izgubljeno, ko sem spet dneve in dneve prebil pri branju, branju, branju...

Cel svet piše spomine, ves svet rine na veliki oder... Veliki metež me je vrgel v vrtinec in je moja knjižna polica polna memoarne literature. Prijatelj mi je iz Londona poslal vse Churchillove spomine in spise, dvanajst knjig, drugi iz Pariza ga je prehitel in mi poslal vsega de Gaulla in dodal še zvezke Simone de Beauvoir, staknil sem Ehrenburga v ceneni izdaji, Sartra sem komaj čakal in med zadnjimi se me je spomnil nekdo v domovini in mi poslal Kocbekovo Slovensko poslanstvo.

Vsi torej sedaj povsod mnogo debatirajo o spominih in seveda se dogaja, da se o njih potem najbolj živahno izražajo tisti, ki jih sploh niso prebrali, pač pa so se zadovoljili z zbiranjem razigranih

sodb pri sebi sorodnih dušah. Vendar vse izgovarjanje in motviljenje o tem, zakaj sem imel slabo vest prav to noč, je brez smisla; strah me je lomil, ker sem šel in kupil še eno knjigo spominov. Res je, bila je zelo poceni, kakor so pri nas nemške v žepni izdaji, toda strah zaradi tega ni izviral samo zaradi slabe vesti pred luno, ampak tudi zato, ker jo je napisal avtor, ki bi mogel biti moj tekmeč v uri strahov mesečne noči. Ni torej res nič čudnega, da je avtor Ernst Jünger dal knjigi naslov "Strahlungen", ker so njegovo bit podnevi in ponoči presvetljevali žarki iz mesečnih noči.

Prevzetnost in ošabnost sta najgrši in na srečo hkrati tudi najbolj smešni človeški lastnosti. Zato nočem biti domišljav, ko segam po argumente v zakladnico Ernsta Jüngerja, pisatelja s svetovnim slovesom. Rad ga imam, ker prepletajo njegova Izžarevanja pogosto sanje iz mesečnih noči. Toda udarjen je na sanje iz živalskega sveta, najbolj umazanega. Vedno sanja o kačah, ostudnih pajkih, ogabnih krokodilih, kameleonih; še najbolj pomirljive so sanje o žabah, ki se vedno znajdejo pred kačjimi očmi in komaj čakajo, da bi ji skočile v žrelo. Nazadnje se po mučnem trpljenju vendar prebudi; prepoten, moker si sanje razlaga in jim potem zares verjame. Gotovo je lep dar, kdor si zna sanje razlagati, in njemu je bil dan v veliki meri.

Ubogi Jünger...

Meni se v luninih nočeh ob kresu dogaja skoraj na las podobno. Ker me je pekla vest, sem vedel, kaj bom sanjal: trpel bom, hropel, se mučil, hotel krikniti, se nazadnje dvigniti — moral bi priti slon, da bi me z rilcem potegnil navzgor in me prebudil iz more. In kaj bom sanjal?

Nič posebnega, prav malo pesniškega, nič preroškega... Če me tišči zamuda pri rokopisu, sanjam, kako ponavljam maturo na mariboski gimnaziji. Za mizo je ista komisija, na listku je vprašanje, o katerem nimam pojma, in ko se zvijam, se skozi vrata pokaže profesor fizike France Bračun z leidensko steklenico na krožniku.

Grešnik se vedno vrača na kraj, kjer je najbolj grešil. Ko me je dobri profesor v sedmi vprašal o leidenski steklenici, mu nisem maral odgovoriti. Saj sem nekaj vedel o čudni posodi in kar bi manjkalo, bi dodajal dobrohotni profesor. Toda jaz mu nisem maral odgovarjati iz samega prezira do fizike; bil sem užaljen, da me sprašuje iz fizike.

No, in sedaj imam pokoro: vsak mesec, včasih vsak teden se mi vrača podoba o lajdenski steklenici v tej ali oni obliki. Mučim se, vzkrikam v napetosti, češ da še danes ne vem, kaj je lajdenska steklenica, ne vem in ne vem... Joj, kaj bo, ko mature ne bom opravil, ostal bom faliran študent brez mature. Leidenska steklenica se spremeni v Meduzo: spomnim se, da je vse prevara, kajti fizika sploh ni bila na maturi; sicer pa, saj sem maturo že zdavnaj opravil, in Bračun nima na maturi kaj početi... oh, saj so vse skupaj samo sanje, se mučim in hropem; sanje, sanje, sanje...

Obroč sredi prsi se je zlomil, dvigam se, kakor da bi imel na sebi stotine ton, roka le najde luč — prepotena glava se je naglo okrenila, da bi pogledala, ali je slon še v sobi.

„Oh, hvala Bogu, saj so bile vse samo sanje, oprostite, gospod profesor Bračun, res sem samo sanjal, sanjal...“

Mesečina je sinila z menoj v predsobo, hotela za menoj, pa sem ji pred nosom zaprl vrata. Luna je ostala zunaj, pred menoj na mizi je žarel corpus delicti: Jüngerjeva Izžarevanja. Dobro sem se zavedal, da je luna vedela za knjigo, poznala avtorjevo mnenje o sanjah. Zato ji je bilo jasno, da sem poln strahu pred sanjami v noči, dvakrat nevarni — saj je na ves svet razlivala barve kresne noči.

Joj bo, joj, sem si priznaval: vest polna nemira in grehov na kupe. Razpravljaj sem se in se tolažil: kar bo, pa bo. Pogledal sem na budilko na nočni mizici; pritrjevala mi je, da bo, kar bo: če bom hotela, bom zvonila, če ne, pa ne... Res, tudi budilka ima na impresionistično anarhijo naravnano individualnost. Vsako noč jo pridno navijem tja do zadnjega zavoja pred koncem. Vse je torej v redu, toda ona ostaja pri svojem. Vsa čast mojstru Jožetu Jonketu: popravljaj jo je, toda pod njegovimi umetelnimi prsti se je njena osebnost res popolnoma izoblikovala. Na srečo, ali nesrečo, se zjutraj zgodaj prebudim, vendar ob času, ki je budilki nakazan za zvonjenje. Toda trmasta je, ostaja pri zahtevi absolutnega spoštovanja svoje svobode in individualnosti. Mirno vstanem, vzamem v roko, jo prebudim in potem res zazvoni, kakor da bi se hotela na vso moč hahljati. Mogoče bi kdo mislil, da bi bilo bolj primerno jo naviti zjutraj, ko mora zazvoniti, toda meni ne ugaja stanje, ki bi kazalo na živčno vojno v moji sobi. Zato jo navijem, predno ležem in si vdano prigovarjam: budilka in jaz sva člana dvostranske pogodbe in dasi sloni dogovor na dvojni obveznosti, pravim budilki brez sledov užaljenosti:

„Vidiš, obveze imava oba, veljajo na obe strani enako, vendar je prav, da vsaj ena stran, to sem jaz, dokažem, da se obvez držim. Sicer je pri tem morali zadoščeno samo napol. Toda naj bo, na svetu je že dovolj preprirov zaradi morale. Boljša je polovična morala kot pa nobena. Živel mojster Jonke, ki nama dovoljuje navsezgodaj dvogovor, poln življenjske modrosti.“

Tudi to je nekaj, živila budilka, ki spoštuje svojo svobodo.

Toda kaj je človek? Manj kot nič — zunaj je sijala polna luna, zlezel sem pod odejo, zaprl oči — ura očiščevanja se je začela.

Kakor je na dan stvarjenja iz obilnih voda priplavala zemlja, se je v zlato mesečino dvignila cesta, cesta, cesta. Dvigalo jo je, kakor bi jo kdo hotel položiti na pateno keliha v božjih rokah.

Cesta, cesta, cesta — bela, bela — cerkev Marije Kraljice s stenami iz svile in tenčic! Visoka okna so žarela od znotraj kakor še nikdar.

Mesečina jih je iztresla iz svojih pleničk — iz vseh hiš so se vsuli otroci in otročki in ves vesoljni slovenski svet ve, da imajo pri nas mnogo, mnogo otrok. Mali so bili v spalnih srajčkah, večji v pižamah. Tam izza ogla cerkve je vsem dajal posebne znake za zbiranje Janov Branko, ki je nosil veliko tablo. Vešče jo je vihtel, bratec Andrej mu je hotel pomagati, a ga je brižno odrinil in s tablo zamahnil še više. Velike črke so kričale:

„Avtodafé: tri... tri... tri...“

Križišče se je takoj napolnilo, kajti od vseh strani so se sipali valovi kakor angelčki na oblakih. Od spodnje strani so bili na čelu vala vsi štirje Glinškovi, Revnova oba in na vsa grla je donelo:

„Avtodafé: tri... tri... tri...“

Ozrl sem se po njih — morje glav in nad njimi table z napisimi magične vsebine. Na pragu sem stal bos in v pižami, table so mahale gor in dol, otroško klicanje je kipelo do lune. Ogledal sem si jih: Rozinov Boris je prihitel s kolesom, Revnov je imel očetovo harmoniko pod pazduho, od zgoraj po moji ulici so hiteli Bokaličevi, Adamičevi, Grisovi, Kunčevi — le kdo jim je vsem napravil table in kako so mogli biti zmenjeni za enake napise?

In za onimi na cesti; hiteli so, kar so jih nesle noge, bili so štirje in mahali s svojo tablo. Ko so bili bliže, sem jih spoznal: radost mojega srca in veselje mojih oči, moja nečaka Puži in Dolfi iz prestolnice in tesno ob njiju Marika in Teodora z drugega dela sveta — iz Castelarja.

To bo jutri jeze in hude krvi, me je pogrelo. In če ima luna sen kresne noči v Lanúsu, zakaj sega po otroke še drugam... kako bodo našli otroci domov po polnočni uri? Ubogi starši!

In kaj pomeni: Avtodafé — tri, tri, tri?

Tedaj sem se spomnil. Popoldne sam rabil to besedo za rokopis in sem pogledal v pravopis, kaj pravzaprav pomeni. Stalo je:

Sodba in sežiganje krivovercev... (Slov. prav., str. 115)

Seveda, luna je bila že popoldne na nebu in je videla, kaj sem zapisal. Opazila je, da me je oblil mrzel pot — in sedaj...

Otroci so vpili še glasneje, Puži je pristopila k meni in mi razigrano predstavljala svoji novi prijateljici misleč, da ju še ne poznam. Nakrat sem bil obkrožen in val me je zanesel z njimi: mesečina je name lila, me odnašala.

Cesta je bila bela kot sneg (Polonij v Hamletu bi rekel: slaba, slaba pesniška primera...), svetloba me je slepila, otroci pa so rajali, kakor da se je pol nebes preselilo med nas.

Veličastno pročelje cerkve me je zresnilo, pomaknilo v stvarnost. Napravili so krog in pustili prazen prostor pred cerkvijo.

„Joj, kaj bo, če otroci vedo, kaj pomeni beseda avtodafé?“

Oh ne, otroci niso hudobni in če bi res mislili kaj hudega, bi se ne veselili; med njimi ni zle misli, sem se tolažil.

Pri otrocih je vedno vse resnica in jih resnice nikdar ni sram, mi je šinilo skozi možgane.

Ko bi mi le ne...

Kadar sem bos, me rado zebe — tudi poleti. Kadar me v

noge zebe, takoj čutim posledice. Najmanjši so bili kar bosí in kaj bo, če jih zazebe. Ker sem bil v zadregi, sem izbral najkrajšo pot in vprašal Glinškovega Janka pred seboj:

„Jankec, ali te kaj zebe...“

Ozrl se je vame, ni razumel, kaj sem imel za bregom in zato je odgovorila sestra Mari:

„Mama pravi, da ga ne sme ponoči zebsti v noge, ker se takoj polula,“ je mirno sunila v klobčič.

„Ne, Mari, Jankec samo pomoči, ali ne Jankec...“

„Ja, jaz se polulam, jaz ne pomočim,“ mi je mirno in odkrito odgovoril.

Joj, kakšna logika, sem si moral priznati. Če bi močil, bi moral po lonček, nalil bi vodo, dvignil odejo in polil... Ne, to bi bila hudobija, zloba... toda otroci niso zlobni.

„Gotovo te že kaj zebe,“ sem mu skušal nakazati posebno naklonjenost.

„Ja, malo...“

„Pa mi moraš takoj povedati, da ne boš močil pižame,“ mu je Mari lepo priporočila.

Mraz v nogah, sredi priprav za avtodafé in zakaj in za koga? Janov Branko je čvrsto stal s svojo tablo na gričku, otroci so napravili krog, kakor da bi bilo nakazano, kje bo grmada, mene pa je v noge že zeblo in še nesrečna pižama — joj, kaj bo.

Luna je začela kresno noč s tem, da me je do dna prekalila s težnjo za pokoro: pokora za zamude pri rokopisih in zaradi slabo tipkanih strani, pokora za slabo korekturo, pokora z budilko in kar samo od sebe mi je sunilo v spomin, da se bom nocoj pokoril še za mnogokaj, kar je znano ali neznano, a računi niso poravnani.

Grmada še ni vidna, se je čas za confiteor...

Kakor so sedaj otroci okoli mene, tako sem se jaz podil v gruči otrok, ko smo okoli ormoške cerkve v nedeljo popoldne lovili Bakeca — da, Bakec mu je bil ime in mi smo na ves glas vpili: Bakec, Bakec, Bakec...

Tudi njega je rado v noge zeblo, zato ob trgatvah ni smel naravnat obroče v košu stiskalnice. Res je vino iz grozdov bilo sveže, a je bilo le dovolj hladno. Zato Bakec ni smel nikdar v kad ob koš.

Radi smo ga dražili in če je bil dobre volje, je ponovil zgodbo, podobno položaju moje malenkosti pred obličjem nevidne grmade in v zlatu mesečine.

Bakec je moral k vojakom in je ostal hraber vojščak habsburške monarhije celo prvo leto svetovne vojne, ko so ga poslali domov. Pomagalo mu je, ker je imel vedno, zlasti ponoči mrzle noge, a se je tega spomnil samo v nedeljo zjutraj, ko je bilo prepozno. Sobota je bila popoldne njegova, še bolj pa zvečer. Po lepem mestu je hodil pozno v noč od kozarca do kozarca in ko se je vrnil, je ura že zdavnaj potekla in straža ga je vtaknila v luknjo in da ne

bi bilo prehudo, je moral v zapor kar v sami srajci. Monarhija je imela na prestolu katoliško apostolsko veličanstvo in zato so morali vsi vojaki ob nedeljah k maši, saj je vsak polk imel svojega kurata.

Bakeca je moral v garnizionsko cerkev peljati ječar, poln nejevolje nad nastalimi sitnostmi. Malo iz maščevanja, malo pa zares je Bakeca odvedel v cerkev na dvorišču kar v sami srajci in ga postavil pod prižnico.

Bakeca je zeblo, hudo zeblo, ječar je mašo „šprical“ in odšel v kantino in na Bakeca pozabil. Še dolgo bi moral ostati po maši pod prižnico, če se ga ne bi kurat usmilil.

Oh, da se ga ne bi...

„No, kaj pa ti Bakec, kako, kako — še vedno si tukaj... Kaj pa ta luža pod teboj?“

„Oh, gospod kurat, naj vedo, da so danes tako lepo pridigali, da sem celo pridigo jokal.“

„K-a-a-aj?“ je zadonelo kakor z gore Sinaj. „Lažeš, obraz imaš suh kot je suh sto let star borov storž, moker si pa od spodaj navzdol... Veš Bakec, če bi jaz hotel sedaj smrtno grešiti, bi ti rekel, da si pujs, umazan pujs — sram te bođi, fuj, sram te bođi...“

„Oh, naj ne zamerijo, gospod kurat, prav imajo, čisto prav; mene je bilo že sram, ko sem se mamici prvič v pleničke podelal...“ se je Bakec krušil v sramoto.

„K-a-a-aj? Zdaj boš pa še take spuščal... najraje bi te poslal pred preko sodišče, naravnost pred naglo sodišče...“

„Oh, sem bil že tam...“ je Bakec lezel v ponižnost.

„No, in — ali te niso obesili?“

„N-e-e-e!“

„Zakaj ne?“

„So rekli, da nisem odgovoren,“ je zapel Bakec.

„Oh, zakaj mi nisi tega poprej povedal?“

„Saj me niste vprašali.“

„To je pa tudi res,“ je hotel kurat prikimati. „Oh, ta moja neumna glava, neumna glava.“

„Ne, ne, gospod kurat,“ je še bolj ponižno Bakec zažgoel.

„Ne, ne, glave nimate neumne, gospod Bog vam ni dal nemune glave...“

„Molči, Bakec, molči... nagli sod... na vislice, na vislice...“

Spomin je trajal le trenutek, vendar me je mir potegnil v odsotnost; miroval sem, luna me je še bolj polila, kar čutil sem, da me je še bolj zeblo.

Rešil me je silen otroški krik. Kar orilo je proti nebu, skakali so od presenečenja in veselja, s prsti kazali v smeri proti Ramón L. Falcónu, odkoder je prihajalo nekaj, kar so oni videli, a mi moja grešnost njihovega videnja ni dovoljevala.

Vpitje se je zgrnilo v odmevanje dveh besed:

„Plato volador, plato volador... leteči krožnik, leteči krožnik...“

Mala Kati je ploskala z ročicama, gledala je in videla, ona najbolj. Po zraku je že kar vršelo; zaupal sem, ker je vse, kar prihaja iz smeri Ramón L. Falcóna, trdno po svoji zanesljivosti. Bilo je že nad cerkvijo, ko sem šele zagledal ogromen krožnik. Njegov blesk v polni luni je bil nebeško lep, a je jemal oči. Nekajkrat je zakrožil, se bližal, na robu sem opazil tri magična bitja: krožnik se je ustavil nad našimi glavami, njegov spodnji trup se je zožil v stožec pred griček in na cesto tik pred menoj. Nakrat je nastala grmada, gornji del krožnika pa se je spremenil v plavajočo mizo; takoj so vsa tri bitja posedla okoli. Nosila so čudne krinke, globoko v vdrtinah so ležale oči.

Priznam: moj položaj ni bil prav nič zavidljiv. Stal sem na bosih nogah; deklice so se mi smilile, ker jih je zeblo. Pred otroki sem bil v sami pižami in pred grmado sem moral biti res prava pokveka junaka, kakor ga je ustvarila španska literatura. Polno otrok okoli mene, na konici grmade okrog mize zakrinkani obrazi — vse to bi me res moralo privedi do tega, da bi šel vase in se predal obujanju popolnega kesanja.

Ne — predal sem se spet tistemu, kar zgrozi moje korektorje in kritike. Bil sem prisoten, a odsoten, in ko sem bil odsoten, sem bil prisoten; bil sem poln prisotne odsotnosti. Ker sem bil na pragu žalostnega propada, sem se spomnil, da moram iti vase.

Zakaj sem bil poln prisotne odsotnosti? Saj to je vendar *contradictio in adiecto* in pri tem se konča sleherna logika, vsaj pri večini, recimo, pri vseh ljudeh. Pri meni pa se šele začne in to si upam povedati z večjo lahkoto, kot pa so zletele črke iz pisalnega stroja.

Ob meni je bila Puži in tik ob njej Marika in Mari. Zapletle so se v nadvse živahen pogovor — kaj hočemo, zgovornost malih Evinih hčera — in so bile torej odsotne, ko so bile prisotne ob meni tik pred grmado. In jaz? Ko je profesor Bračun razlagal fiziko, sem bil vedno odsoten, dasi sem bil prisoten, in kolikokrat se mi zgodi, da sem v Colónu pri haletni predstavi pobožno prisoten, ves v barvah in podobah tam na odru, a sem odsoten — poln sem prisotne odsotnosti in odsotne prisotnosti.

In sanje: bil sem v mesu in krvi prisoten in odsoten na postelji, ker sem spal, torej bil nekje drugje — a sem se v sanjah šel prisotnost in odsotnost pred grmado.

Res je čudno, da sem vse to napisal, ko vem, da mi bo od nekod zazvenelo:

„Besede, besede, besede...“ in še teh sir Lawrence kot Hamlet v filmu ni naglas izgovarjal.

Začelo mi je biti hudo, ker sem s svojo prisotno odsotnostjo razžalil pridne otroke.

Tercet lepih punčk ob meni je prišel ravno do posebnega viška: Mari se je pred svojima novima prijateljicama pohvalila:

„Danes je meni moja mama rekla, da me sedaj ne bo več bunkala; rekla je, da sem že dovolj velika...“

Puži je kar vrisnila, češ sedaj se bom pa jaz izkazala:

„Meni pa je moja mama to rekla že dolgo, dolgo tega... in me res nič več ni nabunkala...“

Marika je za videz pozitivistično usmerjena ter je ponosno v altu srednje lege povedala:

„Oh, mene pa moja mama samo pogleda... res samo pogleda...“

Ustrašil sem se psihološke globine stavkov, zato sem naglo dodal:

„Vidite, kako pridne in dobre mamice imate...“

Puži se je naglo hotela oddolžiti. Pristopila je še bliže, se spomnila, da bi mogoče kaj potreboval:

„Stric Ruda — ali te kaj zebka...“

Ker sem ji jaz hotel povedati nekaj lepega, mi je vrnila z isto mero.

Ko se je vrnila z velikega potovanja, je revica zbolela. Zdravnik je moral biti strog in je odredil, da mora ostati tri mesece v postelji.

Ali si morete predstavljati, kaj pomeni za otroka, da mora biti tri mesece v postelji; trpi in trpi in ne razume, zakaj trpi... In res: bila je pridna, vedno je bila vesela in dobre volje, ko sem jo obiskal. Ob sebi je imela na mizici telefon in kadar sem poklical, sem jo vedno najprej vprašal:

„Puži, ali te kaj zebka?“

„Oh ne, stric Ruda — mene ne zebka... me ne zebka,“ in da bi mi ugodila, je nežno dodala:

„Me, samo malo... čisto malo...“

Puži me je vprašala, iz daljne prisotne odsotnosti je privabila motiv, ujela me je v vesele oči. Kaj sem hotel; res me je zeblo v noge, a sem se vendarle raje prenesel v bližino onih obeh pojmov iz *contradictio in adiecto* in ji odgovoril:

„Ne, Puži, nič me ne zebka; res nič — samo malo, samo malo — res samo malo.“

Mrzle noge, prisotna odsotnost, *contradictio in adiecto* — vse je veljalo samo enemu, da bi resničnost pred seboj prestopila, da bi se podrla...

Krinke okoli mize so namreč čudno zažarele. Kati se je privila k sestrici Mari in hotela jokati. Pogledala me je, se osvetila, naglo pograbila vejico lovora in mi jo dala.

Čudno: čisto otroško srce ni nič pomislilo, pobralo je lovoro vejico; dala mi je, dala lovor in me ni zbolelo, ko sem opazil, da je moral biti v grmadi že leta in stoletja: bil je gnil in suh. Seveda otrok ni vedel:

Sic transit gloria mundi, tudi tedaj, če mora na grmado.

Magične krinke so sedele okoli mize. Prva na levi je z jeklenimi očmi zaklicala:

„Tu nenavzoče navzoči pisatelj, ali ve, da ima v žepu kvarte, prave, ne izmišljene kvarte...“

Roka je poletela v žep: res sem jih imel... potegnil...

„Ali prizna, da je imel karte in da nam jih je izročil,“ je zapel glas one s pločevinastimi očmi.

„Mejduš, mejduš... bo že videl, kaj mu bodo kvarte v naših rokah zagode,“ iz one s kartonastimi očmi. „Najprej kvar-te... potem glavo... mejduš, mejduš...“

„Kako bomo začele: gambit... kotiljon na levo... prhec na desno..., moje cenjene krinke in drage soudeleženke...“ je priplavalo iz one z jeklenimi očmi.

„Najprej, kdo bo mešal...“ je hotela biti stvarna pločevinka.

„Mejduš, kako me žgejo prsti, me žgejo... mešal bo pa on, on tukaj navzoče nenavzoči... predlagam igro: udarec v sredo — igrali bomo: lov na srce... saj mu ga bom, bom, bom,“ je izzvenelo kakor bas našega ormoškega zvona.

Kaj sem hotel!

Cenjani tercet je imel prav, bil sem nenavzoče navzoči, zato sem prepustil rokam, da naj store svoje. Luna je posijala nanje, mešal sem, mešal — noge je zajemal leden mraz, da sem kar mencal.

Res me je že zeblo, ker je Rozinov pred menoj opazil, kako so se noge opletale.

„Joj, ali morate lulat, da mencate...“ me je gledal sočutno. „Mene moja mamica vedno spodi, kadar mencam, češ da ne bom tekel, ko bodo hlače že mokre.“

Oh, ta otroška nedolžnost! Luna na mojih prstih — oh, draga luna, oprosti, saj nisi čula...

Igra kvart je potekala krasno, nad vse krasno — gambit v polkrogu, kotiljon na desno in levo, prhec na odzad — jeklenka je pogledala na kvarto z eleganco, pločevinka je polagala ploščico na ploščico, kakor da bi gradila nagrobni mozaik, kartonka jih je metala v loku, metuljček na metuljčka.

Mojo odsotno prisotnost je pestilo: slaba vest, slaba vest — ledene noge so se strdile v stalaktit, odmrle so. Od tam je prihajalo, kakor da me nekje že silno žge...

Kaj bo, ko bo steklo... joj, ubogi otroci.

Seveda se je zgodilo, kar se je moralo... Greh se razkrinka že na tej zemlji, kazen pekla nas zajame že na tem svetu. Telo bo kapituliralo:

„Cenjani krinki in somiznici, ali se vama ne zdi, da bi se morale vprašati...“ je zažuborelo iz jeklenke.

„Moji dragi sokrinki, meni se zdi, da je nekaj narobe,“ je pritrčila pločevinka.

„Mejduš, mejduš, kar z besedo na dan — katera je pofulila srčnega asa...“ je krehnila kartonka.

Bilo je po meni!

Sedaj se bo vlilo.

Kaj bo zdaj?

Vse karte so položile predse.

Srčnega asa ni bilo.

Jaz sem ga pofulil!

Greh je greh, psihoanaliza je psihoanaliza, Freud je Freud — in vse skupaj nič ne pomaga: greh se konča pred vrati pekla.

Edina rešitev: potrkal se bom na prsa in priznal, kako je bilo... najprej spoved, potem popolno kesanje, potem upanje na odvezo in — potem smrt. Da — smrt.

Začelo se je za našo velik mizo v kuhinji domače hiše. Joj, koliko sem nas je natrlo takih, ki smo znali igrati švarcpetra. Menda sem bil med najbolj navdušenimi igralci, le švarcpeter nisem nikdar hotel biti. No, včasih že, včasih — le trikrat zaporedoma nikdar! Kajti, kdor je bil trikrat zaporedoma švarcpeter, so mu zlili pisiker vode pod stol, kjer je sedel.

Kakšna sramota — luža pod mojim stolom...

Kadar je bilo kazno, da bi me nesrečni črni Peter ujel, sem karto ob rokavu speljal v žep — švarcpetra sem pofulil, ni ga bilo, pa basta! Igra je šla naprej brez konca in kraja, lovili smo in lovili, a nič ujeli, ko se je sestrici posvetilo, vrgla je karte na mizo in zaklicala:

„Mama, jaz se ne grem več, Ruda švindla...“

Torej že takrat, res brez rafiniranosti, toda... sem se zagledal v očeh jeklenke:

„No — kaj? Srčnega asa sem...“

„Nimam ga,“ sem zagodel ponižno in pobožno, kakor zapoje kokoška v gnezdu, kadar se prebudi.

„K - a - a - a - j?“ so zapele v urejenem tercetu.

Že dolgo imam prijetnega, preprostega spovednika. V temni spovednici se ne vidiva in bi bilo čisto zaman napenjati oči skozi mrežo. Za uvodne formule mu sploh ni, ampak kar zavpije name, kakor da sem prišel zvrnit cel kamion grehov predenj:

„Diga no más...“

Moram pohiteti, grehi zlete po tekočem traku, ko on nekje sredi malih grehov odseka:

„Nada más...“

Nanj sem se spomnil in bruhal:

„Nimam ga... nimam... med mešanjem mi je spolzel po rokavu, prišel v žep... prsti so ga trgali na kose... srčnega asa sem pa pojedel...“

„K-a-a-a-j?“ jih je dvigalo, usta so krožila v obsodbo, spremenile so se v tribunal naglega sodišča...

„Mejduš, mejduš, srčnega asa sem... sem... sem...“, je bobnelo kako Izraelcem z gore Sinaj. „Srčnega asa sem, čuj, jaz hočem srce... srce... srce...“

„Trenutek,“ sem zaprosil, „že imam, že imam...“

„Kaj?“ so zapele v molu, da je kar pobožalo.

Sila kola lomi!

Zatekel sem se na pomoč v skrivnost, ki je ne bi smel razkriti. Na premieri prvega surrealističnega filma v Parizu sem odkril in izvedel, da so pesniki in pisatelji vsega sveta povezani v tajno ligo čarovnikov. Nikdo zanjo ne ve: srca pišočih, pojočih, klešočih in slikajočih umetnikov so povezana v magično fronto, ki ji

ni moči blizu. Nobena oblast je ne bo nikdar odkrila in noben policaj je ne more zgrabiti za vrat.

Avtor, režiser in glavni igravec v filmu "Le sang d'un poète" je bil Jean Cocteau. Nikdo ne bi mogel tajiti, da Cocteau ni bil čarovnik — res, drznen si zapisati, da je bil kralj med čarovniki. Mislim, da je bila njegova partnerka Madeleine Renaud in ko se prelivata iz ene ravnine v drugo, se znajdetata na snežni poljani med visokimi gorami. Gorski duhovi so prihiteli od vseh strani, jima prinesli mizico, v večerni obleki sedeta in zaigrata srčnega asa, Toda asa v kvartah ni, dama Cocteaujevega srca terja in terja, ker mu bo sicer zabodla nož v srce. Ko se na namiznem prtu polije prvi curek krvi, vzraste iz snega ob mizi mladeniško truplo: Cocteau mu seže v prsa, izpuli njegovo srce in ga položi dami na mizo.

Joj, kakšna inspiracija, sem dahnil in pri tem izzval grozen konflikt ob sebi in bil zaradi tega skoraj tepen sredi noči pred oboki velike trgovske hiše Bon Marché, na Rue des Sévres — zgodba bo podrobneje razložena v drugem delu *Skozi luči in sence* — tokrat pred velikim tribunalom avtodaféja pa mi je prav Cocteau, čarovnik brez primere, pomagal in še kako...

Segel sem v prsi, zagrabil z vso silo in srce položil na mizo pred kartonko.

Med otroki je zašumelo kakor v filmu, kadar si ljudje po napeti sceni pri Hitchcocku oddahnejo. Puži me je debelo pogledala, vzelo ji je sapo, a mi je takoj hlipnila na uho:

„Joj, stric Ruda, kaj si napravil — povej, kako si to napravil... povej, povej, kako, kako!“

Kako sem bil srečen, da je Puži še otrok, a vendar je že v njej nekaj več: radovednost. Oh kako so ženska bitja ljubka, kadar so radovedna...

Bogve, ali bom pred bridko smrtjo še imel čas Pužiki razložiti zakone našega čarovništva, sem razmišljal, ko je moje srce že zaplavalo na pladnju kartonke, kakor zaplava v Straussovi operi Salomé glava Janeza Krstnika na srebrnem krožniku Herodiade. Ja, tam je teater in je glava iz kartona, tokrat pa je pred njo trepetalo moje srce: kakšna tragedija!

Pladenj je nakajkrati zakrilil gor in dol, na levo in na desno, naprej in nazaj, namesto Salome je zaplesala kartonka, se zravnala in pladenj ponesla tik perd usta, da je z glasom iz najglobljih globin zabobnelo:

„Videli ste, vsi ste priče: videli ste, kdo in kaj je. Če bi bil literat, bi še bilo, toda ni, ni in ni. Ves svet mi bo pritrdil: ni literat, kaj šele zgodovinar — ni, ni, ni in ni, ampak je bil, je in bo čarovnik — ah, kaj še, ni čarovnik — coprnik je, coprnik... Pred nami je avtodafé, grmada je tu, otroci so vpili: avtodafé, tri, tri, tri... Zato pravim in odrejam: kriv je smrti, kriv je smrti, kriv je smrti...“ Obe sta zapeli:

„Smrti je kriv... kriv, kriv, kriv...“

Kartonka se ni pomirila, ni sedla, zazrla se je vame, me predrila z rezili bodalastih obrvi in ukazala:

„Prebodla mu bom srce, da — srce... prebodla ga bom z buciko... ali imaš buciko...“

„Da, imam jo,“ sem goltnil.

Oh, ko le ne bi...

Moja stara napaka: strohopetnost prikrivam s pretirano uslužnostjo. Da bi se rablju prikupil, bi mu nabrusil sekuro samo zato, da bi mu olajšal delo, ko mi bo odsekal glavo.

Buciko sem imel, res: ali ni vse prava coprnija? Ozrl sem se v luno, češ, ali mi jo je ona pricoprala.

Na žalost ni bila coprnija. Imel sem buciko, imel sem jo v zadnjem delu pižame — spodaj.

Nič ni nikdar novo pod soncem. Vse je bilo, je in bo — in nikdo ni nikdar izviren. Človek gre in kupi hlače, čisto nove hlače seveda, jih ponese domov, pa se mu razpočijo, ko se malo manj elegantno skloni. Razpoka po vsem šivu na sedalu in nove, počene hlače so večja sramota kot stare, zakrpane, ponošene hlače na beraču. Moja pižama ni več ravno nova, pa se mi je razpočila prav to noč. Ko sem zaslišal otroke, sem si brž razpoko zapel z buciko... Bucika je zakrivala sramoto pred otroki — kaj bo sedaj... Oh, zakaj sem znil?

„No imaš jo...“ je siknila, ko sem jo položil na pladenj.

„Vsaj nekaj konstruktivnega pri razdiravcu, nergaču, anarhistu...“

Otrokom je šlo na jok. Puži je bledela, Janov Branko je mahal s tablo in bi jo najraje treščil kartonki v glavo. Mala Kati je šobila usta, Rozinov Boris je dvigal prednje kolo v naskok, Dolfi je pripravljaval desno nogo, da bi ji treščil žogo v obraz — nosil je lepo belo riversko majico z rdečim napisom tik pod srcem. Sam sebi sem se zasmilil, ko sem zagledal, kako bodo jutri ali pojutrišnjem opravljali zame pontifikalni requiem v cerkvi.

Luna je bila vsa tostran cerkve. Vse je bilo srebrno, nogi sta bili ledenika in po hrbtenici me je hladil vedno bolj prepih skozi razpoko od spodaj navzgor. Tresel sem se, tresel: mraz, led, prepih skozi luknjo od zadaj — bucika bo vsak hip zabodla in mene bo konec, konec, konec.

„Pohitite, pohitite...“ sem hotel zamoledovati, ko se je s spodnjega dela ceste razleglo neznansko vpitje. Prihajalo je od tam, kjer ima začetno postajo naš novi, dolgo zaželeni kolektiv.

Otroci so se stisnili okoli mene kot piščeta, Mari me je pogledala s preplašenimi očmi, izza ogle se je ravno prikazalo čelo protestne procesije ogorčenih žena in deklet.

Prednja vrsta je nosila metlo, velikansko, nadnaravne velikosti. Kol so podpirale z oporniki od strani, kakor podpirajo farno bandero pri procesijah na Slovenskem. Metlišče se je šopirilo navzgor kot se šopirijo nojeva peresa pri papeževem sprevedu v baziliko sv. Petra. Papež jih je odpravil, naše dične dame pa so za glavno metlo nosile še dve manjši: sprevedu je bil podan pravi arhitektonski okvir.

Luna je razsvetlila morje napisnih tabel v sprevedu:

„Metla, metla, metla — ti si naša, mi smo tvoji...“ in „Ži-

vela metla, živeła, živeła...“ in čez vse: „Živel Šašelj, živel, trikrat živel: iz politike si metlo dvignil na oltar slovenske folklore... Slava, trikrat slava našemu Šašlju...“

„Joj, gospod, mama me bo nabunkala,“ je zajokala Mari ob meni.

„Ne, nikar se ne boj — saj ti je danes rekla, da te ne bo več bunkala...“

„Joj, kaj bo — nabunkala me bo, ker nisem povedala, kam bom otroke odpeljala...“

Vinko, Janko in Kati so se ji privili in šobili usta.

Kadar vidim otroke jokati, mi odpovedo vse mišice in žleze. V trebuhu me je žgalo, kakor da bi hotelo raztopiti led ckrog nog, prepih zadaž mi je sušil mozeg v hrbtnenici.

Procesija je bila že sredi sosedne kvadre, ko se je razleglo bučanje od gornjega konca.

Moški sprevod se je razlil izza ogla, kakor da bi zasijal nov val mesečine. Če je spodnji del kipel v sopransko vpitje, je gornji globoko grmel.

Prihajali so kot valjar, bil sem trd, mrtev, predno je moje srce na pladnju moglo umreti pod ostjo bucike. Vpili so:

„Bleiweis, Bleiweis... hura, hura, hura...“

Joj, joj, joj, in trikrat: joj!

Če bi tik pred smrtjo pokleknil pred najstrožjega spovednika, me ne bi zalivala tolika zona, kajti, kaj bi me moglo doleteti hujšega kot zaslišati in zazreti na velikih napisnih tablah ime našega dičnega velmoža. Pred tem imenom sem bil vedno kakor brez sape, zdrknil sem v ohromelost, lovil sem zrak in po hrbtnenici je šinil rezek srh. Joj, kaj bo: srh in prepih sta zvijala hrbtnenico.

Res, smrt je včasih kruto neusmiljena. Sam sem dal buciko, da bi mi srce prebodli, jok in solze otrok bi izprale kaplje krvi, grmada bi se posušila sama od sebe, ker ne bi imela razloga, da bi gorela, ker bi bil že mrtev... Toda ne, vsa dosedanja pokora je bila zaman, največja je šele prišla in ime ji je bilo Bleiweis.

Napisnih tabel je bilo morje, napisi so se šli ples razbrzdanosti:

„Bleiweis, Bleiweis, Bleiweis — slava, trikrat slava“ in „Bleiweis, oče domovine, tvoja slava je naše plačilo“ in še to: „Čast in slava domovine očetu...“

Otroci so preplašeni lezli v klobčič, tuljenje z obeh koncev je naraščalo. Nič ne bo pomagalo, misijonišče bo nakrat zažarelo v vseh lučeh, gospodje bodo presenečeni odpirali okna, na prag bo prihital sam gospod vikar Petek:

„No... otroci, kaj pa to pomeni, kaj se to pravi... ob tej uri sredi noči... vsi takoj domov, takoj... oh, ti starši, nič ne pazijo na otroke... Kaj, še to,“ bo končal, ko bo zagledal obe procesiji.

Kartonka se je vznemirila, pladenj zapičila na konico grmade, dala čuden znak jeklenki in pločevinki, stopila tik pred Kati, položila dlan pod njeni očesci in ujela debelo, otroško solzo. Dlan si je ponesla k ustom, vzdihnila v solzo ter vzkliknila:

„Hokus, pokus, čiribiri, rumpumpum...“

Iz solze je v hipu nastal leteči krožnik, vse tri je prilepilo na robove, neznansko je završalo, vroča in mrzla sapa nas je oblila, nekaj je šavnilo in švignilo v zrak z najmanj desettisoč kilometrov na sekundo.

„Ha, ha, ha,“ je Kati ploskala od veselja.

Sprevoda sta bila na začetku kvadre, čisto blizu.

Mari me je prišla za roko. Puži jo je božala po laskih, Dolfi se je oddahnil, kakor da je izpihnil vso hrabrost iz junaških prsi. Janov Branko je hotel s svojo tablo v boj proti gornji procesiji.

Zeblo me je, tesnoba mi ni dala dihati — name bo vsak hip padla največja metla in me bo konec... Od mene bo ostalo bore malo, da bi se kot izgubljeni sin rešil v naročje očeta domovine in zaprosil za odpuščanje za vse grde misli in želje.

Sicer pa — sem se spomnil. Pri vseh sanjskih maturah sem se pred profesorjem Bračunom reševal s tem, da sem hropel, napejnal grlo, krikal v možgane: ... saj sem maturo že zdavnaj opravil, že zdavnaj... vse skupaj ni res... mature ne delam. Luna nas je oblivala, procesiji sta bili le nekaj metrov proč, grmada je izginila, zadaj je bilo in spredaj je bilo občutje izbruha najvišje napetosti:

„Oh, ne... saj so vse samo sa...“

Takrat se je zgodilo. Budilka se je odločila rešiti ugled mojstra Jonketa. Navita za šesto uro je ob meni udarila v zvonjenje, kakor da bi hotela prepiti obe procesiji... sunila me je kvišku.

Hvala, budilka, sem ji v hipu zaželel z očmi in misel je dodajala: še mrtvi predmeti umejo biti polni ljubezni.

Prižgal sem lučko — ne, procesij ni bilo v sobi. Glavo sem imel vsč prepoteno, odgrnil sem odejo: rjuhe so bile suhe. Budilko sem božal in ji dovolil, da je zvonila od konca.

„Čast in slava mojstru Jonketu.“ sem po slovensko skromno, hvaležno jeknil.

V predsobi je skozi odprto okno lila luna in se kopala na tleh kot zlata preproga. Krenil sem tja s svetim strahom, da bi pogledal, kakšna more biti, ko mi je pripravila takšen sen kresne noči.

Bila je daleč, bila je blizu. . . Kraljevala je nad vsem in vsemi, njenega kraljevanja to noč ni moglo biti konec. Njena kazen je bila, da je morala vse svoje bogastvo razdeliti in razliti ravno to noč. Neznanska histrost je gnala proti njej rahlo kopreno, leteči krožnik se je spreminjal v pajčolan, trije svetli trakovi so blesteli in valovali srebrno prozorni.

Ozrl sem se proti cerkvi: ploščad je bila svečano tiha, nikjer nikogar. Poslopje misijonišča se je še globlje vgreznilo v noč, gospod Lado se je v sladkih sanjah preobrnil na desno, da je mogel zagledati na pragu pismonošo, ki je pravkar prinesel zanj šopek pisem z dolarskimi čeki za misijonarje. Jasno, poslopje se je moralo vgrezniti pod tolikimi darili.

Hiše so dihale v blaženosti spanja. In na blazinah: angelske glavice otrok ob srečnih obrazkih mamic, naših slovenskih Madon. Zaželel sem v toplo noč:

„Lahko noč, otročki, čuvajte svoje mamice!“

Ozrl sem se proti luni; zahvalil bi se ji, ne zaradi grmade ali krink, ampak zaradi otrok. Šlo ji je na smeh, ko me je ujela v svoje bengalične oči, se zamajala in iznad temena je proti zemlji švignil elektronsko izveden napis po nebu:

„Dobro, dobro... hvala za postskriptum...“ je ponagajala in ponovila: „Hvala za postskriptum... vivant sequentes...“

Dvignil sem prst, da bi ji zažugal:

„Mar ne veš, da čez dan ne morem delati, če ponoči dovolj ne spim...“, a sem se brž ovedel, spet zamajal z roko:

„Hvala, hvala, draga luna — hvala, ker imaš rada otroke in tudi njih mamice... in tebi res iz srca: slava, slava, slava...“

Nenadno je priplul oblak, luna je zakrila obraz pred slepljivo besedo, skozi oblak je vrezano zablestelo:

„Gloria, gloria — ha, ha — ali ne poznaš tiste: Sic transit...“

Šele takrat sem se spomnil na srce: rahlo ga je zbolelo, ko je doumelo resnično vsebino napisa. Spomnil sem se, kako je trpelo, ko je ležalo na pladnju in kakor v Traviati mi je zapelo skozi dušo:

„Oh, to ubogo človeško srce... trpi in ljubi, ljubi in trpi, a nikdar ne doljubi, ne dotrpi...“

Lunina zlata odeja je legla na fotelj; padel sem vanj.

Bilo mi je toplo pri srcu: kje je Tilika, sem mislil? No, srce, povej, ali še živi, ali mnogo trpi... In moja učiteljica violine Anika Novak, ali se kdo spomni njenega groba, ali so ga našli, ko so ga zravnali z zemljo na prvi dan pogreba? Poglej, luna, kako je usoda krivična, še danes bi mogla živeti, kakor živi v Rimu mirno in častitljivo kardinal Pizzardo in čaka na slavja za devetdesetletnico... Joj, draga Anika, kaj je bila tvoja zadnja skrivnost, kako je bilo? Zakaj? In res: kako?

Kaj ste bili :tvoj oče, Lujzek in ti, Anika?

Bili ste umetniki, predno ste spoznali vsebino knjig in ste muzicirali, predno ste znali brati učene note?

Ali ste bili ciganskega rodu?

Ali mora biti umetnik cigan?

Videl sem, kako je sedla v fotelj v senci. Sledil sem ji in ji pripovedoval:

Zadnjič sem videl tvojega očeta poletno jutro. Truplo cerkvenega pevca Iveka Bokša, velikega godbenika pri gasilski godbi so prinesli k sedmi jutranji maši. Vsako nedeljo je hodil k Serajniku na kor pet in je pel ter pel, dasi smo vsi vedeli, da mu je jetika pobrala že polovico pljuč. Ko je še pihal v klarinet pri godbi, je na koru pel bariton; z majhnimi pljuči je mogel peti samo še v tenorju.

Saj veš, draga Anika, da je Litmerk celo uro od naše farne

cerkve. Ljudje so morali na nujna poljska dela, zato so prišle za krsto samo štiri ženske v črnini.

Ubogí Ivek Bokša!

Samo berači so imeli še manj pogrebcev in sta bila ob njihovem grobu sama kaplan in grobar.

Ko so dvignili krsto iz cerkvene veže, ni bilo nikogar, da bi stopil za križem, samo duhovnik in ministrant. Pač, bila sta samo dva: tvoj oče s trobento in Drašek, pijani pismonoša, saj veš, s klarinetom...

Kakšen pogreb!

Izpred cerkve so zavili proti Glavnemu trgu, zvonovi so peli, edini mali venec na križu je veter hotel odtrgati, uboga krsta je bila lahka kot pero, pred njo pa tvoj oče in Drašek.

Duhovnik je bil sam, zato ni prepeval „Jeruzalem... Jeruzalem...“ kakor je bilo, kadar je intoniral dekan Gliebe. Pač pa sta trobila in pela trobenta in klarinet.

Prišli so mimo naše trgovine in sem se naglo hotel skriti na dvorišče. Preveč bi me bolelo, če bi gledal Ivekov pogreb — pogreb berača. Mama me je pograbila za roko in sva šla za pogrebom do ogle ceste. Naprej zaradi trgovine ni mogla; držala me je za roko in sva gledala za križem, krsto, štirimi ženami v črnini.

Ormoški Glavni trg — najlepši oder sveta...

Križ je plaval od desne na levo, od leve na desno... Tvoj oče je dvignil trobento proti nebu, Drašek je pihal melodijo v zemljo, duhovnik je lovil robove koretlja, krsta nad glavami črnih siluet, na pragih trgovin so stali trgovci, kakor da bi jih izrezal iz Bruegelovih platen.

Sredi trga, kjer je svet največji in najširši, sta trobenta in klarinet zapela:

„Je angel Gospodov oznanil...“

Spodnji del trga se naglo povezne v tla; tonili so v zemljo, kakor da se je svet potapljal, ko mi je mama še bolj stisnila roko in rekla:

„Vidiš, kako lep pogreb je imel Ivek Bokša...“

Križ, krsta, dva godca, štiri žene... lep pogreb? — — —

Oh, naše slovenske mamice — Shakespeare bi se vam moral do tal pokloniti!

— — —
„Vidiš, kako lep pogreb je imel Ivek Bokša!“

„Vidiš, Anika, moja mama ni vedela za Shakespearea — ti nisi vedela za note, ko si prvič zaigrala na violino.“

„Joj, kolik duh je bil v vas zakopan!“ bi mogel vzklikniti s Shakespearom.

— — —
Bel obraz je postajal še bolj bel, menil sem, da vidim Aniko iz oči v oči — noč je bila dolga, zdelo se mi je, da je bila predolga. Luna je na parketu ležala med nama, sedela sva mirno in tiho, ko je rahlo potrkalo na vrata. Enkrat, dvakrat, trikrat — res: trkanje je prosilo. Ozrl sem se vate, nič nisi trenila z očmi, ko je nežno popraskalo po tečajih vrat..

Kdo bo motil najin mir, sem se zdrznil.

Šel sem, odprl in — kdo je bil na pragu?

Bil je, bil — kardinal Pizzardo; na sebi je imel capa magna, za njim je bila množica vatikanskih dostojanstvenikov v najvišjem ornatu.

Bil je, bil, kardinal Pizzardo — v mesu in krvi...

Namignil sem mu, naj stopi čez prag, a je odkimal in pokazal na preštevilno spremstvo.

Seveda, kam bi jih dal v majhni sobici. Res, dva fotelja sta bila, a na enem je bila Anika.

Položil je prst na usta in dahnil:

„Saj me poznate... srečala sva se v palači Farnese...“

„Da, da,“ sem zajeceljal v valu najvišjega spoštovanja. „Da, v palači Farnese... da: Laudetur in vaš havelok...“ sem hotel biti uslužen.

„Kaj, kako — havelok... havelok... ne razumem...“

„Oh, nikar, nikar ne zamerite... spomin na mojo mladost...“ sem zamoledoval.

„Že vem, že vem,“ mi je dajal pogum. „Že vem, da, havelok — saj ravno zaradi časov iz vaše mladosti smo tukaj: jaz in vsi... Veste, nekaj bi rad storil: povejte mi pot na pokopališče, podrobno mi povejte, kje je grob Anike Novak... mi pri svetem oficiju že vemo, kako je bilo in mi je bilo naloženo... Povejte mi, kje je njen grob... šli bomo in...“

Ozrl sem se in naglo odgovoril:

„Anika je tu... poglejte, ali ne vidite... soj — lune okoli njene glave...“

Anika je izginila. Ni je več bilo.

Dahnil sem v blede senco pred seboj:

„Eminenca, od prvih vrat na levo, pod ograjo, četrti na desno.“

Pogledal sem, ali je slišal — ni ga več bilo...

Žareče rumen trak luninega soja je rezal sobo na dvoje, ostal sem sam, sedel v naslonjač, med blaženo toploto okoli srca zaprl oči; imel sem vtis, da me je poneslo drugam, odšel sem daleč, daleč:

Pred menoj je bil naš Glavni trg.

Bil je nared za veliki praznik. Pred četrto stoletja so tužci odstranili starodavno soho: kužno znamenje s kipom Marije Vnebovzete in šest oleandrov tam okoli. Videl sem, kako je priplavalo in je bilo na svojem mestu. Marija je žarela v tisočih in tisočih luči; na stopnicah pod seboj je imela zbor angelčkov. Pripeljala jih je s seboj, da bodo gledali čudovitost pontifikalnega obreda. Tesno so se stiskali, nič niso nagajali in pogledal sem bliže: imeli so obrazke lanuških otrok. Puži, Marika, Teodora in Dolfi so bili med kerubi, tik ob Marijinem plašču.

Ormož je bil ves v zastavah in morju luči. Nasproti Marijini sohi je bila tribuna za slavnostne goste. Vsi so bili tam: nadučitelj

Rajšp, učitelj Serajnik, naša milostna z zborom narodnih dam, učiteljica Mici Preskar, sedlarski in dimnikarski mojster, na robu prve vrste je bil Bakec — res, tudi on je bil tam.

Oziral sem se in bilo mi je hudo; vedel sem, da nisem vreden, kako nevreden, ko se mi je približal: bil je Lepi Oroslav.

„Oh, ti — in Ani...“, sem že imel na jeziku.

„Nič ne maraj... meni zaupaj in bo...“

„Toda jaz imam slabo vest... hudo slabo vest... veš, kako bi rekel: Oroslav in Jur...“

„Ah, to te muči... Saj je tudi mene... pred nekaj dnevi sem prišel pred vrata... bal sem se; sveti Peter me je čudno gledal... vedel sem, zakaj... Grizlo me je, kako se naj predstavim: Oroslav ali Jurij...“

Pa je bilo vse dobro. Ko sem začel: jaz sem Or... ali Ju...

Oh, kako se naj izrazim..., me je prekinil:

Seveda si, kar reci, da si Oroslav... nikar se ne razburjaj, če te je ono piskalo, neki Ruda Jurčec, spravilo v literaturo... seveda, misli, da je v Buenos Airesu na varnem... bomo videli... bodi, kar si! — Vedno je pisal, da terja povsod svobodo, nad teboj se je pa jezil, ker si se držal svoje svobode in ostal zvest Oroslavu, torej tistemu, kar si hotel biti... Seveda, vsi tam doli vpijejo: živela svoboda, kadar gre za njihovo svobodo. Kadar pa bi jo morali priznati še drugim, pa jim je še v postskriptumu ne privošči jo... Kar sem na moje srce, kar brž — in vedno povsod s ponosom reci, da si Oroslav...“

„Joj, to bo res zelo hudo, ko bom jaz...“ sem se tresel.

„Oh, Ruda, nič se ne boj... kar nič... Ko se je jezil nad teboj, je prišla mimo tvoja mama z očetom. Oba sta me milo pogledala; brž sem vedel, koliko je na uri ter odgovoril: Oh, saj ne more biti z njim preveč narobe... njegova mama je doma iz Panonije, tam blizu Jeruzalema...“

„Kaj, Panonija... Jeruzalem, kaj pa ima pri vsem tem to opraviti...“ sem se začudil.

„Oh, seveda, ti še ne veš... Ko sem prišel, so si sledili ravno dnevi zelo velike konjunktore. Več dni je bil tolik naval, da smo morali odpreti še oba stranska vhoda. No, zvečer me je povabil na vrček ambrozije in tam me je vprašal, odkod sem dejansko. Povedal sem mu: Iz Panonije.“

Oh, to je dežela mojih večnih, neizpolnjenih želja..., mi je dejal zamišljeno.

Da ti razložim, moram seči malo širše. Veš, sveti Peter in sveti Pavel — ni šlo in ni šlo — vedno je bilo nekaj med njima, in je še sedaj, dasi sta oba na najvišjih mestih, sveti Peter je vrhovni guverner, sveti Pavel pa je predsednik akademije znanosti in umetnosti... Torej eden vladar v časnem, drugi v duhovnem smislu. Toda ne gre in ne gre; začelo pa se je že na prvem cerkvenem zboru v Jeruzalemu: sveti Peter je bil bolj za konservativce, sveti Pavel pa je bil — no sedaj na koncilu v Vatikanu rabijo izraz: liberalen...“

No in konec: sveti Pavel ima namreč cele bukve pisem — Korinčanom, Hebrejcem in še in še — in ti si nekje zapisal, da bi iz vsakega njegovega stavka mogel ustvariti cel roman, toliko je pri Pavlu inspiracij — sveti Peter pa ima samo dve pismi in še tisti dve nadvse kratki. Poleg tega pa še to: sveti Pavel je bil na stalnih potovanjih in si delal propagando po vsem tedaj znanem svetu, sveti Peter pa ni prišel daleč, ker je pač moral ostati v Rimu... Toda misli na potovanje ni nikdar opustil in da bi se vsaj malo postavil proti Pavlu, je sklenil, da bo napravil potovanje v bližnjo Panonijo. Sicer se je bal, da mu bo z juga Pavel tudi to odgriznil, toda mu je ni... Želel je zaman, toda vedno misli nanjo: Panonija je srčika njegovega srca —

Zato: ko sem mu rekel, da sem iz Panonije, me je takoj pritegnil v svoj štab.

Ko sem omenil, da je tvoja mama — in torej tudi ti — tam iz bližine Jeruzalema, se je začudeno ozrl vame:

Kaj, kakšen Jeruzalem... Jeruzalem... Jeruzalem..., je namršil obrvi.

Da, najlepši vrh, najlepši grič s cerkvico Marije Žalostne je naš Jeruzalem. Panonija ima Jeruzalem, ima ga, ima..., sem napeljeval vodo na svoj mlin.

Ah, ali res..., je zapel... Tam imam jaz domovinsko pravico, da imam jo, gotovo jo imam...; in od tistega trenutka me ima rad kakor svojega sina...

Vidiš, če bo treba, kar povej, da si iz Jeruzalema, iz našega Jeruzalema, pa ne bo težav..."

Na slavnostno tribuno so še in še prihajali — doktor Omulec in doktor Geršak sta prišla kar pod roko.

„Čuj, dragi Oroslav, kako pa sicer stoje moje karte... veš, mea culpa... oprost, saj veš..."

„Oh, tega pa ne vem, tvoja karakteristika še ni zaključena. Mnogo več bi o tem vedel povedati Dolgi Pepek. Saj veš: že pred tridesetimi leti si je pljuča do konca izpihal v trobento. Dobil je lepo mesto v prosvetnem ministrstvu in vodi sedaj zaradi izrednih sposobnosti oddelek za lepe umetnosti. On sestavlja tvojo karakteristiko. Kako in kaj je že napisal, ne morem izvedeti, ker je vrhovni gospodar sveti Pavel... veš, že zaradi lojalnosti do svetega Petra ne smem preveč tja zahajati... Vem pa, da bo vse odvisno od tega, kako boš izpeljal *Luči in sence*. Pepek bo tam še pet let, to je petintrideset let, potem pa pride upokojitev. Kar pridno pohiti..."

„Govoriš pa res tako, kakor da bi bilo pri vas vse zelo nam podobno," sem se mu zazrl v oči.

Moje misli je uganil:

„Vidiš, povsod se vriva problem problemov: politika in kultura, kultura in politika, lok napetosti, kakor mora biti napeto vse, kar živi."

Pri cerkvi je zazvonilo: bilo je kakor nekoč, vseh pet zvonov je zadonelo. Stopil sem ob stran tribune, Oroslav je krenil k mi-

lostni in damam razlagal, kaj bo in kako. Vsi smo se zazrli tja proti oglu, odkoder se bo razlila procesija na Glavni trg.

Začelo se je!

Na trg je zavila na čelu gasilska godba. Glasbila so imela črne trakove in gospod vodja zemljiške knjige Josip Lašič je ravno dvignil roko s tolkalom. Revež se je še bolj zredil in zato je silno zadonelo, ko je udaril po črnem opnu bobna prvi akord Chopinove koračnice. Voziček je vozil Jakec, Tilikin bratec. Slovesno donenje se je razlilo čez ves trg.

Trije vatikanski monsinjorji, minutanti, so na čelu nosili velik srebrn križ. Bili so v dolgih belih diakonskih haljah.

Sledila je dolga procesija ministrantov, lepo po dva in dva. Čez rob tribune se je sklonil nadme Oroslav:

„Vidiš, oni v drugi vrsti je tebi podoben...“

„... in oni zraven je prav tak kot je Rudek Hanželič,“ sem mu zaklical.

Sledilo je dvanajst škofov, po trije in trije, vsi z mitrami in vsakemu je bilo dodano spremstvo, monsinjorji, komorniki in prelati nullius vsi v svili in škrlatu.

Vsi so korakali počasi, delali kratke korake, kakor so mogli kratko stopati ministranti pred njimi. Procesija je že morala doseči kletarsko gostilno, zavili bodo v klanec na desno proti pokopališču, zadnji škofje so bili že blizu konca trga, ko se še ni končal presledek. Trg je bil skorajda že prazen, ko sta iz ulice stopila vatikanska ceremonierja; eden je nosil mitro, drugi pastirsko palico. Stopala sta na desni in levi ceste, sredina je ostala zanj, ki bo stopil iz ulice.

Kakor da bi naš Glavni trg postal bazilika svetega Petra v Rimu, tako je stopil vanj v capa magna kardinal Pizzardo. Joj, kako lep havelok ima na sebi, sem hotel vzklikniti, toda sem se brž obvladal, ko sem za seboj zagledal, da so vsi na tribuni vstali in sklonili glave. Hvala Bogu, da je imel havelok, sem govoril, kajti sicer ne bi mogel korakati tako lepo. Pot je drobil počasi, koleščki so ga nevidno nosili naprej, bil je že sredi trga, a je svilena škrlatna vlečka cape mogne bila še na začetku trga. Mitra na desni in palica na levi — oboje v sijajnem zlatu, za njima pa sredi vsega belordeč škrlatni havelok in ob njem kot kip v zlatemu pluvialu dekan Gliebe, glavni ceremonier, ki mu je kazal pot.

Vlečka cape magne se je začela dvigati. Kar vrisnil bi od veselja, ko sem zagledal, da so njene robove držale in jo dvigale nad tla Srebrne lilije, deklice s plesnega venčka. Venčka! Vse so bile v srebrnih oblekah: zaponke vse iz smaragdov, jantarja in ahатов.

Stal sem na spodnjem koncu trga. Kardinal se je bližal, me spoznal, dvigal roko v blagoslov — vse je dehtelo po blaženosti; nanj je žarelo celo nebo, luč je naraščala, srebrne lilije so plavale v zlatu mesečine. Ormož je dvigalo v morje svetlobe, hotel sem klekniti, kardinalova roka je bila nad menoj — — —

— — —
Pri Mariji Kraljici je zazvonilo. Vrglo me je kvišku, beli dan mi je butnil v oči. Na cesti onstran okna ni bilo nikogar. Otroci so po burni noči vsi sladko spali — le zvonček je v rokah brata Grabnarja milo pel in vabil.

Pomel sem si oči, fotelj nasproti je bil prazen, zaman sem se oziral po podobah: kardinala Pizzarda ni bilo, spremstvo je moralo biti že daleč, ni bilo angelčkov pod Marijinim vzožjem, srebrne lilije so se trgale od oči.

Zrl sem in zrl, počasi stopal proti cerkvi in iskal sledov slavja kresne noči. Vsaj pekel avtodaféja bi hotel zaslediti.

Vse je bilo tiho, mirno; donelo je samo v meni, kakor da bi se lovile melodije daljnih ormoških zvonov.

Na desno pampa, na levo pampa, nebo in pampa sta se na koncu obzorja lovila v objem.

Pred oči mi je priplavala slika z našega pokopališča. Videl sem, kako je kardinal Pizzardo zaključil pontifikalni requiem nad Anikinim grobom. Iz gneče sta na njegov znak pristopila oče Novak in pismonoša Drašek, prvi je nastavil trobento, drugi klarinet in proti nebu je zadonelo:

„Bo angel Gospodov oznanil...“

(Odlomek)

EKSPRESIJE O NARAVI

France Papež

J E S E N S K I Č A S

Listje med prsti in rumeno,
rumeno sonce v očeh.
Ah, jesensko občutje
s svojimi zlatimi, dozorelimi snovi.
Nenadoma je resnično vse,
kar je bilo preko leta samo lepo.
Ali so res bogovi
najbliže
kadar trta zori?
Pijem črnino in pojem —
kako je ta čas
spet skrivnosten.

Z E M L J A

Od takrat nisem videl zemlje.
Sonce je šlo v dim, iz dima v pepel,
okrog mesta so vozovi
izginili, orožje se je
porazgubilo.
Samo petje se sliši.
Listje pleše veselo sem in tja
in se izgublja na svoj način.
Besede so ostale, kot semena,
spet goré ognji, včasih zažari
zlato in toliko znamenj je.
Bogata je zemlja s svojimi novimi stvarmi.

N O Č

Zapeljivo, pradavno telo
z očarujočimi, podzemnimi spevi —
kakšno moč imaš nad nami.
Kot ptički v vejevju
se stiskamo
in čakamo,
da se počasi, slovesno,
umakneš
v druga kraljestva
in da zasije spet dan
v naših drevesih.

B I T

Polnost preteklosti in posoda
za vso prihodnost.
Iskra v otroku,
ki je častilec trave in oblakov
in peska ob morju.
Nenaden ogenj
na tujem in doma,
v dneh bojev in miru.
Srce je polno veselja in žalosti.
Na dnu je star kamen —
dnevi gredo kot vodé preko njega.
Tudi Eros na prsih,
ki sili živeti, živeti.

S O N C E

Sonce je ognjeno kolo,
polno davnih bogov.
Vse je luč,
kadar se vsedemo
h kruhu in vinu
in se pogovarjamo.
Nato se stemni,
drugo, črno sonce
zagrne luč
in nemir zajame bit,
a le zato, da se oko
spet obrne
in najde svoje sonce.

N A M O R J U

Nikdar nisem mislil, da bom toliko let na morju.
Kako se je vse odmaknilo —
do zadnjih stebrov na zahodu.
Čas je otrok, ki se s kamenčki
igra
na peščeni, dolgi obali,
kjer so — spominjam se — temni borovci.
Slepe školjke
so pustile tam svoje sanje.
To ladjevje pa išče novih otokov in skal.
Dolge in čudne so poti
v tem velikem, starem naročju,
kjer sploh ni poti.

O POLITIKI IN POLITIKIH

(Ob stoletnici rojstva Janeza Ev. Kreka)

Vinko Brumen

(Nadaljevanje)

8. 1. Preden sedaj skušamo odgovoriti na vprašanje, ki smo si ga zastavili na začetku, so potrebne še nekatere opombe. Videli smo, da je politika zelo obsežno in mnogoliko področje, na katerem je mesto za nešteto funkcij in nalog, ki jih more prav opraviti le, kdor je vsaj tudi politik. Za takega pa vseeno ne moremo imeti že vsakogar, ki se je kako prištulil v trop, ki se v tej ali oni obliki ali meri ubada s politiko, temveč samo nekoga, ki je pokazal, da je iz testa za politike.

Potem, če pokažemo, da je tudi Krek bil politik, ali da je bil tudi politik, ne mislimo, da s tem zmanjšujemo politični kaliber kogar koli drugega, tudi Šušteršičevega ne. Saj Slovenci vseeno nismo tako majhni, da bi ne bilo med nami istočasno mesta za več politikov, zlasti če ti znajo zložiti svoje sile za dosego postavljenih smotrov. In četudi se ne zložijo, jim morda moremo očitati nedoraslost situaciji, iskati za to krivdo morda bolj pri tem ali onem, a samo zato še nobenemu ne moremo odrekati kvaliteto politika.

In končno: lepo bi bilo, če bi mogli ob tej priložnosti začrtati zares zaokrožen lik Kreka politika. A za to manjka gradiva in ni ga mogoče dobiti. Zato je namen tega pisanja, kakor že rečeno, mnogo skromnejši: pokazati, da je Krek bil tudi politik in to ne samo v kakem ozkem pomenu besede, naj bo že v tem ali onem, a pustiti ob strani celo vprašanje, ali je bil zares velik politik, in posebej, ali je bil večji ali manjši ko Šušteršič.

Želeti bi bilo, tudi za boljšo osvetljava Krekovega dela, da bi kdo, ki je bliže potrebnemu gradivu, podrobno preučil tudi Šušteršičevo življenje in delo. Že je šla v zamudo lepa priložnost stoletnice njegovega rojstva (* 1863); letos pa mineva 40 let od njegove smrti (+ 1925). Šušteršič je bil odločilna osebnost naše politike v dobi, ki je tako zanimiva za raziskovavca naše preteklosti, tudi za razumevanje naše poznejše politike. In problem Šušteršiča je z mnogimi drugimi (Jeranov, Mahničev...) eden izmed tistih, ki bi jih že enkrat morali povsem osvetliti, da bi se rešili nekega kompleksa, nekega občutka krivde ali vsaj zadrege, ki ga nosimo skozi vso svojo zgodovino. A da se pokaže pravi lik Šušteršičev, ni potrebno mazati Krekovega, kakor tudi ne bomo zmanjševali veljave Šušteršičeve, ko skušamo pokazati pomen Krekov.

8. 2. Da je Krek mnogo delal v politiki in uspešno delal, je znano. Vprašanje je, ali je imel uspehe zaradi svoje sposobnosti, torej ker je bil politik, ali pa ker je bil le zadosti delaven in požrtvovalen (česar mu menda nihče ne odreka) ter je opravil uspešno delo po zamisli koga drugega, ki je bil bolj politik kakor pa on.

Škerbec misli, da je Krek delal pravilno politiko le, dokler se je pustil voditi po Šušteršiču in da po sporu „ni našel jasne poti v politiki brez Šušteršiča“ (II, 113). Proti temu dokazuje Filipič, „da je ideolog stranke [bil Krek], dr. Šušteršič pa taktični voditelj“ [in] „da je dr. Šušteršič brez dr. Krekovega idejnega vodstva politiko popolnoma zavozil in politično žalostno končal“. (1964, 156 in sl.) In Krek sam je zatrdil škofu Jegliču, da „kar je... [Šušteršič] naredil, je edino Krekovo delo, ki je dajal ne le ideje, ampak ga tudi zmeraj vodil, da ni kam zabredel“. (Filipič 1965, 26).

Predsednik Slovenske ljudske stranke (in prej načelnik Katališke narodne stranke) je bil Šušteršič. Kot tak je gotovo v neki meri odločal o delu stranke,* Krek pa več morda zlasti ko je za Šušteršičeve odsotnosti na Dunaju kot podpredsednik vodil stranko v domovini, jo reorganiziral ter pripravil na uspeh po volilnih reformah 1907 in 1908. Vendar pa je tedaj, ko se je delo obeh voditeljev skladalo, težko razločiti donesek vsakega izmed njiju. Laže razločimo Krekov delež tam, kjer nista bila povsem soglasna.

9. 1. Krek je gotovo bil bolj jugoslovansko razpoložen ko Šušteršič; jugoslovansko vprašanje je postalo celo eden od glavnih knapov spotike med njima.

Za presojanje Krekovega jugoslovanstva, se mi zdi, pa moramo upoštevati, da je, kakor vse izpričuje, poglavitni smoter vsega Krekovega dela bila *svoboda* slovenskega naroda. Svoboda pa je možnost delati dobro ali to, kar imamo za dobro, odsotnost zaprek, ki bi tako delo onemogočale. Svobodo psameznika ali celega naroda pa morejo kratiti ali docela uničevati nezavednost in nevednost, gospodarska zavisnost, politična podvrženost in podobno. Zato je Krek moral voditi boj na tako široki fronti: strokovne organizacije naj bi zlasti delavcu dale oporo v boju za svoje človeško dostojanstvo in potrebno samozavest; zadruga in ostale gospodarske ustanove naj bi njemu in kmetu povečale tvarno blagostanje, zadnjega sploh rešile popolnega propada, in pomagale do gospodarske nezavisnosti vsega naroda; izobraževalna društva naj bi širila znanje in kulturo med vsem ljudstvom ter ga pripravljale na pravilno rabo svobode, ki je imela priti; politična stranka naj bi zdru-

* Šušteršič sam je zapisal: „Sploh je v *politiki* vedno dominirala moja idejna iniciativa. Na *socialnem* polju pa je bila *vsa* idejna iniciativa in delo pri dr. *Kreku* in mu gre tozadevno tudi vsa zasluga.“ (I. Šušteršič, *Moj odgovor*. Ljubljana, 1922, str. 183. V nadaljnjem navedenem: Šušteršič.)

žila vse volje in vse delo za dosego tiste svobode, za katero so ostale ustanove pripravljale pogoje.

Tudi v svojem delu za Jugoslavijo, v okviru habsburške monarhije ali izven nje, se je Krek bil le za svobodo svojega naroda. Tako da pač ni preveč tvegana trditev, da mu tudi Jugoslavija, ta ali ona, ni bila cilj, temveč sredstvo, recimo oblika ali način svobodnosti. Če je tedaj splošno bil pristaš trialistične ureditve monarhije ali če se je kasneje odločil za od habsburške monarhije povsem nezavisno Jugoslavijo, je vedno iskal le svobodo za svoj narod, največjo mero svobode, ki jo je v danih okoliščinah upal doseči. Utegnil je kdaj kolebati glede na sredstva in oblike, smoter je imel vedno isti pred očmi.

9. 2. Zamisel rešitve našega naroda v združitvi z ostalimi južnimi Slovani, najprej v okviru monarhije, nato tudi izven nje, ni izvirna Krekova, saj je starejša. Krek jo je prevzel in ona je njega tako prevzela, da je samo v luči te ideje mogoče razumeti mnogo tega, kar je Krek delal in pripravljal. A Krek je ni zajel in ona njega ni zajela povsem izdelana in zrela. Škoda, da nimam Dolenčeve razprave o razvoju jugoslovanske misli pri Kreku, ki bi mi mogla biti tukaj zelo v pomoč. A že naslov razprave priča, da je šlo za razvoj, da je jugoslovanska misel pri Kreku dozorevala in se prilagajala menjajočemu se položaju. V svojem bistvu je bila pač pravilna, čeprav tvegana. Pravilna, tudi tedaj, ko je zavrzel okvir monarhije, ker v Avstriji nismo mogli ostati, ne samo zaradi nevarnosti za naš narodni obstoj, ki se ni zmanjšala niti z načrti za trialistično ureditev monarhije,* v katerih usoda Slovencev menda ni bila povsem jasna. Razen tega je jugoslovanska misel, prav zaradi nesrečne in nespametne politike v monarhiji, ** med Slovenci že tako dozorela in se okrepila, da bi se zedi-

* „Trialistična ideja je bila v bistvu zelo šibka, ker ni nič predvidevala, kaj se bo zgodilo s severnimi slovanskimi narodi avstrijske monarhije. Tudi ni nikdo vedel, kakšne misli je imel v trialističnem smislu prav za prav Franc Ferdinand...“ (R. Jurčec, *Krek*, Ljubljana, 1985, str. 98).

** Že Ivan Cakar je menil, da se bo neumnosti avstrijske diplomacije posrečilo utelesiti jugoslovansko utopijo. (I. Cankar, *Izbrana dela X* (Ljubljana 1959), str. 394 in sl.). Sam Šušteršič je pozneje zapisal, da je bil njegov napor za federalizacijo monarhije zaman, „ker je bil Dunaj nepristopen za pamet“ in je „habsburška monarhija zamudila — brod, po svoji lastni krivdi“, saj da „...hotentotski narod... bi bil imel več razumevanja za jugoslovanski problem v nekdanji Avstriji kot avstrijska birokracija in dunajske vlade, či bi bil živel tako blizu kot one plamtečemu ognju tega problema“. Zato je zaključil: „Taka Avstrija ni smela dalje živeti in če je bila nesposobna preosnovati se v moderno državo svobodnih, enakopravnih narodov, je docela prav, da je propadla.“ [Ta stavek je Šušteršič tiskal mastno.] (Gl. Šušteršič, *Moj odgovor*, str. 49, 62, 85, 84). Morda je Krek le že prej videl to, kar je moral Šušteršič ugotavljati pozneje.

njenje moglo izvesti tudi brez Krekovega dela, a položaj katoliško mislečih Slovencev bi bil v Jugoslaviji še težji. Gibanje za združitve vseh južnih Slovanov, tudi izven habsburške monarhije bi v tem času mogla zavreti le kaka druga, prikladnejša zamisel rešitve slovenskega vprašanja, take pa nam še tudi danes, za tisti čas, kolikor vem, nihče ni odkril.

9. 3. Edini drugi koncept, ki ga poznamo, je Šušteršičev. Tega je avtor sam, pozneje, označil v pismu Korošcu: „...Moj cilj je bil: Zedinjena Jugoslavija, inkluzivno Srbija in Črna gora, toda pod hrvatsko-slovenskim, t.j. katoliškim vodstvom.[*] Vsi... smo imeli pred očmi suvereno jugoslovansko državo prosto vsakega tujega vpliva. — Moj načrt se je dal realizirati edino le potem separatnega miru z antanto...“ (Škerbec II, 49). Škerbec pojasnjuje, da ob koncu vojne „Antanta bi bila zasedla Avstro-Ogrsko, Slovani bi bili kaj lahko prevzeli njeno vlado in uredili podonavsko ozemlje v zvezo svobodnih narodov.“ (II, 55). Za čas pred vojno pa pravi Škerbec: „Vsak političen abecedar je tedaj dobro moral vedeti, da v Avstro-Ogrski ni mogoča parlamentarna [**] ureditev države v neko Podonavsko federacijo, kar je bil cilj slovenske in hrvatske politike. Edino vladar bi bil mogel presekat ta gordijski voz avstro-ogrskih zmešnjav. Vsakdo je dobro vedel, da je prestolonaslednik trdno odločen, da ustvari trializem in državo Jugoslovanov v okviru monarhije. Za njim je trdno stala vojska!...“ (II, 58).

To je torej bil drugi koncept. Prvič, zedinjena Jugoslavija, vključno Srbija in Črna gora, kakor v zamisli, ki jo je prevzel Krek. Drugič, pred vojno zanašanje na prestolonaslednika in vojsko. Prestolonaslednik je padel, o novem, ki je sicer menda bil svetniška osebnost, ne vemo, kake politične ideje je imel. Vojska je kmalu pokazala, da Slovanom ni bila preveč prijazna in najbrž to ni bil le plod vojne psihoze. Med vojno pa je ta drugi načrt slonel na možnosti separatnega miru, antantne zasedbe in prevzema vodstva v monarhiji po Slovanih. A separatnega miru Avstrija ni mogla doseči (in ne po krivdi Krekovi), od antantnih čet so vsaj na naše ozemlje prišle samo italijanske in ne z namenom, da nam pomagajo rešiti slovensko vprašanje in ustvariti kakršno koli Jugoslavijo. Poleg tega, koliko se je tedaj računalo s Čehi in Poljaki, ko se je govorilo o slovanski večini? Bi li oni bili za trializem, saj v tej ureditvi pač ni bilo jasno, kakšno bi bilo njihovo stanje. Bi li oni ostali v monarhiji, če bi mi hoteli? Ni šel Masaryk že predaleč za tako rešitev? In se je računalo s tem, da bi ob

* „in s habsburško dinastijo“ je dostavil Šušteršič; Škerbec je v citatu ta dostavek izpustil. (Gl. Šušteršič, str. 48.)

** Da glede na rešitev jugoslovanskega vprašanja ni bilo dosti računati z avstrijskim parlamentom, je v začetku leta 1918 dejal škofu Jegliču sam cesar Karel. (Jagodič, *Jeglič*, str. 220).

zaključku vojne Nemci in Madžari skupno branili isto stanje, in ker bi celo preostali Slovani težko bili edini, bi najbrž zopet predvsem oni odločali? *

9. 4. Če imamo vse to v mislih, se pač zdi, da je Krek bil ostrovidnejši. Škoda, da ne morem vedeti, kdaj se je končno odločil za Jugoslavijo izven habsburške monarhije. Šušteršič piše Korošču: „Ti si morebiti imel spočetka isti cilj pred očmi [=Zedinjena Jugoslavija... pod hrvatsko-slovenskim, t. j. katoliškim vodstvom]. Toda kmalu potem sem videl, da Vaša taktika mora avtomatično privedi do Jugoslavije pod Karadjordjevići ali pa do narodne katastrofe... s tem se nisem strinjal.“ (Škerbec, II, 49). Kakor Korošec je pač tudi Krek „morebiti“ (kot pravi Šušteršič, a bi pač lahko rekli „gotovo“) prvotno in celo dolgo mislil na rešitev jugoslovanskega vprašanja v okviru Avstro-Ogrske monarhije. Drugo rešitev je iskal šele, ko je nad monarhijo obupal, bodisi da ni verjel, da bi hotela tako rešitev, ali pa — kasneje — da bi jo mogla oziroma še mogla ostvariti. Ne morem ugotoviti, kdaj je končno pretrgal v načrtih z Avstrijo, a zdi se, da zelo pozno, morda šele po majski deklaraciji. ** Vendar je že takoj od početka

* O težavah pri trialistični rešitvi narodnostnega problema pravi Mal: „Razvozlanje avstrijskega narodnostnega problema v trialističnem smislu je moralo naleteti na hude ovire. Predvsem bi se Nemci krčevito branili, da bi odstopili od svojega prvenstvenega položaja; šlo jim je tudi za to, da si obdržijo svobodno pot do Trsta. Madžari prav tako niso mogli biti za to, da se od svetoštetanske krone odkrhnejo tako znatni deli, kakor so Hrvatska, Slavonija in vojvodinski Banat, Čehi in Poljaki bi prišli ob svoje sobojevnike v dunajskem parlamentu, primorske in dalmatinske Italijane pa bi trializem potisnil kot brezpomembno, a doslej privilegirano manjšino popolnoma v stran.“ (J. Mal, *Zgodovina slovenskega naroda, Najnovjša doba*. Celje 1928 in sl. Str. 1150. V nadaljnjem citirano: Mal.) Kako bi se dobila tista slovanska večina, ki naj bi uredila podonavsko ozemlje? — Razpoloženje Nemcev pa odkriva dejstvo, da je avstrijski zunanji minister grof Czernin, po objavi Wilsonovega mirovnega načrta 8. januarja 1918, skušal zavrniti točko deseto, v kateri je Wilson zahteval možnost avtonomnega razvoja za avstroogrske narode, „kot vmešavanje v notranje zadeve monarhije, češ da je načelno o narodni samoodločbi že zadoščeno z avstrijsko in ogrsko ustavo, ki zagotavlja narodom možnost svobodnega razvoja“. (Mal. 1116). In še o veliki noči istega leta 1918 je isti zunanji minister Czernin „klical Nemce in Madjare v boj zoper slovanske izdajalce. Predsednik vlade Seidler je dan pred odgoditvijo parlamenta 4. maja 1918 izjavil, da sicer ne ve, ali se bo ustvarila jugoslovanska država, kar da ni izključeno. Vendar tudi morebitna Jugoslavija v okviru habsburške monarhije na noben način ne bo obsegala slovenskega ozemlja, ki leži na potu do Adrije in ki je v tesni zvezi z nemškimi jezikovnim ozemljem.“ (Mal, 1118).

** A. Prepeluh, ki je bil že od 1908 „v osebnih prijateljskih odnosih z dr. J. Ev. Krekom“ (SBL II, 496), poroča, da je ta še v marcu 1917 računal z rešitvijo jugoslovanskega vprašanja v okviru Avstrije

vojne predvideval razpad monarhije, kakor poroča Filipič, ker da je njemu tisti večer po izbruhu vojne dejal: „Sedaj so avstrijski državniki podpisali Avstriji smrtno obsodbo. Zavedati bi se morali, da je Avstrija zaradi nerešenega narodnega vprašanja podobna sobi, v kateri se nahaja samo črvojedno, trhlo pohištvo. Ako stoji to pohištvo popolnoma v miru, lahko še precej časa traja, kakor ga pa začneš premikati, se vse zruši.“ (1965, 19). In Filipič pravi tudi, da je „voditelj mladočehskih politikov, dr. Karol Kramar... poslancu dr. Grafenauerju, ko sta bila med vojno skupaj v zaporu v Moellersdorfu, povedal o dr. Kreku: 'Da, dr. Krek, dr. Krek! Ein grundgescheiter Mann! Ta je šele odprl nam Četom oči — meni tudi. Ta nam je razjasnil naš položaj v Avstriji. On ima vse zmožnosti, da vodi v svobodo tudi Jugoslovane. Mož je svetovno izobražen in skoz in skoz demokrat!'“ (1965, 28).

9. 5. Razvoj je pokazal, da je Krek imel prav, da je Avstrija kar neizbežno šla propadu nasproti in bi je pač ne rešilo, tudi če bi Krek ostal s Šušteršičem in delal za Jugoslavijo v okviru monarhije. Kako bi drugače bilo mogoče doseči zedinjeno Jugoslavijo, tudi s Srbijo in Črno goro, a pod hrvatsko-slovenskim, katoliškim vodstvom, pa si je težko misliti. Avstrija se ni mogla obdržati, ker je bila pretrhla in vojnega pretresa, zlasti pa poraza ni prenesla. Če je Krek to uvidel, namreč neizbežni propad Avstrije, in je delal za rešitev Slovencev v položaju, ki je moral priti, je treba priznati, da je bil zadosti ostroviden in prodoren.

Saj tudi o pristaših Šušteršičeve zamisli ne vemo, ali so se je držali, ker so zares računali s takim razvojem, kakor ga pozneje očrtujeta Šušteršič in Škerbec, ali pa so le želeli takega razvoja, ker niso videli druge rešitve, ki bi bila v skladu z moralno obveznostjo do vladarja in monarhije, ki jim je bila neprekršna. Tedaj tudi njihova zamisel ni temeljila toliko na politični ostrovidnosti ali slepoti, kakor jo pač sodimo, temveč na etičnih težavah. O teh pa bomo še govorili.

Četudi tedaj zamisel Jugoslavije ni bila izvirno Krekova, četudi je le polagoma v njem dozorevala in je razmeroma pozno prišel do prepričanja, da je rešitev slovenstva samo izven monarhije in le v zvezi z ostalimi južnimi Slovani, mu moramo priznati, da je vendar uvidel nujnost ali neogibnost takega razvoja, da je

in je celo zelo ostro govoril proti naslombi na Srbijo; to je sprejemal le za primer, da bi Avstrija razpadla, česar pa tedaj še ni pričakoval. (A. Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*. Ljubljana 1938, str. 77 in sl. Nadalje citiram: Prepeluh). R. Jurčec pa ve, da je vsaj po avdienci pri cesarju Karlu, pač v maju 1917, Krek imel usodo Avstrije za zapečatenó. „Avstrijski slovanski politiki so se morali pridružiti delu v inozemstvu bivajočih zastopnikov“, ki so že delali za združitve vseh južnih Slovanov. (R. Jurčec, *Krek*, str. 82). Tudi I. Dolenc postavlja Krekovo odločitev nekako v ta čas.

zato delal za rešitev v okoliščinah, kakor so realno bile, tudi ker je vedel, da je pri taki rešitvi treba sodelovati, raje kot se ji upirati ali pustiti, da pride proti volji voditeljev.

Nekateri ljudje, s katerimi sem o tem govoril, se strinjajo s tezo, da je bila rešitev slovenskega z jugoslovanskim vprašanjem za *tedaj* in v danih okoliščinah še najboljša in celo edina možna, vendar pa da ni mogla in ne smela biti *dokončna* rešitev. To mnenje, bolj politično ko zgodovinsko, se morda da danes zastopati. A takrat, je bilo mogoče doseči že neko dokončno, * to je idealno rešitev? Krek je pač bil toliko politika, da je tedaj šel za najboljšo tedaj realno, to je izvedljivo možnostjo rešitve. Kot dinamičen, vedno nekaj novega, nekaj popolnejšega iščeči politik, pa bi gotovo, če bi še živel, iskal ves čas boljše, idealnejše rešitve, ali vsaj zboljšave že dosežene. A ko presojamo njegovo delo in njegove odločitve, ne smemo pozabiti, da smo v letu 1917, v političnem in vojaškem položaju, kakor je takrat bil.

* Sicer pa, ali moremo v politiki govoriti o dokončnih rešitvah? Je li A. Lincoln po zmagi v državljanski vojni dokončno rešil vprašanje suženjstva na jugu Združenih držav, ali pa je J. F. Kennedy morda moral tudi zato prezgodaj umreti, ker je hotel dopolniti delo Lincolnovo, četudi ga prav tako ne bi dokončno rešil? In, če ostanemo pri Kennedyju, bi bil on s svojo „Zveza za napredek“ dokončno in enkrat za vselej rešil zamotane probleme Latinske Amerike? Ali sta C. Cavour in Viktor Emanuel II. dokončno rešila italijansko vprašanje? Če sta, čemu so ga še reševali vse do Mussolinija in čez? Ali ga imajo danes dokončno rešenega? In O. Bismarek, je li on dokončno rešil nemško vprašanje? Čemu ga je potem še reševal A. Hitler, ki je dosegel, da je danes bolj nerešeno kakor kdajkoli v zgodovini? Če možje, od katerih vsaj nekaterim priznavamo poseben politični dar in velike politične zasluge, niso dosegli končne rešitve vprašanj, ki so jim često posvetili življenje, zakaj bi potem ravno od Kreka, politika naroda, ki ni mogel skoraj nikjer iskati zaslombe za svoj boj,** terjali, da bi rešitev slovenskega vprašanja, kakor jo je on pripravil, ko mu je ni bilo dano izpeljati, morala biti *dokončna*, tedaj pač idealna. Je taka rešitev v času sploh možna? Je ne iščejo le politiki utopisti, za doseženo pa jo imajo kdaj le okoreli ultrakonservativci, ki jim je dokončno vse, idealno pa vse, razen kake spremembe. Dejanski pa je v času, to je v zgodovini vedno možno le *iskati* idealno rešitev, se ji večkrat približevati, včasih pa tudi oddaljevati.

** Še dandanes, ko smo raztreseni po vsem svetu, čutimo in slišimo dan za dnem, kako malo smo poznani. Toliko manj poprej. Cankar je to za svoj čas ironično povedal v *Beli kricantemi*: „Zmerom več je ljudi na svetu, ki vedo, da je nekje med drugimi narodi tudi slovenski narod. Nekateri učenjaki nas že razlikujejo od Hrvatov in Slovkov; celo neki Francoz nas je že razodel. Polagoma, toda neprenehoma se širi spoznanje, da smo. Zadnjič sem govoril z imenitnim uradnikom iz naučnega ministrstva, pa me je vprašal, kdo da sem. 'Ein Slovene!' sem rekel. 'Ein Slovene? Ein Slovene! Richtig... weiss schon!'“ (Izbrana dela X, str. 329 in sl.).

10. 1. Drug velik in nad vse pomemben političen uvid Krekov je bil: prihajajoča demokratizacija vsega življenja in posebej še politike, in v njej volilnega reda. Prej so volili po volilnih razredih ali kurijah: nekaj plemičev je izvolilo sorazmerno veliko število svojih poslancev, mnogo več meščanov sorazmerno manjše število, veliko kmetov, ki so plačevali neko količino davka, zopet neprimerno manjše število poslancev, itd. * Sedaj pa se je bil boj za splošno in enako volilno pravico, po kateri bi imela seveda priti do izraza zlasti velika večina kmečkega in delavskega življa.

10. 2. Krek je bil med prvimi in najodločilnejšimi borci za volilno preosnovo. A če komu, bi pač njemu delali krivico, če bi sodili, da je bil demokrat ali se delal demokrata samo, ker je mogla preosnova volilnega reda prinesiti zmago njegovi stranki. Ali pa celo, da je govoril o preosnovi zgolj iz demagogije, da bi se prikupil ljudstvu, čeprav v demokracijo ne bi verjel. V tem mu je bil krivičen celo tako ostrovidni Ivan Cankar, ki ga je tedaj pač slepila njegova lastna politična dejavnost, ko je Kreka po njegovem zelo opaženem govoru za volilno preosnovo primerjal z Robespierrom, ki da je „dobro vedel, da Ludvik šestnajsti še živi in da bo še dolgo živel“. **

* V kranjski deželni zbor je do preosnove 1908 volilo 90 veleposestnikov 10 poslancev, 5700 volilnih upravičencev po mestih 8 poslancev, 40.000 kmečkih volilcev [to niso bili vsi kmetje, samo tisti, ki so plačevali neko količino davka] 16 poslancev, nad 50.000 ostalih kmetov in delavcev pa nič. (Gl. Filipič, 1964, str. 155). Od teh so dobivali Nemci vseh 10 veleposestniških mandatov in 1 kmečkega (Kočevje), narodno-napredni ali liberalci vse mestne in včasih kak kmečki mandat (8 ali kakega več), katoliško-narodni Slovenci pa vse ali skoraj vse kmečke mandate (16). V deželi je vladala koalicija Nemcev in liberalcev, katoliška narodna stranka pa je bila ves čas v ostri, često zelo hrupni opoziciji.

** „Vstal je na Dunaju doktor Krek, in komaj je spregovoril mogočno besedo, je bil do pike podoben Robespieru! Falot, Robespierre, opeharil si pobožne kamniške kmete za mandat! Oblekel si talar, okoli vrata kolar — sakrament, to je bila ideja! Ob prihodnjih volitvah se obrijem in storim, kakor on!... No, Robespierre je govoril, poleg njega pa se je muzalo petnajstero gospodov; celo Gostinčar, ki ni razumel, se je muzal. Zakaj reč je bila taka: Robespierre je dobro vedel, da Ludvik šestnajsti še živi in da bo še dolgo živel. Če bi bila nevarnost za življenje njegovo, bi ne bil govoril Robespierre, temveč — šuklje... Še bolj po domače povedano: dokler demokratizem ni nevaren in dokler kaj nese stranki in prijateljem — slava demokratizmu! — ‘Und der Demos absolut, wenn er unsern Willen tut!’“ (Ivan Cankar, *Dunajsko pismo*. Izbrana dela X, str. 245 in sl.). Komentator še dodaja: „Krek se je zavzemal za omenjeno demokratizacijo volilne reforme seveda zato, ker bi takšna reforma prinesla — in je naslednje leto res prinesla — klerikalcem prevlado v deželnem zboru...“ (Tam, str. 531) — V Cankarjevih besedah preseneča namig na Gostinčarja, poslanca delavskega stanu, ki da „ni razumel“.

Vse Krekovo delo priča, da je bil resničen demokrat, ki je z vso dušo veroval v ljudstvo in v njegovo pravico, in ki se je zanjo bil, ker mu je to bila stvar pravičnosti. Pač smemo dati vso vero njegovi lastni trditvi, ki jo je napisal v članku „Slovenska ljudska stranka in volilna preosnova“: „*Ker ves čas svojega javnega dela z logično doslednostjo zastopam demokratično načelo* [*], smem menda v upanju, da vsaj nekoliko pripomorem v jasnejšem pojmovanju našega stališča, raztolmačiti nekaj osnovnih točk...“**

Res je njegovo delo prineslo dobre dividende njegovi stranki, a to pri njem ni bilo glavno gibalno njegovega ravnanja. Ko mu je prva zasilna preosnova prinesla leta 1897 prvič poslanski mandat, ga je le nerad sprejel, po letu 1900 pa sploh ni več hotel v državni zbor.

10. 3. Krek pa ni le pravočasno uzrl skorajšnjo zmago demokratizacije zlasti političnega življenja in stopil zanjo v boj, temveč je skušal ljudstvo nanjo tudi čim bolj pripraviti. Saj je gotovo, da je čutil z našim kmetom in delavcem ter se je zato zavzel zanj. A doumel je pač tudi, kako vlogo bosta v prihodnje mogla igrati tudi v politiki, če bosta dovolj močna, samostojna, zavedna in sploh za novo funkcijo dovolj izobražena. Naravno je, da ju je pridobil, da sta po pridobitvi volilne pravice glasovala za tisto, kar je imel za pravilno. Težko bo zanikati, da je prav po zaslugi njegove politične uvidnosti in njegovega dela ravno njegova, to je Slovenska ljudska stranka dobila večino, še posebej na Kranjskem, kjer je vladala po letu 1908 in tudi pokazala, kaj je sposobna napraviti. Po Kreku je pokazala največ smisla za potrebe širših ljudskih plasti, ker je po njegovem prizadevanju tudi ona postajala vedno bolj ljudska stranka, to je glasnica in zastopnica vseh ljudskih slojev.

10. 4. Slovenski kmet, ki je po kmečki odvezi nenadoma prešel iz fevdalnega v liberalno gospodarstvo, ki je moral v gotovini plačevati svojo oprostitev in državne davke, a je še zmeraj gospodaril po starih navadah, ker mu nihče ni pomagal, da bi se prilagodil novemu položaju, se je znašel v hudi stiski. Potreboval je

Ali tudi Cankar, tedaj socialist, ni doumel političnega pomena delavčeve prisotnosti v državnem zboru, prisotnosti, za katero se je Krek toliko potrudil? Ali pa bi mogli tiste besede dobrohotno umevati mileje: Gostinčar „ni razumel“ Krekovega govora, ker je ta pač govoril nemški, Gostinčar pa najbrž nemški ni razumel?

* Podčrtal V. B.

** V istem članku je na koncu ponovno izrazil svojo globoko vero v politično enakost in demokracijo: „Stranke, ki se pregreše proti načelu splošne in enake volilne pravice v teh usodnih dneh, pa odmetavajo od sebe proletariat in so zaradi tega nesposobne pritegniti ta najvažnejši del politične armade k narodnemu delu. O naši stranki ostani pribito: SLS je odkrito in dosledno demokratična, ali pa je ni.“ (Slovenec 26. sept. 1906, str. 220. Podpis: Dr. Krek, podnačelnik SLS.)

denarja, ki ga je mogel dobiti le pri vaškem oderuhu za obresti, ki jih ni zmožgal plačevati. Zato je vedno bolj lezel v dolgove in propadal,* dokler končno ni videl drugega izhoda iz težkega položaja ko izselitev: v trumah je odhajal v nemške rudnike in v Ameriko. (Prim. Mal, 1059.)

Pomoč je bila potrebna in nujna. Krek jo je takoj iskal. In prav on, ki mu tako radi očitajo premočno čustvenost, ni šel na pomoč le s srcem, temveč z resnim študijem. Plod tega so bile njegove *Črne bukve kmečkega stanu* (1895),** ki so mu jih v poznejšem političnem boju včasih celo očitali, ker so se mnogim zdele prerrevolucionarne. Njihov pomen nam po svoje potrjuje Ivan Cankar, kateremu da so odprle oči in mu pokazale, da na svetu nekaj ni v redu. Pomagale so mu, da je postal — socialist.***

* „Januarja 1896 je v kranjskem deželnem zboru opravičil Fran Povše zadružniško-posojilniški način obrambe kmečkega prebivavstva pred oderuštvom z navedbo, da je bilo samo na Kranjskem med 1868 in 1892 prodanih 10.190 kmetij na dražbi.“ (A. Slodnjak, *Zgodovina slovenskega slovstva IV*, Ljubljana 1963, str. 6).

** A. Slodnjak sodi, da je bil leta 1895, kljub novi izdaji Pagliaruzzijevih Poezij in Funtkovi antologiji *Izbrane pesmi*, „knjižni ponatis Krekovih *Črnih bukev kmečkega stanu*, ki jih je avtor izdal v samozaložbi pod literarnim psevdonimom Ivan Sovran, ne le v družbeno-političnem, temveč celo v literarnem pogledu pomembnejši in plodnejši.“ (A. Slodnjak, *Zgodovina... IV*, str. 38).

*** „Ko sem dovršil realko, so mi bile pač znane rodbinske razmere cesarja Nerona, poznal pa nisem politične zgodovine slovenskega naroda; vedel sem, kakšen da je bil razvoj agrarne zakonodaje v rimski republiki, nisem pa vedel, kakšen je bil volilni red za kranjske občine. — V onih časih, kakor sem omenil, je doktor Krek učil svoje apostole. Tudi meni je prvi povedal, da so na svetu stvari, o katerih se šolski modrosti ne sanja. Nekoč, v trdi zimi [najbrž 1895/96, meni komentator; str. 575], sem gazil sneg na cesti iz Ljubljane proti Vrhniki. Tam nekje na Brezovici me je dohitel s svojimi sanmi ugleden rodoljub in naprednjak ter me je povabil, da naj prisedem. Med vožnjo mi je pravil o neki knjigi, ki se ji je reklo 'Črne bukve kmečkega stanu' in ki jo je bil napisal doktor Krek. Rodoljub je bil take misli, da je knjiga dobro pisana, ali da je na vso moč nevarna in puntarska in da bi preprostega človeka lahko pohujšala. Koj sem jo iztaknil in sem jo bral. Ob tem branju pa se je pokazala vsa žalostna pomanjkljivost moje šolske učenosti. Stvari, ki bi jih bister kmet z lahkoto razumel, sem moral brati po dvakrat, da so mi bile vsaj za silo jasne. Toliko sem navsezadnje občutil, da nekaj na svetu ni v redu; ali ta nedoločni, nekako zamolkli občutek je bil že od nekdaj v meni, že od zgodnje mladosti.“ (Ivan Cankar, *Kako sem postal socialist*. Izbrana dela X, str. 404 in sl.). — Zanimivo bi bilo vprašanje, zakaj je Cankar kljub temu prvemu, čeprav le knjižnemu stiku s Krekom, postal socialist. Morda bi mogli najti vsaj delno odgovor v besedah, ki jih je napisal v istem članku nekoliko poprej: „Takrat (1890-1894) se je prelivalo po Slovenskem tisto vzdihujoče slogaštvo, ki je pogasilo v našem malomeščanstvu še ono malo samozavesti, kar je je kdaj bilo, in ki je že tako jetični slovenski liberalizem spravilo čisto na berge. Bil sem mlad. Omleto pa obrajta mlad človek samo na krožniku, v

Tudi ves čas pozneje je Krek študiral položaj kmečkega ljudstva ter iskal možnosti, da bi mu pomagal. Napisal je mnogo člankov in knjižic, ustanavljal je izobraževalna društva, o katerih bomo še govorili, itd. Ni imel vedno sreče s svojimi načrti, ker je marsikdaj prehitel razvoj, kakor na primer s svojim prizadevanjem za splošno socialno zavarovanje tudi kmečkega prebivavstva. Da čas za to še ni dozorel, je po Šušteršičevi pobudi moral celo sam razlagati na nekem zborovanju v Unionski dvorani v Ljubljani, da je potolažil razsrjene kmete. * Ravno tako je moral zanikati na shodu v Planini, da bi on delal za osemurni delavnik kmečkega delavstva. ** Marsikdaj je proti svojemu prepričanju moral odstopiti od svojih zamisli in načrtov, kar pa ne jemlje vrednosti njegovi politični uvidnosti.

10. 5. Dočim je kmet pri vsej svoji revščini in stiski, če je le plačeval neko količino davka, imel vsaj neko volilno pravico v tako

politiki nikakor ne. Demokratične klerikalne stranke v tistih časih še ni bilo; doktor Krek je šele vzgajal njene apostole... — Če bi bil mogel Krek prej vzgojiti apostole demokratske „klerikalne“ stranke ali če bi taka demokratska, ljudska stranka, že tedaj obstajala, bi morda Cankar našel svoje mesto v njej. (Prim. s tem moja izvajanja *K našemu kulturnemu položaju*, Meddobje VIII, str. 259 in sl.).

* „Ko se je SLS (Slovenska ljudska stranka) v dunajskemu parlamentu potegovala za splošno socialno zavarovanje, je dobil dr. Janez Ev. Krek od vlade naročilo, naj preštudira vse gradive in napravi predlog za parlament. Dr. Krek se je z vnemo vrgel na to veliko delo. A časi v tedanji Avstriji za to še niso bili zreli. Ves avstrijski liberali zem se je dvignil proti temu načrtu, še posebno pa slovenski liberalci, ki so po svojem časopisju in na shodih ter v podtalni propagandi zlasti med kmeti ustvarili tako sovražno razpoloženje, da je bil obstoj SLS v nevarnosti.“ Morali so sklicati v Ljubljano velik strankin shod, nahujskani kmetje so bili razdraženi, zaradi česar je Šušteršič najprej dejal, da „smo prišli sem, da zavzamemo stališče glede načrtov za socialno zavarovanje. Jaz mislim, da je tak predlog v naših razmerah nesprejemljiv...“, bo podal dr. Janez Krek točnejše poročilo.“ Nakar je Krek „zasukal svoj govor tako, da v sedanjih razmerah ni misliti na izvedbo tega načrta...“ Tako je „SLS ustavila vse delo za uvedbo *splošnega socialnega zavarovanja* in... v Avstriji ni prišlo do njegove uzakonitve.“ (Škerbec, I, 100 in sl.). Citat je daljši, ker nam kaže: da je Krek od vlade dobil naročilo, naj preštudira gradivo in napravi predlog, in niso brez razloga tega storili; da je Krek z navdušenjem sprejel to nalogo; da je moral zaradi nerazumevanja istih prizadetih opustiti načrt.

** Na shodu v Planini, 25. avg. 1901, je odgovoril na očitke, da hoče priboriti hlapcem in deklam osemurni delavnik (kar bi zadelo kmete): „Nikdar ni on tega trdil, to laž si je izmislil sovražnik, da bi ga pri kmetih očrnil. Kmet dela na planem in mora uporabiti ugodno vreme, kadar je, ter delati tu in tam od zore do večera in celo v noč. Rudniški in tovarniški delavec sta v drugačnih razmerah, delo je vsak dan enako in od vremena nezavisno.“ (Vrednote III, 8).

imenovani četrti kuriji, delavcu do leta 1897 še te niso priznavali in je bil politično povsem brez pravic. Bil pa je bolj bojevit, bolj dostopen za organizacijo in za socialistične ideje. Krek je tudi tu zagrabil polno in problem zopet predvsem preštudiral; plod tega študija je bil zlasti njegov *Socializem*.

Po razgovoru pod Šmarno goro se je 1894 ustanovilo „Slovensko katoliško delavsko društvo v Ljubljani“, kmalu nato „Katoliško društvo za delavke“, potem mnogo podobnih društev po deželi in 1897 „Slovenska krščansko socialna delavska zveza“ v Ljubljani, o kateri bomo še govorili. Leta 1900 se je ustanovilo v Ljubljani tudi „Podporno društvo delavcev in delavk tobačne tovarne“. Posebne omembe je vredno „Slovensko delavsko stavbno društvo“, ustanovljeno 1898, ki mu je od 1901 predsedoval Krek. To je v kratkem času zgradilo v Ljubljani nad 100 delavskih hiš, z velikimi osebnimi žrtvami Krekovimi.

Z vsemi temi in podobnimi organizacijami je Krek hotel pomagati slovenskemu delavcu do večje gospodarske gotovosti, osebne in stanovske samozavesti, dosege političnih pravic in potrebne izobrazbe. Zanimanje za delavce mu je pri nasprotnikih prineslo očitke „nihilista“, „tonzuriranega rdečkarja“, „prismojenega huj-skača“ in podobne. Tudi med lastnimi pristaši ni našel vselej razumevanja, pač pa marsikdaj sumničenje ali kaj več. Ali je morda ob kaki taki priložnosti izrekel tisto krilatice, da mora tvegati, da ga razglasijo za krivoverca, kdorkoli hoče kaj velikega storiti? A mnogo slovenskih delavcev, vsaj izven Trsta, se je po njem zavedelo svojega pomena in svojih pravic, po njem prišlo do primerne izobrazbe ter seveda za njim šlo tudi v politiki, četudi se v njegovi stranki ni vedno čutilo dovolj komodno, ker se je stranka le počasi prilagajala svoji novi vlogi.

10. 6. Tako kmetu kakor delavcu je Krek pomagal tudi s širjenjem zadrुžne misli, z ustanavljanjem zadrug in z njihovo povezavo v zadrुžnih centralah. S temi jim je zlasti nudil gospodarsko pomoč: delavcu in kmetu so pomagale do večje gospodarske sigurnosti. Četudi mu je morda včasih manjkalo nekaj več čuta, prečesto pa mnogo časa za podrobno, rekli bi birokratsko delo, ki je zlasti v gospodarskih organizacijah tako potrebno, dasi tudi ni imel vedno sreče z izbiro sodelavcev in tehnikov, je vendar drzno zanikati njegove zasluge za razcvet našega zadrुžništva ter mu pripisovati le krivdo za nekatere neuspehe in polome. Če Krek ni bil najboljši zidar pri stavbi našega zadrुžništva, pa mu je bil arhitekt, neutruden ideolog in propagator, zlasti pa še pedagog ki je tudi ljudi za vodstvo zadrug šele usposobil. Plod njegovega prizadevanja je bila tudi zadrुžna šola v Ljubljani, druga te vrste v Evropi.

10. 7. Zadnji temelj in resnično gotovost za uspeh vseh teh akcij pa je Krek polagal s svojim ljudskim izobraževalnim delom.

Že omenjena „Slovenska krščansko socialna delavska zveza“ je bila „nepolitično“ društvo in je služila izobraževanju svojih članov. Od 1900 do svoje smrti jo je vodil kot predsednik Krek in pod njegovim vodstvom se je iz nekakega krajevnega ljubljanskega izobraževalnega društva razvila v mogočno centralo vsega ljubljanskega izobraževalnega dela na Slovenskem. Res so pozneje iz nje in ob njej nastale nove centrale za Štajersko, Koroško in Primorsko, a ljubljanska je ohranila nekak primat. Leta 1907 so imele vse že 217 včlanjenih društev. Za mnoga od teh bi se moglo reči, kar je Krek dejal za ljubljansko, da se namreč v njem „dela ves teden: v ponedeljek stenografija, v torek predavanja, v sredo pevske izkušnje, v četrtek govorniške vaje, v petek socialni in knjigovodski tečaj, v soboto pevske izkušnje, v nedeljo shodi“. (Vrednote IV, 37). Zlasti je Krek propagiral ustanavljanje socialnih tečajev, v katerih naj bi se sistematično šolali zlasti mlajši; zanje je izdelal in objavil celo poseben učni program.

Na delo, ki so ga v naših deželah opravila ta izobraževalna, ali kakor so jih pozneje imenovali prosvetna društva, smo lahko resnično ponosni. Postale so naša slovenska ljudska visoka šola, ki jo kot nekoliko skromnejšo sestro moremo postaviti ob Grundtvigove danske ljudske visoke šole ali razne tečaje angleške univerzne raztegnitve.*

Krek sam tudi v tej izobraževalni organizaciji ni le mnogo podrobno delal (koliko in o čem vsem je predaval!) in ni le organiziral letnih sestankov in zborovanj, na katerih je skoraj redno tudi govoril. Kakor v ostalih primerih, je tudi tukaj vso stvar študiral in mnogo pisal. Utemeljeval je potrebo izobraževalnih društev in jim kazal njihove naloge. Zanimivo je tudi, kako je skušal razločiti in opredeliti tri vrste ljudskih organizacij, ki je v vseh on delal in mnogokrat vse vodil: politične, gospodarske (zadrage) in izobraževalne.

* Grundtvigove danske ljudske visoke šole so svetovno znana in posnemana pedagoška ustanova. O oblikah angleške vzgoje odraslih, pri nas mnogo manj ali skoraj nič poznanih, pa sem ponovno predaval in tudi pisal. Prim. V. Brumen, *Prosta pošolska vzgoja ali vzgoja odraslih na Angleškem*. Čas XXXIII, str. 249-261. — O Krekovem ljudsko-izobraževalnem delu sem tudi ponovno predaval in pisal. Nekaj primerov: *J. Ev. Krek in ljudska izobrazba*. Slovenec 8. okt. 1937, št. 231. — *Krekov načrt za prosvetno delo*. Slov. učitelj XII, str. 249 - 251, 272 - 277 in XLII, str. 10 - 13. — *Krekovo delo v letih 1900 - 1907*, II. del; poglavje: *Krek pri izobrazbenem in sorodnem delu*. Vrednote IV, str. 34 - 54. — *Janez Ev. Krek v prosvetnem delu*. Sv. Slovenija X, št. 38. — Prim. tudi članek: *Krekov pedagoški nazor*. Čas XXXII, str. 23 - 32. — Ko sem sodeloval pri ljubljanski Prosvetni zvezi, sem mnogo študiral podobna vprašanja, zlasti v zvezi z nameravano ustanovitvijo ljudske visoke šole na Bledu in z bolj načrtnim študijem v naših prosvetnih društvih. Od tedaj napisanega morem sedaj navesti le: *Vprašanje ljudske vzgoje pri nas*. Čas XXXIV, str. 328 - 334, ter *Kmet, izobrazba in šola*, Vestnik Prosvetnih zvez v Ljubljani in Mariboru XIX, št. 1, str. 1 - 7.

„Politična društva stopajo v akcijo v posebnih trenutkih, kadar vrši ljudstvo svoje konstitucionalne pravice, da poseže vmes v sistem vlade ter pooblasti može, ki naj v imenu ljudstva delujejo kot postavodajalci in nadziralci javne uprave.“

„Gospodarska društva... Njih namen je čuvati nad ljudskim blagostanjem, odpirati ljudstvu nove vire za dohodke ter mu dajati pomoč, da si množi premoženje.“

„Poleg političnih in gospodarskih društev je neobhodno potrebna organizacija društev, v katerih najde ljudska duša zadoščenja svojim ostalim duševnim potrebam.“ ... „Saj ljudska duša ima toliko potreb, želja, zmožnosti in nagnjenj, katerih ne smemo zanemariti!“ ... „Predvsem je potrebna *izobrazba*. Bodi to povsod prva točka, kateri se mora posvetiti največja pozornost! Izobraževalna društva naj bodo središče domačih talentov, naj bodo semenišča zdravih misli, ki se naj potem uresničujejo v življenju in posebno v gospodarski organizaciji.“ ... „V teh društvih naj se obilo čita. Izkušnja nas uči, da že mladeniči najrajši segajo po *dnevniku*, ker jih zanimajo novice... Dnevnik bodi voditelju izobraževalnega društva nekaka zakladnica za predavanja. — Napepljuje naj mladeniče, da znajo sčasoma umevati tudi stvari, ki se obravnavajo v uvodnih člankih in političnem pregledu, predvsem pa jih opozarjaj na gospodarske razprave.“ ... „Druga stvar je zabava. Tu se naj vzgaja *estetski* čut. V izobraževalnih društvih naj se goji leposlovje. Dajejo se naj mladeničem dobre zabavne knjige, predvsem take, ki niso le čisto leposlovne, ampak kjer je leposlovna tvarina združena tudi s poučnimi spisi... Potem bodi povsod tudi *petje*... In slednjič naj se goji v teh društvih tudi *govorniški, pisateljski* in *risarski* pouk ter dramatične predstave.“ ... „To je nekaj misli, iz katerih vsakdo lahko posname, kaka ideja živi v tej organizaciji...“ *

10. 8. Kljub nevarnosti, da se ponavljam, trdim še enkrat, da nekdo, ki zasleduje, razčlenjuje in ocenjuje Krekovo delo, težko sprejema misel, da je Krek organiziral delavce in kmete, jim predaval in pisal, jih gospodarsko in kulturno dvigal — samo zato, da bi jih pridobil za svojo stranko in tej pomagal do oblasti. Vse priča, da je imel zadosten čut za lastno vrednost vsega tega dela in dobrin, ki jih je s tem dosegel. Nikoli mu niso bile samo sredstva za doseg političnih ciljev. A politični pomen tega dela tudi ni ušel njegovi uvidnosti. Razen tega je Krek, ki je sam trdil, da je zmeraj učil samo eno, pač tudi zmeraj delal le eno: trudil se za čim večjo blaginjo svojega ljudstva. In to smo vendar vzeli kot opredelbo političnega dela. V najširšem pomenu besede bi torej pač lahko rekli, da je vse Krekovo delo bilo politično delo, ne pa

* Slovenec, 6. sept. 1902, št. 205. (Citat je nekoliko daljši, ker ponovno lepo kaže, kako načrtno je Krek delal in študiral in da ni samo metal neizvedljivih idej. Na drugi strani, ali ne bi še danes mogle biti te ideje komu v prid in navdih?)

v mnogo ožjem, prečesto v preozkem pomenu besede, kakor se tako rado umeva.

10. 9. Za uspeh v demokratizaciji našega javnega življenja pa je Krek potreboval še dvojega: pomočnikov in sodelavcev, pa demokratično usmerjene in urejene stranke.

Mnogo sodelavcev je našel Krek v vrstah članov strokovnih in izobraževalnih društev, saj je bila ravno ena izmed njihovih nalog, da so svoje člane pripravljale na javno delo. Na splošno so bili to pridni strokovničarji, zadrugarji, agitatorji in podobno. Zlasti je poudarjal Krek, da je lahko postati agitator za dobro stvar, da to zmore vsakdo, tudi kdor drugega ne more storiti.*

Toda pri svojem delu je Krek potreboval tudi temeljito izobraženih in tudi formalno izšolanih sodelavcev. Te pa je bilo tedaj težko dobiti, saj katoliških izobražencev, razen duhovnikov, skoraj ni bilo, akademikov pa še manj.** Leta 1894 je bilo sicer ustanovljeno na Dunaju katoliško akademsko društvo „Danica“ (sedem let pozneje pa v Gradcu „Zarja“), a ni moglo zaživeti, vnesli so se vanj celo razni spori in v poletnem tečaju 1897 že skoraj niti niso mogli sestaviti odbora. Na neko sejo je prišlo več katoliških poslancev, ki so skušali urediti razmere v društvu in člane pripraviti do dela. Zlasti je Krek „nasvetoval pogoste sestanke, kjer naj člani proučavajo razna vprašanja, zlasti še posebno zanimivo socialno vprašanje“. Društvo je zares zaživel in zlasti Krek je mnogo zahajal vanj, kadar je bil na Dunaju, in leta 1904 ga je društvo obenem s škofom Jegličem izvolilo za častnega člana. Naprosilo ga je tudi za govor na slavnostnem zborovanju ob desetletnici društva 13. septembra 1904, kar je Krek sprejel. Govoril je o nalogah katoliškega dijaštva: „To ni bil več Demosten, to je bil Pindar ali Ajshilos. Tako še nisem slišal govoriti. Slo je v osrčje, da bi od radosti jokal in vriskal od žalosti.“ Tako ga je označil eden od navzočih.***

* „Jaz bi rekel: če kdo drugega ne more, tako neumnega, tako počasnega in nerodnega človeka ga ni na božjem svetu, da bi agitirati ne mogel! Agitiranje je lahko. Imeti je treba le misel ter jo drugim povedati. Takega človeka, ki bi ne imel nobene misli in bi je ne mogel povedati drugim, če ne z jezikom pa z znamenji, takega ni na tem božjem svetu. Če že ne morete ustanovljati društev, agitira pa vsak izmed vas lahko. Če dobimo človeka na cesti, ki bo rekel 'Dober dan', odgovorimo 'Bog daj', a tretja beseda mora že biti agitacija za našo stvar...“ (Na shodu slov. nepolit. društev 7. in 8. sept. 1902. Gl. Knjižnica SKSZ, II. zv.).

** „Na vseslovenskem dijaškem shodu l. 1898 je izmed 300 akademikov glasovalo samo 13 članov katoliškega akademskega društva Danica na Dunaju za to, da naj bo katolicizem podlaga za javno udejstvovanje. To glasovanje je napravilo na škofa Jegliča tak vtis, da se je odločil, da bo ustanovil svojo katoliško gimnazijo s konviktom.“ (Filipič, 1964, str. 155.) Prim. tudi podrobno poročilo v Jagodič, Jeglič, 130 in sl.

*** Ob petdesetletnici J. Ev. Kreka, 43.

Med drugim je Krek akademikom še posebej priporočal lastno vzgojo: „Katoliški akademiki, vi služite vedi, ki se klanja svojemu Bogu, ki moli, vedi, ki priznava svoj odnos do Stvarnika in do človeštva... Ta veda ima vzgojno silo, ki iz nje vzgajate sebe in druge. — Sebe! To je prvi cilj. Sebe organiziraj, vglasbi svoje življenje, potem boš sposoben za druge! Diskordi zasebnega življenja segajo v javno. Simfonijo človeštva morejo harmonizirati le tisti, katerih življenje je harmonično uglašeno. Veda, ki moli, te bo organizirala...“

Posebej je še Krek akademikom razložil zanje najbolj pereče vprašanje tiste dobe, vprašanje razmerja katoliškega akademika do duhovščine. Povedal jim je, na čem temelji duhovniška avtoriteta, v čem je, do kam sega in kje se neha. „Izmed ljudi so... izbrani ljudje, ki vodijo njegov [= Zveličarjev] božječloveški organizem in posredujejo zedinjevanje človeštva z Bogom. V tem je izražena avtoriteta duhovstva; ne več, ne manj ne obsega, nego, kar sledi iz povedane resnice... Njen značaj pa ni značaj gospodovanja in samooblastnosti... Po Kristusovem duhu pomenja samo težko in odgovorno službo, ne pa mogočne vlade... Smelo rečem; izrastke tako zvanega klerikalizma trebi Bog sam iz svoje Cerkve...“ *

Kakor z delavci je tudi z akademiki imel Krek stalne stike. In kakor delavce je tudi njih stalno vzgajal in pripravljval na javno delo. Posebno znani so postali njegovi tečaji pri Sv. Joštu nad Kranjem, ki so zasloveli tudi izven slovenskih meja. Enega izmed njih nam udeleženec takole opisuje: „Dr. Krek je otvoril razgovor o raznih socialnih vprašanjih. Izraz 'razgovor' rabim za njegovo sokratično metodo. Mesto učenega predavanja je z vprašanji na poslušalce iskal določiteve pojmov in rešitve raznih vprašanj. Obraščevalo se je delavsko vprašanje, obrtniško, poti za izboljšanje kmečkega položaja, kapitalizem, tujski promet, alkoholizem, izobraževalne in strokovne organizacije. Nato je predaval dr. Ušeničnik o raznih ugovorih zoper krščanstvo. Po kosilu je cela šola šla ležat pod lipo v travo in motrila lep gorenjski svet, nakar je trajala od treh do mraka zopet šola. Po večerji je šla družba se posloviti od Triglava s krepko pesmijo, ki se je razlegala v družbi z gromkim smehom po hribu še dolgo čez 'horo legalis'. Voditelj kurza je prednjačil seveda s slabim vzgledom. Kdo bo nosil stroške za hrano in prenočišče, o tem je pa bila vsaka debata ali interpelacija prepovedana.“ **

Razen tega je Krek vabil dijake k sebi v Selca ali na Prtovč, tudi jih je znal pošiljati v kako samoto s knjigo, ki so jo morali preštudirati. Četudi je znal družiti koristno s prijetnim, vendar vidimo, da je Krek tudi od dijakov terjal delo in študij. In pridobil je za katoliško gibanje pristašev in celo aktivnih sodelavcev

* Govor je izšel v: *Po desetih letih*. Spominska knjiga „Danice“ (Zora X, št. 4 in 5), Ljubljana 1905, str. 29-35.

** Ob 50-letnici J. Ev. Kreka, str. 47 in sl.

tudi med izobraženci. Če kdo ni povsem zadovoljen s poznejšim delom teh Krekovih učencev, mora upoštevati, da so prav zaradi pomanjkanja delavcev na vseh področjih ti mladi ljudje morali morda prehitro stopiti v areno in so morda tudi malo prehitro prišli na vodilna mesta. A Krekov uvid in izvedba v njem započete zamisli sta bila pravilna in uspešna.

10. 10. Ko je Krek pripravljala demokratizacijo tudi našega političnega življenja, ni mogel pogrešati demokratičnega nosilca tega življenja, demokratsko usmerjene in demokratsko urejene politične stranke. Ob Krekovem nastopu pri nas take stranke še ni bilo, ne katoliške ne druge. Na katoliški strani je bilo nekaj političnih društev v deželi, ki jih je nekako vodilo Katoliško politično društvo v Ljubljani, ustanovljeno 1890. Vodil je katoliško politiko strogo konservativni dr. Karel Klun, ki je celo javno obsojal krščansko socialno gibanje. Po Klunovi smrti (1896) se je uveljavil dr. Šušteršič, ki je po vplivu škofa Missie postal tudi Klunov naslednik kot državni poslanec, dokler ni 1898 odstopil ter se posvetil delu doma. (Liberalni Slovenci so 1898 obnovili Slovensko društvo v Ljubljani in 1894 ustanovili Narodno napredno stranko, in socialisti so 1896 ustanovili Jugoslovansko socialnodemokratsko stranko.)

Krek je proti svoji volji 1897 postal državni poslanec pete ali splošne volilne kurije, a pri novih volitvah 1900 ni hotel več kandidirati: kot poslanec pete kurije ga je nasledil Šušteršič, sam pa je ostal pri delu doma. In delal je na vseh mogočih področjih, kakor smo že videli. Zlasti pa je posvetil dokaj skrbi tudi uredbi in preuredbi stranke. Navedimo le nekaj dejstev, podrobnosti bodo opisane drugje.

Ko je vlada prepovedala za 12. okt. 1902 sklicani veliki ljudski tabor v Ljubljani, ki so ga nameravali združiti z romanjem na Missiev grob v Gorici, je stranka zbrala v Ljubljani zaupnike iz vse dežele, ki so 13. okt. 1902 izvolili vodstvo stranke (načelnik: Šušteršič, v vodstvu tudi Krek, zdi se da podnačelnik).

Zelo važna je bila anketa o slovenski ljudski stranki, ki jo je kmalu za tem po vsem videzu sprožil Krek. Po njegovem naj bi ta stranka združila vse Slovence, razen nemogočih skrajnežev, da bi se tako medsebojni spori reševali v stranki, na zunaj v boju za slovenske narodne interese pa bi ta nastopala enotno. Ni dosegel, kar je iskal, in na novem sestanku zaupnikov 27. nov. 1905 so le dotedanjo Katoliško narodno stranko prekrstili v Slovensko ljudsko stranko ter ji zopet izvolili vodstvo (načelnik: Šušteršič, v vodstvu tudi Krek, očitno zopet podnačelnik poleg Šukljeta).

Kreku je uspelo, da je poleg izobražencev pripeljal v stranko tudi precej delavcev, zato je hotel, da bi stranka tudi po svojem značaju in ustroju bila zares ljudska, to je stranka vseh ljudskih slojev, ki bi bili v njej enakovredni in enakopravni. Zato je med kandidate za volitve v državni zbor 1907 vključil tudi zastopnika

učitelj (Fr. Jaklič), kmetov (Fr. Demšar), in delavcev (J. Gostinčar). Demšar je bil že prej deželni poslanec in njegova vključitev tedaj ni bila nekaj preveč nezaslišanega. Drugače je bilo z Gostinčarjem, ki ga je Slovenski narod, ko je označeval kandidate (Krek: prisrčen hujšak) imenoval „krono vseh kandidatov“. * A mož se je izšolal v Krekovi šoli in pač ni bila gola baharija, ko je pozval urednike Slovenskega naroda z dr. Tavčarjem vred, naj se pomerijo z njim glede na poznanje delavskega in kmečkega vprašanja, češ da on, čeprav delavec, o tem več ve kot oni. Gostinčar je bil pozneje poslanec tudi v Jugoslaviji in postal celo minister.

Sicer pa Kreku pač ni šlo le za delavsko kandidaturu, dasi je mogla tedaj imeti močan psihološki odmev, šlo mu je za resnično demokratsko podzidavo stranke in za čim tesnejšo povezavo vseh pristašev, celo vsega ljudstva, in to mu je uspelo. Ko je pozneje razjarjeni Sušteršič sredi vojne stranko razpusil, ker mu ni slepo sledila, ter ustanovil dve novi, je bilo vendar mogoče razpuščeno takoj zopet obnoviti zaradi zvestobe ljudskih množic (odpovedalo je mnogo duhovščine) ter jo privedi v Jugoslavijo, sicer ranjeno, a še vedno vodilno slovensko stranko. Krek je zmagal, dasi šele po smrti, kakor je lepo povedal Cankar. **

10. 11. Da je kaka Krekova zamisel bila morda manj uspela ali celo napačna, ni nemogoče. Kdo se nikoli ni zmotil, zlasti če je bil tako bogat idej, kakor je bil Krek!

Kot ponesrečena se navaja Krekova ideja ločitve Cerkve od države, s katero je sprožil tudi precej polemike. Upoštevati pa je treba, da je to idejo vrgel v vročino državnozbornske debate o svobodi znanosti, kjer je imel proti sebi največje tedanje avstrijske parlamentarce in je težko našel na svoji strani koga, ki bi jim bil kos. Morda je zaradi tega idejo ločitve vrgel v svet, preden je pri njem samem dozorela. Bila je pač bojna gesta politika borca, ki ga kdaj zanese logika stvari ali boja celo proti strogi miselni logiki. Pozneje pa jo je branil, ker se je braniti moral in morda ne iz dognanega filozofskega prepričanja. ***

* Zdi se, da tudi sicer tako ostrovidni Ivan Cankar ni videl pomena Gostinčarjeve kandidature. Prim. op. na str. 113.

** Prim. str. 131.

* „Ob 'krilatih' Luegerjevih besedah, da si mora krščansko ljudstvo zopet priboriti univerze, je nastala prve dni decembra 1907 v dunajskem parlamentu velika debata o svobodi vede, ki so vanjo posegli z različnih vidikov Masaryk, Pernerstorfer, Krek in dr. Socialni demokrat Pernerstorfer je ob tej priliki dokazoval, da se mora Cerkev ločiti od države. Tedaj — je dejal katoličanom — bomo tudi mi z vami branili svobodo Cerkve. V debato o tem vprašanju je zopet posegel tudi dr. Krek in je dejal: 'Po mojem osebnem prepričanju je že skrajni čas, da jamejo verni katoličani čisto odkrito gledati in razmatrati vprašanje o ločitvi Cerkve in države.' (Prim. čas II, 1908, 100 - 104).“

A danes bi bilo vendar mikavno Krekovo misel premeriti s pogledom na poznejši razvoj; bi se nam tudi danes zdela tako napačna, tudi če moramo priznati, da sta ji bila izraz in obramba pomanjkljivi in da čas za razpravo o tem ni bil najprimernejši? Morda je Krek gledal tako daleč naprej, * da mu drugi niso mogli slediti in namesto, da bi njegovi misli dali pravi izraz in jo očistili, za kar on ni imel časa, so jo obrnili proti njemu. Krek je vendar morda bolj grešil glede na oportunisto stvari kakor pa v stvari sami.

10. 12. Če tedaj zaključimo ta prvi del razčlenjanja Krekovih političnih sposobnosti, njegove politične uvidnosti ali prodornosti

A. Ušeničnik je nato napisal za „Čas“ razpravo „Ločitev Cerkve in države“, v kateri se seveda, oprt na izjave cerkvenega učiteljstva, izreka proti ločitvi. „Dr. Krek se je čutil zadetega — že v 'Konz. Korr.' je pojasnjeval svojo izjavo, ki so jo nekateri z začudenjem tako umevali, da je potegnil s socialnimi demokrati — in je priobčil v 'Času' kratek odgovor II, 1908, 277-279. Troje je poudarjal v tem odgovoru: 1. da je Cerkev obsodila le načelo o ločitvi Cerkve in države, glede na dejanske razmere, na *fakt*, pa da ima vsak katoličan, zlasti pa katoliški politik, pravico in dolžnost, razmišljati o tem vprašanju in se za vsak primer pripraviti; 2. da bi 'stotisoči' socialnih demokratov dobili smisel za vero in Cerkev, če bi padli (večinoma umišljeni) privilegiji Cerkve; 3. da pa ločitev Cerkve in države ne izključuje javnopravnega položaja Cerkve in nje avtonomije.“ Nato je Ušeničnik napisal za „Čas“ nov članek, „Še ločitev Cerkve in države“ (II, 1908, 355-367), kjer je Kreku odgovoril, v bistvu zopet odklonilno. (Glej poročilo Ušeničnikovo, njegovi *Izbrani spisi*, V. zv. str. 99-100; njegova prva razprava je tam ponatisnjena na str. 88-99, druga pa povzeta na str. 100-103). Besedilo Krekovega odgovora na prvo Ušeničnikovo razpravo mi ni dostopno.

* Krek kot demokrat in kot ostrovidni in daleč v prihodnost gledajoči politik varstva religije ni zaupal oblastem in prestolom, raje ljudstvu. Tudi je dobro videl in ocenjeval težave, ki so Cerkev težile bolj kot podpirale. V Prispevku k anketi o slovenski ljudski stranki (1904) je že odklanjal odgovornost duhovščine in še posebej škofov za politično delo, češ da če nosi odgovornost za katoliške stranke duhovstvo, se mu pripisuje krivda za vse, kar je v njegovi oblasti in kar ni. „Če Tibera izstopi, če Nil ne izstopi... po škofih!“ Celo tako daleč je šel, da je napisal: „Izrazim naj le svojo sodbo, da se mi zdi tudi za moralno in za cerkveno samostojnost edini konkretni varuh — ljudstvo s svojim krepkim religioznim prepričanjem in življenjem. Že l. 1867 je zaklical Greuter v državnem zboru, da Cerkev nima pričakovati zaslonbe pri prestolih, v uradništvu, v višjih krogih, marveč edino v ljudstvu. Danes velja to še mnogo bolj.“ Razen tega: „V politični javnosti se moramo čim bolj varovati vsega, kar bi kazalo, da hoče duhovstvo komandirati. Vse, kar bi kazalo na to, odstranimo!“ (Slovenec, 17. dec. 1904, št. 288). Vse to in še marsikaj, kar mi danes doživljamo, a je Krek le ostrovidno zaslutil, moramo imeti v mislih, ko hočemo pravilno presoditi Krekovo idejo o ločitvi Cerkve od države. Ne samo trenutka, ko je bila, morda prehitro, premalo dozorela, dodelana in pripravljena vržena v državnozbornsko debato.

njegovega političnega vida, moremo ugotoviti: Krek je imel zmožnost političnih uvidov in izdelave političnih konceptov ali zamisli. Dvoje velikih in pomembnih primerov smo podrobneje razčlenili, da smo mogli razbrati tudi način njegovega dela. Prvi je bilo njegovo spoznanje, da za Slovence v Avstriji ni bilo več rešitve in je je bilo treba iskati drugje. Drugi pa njegovo pravilno vrednotenje prihajajoče demokratizacije javnega življenja: verjel je v njeno zmago in hotel jo je.

A Krek teh in drugih možnosti ni le uziral, temveč je za ostvaritev v uvidih danih možnosti tudi delal in trdo delal: žrtvoval je svoj čas, svoje duševne in telesne sile z zdravjem vred, denar, ki ga itak nikoli ni imel, tvegaj je svoje dobro ime in celo priznanje pravovernosti.

Njegova značilna vrлина je bila, da ni ostajal pri uvidih kot takih, da jih je skušal tudi preveriti, dodelati, v študiju zagotoviti in s pisanjem priobčiti drugim. Ne kaže, da bi kdaj zaupal zgolj hipni intuiciji ali kakim domisljici: kolikor mu je premnogostranska zaposlenost dopuščala, jih je tudi sam skušal ostvariti in pri tem razviti, popraviti. Da to pokažemo, smo se toliko pomudili pri njegovem delu za pripravo delavcev in kmetov na novo vlogo v demokraciji. Da je bil „fabrika idej“, da je bil zmeraj poln idej in zamisli, a da so jih skoraj vedno morali v praksi izpeljati drugi, kakor zatrjujeta Škerbec* in Remec,** bo lahko res, a vendar bi bilo treba točneje določiti pomen teh izjav. Že Remec dodaja: navadno ideje ni priobčil drugim, dokler mu ni povsem dozorela. To je, ni jih kar surovih metal med ljudi, delal je na njih, preudarjal in študiral, potem šele morda njih ostvaritev prepustil drugim. Zakaj pač ne? Ali ni bilo spočenjanje in rojevanje novih idej in zamisli toliko vredno, da jih je bilo škoda moriti ali krniti s še večjo zaposlitvijo pri težakem delu, ki pa je tudi potrebno? In ali ni težakov zmeraj mnogo več kakor pa genijev? Razen tega pa trditev čisto gotovo greši s pretiravanjem. Razčlenjanje in razbiranje vsega konkretnega dela, ki ga je Krek opravil zlasti v ljudskih izobraževalnih organizacijah, kaže, da se je Krek še zmeraj preveč predajal težaštvu in da zato bolj na višini ni mogel dati vsega, kar bi sicer zmožel.

Zaključek je torej tale: Krek je bil velik politik umetnik,

* „...so njegovi prijatelji pravili, ki so z njim sodelovali od začetka, je imel dr. Krek sijajne domisljice, ideje in načrte, ki so se pa potem kaj pogosto izkazale kot nepraktične; če pa so bile izvedljive, so jih morali v praksi izvesti drugi.“ (Škerbec, II, 103).

** „Bil je fabrika idej,“ je zatrjeval tudi Bogomil Remec. „Vse polno zamisli, vse polno začetkov — toda do konca ni izpeljal nobenega, vse so morali drugi prevzeti.“ Vendar „ni pa govoril o ideji, dokler ni dozorela za začetek.“ (T. Debeljak, Slov. beseda, Buenos Aires, VIII, št. 5-8, str. 57). Znano je, kako rad je Krek naglašal, da je pri vsaki stvari najvažnejše: *začeti*. Morda je manj znano, da je tudi mnogokrat poudarjal, da mora vsaka stvar *dozoreti*.

velik stvaritelj političnih zamisli, ki bi utegnil biti še mnogo večji, če bi ga ljudje in razmere pri tem ne ovirali.

Seveda, da še enkrat naglasimo, teh zamisli ni „uvideval“ kak „prazen sanjač“ (Cankar), temveč človek, ki se je resno posvetil vsakemu vprašanju, za katero je iskal rešitve, ki jih je preučeval in često o njih tudi pisal. Zato pa tudi njegovi uvidi niso padli v prazno in niso bili nereálni zanj, ki je zadevo poznal in zmožnosti rešitve pretehtal. *Črne bukve* in *Socializem* sta najbolj znani pisani in objavljeni pričci takega študija.

11. 1. Da je Krek bil velik politik občan, o tem bo pač najmanj dvoma. Tudi nasprotniki, s Škerbcem, priznavajo, da je bil „gotovo največji slovenski ljudski tribun“, to je velik ljudski voditelj, ki je znal razgibavati, pridobivati in navduševati množice. To mu posredno priznavajo tudi tisti nasprotniki, ki so iz njegove vrline napravili napako in ga zato nazivali nihilista, tonzuriranega rdečkarja, zlasti pa hujskača, to se pravi, iz njega so hoteli napraviti karikaturu tega, kar je v najboljši podobi bil. Škerbec je bil celo mnenja, da je bil izvrsten propagandist in žurnalist ljudske stranke, ter pravi oče delavcev, s čimer pač ni povedano vse, kar je Krek kot ljudski tribun v resnici bil. Kar se očitkov tiče, se zdi, da jih je Krek še precej dobro prenašal, vedoč da so v politiki neogibni, a zdi se, da ga je vendar precej hudo zadeval očitke hujskača, ker je nanj ponovno odgovarjal.*

* „Naj mi bo tukaj dovoljeno, da se ozrem na tiste, ki socialnega delavca, zlasti če mislijo, da mu morejo s tem škodovati, imenujejo hujskača. To ime se drži vsakega, ki stopi med ljudstvo in govori tam rezultate socialne vede... Ako pa gremo in kmetu pripovedujemo, da živina ne sme biti v tako mokrih, zaduhlih hlevih, in ako govorimo v predavanjih, kako naj se izboljšajo hlevi in svinjaki, pa bodo rekli: kulturno zaslužen mož je to, za narodno gospodarstvo skrbi... tako se dela za blagor naroda in morda odkod še prileti kako odlikovanje na prsi takega človeka... Toda, predragi, če gremo gledat delavca, ko prebiva v zaduhlih luknjah, če vidimo, koliko ljudstva nima zdrave hrane, koliko je delavstva in kmečkega ljudstva, na primer tudi pri nas na Kranjskem in zlasti pa v Istri, kjer po mesece niti kaj kruha ne pride na mizo, ako vidimo, da kronično za lakoto umirajo tolike množine našega ljudstva in potem javno povemo in pravimo: higienska veda, ki jo doktorji uče na univerzah, pravi, ta človek toliko in toliko potrebuje vsak dan ogljenčevih hidratov, toliko in toliko beljaka in tega ne dobiš pri krompirju, — in ako pravimo: toliko in toliko kubičnih metrov zraka je — to pravijo doktorji — potrebnih za človeka — ne za kako tele, ne za govedo, ampak za človeka... — ako to ljudem pripovedujemo in jim pravimo: ako vi daste svoje delo in prodaste edino, kar imate, svojo moč za to delo, potem imate pravico zahtevati, da živite kot ljudje tukaj na zemlji, — potem je to — hujskanje!...“ (Iz govora na tretjem katoliškem shodu, 1906: Slovenec, 15. sept. 1906, št. 211).

Ali: „Zelo pogosto čuješ besedo *hujskati*. Če kak pošten katoliški

11. 2. V čem je tedaj to ljudsko tribunstvo, ki se Kreku pripisuje in priznava? Škerbec pravi, da je „znan s svojim nastopom, z neko prirojeno srčno dobroto in ljubeznivostjo, pa tudi z udarnostjo svojega duha, potegniti množice za seboj...“ (II. 101). Gotovo je nekaj v tem, a ne vse. Udarnost duha, to bo pač stroga logika in odrezavost besede, že vzbuja občudovanje, morda celo strah, v diskusiji ali polemiki prisili k molku, težko pa vzljubimo tistega, ki nas z njo tepe. Drugače je s srčno dobroto in ljubeznivostjo: ta odpira pot do src in jih privlačuje, da se tudi sama približujejo in odpirajo, da prinašajo svoje probleme in svoje sodelovanje. Iz dobrote in ljubeznivosti izvirata tudi dve lastnosti, ki sta Kreka odlikovali in mu odlično služili v občevanju z ljudmi, zlasti preprostimi: vedna pripravljenost pomagati in popolna nesebičnost. Koliko je Krek tudi čisto težaško delal, smo že videli. A naj gre še en primer: V tobačni tovarni, oziroma v društvu, ki je združevalo delavce in delavke, je bil Krek veden gost: hodil je na občne zборе, predaval je o strokovnih stvareh, razlagal je politične razmere, prirejal je z delavci izlete ter jim sestavljal in pisal prošnje in druge spise, vse pa popolnoma zastoj. Nekako do leta 1910 ali malo dalje je Krek govoril v društvu 36 krat (Gostinčar 14 krat, Žitnik 4 krat, Šušteršič, Korošec in E. Lampe po 3 krat...). Ali je bilo tedaj kaj čudnega, če je bil v „črni tobačni tovarni“ Krek kar „neomejen gospodar“, kakor so trdili socialni demokratje. Ko je hodil toliko med nje, pa tudi podobno med ostale delavce, je zares lahko spoznal njihove težnje in potrebe, saj so se navadili, da so se mu popolnoma zaupali.

Drugo pa je, da je Krek vse to delal „popolnoma zastoj“. Po svoji materi, ki je po moževi smrti, čeprav sama zadosti revna, postala mati in zavetnica menda kar vseh gorenjskih beračev, ko jih je sprejemala, hranila, prenočevala, jim v boleznih stregla in jih po smrti celo pokopavala,* je Krek podedoval tisto modrost in krepost, ki jo je mati izražala z dvema priljubljenima izrekoma, s pavlinskim, da je bolje dajati, kakor pa jemati, in najbrž s svojim lastnim, da podpira in hrani tuje potrebne zato, da njenim nikoli ne bi manjkalo kruha. Tudi Krek, „božji berač“, je marsikdaj imel v žepu manj, kakor pa tisti, ki ga je prosil vbogajme. Tako malo je bil navezan na svetne dobrine in to ne samo na denar, marveč tudi na časti.

Zares iz duše je lahko pisal (1914) nekemu prijatelju duhovniku: „...Kilo ciankalija lahko vzameš na dve reči: a) jaz ne

mož odločno brani svoja načela, se takoj zarepenčijo liberalci: hujska. Zlasti radi pravijo to o kakem duhovniku. Ni ga, ki bi nastopil v javnosti, da bi ne bil že prejel častnega pridevka: Hujskač...“ (Domo-ljub, 19. maja 1904, št. 10).

Ko ga je v volilnem boju 1907 Slovenski narod zopet imenoval „prismojenega hujskača“ je na nekem shodu ugovarjal, da zmaguje s svojim znanjem in s svojo logiko. (Slovenec, 4. maja 1907, št. 52.)

* Glej: V. Brumen, *Krekova mati*. Vigred XV, str. 41 - 44, 81 - 84, 121 - 124.

bom nikoli razdiral, marveč le limal, oziroma popravljaj, b) da se (me) pri nobeni akciji ne drži kaka osebna aspiracija.“**

(Nikoli razdiral in nikoli iskal sebe: kako neverjetno lepe besede iz ust politika! Ali pa morda prav one pričajo, da nekje v globini svojega bistva Krek vendarle ni bil politik?)

Da pa Krek ne samo nič ni dajal na denar in temu podobne svetne dobrine ampak tudi na časti ne, priča zgodba o njegovem odlikovanju: Škof Jeglič mu je, povsem brez njegove vednosti, izprosil pri papežu imenovanje za hišnega prelata, ki mu je bilo podeljeno celo brez plačila taks, ker je škof razložil papežu, da Krek nima nobenega denarja, ker vse razda. Ko je Krek izvedel za odlikovanje, ga je gladko odklonil in dosegel, da o tem nič ni prišlo v javnost. Škofu pa ni ostalo drugega ko odlikovanje vrniti papežu.**

Kljub temu pa je Krek imel na ramenih celo vrsto predsedstev in podobnih funkcij, ki so mu mnogo bolj ko časti nalagale delo in celo grotne žrtve. Pač je prevzel nekaj častnih članstev in občanstev, npr. akademskega društva Danice, in pa hetmanstvo kozaške Siči, s katerim so ga počastili najožji prijatelji.*** Ob vseh razlagah in Krekovih lastnih izjavah o stvari, menda odklonitev papeškega odlikovanja le še ni povsem pojasnjena. Sam se nagibam k mnenju, da mu ga je branila sprejeti njegova demokratska vera: v vseh odlikovanjih je videl ostanek fevdalnih navad, on pa je hotel ostati z ljudstvom kot samo eden več iz ljudstva. Na to vsaj merijo izjave: „Črn sem in črn hočem v grob! Delavec med delavci!“ Ali pa: „Visok cerkven dostojanstvenik bi ne mogel tako med ljudi, ne bi tako odkrito občevali z menoj, kakor občujejo z navadnim duhovnikom.“ Pa tudi njegovo večkratno norčevanje iz odlikovanj, zlasti pa sodba, da vsak naslov človeka nekako paralizira.****

Vse našete lastnosti morejo napraviti dobrega ljudskega ali popularnega politika. Vendar je takih več, Krek pa je bil samo eden. V njem je bilo več, mnogo več ko samo to. Prav v poizkusu, da ga označim, čutim slabost delitve politikov v vidce in občane, kakor sem jih opredelil v naslonitvi na Prijatelja. Pesnik je pri Prijatelju umetnik, je genij, je ustvarjavec novega, občan pa je malo boljši občanar, navadni zemljan, ki ima nekaj pesniškega daru, da izraža občutja svoja in svojih ljudi, a nikakor ne odkriva novih svetov. V politiki bi tedaj videc pač bil genij, odkrivavec novega, prerok, a politik občan bi bil navadni glasnik množice,

* Čas XXIII. 165. (Citira: I. D., Krek in šušteršič. Zbornik Kolar Sv. Slovenije 1959, str. 71).

** Zgodbo o odlikovanju beri: I. Dolenc, *Zgodba o Krekovem odlikovanju*, Slovenec 27. nov. 1940, št. 273; Jagodic, *Jeglič*, str. 215, op. 7; Finžgar, *Izbrana dela VII: Leta mojega popotovanja*, str. 58 in 384. Tudi Vrednote IV, str. 55 in sl.

*** O Siči: Vrednote IV, str. 59 in sl.

**** I. Dolenc, *Zgodba...*; in Vrednote IV, str. 55 (Po Naši moči, 19. okt. 1917; popravi v tem smislu op. v Vrednotah).

stalen spremljevalec genija, prosivec in pritiskač, da naj se naredi to in zopet ono, naj se da popraviti ta plot ali obsekati ono drevo, zlasti pa naj se potisne v kako pisarno sin tega ali onega zaupnika, skratka nekak Finžgar, ki je, kot je dejal Korošec, „letal nad mene, kadar sem bil na vladi, in me hruli!, da moram takoj izstopiti, ker se bo sicer njegova cerkev v Trnovem popolnoma izpraznila in bo ostal brez vernikov. Če smo bili v opoziciji, je spet tarnal in me podil, da moram brž v vlado, ker sicer ne bo imel komu govoriti s prižnice.“ * Dovolj je takih občanov; niso politični geniji, niti politiki ne.

11. 3. Če pa govorimo o ljudskem tribunu, zlasti o takem, kakor ga je tako odlično utelesil Krek, taki pojmi odpovedo. Ljudski tribun Krekovega kova je politik in je tudi genij, dasi kot tribun drugačen genij kakor pa so politiki vidci. Torej zopet vprašanje, ki smo ga zastavili v začetku: v čem je njegova moč in njegova veličina.

Gotovo v tem, da je res čutil in mislil to, kar je govoril in delal; da je uvidel in spoznal potrebo ter se neutrudno in povsem nesebično zagnal v boj za njeno rešitev; tudi v tem, da je ljudstvo čutilo, da je govoril iz njega in zanj. Sam je tako označil javnega delavca: „Prvič, socialni delavec se mora zavedati, da je služabnik nekega višjega namena... Kdor bi pozabil, da je on samo skromen hlapec vzvišenega namena, tak ni za nič za socialno delo in verjemite mi, da ljudje takoj opazijo človeka, ki nima tega duha, da takoj opazijo tistega človeka, ki vidi sebe in predvsem sebe pri svojem socialnem delu, in ako bi tak govoril še tako medeno in reševal še take probleme in ako bi bil sposoben gore predstavljati, ne bo nič dosegel, njegovi uspehi bodo samo hipni. zato ker ljudje ne bodo imeli zaupanja do njega. — Drugo sredstvo, ki je potrebno, da se pridobi zaupanje, pa je, da mora socialni delavec natančno poznati tiste, katerim dela. poznati ne samo splošno, marveč podrobno... treba je tako globoko, tako tesno v zvezo priti z njim, da se slišijo tako rekoč najtanjše strune, ki jih ubira njegovo srce, in kdor je na ta način prodril v dušo in študiral srce naroda, ta bo vedel, kako globoko življenje se v njem razvija...“ **

To se torej zopet pravi: resnična predanost stvari in človeku, brez vsakega iskanja samega sebe, ter globoko spoznanje stvari in človeka. In ponovno smo že videli, kako resno, če že ni utegnili dovolj temeljito, je Krek študiral probleme, katerih rešitve je iskal. Tudi drugim je Krek neprestano naglašal potrebo študija.

11. 4. Slovensko ljudstvo je čutilo, da je ves njegov in mu je dalo vse zaupanje. „Narod je kakor otrok: ... previdi bistro, občuti

* R. Jurčec, *Skazi luči in sence I*, Buenos Aires 1964, str. 287.

** Govorjeno na katoliškem shodu 1906. (Slovenec, 15. sept. 1906, št. 211).

brž, kdo mu daje in kdo mu jemlje“, je ob misli na Kreka napisal Ivan Cankar. * In Oton Župančič je kot pesnik ponovno iskal in skušal prodreti v skrivnost njegove veličine. V zanosni *Naši besedi* mu je posvetil verze: „Bil je med nami mož, kot zrno klen in zdrav; ta kakor knjige mi ljudi je brati znal; tako zatopil se je v tajnopis človeka našega, da je odtis njegovih najglobočjih sanj užgal pekočo stigmo vanj... In narod, ki že sam je bil izgrešil sled pradavnih, divnih sanj, ki jih je sanjal ded, ko vzrl je poveljani obraz, pred mozem tem spoznal je: To sem jaz! V zrcalu vernem, v možu tem kar bil, kar bom, vse vidim, vem.“ **

Torej popolno istovetenje med Krekom in narodom; najgloblje sanje slednjega so vtisnile pekočo stigmo v dušo Krekovo. Ne le stigmo, pekočo stigmo, stigmo, ki je žgala, ki ga je gnala k delu, a ki ga je tudi tako prežarila, da ni le odražal narodne duše, kakršna je, temveč celo poveljano. In v tej poveljani svoji podobi se je narod spoznal bolje, kakor bi se sam v sebi, v njej je umel svojo preteklost in svojo prihodnost. Kako lepo je Župančič tu označil najlepše in najplemenitejše, kar je bilo v Kreku in kako lepo se je s tem oddolžil ne le narodnemu voditelju v njegovih najtežjih dneh, temveč tudi svojemu nekdanjemu učitelju in vodniku!

A očitno je skrivnostna veličina Krekove osebnosti Župančiča zares močno zanimala. Saj se je tudi v posmrtnici, ki mu jo je posvetil, ponovno vrnil k podobnim mislim. Zopet je skušal povedati, da je Krek znal ne le umeti svoje ljudstvo, temveč njegove težnje presnoviti ali sublimirati v cilje velike politike; na drugi strani pa je znal te smotre zopet prevesti v prijemljivo obliko ljudskih koristi. V njegovi ustvarjalni duši se je oboje prelivalo in presnavljalo v eno; zanj ni bilo velike politike na eni strani in od nje ločenega zadovoljevanja ljudskih želja na drugi.

Tako se sprašuje Župančič: „Mož, preprost in dober kot vsakdanji kruh, genij ne za luksuz, temveč za potrebo, genij širokih mas — kje je tvoja skrivnost, kje je tvoja veličina?“ In si odgovarja: „Ti edini med nami si umel podati narodu ideal v prijemljivi, skorajda materialni obliki njegovih koristi, pokazati narodno svobodo kot rešenico slednjemu delavcu, zadnji siroti... Tako si rasel v sebi in v dušah, ki si jih bil zbral okrog sebe; izčistil si se ob njih... tvegati si vse, del si na tehtnico sebe in svoj narod... si postal naš centralni duh, srce v sredini, zakaj vsi smo začutili, kako so pri tebi naše svetinje v varnih, zvestih rokah.“ ***

Tudi Ivan Cankar, ki ga je včasih rad pokritiziral, je ob koncu vojne začutil isto: Krek je bil „srce v sredini“, vsi smo imeli iti za njim, vsi, strankarji in nestrancarji, vsi iti za njim ter zmagati z njim in po njem, daši šele po njegovi smrti. Tržaškim delavcem je Cankar dejal v nekem predavanju (20. aprila 1918):

* Prim. Slovenec 8. okt. 1937, št. 231.

** Dela Otona Župančiča II, Ljubljana 1936, str. 46 in sl.

*** Delo Otona Župančiča IV, Ljubljana 1938, str. 175 in sl.

„...Zdaj pa je vrsta ena, je prapor en sam! — Tisti, ki je visoko vzdignil ta naš prapor — Janez Evangelist Krek — je legel v prezgodnji grob. Ali kakor je bilo plodno njegovo življenje, tako je bila plodna celo njegova smrt. Stare povesti pravijo: 'Vojskovodja je padel, armada pa je zmagala v njegovem imenu in pod njegovim praporom!' — Nikdar še se ni naš slovenski narod tako visoko, tako sijajno razmahnil, kakor v teh zadnjih dveh letih vojne. Dokazal je vsemu svetu, da je zrel za svobodo, zrel za *lasten* svoj dom...“*

Ob Krekovem pogrebu pa je to enotnost vsega ljudstva za Krekom izrazil morda še lepše:

„...Ta pogreb nikakor ni bil žalna procesija ljudi, ki s povešeno glavo in potrtem srcem spremljajo na zadnjo žalostno pot svoje bogastvo, da se obubožani in osiroteli povrnejo na svoj zapuščeni dom; bil je slavnostni sprevod za vojskovodjem, ki je zmagal, ko je padel. — Nikoli še se niso vsi, ki resnično ljubijo slovenski narod in zaupajo v njegovo prihodnost, tako tesno strnili v eno vrsto... Kar je Krek z brezprimerno močjo snoval in stvaril dolga leta, je ustvaril ob svoji zadnji uri; česar niso še gledale njegove žive oči, je gledal njegov odprti grob. Ko se je narod poslavljaj od njega, dobrotnika, je bil neločena in neločljiva družba bratov in sester, ki so enega upanja in ene vere, ene misli in ene volje...“ (Slovenec, 8. okt. 1937, št. 231).

11. 5. Najbrž Cankar ni mislil na Kreka, ko je v *Beli krizantemi* napisal: „...siroti domovini smo dali rož dovolj, ker razen rož nismo imeli ničesar; zdaj pa se ozri in izprašuj, kdo ji bo dal kruha!“ (Izbrana dela X, str. 324). A tudi v tem je veličina Kreka kot politika občana, kot genija širokih mas, genija za potrebo, da je šel lačnemu narodu iskat kruha, nevednemu izobrazbe, zasužnjenemu svobode, skoraj že tujcu na lastni zemlji domovine... V tem je bila skrivnost in genialnost njegovega občanstva in njegovega tribunstva. Bil je politik videc in politik občan, a tudi kot občan genij.

12. 1. Teže bo premeriti Krekovo sposobnost kot politika tehnika. Zlasti za ta študij nam manjka gradiva. Morali bi razčlenjevati njegove politične poteze drugo za drugo.

Zelo posrečen je bil njegov napad na deželnega predsednika barona Heina, ki je v resnici meril na razbitje nemško-liberalne koalicije in ji je zadal udarec, od katerega se ni več povsem popravila. Zahteva, da naj deželni zbor od vlade ne sprejme nobenega dopisa samo v nemškem jeziku, je liberalce prisilila, da so glasovali s svojimi političnimi nasprotniki in proti svojim zaveznikom.

* Ivan Cankar, *Očiščenje in pomlajenje*. Izbrana dela X, str. 450.

Prav na tem primeru bi bilo mikavno podrobneje razčleniti tudi način Krekove politične akcije. Škerbec pravi, da je načrt za ta boj napravil Šušteršič (I, 115). Začel ga je (22. 9. 1903) res on, ko je vložil nujen predlog, naj „bi se opozorila vlada na kričeče nedostatke pri c. kr. korespondenčnem uradu“, ki je „naravnost neresnice razširjal, neresnice, ki so bile sposobne kratiti ugled dežele Kranjske, odnosno njenega prebivalstva“. Pozneje je izzval spor s samim deželnim predsednikom. A potem je nastopil Krek, ko se je zavzel za poslanskega tovariša učitelja Jakliča in je tudi dejal, „da mi v tej deželi, dokler ji načeluje baron Hein, nikdar pravice dobiti ne moremo“. Boj se je nadaljeval to leto in naslednje, ko je Krek (30. 9. 1904) v nekem govoru s prstom pokazal na deželnega predsednika, rekoč: Tam je naš Aman.* Potem pa je prišel glavni naskok. Krek je s tovariši (14. 10. 1904) stavil nujen predlog:

„Visoki deželni zbor skleni:

1. Deželni zbor izreka svoje obžalovanje, da deželni predsednik kot zastopnik deželne vlade govori v deželni zbornici domala brez izjeme v nemškem jeziku.

2. Deželnemu odboru se naroča, da ne sprejme od deželne vlade nobenega dopisa samo v nemškem jeziku...“

Po utemeljitvi nujnosti (Krek)** je odgovoril, slovenski, deželni predsednik, nakar zopet Krek, in nato so v imenskem glasovanju za predlog glasovali vsi slovenski poslanci (24), in proti vsi Nemci (11). Šušteršič pa je nato začel s hrupno demonstracijo.

* V tem govoru je Krek tudi odkril cilj svojega boja. Dejal je namreč tudi: „Gospoda! Jaz mislim, da more današnji dan imeti usodnih, lepih posledic za nadaljnji razvoj naše politike, danes je mogoče vsaj srca nekoliko pripraviti, da bomo v skupnih stvareh postopali skupno...“ (Obravnave dež. zbora kranjskega v Ljubljani, 45. zv., str. 41).

** Ko je utemeljeval nujnost svojega predloga, je Krek navedel tudi te podatke: „... Najprej navajam faktum, ki je podlaga dokazu. Oglelal sem si stenografične zapisnike in preštudiral nekatere prav natančno. Leta 1893 je sedanji deželni predsednik govoril sedemnajstkrat, rabil je pri pozdravu deset tiskanih vrst slovenskih, odgovoril je slovenski na eno interpelacijo, samo slovenski ni govoril nikoli. (*Klici na levi: Čuite! Čujte!*) Leta 1894 je govoril sedemindvajsetkrat, in sicer vse svoje govore v nemškem jeziku, samo vmes je v stenografičnem zapisniku 46 vrst tiskanih v slovenskem jeziku. Leta 1895 sem našel v stenografičnem zapisniku nemških vrst 3362, slovenskih 78 in potem slovenski odgovor na dve interpelaciji; sedemkrat je spregovoril par besed slovenskih vmes. Leta 1896 je govoril šestintridesetkrat in sicer je nemških vrst 3134, slovenskih 31, in odgovoril je na eno interpelacijo slovenski. Leta 1897 je govoril sedemtridesetkrat, in sicer je 2381 vrst nemških, 103 pa so slovenske. Faktum, mislim, je dokazan. Konstatiram, da je razmerje glede jezika, v katerem je govoril, prav tako v poznejših letih, kakor sem ga sedaj tukaj označil. Tu ni 5% slovenščine, ampak le 1%, 1½%“ (Obravnave dež. zbora kranjskega v Ljubljani, 45. zv., med stranmi 68 in 71).

Tolkel je s knjigo po mizi in klical: „Abzug Hein!“ Pomagali so drugi poslanci in galerija in seja se je morala zaključiti. Preden je minilo leto, je odšel Hein. (Brumen, Vrednote III, 10, 13 in sl.).

12. 2. Je bil tudi ta Krekov nastop pripravljen in ga je celo pripravil Šušteršič? Zakaj je na višku boja vstopil Krek, zakaj ga ni do konca izpeljal Šušteršič, ki ga je končal s hrupno demonstracijo proti Heinu? Ali nam ni dovoljeno domnevati, da si je ta napad zamislil Krek? V tem nas potrjuje tudi dejstvo, da je vlada začela iskati povoda, da bi mu odvzeli profesuro na ljubljanskem bogoslovju. Vsekakor je bila ta njegova intervencija političen akt prvega reda, zaradi katerega bi si mogel čestitati vsak politik. Če je bil zares Krekov, je ta pač pokazal tudi izredno taktično sposobnost.

A vendar je možno, da je v tem pogledu Krek zares bil šibkejši in da se morda na to šibkost opira sodba, da ni bil politik. Šibkejši pa je bil že zaradi svoje velikopoteznosti, ki je z drugega vidika tudi politična vrlina, pa je morda manj združljiva z minucioznostjo politične taktike. In morda je bil šibkejši zaradi tega, ker se zaradi prezaposlenosti in preveč vsestranske dejavnosti ni mogel osredotočiti na podrobnosti politične igre. Saj so mu podrobnosti uhajale tudi na drugih poljih: pri delitvi zemljišč stavbne zadruga je v ceno stavbišč pozabil vračunati vrednost delov namenjenih za ceste, kar je potem sam plačal.

Glavni razlog za Krekovo šibkost v politični tehniki pa moramo iskati v njegovem značaju politika borca, ustvarjavnega novega, ki je že kot tak bil ploden videc in velik improvizator, pa manj gotov izvrševavec. Znal je dati življenje novim idejam, ker je bil vitalno močan, čustven in temperamenten, a te njegove lastnosti so mu zares lahko bile v breme pri podrobnem delu, morda tudi pri vzdrževanju že pridobljenega in ustanovljenega.

Kljub temu moramo naravnost občudovati Krekov izredni smisel za vrednost organizacije in tudi njegovo organizacijsko sposobnost. Fr. Terseglav je zapisal: „Organizatorični talent Kreka je tembolj vreden občudovanja, ker pri takih naturah, kakor je bil on, nikakor ni navadna prikazen, ampak rajši narobe. Géniji njegovega kova so kaj radi samosvoji v izključujočem pomenu, žrtvujejo formo strastno snujočemu, nikoli nasičenemu in silno izpremenljivemu duhu ter so nezadovoljni z vsako vtelesitvijo svojega zamisla, ker se ne morejo pomiriti s tisto skorjo in mejami ter izmaličenjem, ki ga mora prav vsak človeški ideal trpeti, če naj se v človeškem kolektivu ohrani in po njem udejstvuje v konkretnih oblikah... Tega prav take eruptivne duše, kakor je bila Krekova, zelo čestokrat ne morejo razumeti in prenesti, toda Krek v tem ni ne videl niti ni v sebi čutil tega problema...“ (Fr. Terseglav, Čas XXXV, str. 4)

Res je, da idejno tako bogat in razgiban človek, kakor je bil Krek, marsikdaj ne prenese organizacijskih utesnitev, še manj

zna sam dati organizacijsko obliko svojim idejam in zamislim. Nekaj takega očitka je morda v besedah, da je bil poln („fabrika“) idej, a da so vse njegove zamisli morali izpeljati drugi, kadar so bile izvedljive. Terseglav pač ne soglaša s temi očitki, ko pravi: „Ideji pa Krek, eden naših najbolj tvornih génijev, ni samo vdihnil življenja in jo znal množici priličiti; bil je tudi največji organizator našega naroda, ki mu je ustvaril slovensko ljudsko stranko — tvorbo, ki je od Kreka prav tega organizatoričnega duha največ podedovala...“ (Tam, str. 4).

A Krek nam ni ustvaril le stranko, saj je ustanavljal in organiziral društva, zadruge in kaj vse še po vsej slovenski zemlji in čez njene meje. Če se hoče zmanjševati njegov pomen za naše združništvo, čeprav ga je mnogo let celo vodil, enega mu pač nihče ne zanika in ne more zanikati, da je namreč ustvaril našo ljudsko izobraževalno organizacijo, jo razširil v zadnjo slovensko vas in ji dal največ svojega duha; dejal bi, proti Terseglavu, da celo več kot stranki, v kateri je bilo mnogo drugih vplivov. Ni bil sicer pri ustanovitvi prvega društva, Slovenske krščansko socialne delavske zveze, poznejše centrale (tedaj je bil poslanec na Dunaju), a od leta 1900 dalje pa do smrti ji je bil predsednik in vodilni duh.

Organizatorska sposobnost in organizatorska delavnost pa sta pač, kakor smo ugotovili, lastnost in delo politika „tehnika“. Torej vendar tudi v tem pogledu s Krekom ni bilo tako slabo, kakor bi ga hoteli nekateri prikazati.

12. 3. Vprašanje zase je, ali je Krek sploh imel možnost do kraja razviti in pokazati svoje politične zmožnosti. Prvič, nikoli ni stal z obema nogama in samo v politiki. Delil se je med toliko torišč, da se nobenemu ni mogel dati vsega. Verjetno bi na marsikakem lahko pokazal zares izredne stvaritve, ko bi se mu povsem posvetil. Toda, se je mogel omejiti? Ne glede na to, da je bilo vse tisto delo potrebno (morda še najmanj njegovo literarno delo, a prav to priča, da je imel čut in smisel tudi za tisto, kar ni zgolj potrebno), in še posebej potrebno tudi iz političnih ozirov, ga niso mogli opraviti drugi, ker jih ni bilo; saj si je Krek moral sodelavce šele privzgojiti.* Vidi se, kako primitivna je v marsikakem pogledu tedaj bila naša narodna skupnost!

* Saj celo „ko je bil v državnem zboru, je dajal vsaj nekaterim tovarišem nasvete, kaj naj v govoru, na katerega so se pripravljali, posebno poudarjajo. Skrbel je pa tudi, da so se dobro pripravili. Pošiljal jih je v zborniško knjižnico, nasvetoval je, katere knjige naj posebno uporabljajo za govor. Ker je bil navadno zelo zaposlen, zato je naprosil tega ali onega tovariša, naj za njega poišče zaželjene podatke.“ (J. Hladnik: Slovenec, 8 okt. 1937, št. 231). Torej ni bil brez smisla za podrobno delo, zlasti za dobro pripravo, le časa ni imel. A kot dober voditelj je znal dodeljevati delo, ga uravnovati in nadzirati. Bil je tudi strog in je terjal disciplino; sam poln zamisli je bil vendar pristopen tudi za misli in načrte drugih, kakor nam iz-

Drugič pa je naša politika bila in ostala krajevna politika, v pomenu, kakor smo ga očrtali. Ne samo se ni mogla zlititi v eno veliko državno politiko ter dati možnost krajevnim politikom, da se vzpno do te in tam razvijejo in pokažejo svoje sposobnosti; morala je ostati v trajnem boju z veliko politiko, ji trgati z izgubo sil iz rok tisto, kar bi moralo priti samo po sebi, bolj prositi, terjati ali izsiljevati, kakor pa zares kaj ustvarjati. To tudi ni bila polnokrvna politična igra med enakimi partnerji, temveč stalen upor podrejenih proti politično višjim, kjer je bilo treba tudi paziti, da krajevna politika ni dala povoda za obtožbe protidržavnosti ali veleizdaje (očitki, ki niso izostali) ter s tem sebe in druge politično sploh onemogočiti. V takih razmerah se je bilo težko razviti v zares velikega politika.

13. 1. Škerbec pravi, da Krek ni bil politik, ker da je za to bil „preveč čustven, premalo realen in prenegel, da se je večkrat zaletel...“; tudi mu očita vetrnjaštvo, po nepotrebem pa dodaja še očitek osebne omadeževanosti. (II. 103 in sl.)

Da je bil Krek zelo čustven, močno temperamenten in vzgibljiv, bo držalo. Da bi bilo v njem kaj patološkega, vsaj v strogem pomenu besede, je drzna trditev. En brat se je res sam ubil, a tudi če v vsakem samomoru vidimo patološki pojav, smemo zato že patološko obremenjenost brez vsega raztegniti na vse člane rodbine? Čustvenost še ni napaka, dokler človeka ne obvladuje, a zdi se, da je Kreka začela obvladovati, ko je zaradi preobilnega dela postal živčen, ko se je že izčrpal in uničil. * Njegova temperamentnost je bila motor, ki ga je gnal v delu in mu sploh šele omogočal tako raznoterno delavnost; brez nje bi težko toliko napravil. Morda je njegova čustvenost bila preveč primarna,** to je, morda ga je zares gnala k preneglim odzivom

pričuje druga priča: „O [V?] političnih in klubskih zadevah je bil z nami poslanci precej strog in disciplina v klubu mu je bila prvo. V svojih idejah in načrtih ni bil nepristopen za druge misli in načrte. Bil je izredno prožen v mišljenju in je v vsakem položaju hitro našel rešitev. Do občudovanja je bil impulziven, vedno iniciativen, poln novih misli in predlogov. Baš radi njegove osebnosti, ki nas je vse vezala, je vladalo v našem klubu iskreno in prijateljsko razmerje; poslanci smo si bili kakor tovariši...“ (I. Benkovič: Slovenec 8. okt. 1937, št. 231).

* Koroščeva in Terseglavova oznaka, kakor se jih spominja Jurčec, da je namreč bila v Kreku neka razdvojenost ali razklanost, da ga je moglo zanesti čustvo ali navdušenje, a je vendar „vedno našel pravo pot, če je le imel čas za premislek“, merita pač tudi na Kreka v tej zadnji dobi življenja. (R. Jurčec, *Skozi luči in sence I*, str. 279 in sl., 186).

** Krekova čustvenost je pač bila primarna po naravi, a znal jo je držati na vajetih, kakor priča isti Terseglav, ki je Jurčecu govoril o neki razdvojenosti v Krekovem značaju: „... njegova samo-

na vtise in izzive, in mu ni pustila, da bi njegovi načrti dozorili. In ker je čustveno doživljanje bolj globalno kakor pa mišljenje, je čustveno močan človek bolj pripravljen za razvijanje veličastnih zamisli,* kakor pa za njihovo ostvaritev v podrobnem delu. A v politiki je treba obojega in politik umetnik je tako potreben kot politik tehnik. Pri Kreku smo že videli, da je bil bolj ustvarjavec novega kakor pa vzdrževavec že doseženega. Zakaj bi le drugemu priznali značaj politika in ga odrekli prvemu?

13. 2. Da je bil Krek premalo realen? Kaj se to pravi? Videli smo že, da je bila njegova moč zlasti v boju za novo, da si je znal osvojiti nove politične zamisli, jim dati življenje in ugled ter tako vsaj pripraviti njihovo ostvaritev, če je že ne sam izpeljati.

Vsaka zamisel neke nove rešitve je v nekem smislu nerealna, ker je ravno zamisel nečesa novega, nečesa le še možnega, ravno v pomenu nečesa še ne obstoječega. A zdrava politična zamisel mora biti možna tudi v drugem pomenu besede, to je izvedljiva, in v tej izvedljivosti je njena realnost. Videli smo, da Krekove zamisli, lastne ali prisvojene, niso bile neizvedljive, da so torej bile realne. Jugoslavija je bila realna možnost in socialna, kulturna in politična habilitacija kmečkega in delavskega stanu je bila realna možnost. Tudi če se ta možnost v nobenem primeru ni stoodstotno aktualizirala.

Očitek nerealnosti bi se mogel opirati morda tudi na neko logično ali filozofsko nesolidnost kake Krekove teze. Poleg ideje o ločitvi Cerkve od države lahko tu še navedemo neposrečeno polemiko s patrom Škrabcem o treznostnem gibanju, in pač morda še kaj. A te ideje ali izjave odražajo značaj politika borca ali ustvarjavca, o katerem smo že ugotovili, da ga rada zanese logika stvari in boja. Obe omenjeni polemiki sta se spočeli zaradi Krekovih izjav v vročini javnega dela in ne pri njegovem filozofiranju. Zanesla ga je stvar, ko ni imel časa za skrben premislek. Politika je boj in udariti je treba, ko je priložnost ali nuja, ne kadar imamo orožje dobro nabrušeno. Pač bi mogel Krek pozneje

disciplina, njegova umerjajoča volja [je] bila prav tako mogočna, kakor njegov pogon, njegova strast za vzvalovljenjem in preurejanjem našega javnega življenja. To predstavlja... junaško borbo s samim seboj, med ostro svetlobo razuma in prvinsko silo naravnih nagonov..." "... v svoji silni gibčnosti [je] imel proti vsakemu zamahu svojega vročega temperamenta v skrajno skrajnost vedno nepremakljivo vodilo v temeljnih načelih svojega dednega krščanskega prepričanja..." (Terseglav, Čas XXX, str. 2).

* „Krek je bil v živem organizmu našega naroda, kar so v nedouševljeni naravi fermenti: vzpodbujevalec, razdraževalec, sproževalec počivajočih energij naše ljudske skupnosti, kakršnega dozdač nismo imeli še nobenega tako silnega.“ (Terseglav, Čas XXX, str. 1).

v diskusiji priznati, da se je zaletel. Ne poznam nobenega takega primera, toda ali bi kak drug politik, vsaj naš, in to tedaj, ko še boj ni končan, laže priznal, da je kaka njegova poteza bila zgrešena? Ne zagovarjam, skušam razumeti.

13. 3. Da je bil Krek vetrnjaški in nestalen v svojih mnenjih in nazorih in ga je tudi to onemogočalo kot politika? E. Lampe da se je nekoč pred Škerbecem izrazil, „da se pri dr. Kreku ne ve, če bo zvečer še istih nazorov, kot je bil zjutraj.“ (Škerbec II, 103). Ravnatelj Dolenc mi je pravil, da je Krek večkrat naglasil, da uči zmeraj samo eno... Kako je označeval to eno, kar je zmeraj učil, mi je po tolikih letih ušlo iz spomina.* A s svoje strani je Krek imel zavest, da je mislil in oznanjal vedno isto. Ali je delal vtis nestalnosti le na zunaj stoječe, ki niso mogli zajeti z enim pogledom vse lestvice njegovih nazorov in dejanj ali ki niso prodrli do tistega jedra, iz katerega je vse izviralo in ki jim je kljub vsej raznolikosti dajalo notranjo enotnost? ** Morda je v nasprotjih njegovih nazorov in dejanj bilo več antinomij kot kontradikcij in je bilo treba med njimi iskati le logično sintezo, za katero pa sam ni imel časa? Morda je kakor vsak politik iz taktičnih razlogov (iz tiste taktike, za katero so mu odrekli sposobnost) naglašal zdaj bolj to, zdaj bolj ono misel iz svojega idearija. Morda kdaj res ni mogel domisliti in dognati vsebine kakega svojega uvida in jo očistiti parazitskih sestavin, njegovi kritiki pa so se ustavljali ravno pri teh. Sam je o tem sicer drugače sodil, vsaj za javnost. Ko ga je Slovenski narod imenoval „prismojenega hujskača“, je odgovoril na nekem shodu: „Besedam Slovenskega naroda, da je Krek prismojen hujskač, najodločneje ugovarjam. Vem o njem, da je slab človek, a vem tudi, da je to, kar zna, točno in vestno študiral. Zmaga je pa s svojo logiko, doslednostjo, to vam o Kreku, ki ga dobro poznam, lahko povem in zanesite se, da je res tako!“ (Slovenec 4. marca 1907, št. 52. Prim. Vrednote III, 21).

In škof Jeglič ga je nekako v isti dobi imel za „ženiálnega“, ga visoko cenil kot profesorja, ki da „vsako leto napreduje“, stoji na „vrhuncu časa in bi bil dika vsaki univerzi.“ (J. Jagodic, *Nadžkof Jeglič*. Celovec 1952. str. 215). In tak mož ne bi spoznal nedoslednosti svojih mnenj in dejanj!

Ta vprašanja naravnost kličejo po preiskavi, pa je pomanjkanje virov ne dovoljuje. A tudi če Krek, čeprav je bil tudi filo-

* Prim. tudi: I. Dolenc, *O Krekovem značaju*, Slov. beseda (Buenos Aires), VIII, št. 5-8, str. 57. Gl. op. na str. 145.

** Saj je pač sam tako ravnal, kakor je navajal svoje učence; „Veliko je bilo število idej, za katere bi rad, da bi goreli. Obenem je hotel, da bi vzori bili strnjeni v enem. Opozarjal je, kako duh želi gledati vse, kar je, v eni formuli.“ (*Ob 50 letnici J. Ev. Kreka*; prim. V. Brumen v Svob. Sloveniji X, št. 38; tudi v članku: *Dvoje slovenskih kulturnih obletnic*. Ped. zbornik XXXVII (1941), str. 96.

zof, ni utegnil vseh svojih nazorov urediti v logično povsem neoporečen sestav (kolikim „čistim“ filozofom je to uspelo?), ali če ta ali ona Krekova ideja ni bila povsem v skladu z drugimi, ali to dejstvo že opravičuje sodbo, da je bil nestalen v nazorih, vetrnjaški in tudi zato ne politik?

13. 4. Med drugim se mu očita, da npr. v zamisli rešitve slovenskega vprašanja v smislu jugoslovanske ideje ni bil vedno istega mnenja (če je bil iskren), ker da je malo pred smrtjo priobčil članek, kjer je zagovarjal združitev južnih Slovanov v okviru habsburške monarhije. (Škerbec II, 109 in sl.) Tudi tu moramo le obžalovati, da nimamo več gradiva, niti ne celotnega Krekovega članka. A pripomniti bi vendar mogli dvoje ali troje.

Prvič vemo, da se je jugoslovanska misel pri Kreku razvijala, kar je povsem naravno in normalno. Toliko bolj če upoštevamo, kar smo že prej poudarili, da je Krekov poglaviti smoter bila svoboda slovenskega naroda. Dokler je mogel upati, ali kadar se mu je zopet zazdelo, da sme upati v dosego te svobode v Avstriji, je pač delal za tako rešitev. Ko je nad Avstrijo obupal, je moral iskati druge rešitve. Okoliščine so terjale stalno prilagajanje, stalen razvoj zamisli. Zato razvoj ne pomeni nestalnosti in nedoslednosti, temveč je znak prilagodljivosti. Tudi razvoj ni v vsakem primeru le rast v eno smer, dopušča tudi umik in popravo, kadar sta potrebna.

Drugič, ali ni mogoče tisti članek tudi tako razlagati, da je Krek sicer vztrajal pri svoji zamisli združitve južnih Slovanov v povsem samostojni Jugoslaviji, da pa je v trenutku, ko je Avstrija imela zasedeno tudi Srbijo in Črno goro, menil, da bi mogla ona izvesti združitev? S tem bi se odstranila nujnost revolucionarnega preloma, ki je zmeraj zelo tvegana zadeva, in bi se ob tem mogli zediniti obe krili Slovenske ljudske stranke, ker se zdi in trdi, da ju je zlasti ločil habsburški okvir pri reševanju jugoslovanskega vprašanja.

In še, vsaj domnevati bi mogli, da je Krek videl nevarnost, ki je grozila z Zapada (če je kaj vedel ali če ni ničesar vedel o londonskem paktu) in je ta trenutek videl večje jamstvo, da slovensko ozemlje ostane neokrnjeno, če jugoslovansko vprašanje reši Avstrija. V obeh primerih bi Krek iskal le najprikladnejšega načina rešitve, v skladu z novim položajem, ne bi pa menjal koncepta.

Tretjič: če se trdi, da je bil habsburški okvir pri majski deklaraciji le formalnost, da je bilo mogoče deklaracijo sploh objaviti in podpisovati, in če je bila ta formalnost politično dovoljena ali celo politična modrost, ali ne bi moglo biti tudi v Krekovem članku vse tisto o rešitvi jugoslovanskega vprašanja s strani Avstrije le okvir, ki je Kreku dovolil povedati, kar je povedati hotel ter po možnosti obvarovati preganjanja tiste, ki so za Jugoslavijo delali? In nevarnost preganjanja je bila tedaj ze-

lo realna stvar. Saj tudi Krek sam ni ušel očitkom in ovadbam zaradi protidržavnega dela. Med vojno je tudi njegovo dopisovanje bilo pod vojaško cenzuro.

Ali je tedaj avstrijski okvir tukaj bil znamenje njegove nestalnosti in nedoslednosti, ali pa morda le dobra politična taktika, celo vojna zvijača?

14. 1. Hud je očitek nemoralnosti, zlasti kadar se obrača na politika duhovnika. Baje je „neki odličen sodnik... tedaj [ob Krekovem pogrebu] izjavil: „Danes so pokopali velik del katoliške morale“ (Škerbec II, 112). Če je ta odlični sodnik, katerega ime bi bilo treba poznati, to rekel ob Krekovem pogrebu, ko se je vse ljudstvo poklonilo mrtvemu vodniku * in ko po navadi utihnejo najhujši nasprotniki, je očitek zares nenavadno težak. Na kaj bi utegnil meriti?

Ali je tisti sodnik hotel reči, da je Krek delal nemoralno politiko? Kaki razlogi ali nagibi bi ga mogli privedi do take politike? Osebne aspiracije (ki jih je sam zanikal) bi mu težko očitali, saj ni zapadal ne poželenju blaga, ne poželenju časti. Saj vemo, da je odklonil celo odlikovanje, ki mu ga je po Jegličevem posredovanju podelil papež, da je povzročil celo afero in se obremenil z obveznostmi, samo da zadeva sploh ni prišla v javnost. Denarja ni imel in ne iskal, saj je razdal vse, kar je dobil, in marsikdaj je imel manj kot berač, ki ga je prosil vbogajme. Da bi bil osebno tako pokvarjen, da bi njegova politika nekako nujno morala biti slaba, pač tudi nihče ne bo trdil. Imel je mnogo napak, lahko je mnogo grešil („slabega človeka“ se je sam imenoval, ko je zavrnil očitek „prismojenega hujskača“), a to še ne pomeni, da je bil pokvarjen. Mogel bi se vsaj v politiki ravnati po napačnem etičnem kodeksu; logika boja bi ga bila kdaj preveč zanesla, kakemu trenutnemu smotru bi mogel dajati preveliko ceno ter mu žrtvovati druge, višje. To bi bilo še najprej mogoče, zlasti pri impulzivnem temperamentu Krekovem. V ognju boja bi mogel nepravilno vrednotiti osebe ali stvari, in v boju je bil neprestano. A kaj bi mogel Krek v tem smislu precejnjevati? Narodnost? Kak sloj ali razred? Proti nemški nadvladi je delal, toda ali tega ne bi smel? Saj to je bilo delo za pravičnejšo ureditev iste monarhije. Da je to rušil ali pripravljaj propad z delom za Jugoslavijo? To je bilo nemoralno? Včasih se

* „Ta pogreb nikakor ni bil žalna procesija...; bil je slavnostni spreved za vojskovodjem, ki je zmagal, ko je padel...“ „Kar je Krek z brezprimerno močjo snoval in stvaril dolga leta, je ustvaril ob svoji zadnji uri; česar niso še gledale njegove žive oči, je gledal njegov odprti grob. Ko se je narod poslavljaj od njega, dobrotnika, je bil neločena in neločljiva družba bratov in sester, ki so enega upanja in ene vere, ene misli in ene volje...“ (Ivan Cankar, prim. Slovenec, 8. okt. 1937, št. 231).

tudi to trdi in se k temu vprašanju še povrnemo. A kaj je bilo več, država, ki je bila krivična do lastnih državljanov in jim je celo pripravljala smrt, ali ustvaritev nove politične enote, ki bi pravilneje zastopala resnične interese ljudstev in zares skrbela za njihovo blaginjo? Kaj je prej in več, ljudstvo ali država?

Tudi če bi Krek grešil v tem smislu, zlasti če bi bilo to le bolj v kakem primeru, ne stalno in dosledno, ali bi s tem zaslužil tako hudo sodbo odličnega sodnika in to tedaj, ko bi sodbo lahko že prepustil večnemu Sodniku?

14. 2. Druga podmena bi bila, da tista sodba o morali pomeni, da Krek iz političnega boja ni izšel s povsem čistimi rokami. Čiste roke, kakor smo že omenili, pomenijo tukaj odsotnost napak, pomanjkljivosti, pre nagljenosti, pa tudi kompromisov, napadov, sploh boja in podobno. Vsemu temu se pač noben politik ne more izogniti, ker dela na menljivem materialu (stalno spreminjajoči se politični položaj, ki ga ni mogoče dobro razpoznati, kjer je treba računati s protiigro nasprotnika, ne da bi poznali njegove karte, a ga je treba prelisčiti in premagati), ker se mora včasih zares pre naglo odločati in ker je pač že kot človek šibak in padljiv. Vendar je Krek sam zatrjeval, da nikoli ni osebno žalil, priznaval pa je, da tudi on nikdar ni moral imeti vselej prav.

A ker Krek ni vodil visoke državniške politike iz kakega kabineta, temveč vsakdanjo politiko tlačnega naroda in malega človeka, to se pravi zelo drobno in konkretno politiko, z rokami stalno v testu, je seveda včasih doživel tudi neuspehe ali celo polomije. Pri gradnji delavskih hiš se je uračunal in zmotil tudi v sodbi ljudi (celo on, ki „ljudi je brati znal“) in je pridelal izgubo; če bi pozneje terjal od članov, da jo plačajo, bi to bilo nekaj takega, kar bi mu „umazalo“ roke, ne da bi ga v pravem pomenu besede moralno omadeževalo. On niti tega ni terjal, izgubo je sam plačal. Tudi zadruge niso vse dobro uspevale*, nekaj jih je

* Sicer pa je utemeljeno v stvari sami, da nikoli in nikomur vsa podjetja ne uspejo in mora človek, kakor narava, mnogo sejati, da nekaj požanje. Zato je imel Krek svoj prav, ko je na sebi lasten včasih malo lahкотen način odgovoril Finžgarju na vprašanje: „Ali je prav, da snuješ križem po domovini zadruge, konsume, strokovne zveze, izobraževalna društva? Prideš, navdušiš, osnuješ, potem greš in ti ni več mar otroka, ki si ga zarodil, čeprav hira in poginja.“ Krek je odgovoril: „Fant, razumi to! Veter, verice in šoje raztresajo seme tule po gozdovih. Skoraj vsako kali, tudi stebelce še požene, pa jih le večina pogine. Morda ni bila zemlja zanje, morda so jih močnejša stebila prerasla in jih je ubil kap. Tako je na svetu! Sejem, pa je zemlja preplitva, to so ljudje, in rastlinica pogine. Ne bom hodil nazaj pestovat in previjati hiravega otroka! Tako je z vsakim delom. Naredi, pusti in pojdi ter si že vihaj rokave za novo delo! Če ima delo v sebi življenje, ga ne ubije noben kap, nobeno nasprotovanje. Če je zanič, je prav, da pogine.“ (Finžgar, Zbrani spisi 7.). Malo pretirano se morda izraža Krek, a I. D., ki to navaja po Finž-

propadlo in gotovo je bil kdo pri tem na izgubi. Vse te izgube ni mogel povrniti. V resnici je tudi zakrivil ni, a ker je on propagiral ustanovitev, morda osebno pripomogel k temu tudi v konkretnem primeru, je bil nekako soodgovoren za neuspeh ali za polomijo krajevnih činiteljev. To bi bilo tisto, kar označujemo z nečistimi rokami. Tega se ne sme bati, kdor hoče delati; povsem čiste roke lahko ohrani samo, kdor nič ne dela ali samo iz slonokoščene stolpa druge uči, kako naj delajo, ali še raje, kako naj ne delajo. A delo je bilo treba opraviti, marsikdo drugi se ga je ustrašil ali se ga ni upal lotiti, Krek pa se je vrgel vanj. S tem je pokazal pogum politika, resnično zavzetost za občo blaginjo in zares nepolitično — v smislu: neobičajno pri politikih — lastnost: popolno osebno nezainteresiranost.

14. 3. Očitek nemorale, če meri na Krekovo politično delo, bi mogel imeti za tarčo tudi njegovo jugoslovanstvo, recimo njegovo „podiranje“ avstroogrške monarhije, kar smo že omenili.

Mnogi ljudje tiste dobe, zlasti duhovniki, so imeli težke pomisleke v tem pogledu, ker so menili, da so z etičnih vidikov bili dolžni ostati zvesti in vdani državi in dinastiji. Ušeničnik pravi (kasneje), da „je bilo za mnoge vse tedanje gibanje vprašanje vesti. Šlo je za Avstrijo in proti Avstriji. Mnogim se je zdelo, da po vesti ne morejo s Šušteršičevimi nasprotniki...“ (Jagodić, *Jeglič*, 277). Te težave omenja tudi Filipič: „... je dr. Šušteršič takoj našel zaveznike, ki so zavzeli isto stališče iz etičnih razlogov, ker so bili prepričani, da je tako stališče njihova krščanska dolžnost. Svoje stališče so vzeli etično in so ga zastopali z vso strastjo kot versko edino pravilno stališče.“ (1965, 21.).

In Škerbec, tudi pozneje, dolgo po teh dogodkih, razlaga: „Za nas duhovnike, ki smo se odločili za dr. Šušteršičevo strujo oziroma za strankin narodnopolitični program, so bili predvsem odločujoči razlogi moralnega značaja.“ (II. 37.). „Jaz sem, kakor tudi mnogi drugi duhovniki, mislil, da po katoliški morali ne morem sodelovati z izdajstvom nad legalno državo in delati za njeno razbitje.“ (II, 8 in sl.). In še: „Med mladini in starini so obstajale tudi načelne razlike glede dolžnosti do legalne države in prisege. Ne bom tu zagovarjal nobenega mnenja, težko je v praksi včasih določati meje dovoljenega in nedovoljenega, ko gre za vprašanje revolucije, prava naroda, da se dvigne proti obstoječi legalni državi. Tu ugotavljam le dejstvo, da smo starini stali na stališču, da po svoji vesti ne moremo sodelovati pri razbijanju legalne dr-

garju, z vso pravico dodaja: „Mojster stavbenik ne more sam nositi opeke za zidavo hiš, za katere je napravil načrt. To velja tudi za ustanovitelje organizacij, vsaj za tiste, ki opravljajo to delo v velikem.“ (I. D., *Krek in Šušteršič*, Zbornik koledar Sv. Slovenije za l. 1959, str. 77.). Sam sem že na več mestih izrazil sodbo, da je Krek v podrobnostih celo preveč delal, oziroma da so drugi z njim ali za njim premalo delali.

žave in da ne smemo prelamljati njej dane prisege zvestobe. Mi smo mislili, da imamo pač moralno pravico boriti se za svobodo svojega naroda v okviru obstoječe države, za njeno reorganizacijo, v kateri bi dobil naš narod položaj čim večje narodne samostojnosti...“ (II, 39 in sl.).

Proti takim mnenjem označuje Filipič Krekovo: „On je razmerje med državljani in vladarji jemal kot vsako dvostransko razmerje, nikdar ni zagovarjal dolžnosti slepe vdanosti. Poznal je dobro vladarjeve lastnosti, poznal je lastnosti avstrijskih narodov. Videl je, da je napočil čas, ko se bo Evropa preurejala, videl je, da nastopa za dinastijo, za Nemce in Madžare usodni trenutek, ko bodo morali pokazati, ali so postali zreli, ali razumejo svoj čas, ali morejo rešiti monarhijo, vedel je tudi, da bodo najdeni prelahki, da se bo moralo rešiti vprašanje avstrijskih Slovanov brez njih in preko njih. Videl je v naprej, da bodo vsi ti faktorji odpovedali. Zvestoba takim faktorjem pa ni etika, ampak neumnost.“ (1965, 21.).

Za primerjavo še tudi — poznejšo — izpoved Jegličevo: „Koj v začetku vojske smo čutili, da najvišje in tudi najnižje vojaške oblasti sovražijo Cerkev in Slovane. Ker vsak zaveden Slovan, Slovenec je bil sumljiv; premnogo so jih po krivici preganili od doma na določen kraj, kjer so živeli pod nadzorstvom; mnoge so za prazen nič zaprli in dolgo časa držali zaprte, ne da bi jim preiskavo napovedali; mnoge so za neznatne pogreške ustrelili...[*] Kar pride l. 1917 majniška deklaracija: Jugoslo-

* Pričevanje škofovo potrjuje zgodovinar: „Ob izbruhu vojne 1914 je Avstrija preganjala lastne Jugoslovane, ko da bi jih bilo treba uničiti. Ni jim zaupala, ker je pač vedela, da vse njeno ravnanje ni bilo takšno, da bi moglo v njih zbuditi ljubezen do monarhije. Slovenija še posebej pa bi morala izginiti, ker je bila napoti nemškimi načrtom velike samonemške Srednje Evrope, saj so razglasili svetovno vojno za odločilni boj med germanstvom in slovanstvom. Cela slovenska domovina se je spremenila v eno samo preiskovalno dvorano, kjer so odločevali o življenju in smrti, o dobrem in hudem policija, orožništvo, vojaštvo in nagli sod. Na Štajerskem in Koroškem so Nemci izrabili to priliko, da so preganjali zavedne Slovence, ki so jih črnili kar za državi nevarne. — Narodnjake so vlačili po zaporih in konfinacijskih taboriščih in pustili, da so jih nemčurji med potjo pretepali, obmetavali z blatom in vanje pljuvali. Vojaški absolutizem v zaledju je zatiral in plnil časopise, ustavil delovanje važnih narodnih in kulturnih ustanov, razpuščal društva ter jemal kmetom žito in živila. Preganjali so vse slovenske stranke, vse sloje in spole, zraven pa silili, da so morale občine in gospodarske ustanove podpisovati vojna posojila, ker bi jim drugače po sili vzeli in organizacije razpustili ali drugače uničili. Ni bilo mesta za pritožbe: ustava je bila odpravljena, poslanska imuniteta ustavljena, državne in deželne zbornice skrbno zaprte. Ko je pred vstopom Italije v vojno Avstrija še prosjačila za njeno nevtralnost, so oblastva še posebej pazila, da bi se italijanašem ne zamerila. Savojska himna se je pela skupno z avstrijsko, Italijani so se na Primorskem bratili z Nemci, oboji pa so tožarili Slovence in Hrvate kot veleizdajalce. In to v

vani se hočemo od Nemcev in Madžarov popolnoma ločiti, pa zato zasnovati lastno državo v okviru cesarstva... Jaz sem ves ta položaj premišljeval in sebi rekel: V deklaraciji zahtevamo samo svoje naravne pravice, osvoboditi se hočemo edino le od za nas in naš obstanek pogubnega vpliva Nemcev in Madžarov, nobenemu ne storimo z njo najmanjše krivice in za samo Avstrijo bi bila neodvisna jugoslovanska država najboljša obramba na jugu. Tako sem sebi govoril in tudi spoznal, da bomo Slovenci za vekomaj izgubljeni, če ne dobimo sedaj v tej vojski lastne države, združeni s Hrvati in Srbi..." (Jagodic, *Jeglič*, 217 in sl.).

Od vseh teh mnenj je le Krekovo iz tiste dobe in še to po besedah enega od njegovih učencev, zapisanih mnogo kasneje. Zato jih ne moremo le primerjati in mehanično tehtati. Vprašanje je zelo kočljivo in terja skrbnega študija. Zaradi pomanjkanja možnosti za to, tudi tukaj le nekaj opomb: Ali je Krek zares prvenstveno rušil Avstrijo, ali pa je porušenje le predvideval in zato delal za rešitev slovenstva po propadu Avstrije? In če jo bi bil rušil, kaj je pomenila prisega zvestobe vladarju in državi in kaj moralne dolžnosti do lastnega naroda, ki je v isti državi bil zapostavljen in celo obsojen? Ali ni morda realni pomen prisega v tem, da bom zvest in s to zvestobo pomagal uresničevati občo blaginjo? In če je vladar in država (oziroma nosilci oblasti v njej) ne uresničujejo, ali celo delajo proti njej, in ni upanja na spremembo v državi sami, ali res ne smem misliti na drugačno rešitev in delati zanjo? Ali ni morda v odločitvi „starinov“ imela — v najboljši dobri veri — več teže tradicija in stoletna dinastična vzgoja, kakor pa zares objektivna presoja etične situacije? Gotovo ne smemo neke institucije, tukaj države, prehitro podirati, če ne služi popolnoma svojim nalogam, ker je nekaj novega vedno težko zgraditi in nismo lahko zares gotovi, da bo boljše. Tako dejanje je vedno zelo tvegano, zato nad vse odgovorno. Ali je Krek bil zares prelahkomiselni v tem pogledu (in z njim Jeglič), ali pa je pravilno uvidel, da je monar-

istem času, ko je tajni odposlanec italijanske vlade v Trstu vabil Slovence, da bi Italijane ob prihodu sprejeli in pozdravili kot svoje osvoboditelje. — Čim večje so bile nemške zmage, tem hujska je bila strahovlada doma. Kdor je le javno kazal nezadovoljstvo z vladnimi odredbami in cilji, ta je bil že protidržaven; na ta način so v prvih 14 mesecih vojne zaradi veleizdaje in drugih političnih prestopkov obesili ali ustrelili v Sloveniji 469, v Bosni in Hercegovini 900, na Hrvatskem 513 oseb, med temi niti enega Nemca ali Madžara. — Po teh preganjanjih v zaledju in izrabljanju na fronti, kjer so slovenske polke pošiljali na najbolj nevarna mesta, so kmalu tudi prej avstrijsko misleči Slovenci spregledali, kaj bi jih čakalo po zmagovito končani vojni. Zmaga nemškega orožja bi bila za Slovence pogubna, ker bi v enotni veliki Nemčiji ne bila več mogoča posebna Avstrija z enakopravnimi narodi. Mišljenje Slovencev torej niso preusmerile šele zmage Francozov ali Angležev, marveč nemška in avstrijska oholost sama." (Mal, 1112, in sl.).

hija nujno šla proti propadu in da je treba iskati rešitve slovenstva v neki novi stvaritvi, zanj v Jugoslaviji izven monarhije? *

A tudi če bi bil Krek tukaj moralno pogrešil, zgolj politično — in to je tisto, kar nas tukaj v prvi vrsti zanima — je bilo njegovo delo pozitivno ali ne?

15. 1. Sodnikova sodba bi končno mogla meriti na Krekovo osebno življenje. To je celo najbolj verjetno, ker Škerbec, preden navede sodnikove besede, pravi: „Njegovo [Krekovo] truplo so — baje brez škofove vednosti [**] — položili na mrtvaški oder v škofiji, od koder se je vršil njegov pogreb. Oni, ki so poznali Krekovo osebno življenje, so se nad tem zelo zgledovali.“ (Škerbec II, 112.).

Razpravljanje o tem, namreč o Krekovem osebem življenju, v resnici ne bi spadalo k nalogi, ki smo si jo nadeli v tem spisu. Naj bi bil osebno še tak grešnik, načelno ne bi bilo nemogoče, da bi bil vseeno velik politik. Kakor smo ugotovili v prvem delu, najvišjo stopnjo politične modrosti in pametnosti bi sicer mogel doseči le človek, ki bi bil velik politik in velik svetnik, a svetnik prav kot politik. A takih je pač malo in to bi mogli terjati od vseh enako, ne samo od Kreka.

* Celó tako previdni in raje konservativni A. Ušeničnik je že 1914. kakor smo navedli na drugem mestu, zapisal (gl. Meddobje VIII, str. 309, op. 1), da „države, ki ne spoštujejo te pravice [= pravice vsakega naroda, razvijati in braniti svojo svojstvenost], ampak jo enemu narodu na prid teptajo, greše zoper svoj smoter in zoper svoje eksistenčno pravo...“ (Gl. *Izbrani spisi* V, 173). Leta 1918 pa je celo zapisal: „Narodi imajo pravico zahtevati, da se jim da tista samoodločba, ki jim omogočuje in jamči zares svoboden razvoj.“ (Čas, XII; *Izbrani spisi* V, 181.). In je vsaj citiral tudi avstrijskega teologa J. Seipla (je bil to, če je pomota v črki poznejši kancler Ignaz Seipel?), ki „mislí, da revolucija... je časih upravičena. Samovoljno izpreminjati vlade in vladavine, te pravice ljudstvo nima. 'So pa slučají, v katerih je državni prevrat popolnoma upravičen.' Ljudstvo ni dolžno dopustiti, da tira nesrečen vladni sistem državo v propast. Če vladavina ne zadovoljuje potreb države in ljudstva, je ljudstvo upravičeno zahtevati izpremembo... To pravico samoobrambe imajo tudi posamezne skupine, če jim država zanikuje življenjske pogoje.“ (Gl. Ušeničnik, *Izbrani spisi* V, 192.).

Isto leto, 1918, je tudi J. Srebrnič zapisal: „Neovirano kulturno življenje, ki ga naravni zakon sam vsem narodom priznava, ni mogoče brez svobode. Tako svobodo pa more *dandanes* jamčiti edinole narodna neodvisna država. Država narodov *dandanes*, ko politika ne pozna pravičnosti in moralnih načel... ni mogoča.“ (Navaja Ušeničnik, *Izbrani spisi* V, 189.).

** Da je Krek ležal na mrtvaškem odru v škofiji brez škofove vednosti, pač ne drži. Jeglič sam pravi v svojem dnevniku: „...Ker niso vedeli, kam bi ga do pokopa položili, sem ponudil svojo dvorano...“ (Jagodic, *Jeglič*, str. 216, op. 10.)

Vendar pa, ker se je že v zvezi s Krekovim javnim delovanjem govorilo preveč o njegovem osebnem življenju, ali še več, o njegovih osebnih napakah, se pač tudi tukaj ne moremo povsem izogniti razpravljanju o tem. Morda bi molk celo mogel pomeniti soglašanje.

Pisalo se je o tem, ali je Krek bil dober ali slab duhovnik, v vsem Krekovem življenju se je celo hotela videti „pretresljiva duhovniška drama“ (Škrbec II, 99). * Sem bi spadal tudi očitke, da je premalo molil in da se je osebno omadeževal s padci, ki so za duhovnika še posebno tragični. Škoda, da na nekatere od teh očitkov ne moremo odgovarjati, ker smo docela brez virov in dokumentov za tako sodbo. A zdi se nam vsaj zelo lahkomišelnost tako gotovostjo govoriti posebno o Krekovi krivdi v aferi K. Theimer in to samo na temelju izjav nekaterih njegovih nasprotnikov in iz dobe popolnega razdora, ko na drugi strani Ivan Dolenc prihaja do drugačnih izsledkov in še zadnji čas trdi, da so mu nova raziskovanja pokazala, da se je motil v nekaterih podrobnostih, „ki pa so za presojo zadeve povsem stranskega pomena.“ ** Kdo naj sodi? In čemu je bilo treba prihajati s tem na dan?

Da je Krek premalo molil (pa četudi se prvo avtorstvo te izjave pripisuje Mahničju), bo tako težko dokazati kakor zavreči. Težko je ugotoviti, zlasti za nekoga drugega, če moli dovolj, premalo ali preveč. Kje je mera? Ali ni važnejše, kako se moli? In ali ne more biti molitev vsako naše delo, zlasti pa mnogo dela, ki ga je opravil Krek, ker je bilo rojeno iz ljubezni, največje med krepostmi, brez trohice sebičnosti ali samoljubja? Kakor je na-

* V dunajskem državnem zboru je 25. junija 1909 Krek dejal: „Ves čas svojega življenja sem se bojeval za svoje krščansko svetovno naziranje in za svojo Cerkev, ki jo ljubim in za katero sem pripravljen umreti.“ Dolenc, po katerem navajam te besede, je vobče mnenja. „da Kreka ni mogoče razumeti, če ne upoštevamo, predvsem da je bil veren katoliški duhovnik“. In ko išče skrivnostni vir Krekove nesebičnosti, ljubezni in drugih vrlin, ki so iz njega naredile to, kar je bil, se vprašuje: „Kaj je bila tista ena stvar, o kateri je rekel Krek, da vedno samo njo uči?“ In odgovarja: „Ta centralna misel Krekova, ta vir njegovih socialnih in kulturnih nazorov, ta studenec, ki ga je krepil in svežil ob njegovem težkem delavniku in ga napravil za očeta, ki je neprestano dajal, je *krščanstvo*.“ In iz dveh virov navaja Dolenc Krekove besede, da je duhovniški stan *stan za druge*. — Vse te izjave in razlage seveda ne dokažejo niti, da je bil Krek dober duhovnik, niti da je bil srečen v svojem poklicu. A kažejo vsaj, da je silno tvegano in drzno, brez podrobnejšega raziskovanja in brez kritičnega pretresa morebitnih pričevanj, zapisati trditve o pretresljivi duhovniški drami, če se jim hoče dati kak poseben pomen in ne le ta, da je v vsakem življenju, in tudi duhovniškem, mnogo tragičnega, zlasti razni padci, ki smo jim ljudje, slabi kot smo, vsi podvrženi. (Dolenčeve besede in navedbe po njegovem članku: *O Krekovem značaju*, Slov. beseda VIII, str. 51—54.).

** Zbornik koledar Sv. Slovenije 1957, str. 74.

pisal Cankar: njegovo delo „je bilo spočeto in izvršeno v čisti poštenosti“ in „je dal svojemu narodu vse in edino, kar je imel: svoje življenje“. Ali tako delo ni molitev? — Lepo je na očitek odgovoril I. D.: „Ali je Krek premalo molil, ne bom sodil. Precej gotovo se mi pa zdi, da smo mi premalo molili zanj. Veliki možje Krekovega kova so velika sreča za vsak narod in vsako srečo je treba od Boga izmoliti in se zanj zahvaljevati...“ In: „Sveto pismo pravi, da nas bo Bog sodil po tem, koliko ljubezni smo izkazovali bližnjemu: 'Lačen sem bil in dali ste mi jesti, žejen sem bil in ste me napojili...' V tem oziru je bil Krek vsekakor izredno velik.“ (I. D., *Krek in Šušteršič*. Zbornik koledar Sv. Slovenije za 1959, str. 80.). Dodati bi le še mogli nauk iz anekdote o sv. Tomažu Akvincu: Če ni bil najbolj svet tisti, ki je bil najbolj sposoben in najbolj delaven, naj bi ga bolj sveti manj kritizirali, pa več molili zanj!

Kljub temu je mogoče, da je Krek formalno premalo molil, to se pravi, da je izrečne molitve bolj poredkoma opravljaj, morda preveč v naglici. Lahko bi dali misli nekoliko širši pomen in dejali, da je Krek imel sploh premalo časa za kontemplacijo, preveč ga je zaposlila akcija. V tem je res bila neka tragika, iz nje izvirajo mnoge nepopolnosti njegovega dela. Saj mnogih zamisli in načrtov ni mogel dognati, do kraja razmisliti. Bil je pač že po naravi bolj nagnjen k akciji, ki se ji je predal z vsem svojim časom in vsemi svojimi silami, in je do kontemplacije težje prišel. Krivda ni bila le njegova; manjkalo mu je sodelavcev, preveč dela je padlo na njegova ramena.

Kljub temu, kakor smo večkrat videli, je Krek mnogo študiral, najbrž mnogo več kot večina naših politikov in tudi v tem je njegovo politična veličina. Študij je tako cenil, da je tudi svoje sodelavce stalno navajal k študiju, jim pri njem pomagal in ga celo terjal. Niti njegovim poslanski tovariši pri tem niso bili izvzeti. Zato je zares škoda, da razmere niso dopustile, da bi mogel biti pri študiju še temeljitejši, tudi v pripravi in pospravi svojih političnih dejanj.

15. 2. A če smo se že morali dotakniti Krekovega osebnega življenja ter spregovoriti tudi o njegovih napakah, izpričanih ali ne, moramo pogledati tudi v drugo skledico na tehtnici njegovega življenja ter presoditi tudi nekatere njegove kreposti. Saj tudi brez teh ni bil.

Posebno znani sta njegova neutrudna delavnost in njegova brezmejna požrtvovalnost, njegova pripravljenost pomagati vselej in vsakomur. Bil je garač brez para in za kar se je zavzel, ker je imel za pravilno in pravično, pri tistem ni štedil ne stroškov, ne sil, ne zdravja; celo življenje je dal za svojo idejo; saj je ves bolan spremljal Korošca na njegovem potovanju po jugu, ne da bi ta vedel o njegovi bolezni (Slovenec, 8. okt. 1937, št. 321), nato pa se je do smrti izmučen zatekel v Št. Janž in umrl.

Njegova nesebičnost, njegova popolna brezbriznost glede denarja, obleke in drugih svetnih dobrin, njegova že skoraj pohujšljiva darežljivost*, pa njegov prezir vseh časti, celo zavrnitev edine naklonjene: vse to je že bilo omenjeno na drugem mestu tega spisa. Kdo je še med nami tako doumel in izpolnil pogoj prvega blagra?

Prav tako je bila izredna njegova poštenost, ne le osebna in zasebna, tudi poštenost javnega delavca. Ivan Cankar, ta naš najstrožji moralni kritik, mu je ob smrti dal v tem pogledu najvišje priznanje: „Ta črni praznik, ki nam je dal dovolj solza bridkosti in očiščenja, nam je obenem podelil posebno dragocen dar: vrnil nam je spoznanje, ki nam je bilo v teh časih že skoraj izgubljeno, da more obroditi sočen sad le tisto delo, ki je bilo spočeto in izvršeno v čisti poštenosti. Vsako delo, ki je vzkliklo iz kalne misli, je ob rojstvu mrtvo. Krek je dokazal z vsem svojim življenjem, da je laž tista beseda o dvojni morali, temveč da je morala povsod in vselej samo ena, doma za pečjo, na očitni cesti, na razburkanem shodu, na zaupnem sestanku in v državnem zboru. Dokazal je, da poštenost ni suknja, ki se jo da v prednji sobi zamenjati za svetli frak sebičnosti.“ (Prim. Slovenec, 8. okt. 1937, št. 231).

In največja od vseh kreposti, največja tudi pri Kreku je bila ljubezen, ljubezen v vseh svojih oblikah in odtenkih, ljubezen do stvari in do ljudi, zlasti pa ljubezen do najpotrebnejših, ljubezen do pravice, sploh ljubezen, ki se ni bala nikake žrtve in iz katere je dal vse in zato dobil od ljudstva največ, kar more dati javnemu delavcu: polno zaupanje. Naj spregovori zopet Cankar, ki pravi v istem članku: „Narod je kakor otrok: brez dolgega premišljevanja in brez omahovanja previdi bistro, občuti brž, kdo mu daje in kdo mu jemlje. Zato so vroče, naravnost iz srca privrele solze ob grobu moža, ki je dal svojemu narodu vse in edino, kar je imel: svoje življenje. — Izkazalo se je kakor še nikoli: kdor daje ljubezen, mu je povrnjeno tisočkrat. Ne z mečem, z ljubeznijo je zmagal Kristus. Sovraštvo je tiščalo naš narod ob tla, ljubezen ga bo povzdignila do solnčnih višav. Tega evangelija nam ni dal prazen sanjač, dal ga nam je izmučen delavec ob svoji smrti.“ In Krekov prijatelj, župnik Josip Abram,

* O že dovolj znanem Krekovem razmerju do denarja še eno pričevanje, zaradi osebe pričevalca: „Dr. Krek ni znal ceniti svojega denarja. Profesorsko plačo je prepustil svoji sestri, da z njo živi in odplačuje dolg na vili. S poslanskimi dnevnicami je živel on sam, seveda skupaj z mnogoštevilnimi dijaki in potrebnimi in nepotrebnimi prosilci. Denarnice nisem nikdar videl pri njem. Svoj papirnati denar je nosil včasih v svoji poslanski legitimaciji, največkrat pa je papirnati, srebrni, niklasti in bakreni denar nosil v desnem žepu telovnika. Iz tega žepa je jemal denar, ako ga je kdo prosil zanj, popolnoma nepreračunjeno: kakor je zagrabil, tako je bil prosilec obdarovan...“ (A. Korošec, *Iz spominov na dr. Kreka*, Slovenec 8. okt. 1937, št. 231). Tako je sodil isti Korošec, ki je bil tudi znan po svoji darežljivosti.

in še prav tedaj, ko je prebral Dolenčevo razpravo o zadevi K. Theimer, o zadevi, ki je nasprotnikom Kreka dala največ netiva za njihove moralne očitke, je pisal avtorju razprave, Dolencu: „Jaz ga [Kreka] imam za svetnika čeprav bi bilo vse res, kar se mu je podtikalo! Toliko trpljenja, voljnega, in tolike ljubezni, heroične, za sveto stvar še ni nihče Bogu nudil. Mahnič le mu stoji ob strani! K Slomšku in k njima molim vsak dan. Upam, ne zaman!“ (I. D., Zbornik Sv. Sl. 1959, str. 79).

Četudi je Krek imel svoje slabosti in napake, je prav tako imel svoje vrline in kreposti. Morda so nekatere napake bile hude, kreposti pa so bile junaške, heroične, kakor pravi Abram. Ne poznamo samo enega svetnika, ki je to postal kljub mnogim in hudim grehom. Pa kakor Mariji Magdaleni mu je bilo vse odpuščeno, ker je mnogo ljubil. Upajmo, da smemo te besede obrniti tudi na Kreka: ubog smrtnik je bil, tudi z grehi obložen, morda še večjih le obtožen, a vse mu je bilo odpuščeno, ker je mnogo ljubil.

Zato pa bi želel v odgovor „odličnemu sodniku“ reči le: daj Bog, da bi bilo mnogo take „katoliške morale“ med nami, tudi pri politikih, katoliških in drugih!

16. 1. Janez Ev. Krek je pač bil poleg mnogo drugega tudi politik. Imel je dovolj politične prodornosti ali ostrovidnosti, zmožnosti za diagnozo, kakor pravi Filipič, in za prognozo, bi dodali. Menda nobeden izmed političnih ciljev, za katere se je Krek bil, ni bil napačen v smislu, da ne bi meril na občo blaginjo slovenskega naroda. Škerbec priznava, da „je imel Krek sijajne domislice, ideje in načrte“, čeprav dostavlja tisto, da „so se potem kaj pogosto izkazale kot nepraktične; če pa so bile izvedljive, so jih morali v praksi izvesti drugi“. Odreka mu uvidnost, ko pravi, da „ni našel jasne poti v politiki brez dr. Sušteršiča“ (II. 103, 113). A videli smo, da je Krek imel pravilne zamisli in uvide, in jih je tudi znal ostvarjati (npr. pripravo ljudstva, posebej še delavstva, za vstop v politiko).

Po Krekovem prizadevanju „ni naša množica le premagala, kar jo je po notranjih zavorih krvi, duševnosti in vzgoje kakor tudi po zunanjem pritisku oviralo na polnem razmahu —namreč svojega pretiranega konservativizma, ki temelji v čustvih manjvrednosti, strahu, odvisnosti in ponižnosti — ampak je nove vrednote časovnega duha in toka sprejela sebi prilične, v duhu onih institucij ter na podlagi onih religioznih in npravstvenih osnov ter rodne ljudske tradicije, ki jo je Krek smatral za zdravo in nedotakljivo sveto, kakor je bila in je sveta vsemu našemu ljudskemu kolektivu...“ Seveda te „ideje niso bile nove in so že živele med nami kot naraven odsev krščanske socialne renesanse Leonove dobe katolicizma; pot jim je bil doktrinsko pripravil že enako silni um dr. Mahniča... Krek je krščanski socializem, bolje re-

čeno, katoliškega duha prešinjeno idejo reforme človeške družbe, ki so ji dali v Italiji njenemu bistvu najbolj odgovarjajoče ime 'demokrazia cristiana' in ki nikakor ni bila nova, poživil, storil iz nje življenja sposobno sintezo, jo ožaril s silami svoje velike in polne osebnosti — brez tega so vsi sistemi mrtva stvar — in jo poljudil, česar bi bil pri nas zmožen edino Lampé, toda on se je prebudil v veliko moč šele po Kreku; vrhtega je Lampéta ločila od drugega človeka neka stena, ki jo je povzročal nek spoštljivi strah pred njegovim démonom, kateri se mu je bral že z grozljivo lepega obraza, ki je prav tako mikal kakor odbijal, dočim je bil Krek, kadar ni bil slučajno grob, najljubeznivejši človek na svetu...“ (Terseglav, str. 2, 3 in sl.).

Tako je Krek ustvarjal velike zamisli prenovitve vsega našega življenja v smislu novih idej, čeprav niso bile njegova iznajdba — v vsakem sistemu in vsaki praksi je težko povedati, ali je kaj v njej tudi vsebinsko zares novega, utegne biti le prilagoditev ali osebni ogenj—, ki jih je znal vcepljati v zdrave temelje ljudskih izročil. Četudi bi potem zares bil tako šibak v izvedbi teh zamisli, da bi jih namesto njega morali ostvarjati drugi, bi vendar že kot tak, kot ustvarjavec zamisli, zaslužil naziv politika, vprav politika umetnika.

16. 2. Politika, ki je skrb za občo blaginjo, skuša to doseči s pridobivanjem in združevanjem volj za napor, ki je za dosego obče blaginje potreben. Politika ni miklavževsko obdarovanje, je stalen boj, skupen napor. Pridobivati ter združevati volje pa je Krek znal tako, kakor pač nihče drug v vsej naši zgodovini. Na splošno se prav njemu pripisuje zasluga, da je združil v isti stranki ljudi raznih interesov, zlasti ji je pridobil tudi delavstvo. Torej je pač bil politik.

Bil je zlasti politik borec, stalen iskavec in ustvarjavec novega, v čemer je morda včasih segel predaleč naprej. Njegova domiselnost in ostrovidnost, pa tudi njegova sposobnost za vodstvo množic sta mu pri tem dobro služili. Njegova čustvenost in temperament sta mu pomagala, da se je za stvar, ki jo je hotel doseči, tudi zares povsem zavzel in da ni hranil z močmi, čeprav se je pri tem uničil. Pa tudi ker je bil popolnoma prost vseh osebnih aspiracij, se je smel povsem predati stvari; nikoli ni niti malo mislil na sebe.

Morda je bil šibkejši kot politik tehnik, dasi se zdi, da mu tudi tukaj ne moremo sposobnosti odrekati. Tako delo mu je utegnilo biti pri njegovi velikopoteznosti nekoliko malenkostno, za to ni imel časa, morda je za to res bil nekoliko prečustven in pretemperamenten. Sam je vedel povedati, da je politiku potrebna velika mera potrpežljivosti. Pokazal je dovolj organizacijskega smisla in sposobnosti. Voditi je znal delo drugih in ga znal usmerjati. Držal je disciplino in jo terjal od drugih v poslanskem klubu in v stranki.

Napake je imel in jih je delal kakor vsak smrtnik. Morda so bile nekatere večje ali vidnejše. Morda je včasih bil nediscipliniran,* a mnogo teže je biti discipliniran, kadar je nekdo idejno tako bogat in tako domiseln, iznajdljiv in aktiven, kakor je bil Krek, zlasti še, če je tudi čustveno primaren. Kakor je disciplina tudi v politiki potrebna, ne smemo biti z njo preveč trdi, zlasti ne z ljudmi Krekovega kalibra, ki so izjeme. Pri njih je prevelika zunanja disciplina lahko celo ovira; njihova moč je v gibkosti, v versatilnosti.

16. 3. Trditev, ki odreka Kreku kakovost politika, če ni rojena zgolj iz slepote, ki jo povzroča nasprotstvo in boj, more imeti svoj razlog tudi v nekem določenem, preveč enoumnem pojmu politika. To je tako, kakor če bi Frančišku Asiškemu odrekli svetništvo, ker izkazuje lastnosti, ki so v opreki s podobo svetnika, kakor jo radi nosimo v sebi. A pravo svetništvo, zlasti veliko svetništvo, je novo, izvirno svetništvo, enkratna ustvaritev, tako kakor velika umetnina, in v tem ima svoj temelj trditev, da svetnikov ni mogoče v pravem pomenu besede posnemati.

Vsaka velika osebna stvaritev je izvirna in enkratna. Tudi v politiki. Toliko bolj lik politika samega. Krek je ostvaril lik politika, ki se v marsičem razlikuje od podobe, ki nam je bolj domača. A prav v tem je njegova veličina. Meriti ga je treba iz njegovega dela in uspehov in ne z modeli od drugod.

Posebej se še Krek razlikuje od mnogih politikov po tem, da ni bil samo politik, temveč tudi pesnik, filozof, pedagog, zadržar in kaj vem kaj vse. Bil je vsestranski nadarjen, preveč vsestranski in morda preveč enakomerno vsestranski, da bi kaka stran njegove osebnosti mogla stopiti bolj v ospredje.

Terseglav meni, da „Krek je bil globok mislec...; ... je bil sociolog najobsežnejšega znanja...; ... je najgloblje posegel v naše javno življenje...“ tudi kot politik..., toda v vsaki teh strok je bilo enakih ali celo večjih duhov; podobno na drugih področjih. „In navzlic temu je Krek v kompleksu kulturnega, političnega in socialnega življenja svojega časa bil največji vseh Slovencev, ker je bil od vseh najbolj *človek*; po tej svoji človečnosti presega takó sebi podobne v naši prošlosti, ki je bila bogata mož velikega formata, kakor v sedanjosti, ki je v tem oziru revna. Te veličine Kreku ne vzame nobena kritika, naj še tako po njegovih besedah in spisih ter političnih učinkih razbrskuje njegovo osebo

* Terseglav ga nima za nediscipliniranega: „Skupnost, organizacija, stranka mu je bila edina končna vrednota, kateri se je tudi on brezpogojno podredil in tako popolno včlenitev s potlačenjem vsake osebne samovolje zahteval tudi od drugih ter ni nikdar in nikomur dovolil, da bi bil izstopil iz vrste in hodil k skupnemu cilju po drugi poti...“ (Terseglav, str. 4). Vendar si lahko mislimo, koliko ga je stalo, ko je moral iskati svojo pot, ker je šlo za cilje, ne že več samo za pot do njih.

in delo v njega dejanskih in dozdevnih nedoslednostih in nedosegah. Zakaj vsi veliki misleci, politiki, kulturni ljudje in socialni ter gospodarski delavci tistega časa bi brez Kreka ne pomenili za slovensko ljudstvo to, kar so dejansko pomenili in zanj storili, in naš politični razvoj navzgor bi se bil brez njega močno zakasnil, ako ne bi bil morda šel čisto drugo pot; vsi znameniti ljudje, ki jih je kot sodelavce pritegnil nepremagljivi čar njegove osebe, v več primerih tudi iz čisto nasprotnih taborov, pa bi se brez njega ne bili mogli povzpeti nad povprečje svoje dobe.“ (Terseglav, str. 1.)

Krek je bil, kakor pravi drugje Terseglav, neke vrste „ferment“, ali po Župančiču, „srce v sredini“, ki je oživiljal in „poljudeval“ ideje, zlasti pa sproževal počivajoče in budil speče sile v sodelavcih. To pa je delal tako, „da je pri vsaki stvari bil z vso svojo dušo, z razumom in srcem, nedeljen, brez vsakega pridržka in ozira; da se je znal s svojim poslušavcem poenotiti, da ga je po sebi preobličil, tako da [celo] množica med njim in med seboj čustveno ni čutila nobene razdalje; da je v resnici pripadal vsem, sam od njih do korenine svojega bitja navdušen in vznesen; da nihče ni človeka tako razumel ko on, da nobeni stvari in osebi, ki se je njegovemu območju približala, ni oddajal v ljubezni brez premisleka in meje samo pol duše, ampak sebe vsega, in da je z vsakim, ki ga je potreboval, doživljal vse njegovo življenje v breznih in višavah...“ (Terseglav, str. 2 in sl.).

Krek je tedaj bil v prvi vrsti velik človek, velik kot tak na vseh področjih svojega dela, na vseh in vsem se je dajal ves in vsega. Tudi politik, kar je pač tudi bil, je bil kot človek, ki je bil obenem še mnogo več kot samo politik in ob vsem tudi politik, in njegova politika je dobivala svojo posebno barvitost, svoj poseben značaj, od ostalih strani Krekove duše. Kajti „Krek ni bil nikakor kompliciran, ampak brez problematike enovit in preprost“ (Terseglav), vedno ves in cel, ter je v vsakem njegovem političnem dejanju, recimo, vibrirala tudi duša socialnega reformatorja, pedagoga itd. Zato tako dejanje ni bilo čisto politično dejanje ter je motilo tiste, ki so bili bolj „čisti“ politiki, to je, bolj samo politiki kakor pa on.

17. 1. Kakor sem omenil že spočetka, je tudi Henrik Tuma zanikal, da bi Krek bil politik. Tumi „bistvo politike je stremljenje po moči, stremljenje po vladanju drugih in stremljenje po ekonomski blaginji. Kdor tega nima, ni politik“. Politik pa tudi „najde gonilne sile družbe v gospodarskem razvoju in razume duhovne sile, ki so se na njem razvile... mora politik imeti pregled razvoja ekonomije kot temelja in pregled nadstavbe duha, ki kaže v bodočnost in postavlja cilje... moč posameznika postane trajna šele z naslombo na idejo, ki goni maso. Indi-

vidualno stremljenje mora biti v skladu z gibalnimi idejami.“ (Tuma, 408 in sl.)¹

Sušteršič je po Tumovem mnenju „videl gonilno moč verske ideje, katere se je polastil klerikalizem. In odločil se je, da se v okviru gonilne ideje klerikalizma dokoplje do visoke individualne pozicije in jo obdrži.“ V tem je bil politik. A leta 1917 „ni videl porajanja ideje narodne svobode, ki je takrat prevela tudi vse klerikalne sloje. Podcenjeval je gibalno idejo ljudskih mas.“ A „Krek je razumel to duhovno silo in je zaradi tega mogel izpodriniti Sušteršiča.“ Saj se je „popolnoma predal ideji narodnega osvobojenja, ki je takrat gibala ves svet okrog nas, in jo zagnal z majsko deklaracijo med ljudstvo...“ (Tuma, 409 in sl.)

Po tem bi sodili, da je tudi po Tumi vsaj tedaj Krek pokazal več politične sposobnosti ko Sušteršič. Vendar Tuma zatrjuje: „Krek pa ni bil politik. To je sam priznaval in tudi dejansko ni vodil stranke. Značilno je, da je na Sušteršičevo mesto še za Krekovega življenja stopil dr. Anton Korošec in ne Krek. Krek je bil od prvega svojega nastopa pa do svojega konca učitelj slovenskega kmečkega ljudstva. Eden prvih med Slovenci je doumel moč socializma kot svetovne duhovne moči in je tudi skušal kot duhovnik uveljaviti socializem med preprostim kmečkim ljudstvom. Bil je zares velik učitelj slovenskega ljudstva, ki je še danes [okrog 1935] organizirano po njegovih idejah, po njegovih socialnih in gospodarskih načrtih. Seveda se je vsega tega gibanja polastil Sušteršič za svoje politično vodstvo, a brez intenzivnega Krekovega duhovnega dela bi težko kdaj zrastle politična moč Sušteršičeve ljudske stranke tako, kakor je. Kako Krek ni bil politik, kaže ravno njegovo stališče proti Sušteršiču. V spomilih navajam njegovo uničevalno obsodbo Sušteršičeve moralne vrednosti obenem s priznavanjem njegove politične moči v razgovoru z menoj ob priliki vseslovenskega shoda leta 1897. Krek je takrat dobro računal, da lahko vrši svoje vzgojno delo med slovenskim kmetom le pod Sušteršičevim vodstvom in v zvezi z vrhovnimi cerkvenimi krogi...“ (Tuma, 412).

17. 2. Tako Tuma v glavnem utemeljuje svoje mnenje, da Krek ni bil politik. Ne vem, če iz marsikatere njegove besede ne

¹ H. Tuma, *Iz mojega življenja. Spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana 1937. (Tumove spomine sem dobil, ko sem že bral krtačne odnose tega spisa. Malo prej, a ko je bil celoten spis že v stavnici, sem dobil tudi Sušteršičev *Moj odgovor, Jurčevega Kreka, Prepeluhove Opombe k naši prevratni dobi, Finžgarjeva Leta mojega popotovanja* in nekatere manjše spise, ki sem jih zato le deloma lahko uporabil za opombe. Zahvaljujem pa se na tem mestu gospe Lj. Lipuščkovi in gospodom dr. C. Jelencu, R. Jurčecu, Fr. Mauku, Fr. Pernišku, M. Povšetu, P. Rantu, St. Trohi in dr. F. Žaklju, ki so mi do teh del pomogli ali celo sami ponudili. In bom hvaležen tudi vsem drugim, ki morda imajo še kako gradivo ter mi ga bodo hoteli pokazati.)

bi mogli razbrati ravno nasprotne sodbe. Na nekatere njegove misli bomo itak navezali naslednje razpravljanje.

Sploh pa to modrovanje ni bilo napisano zaradi Kreka; ta in poleg njega še Sušteršič in Tavčar mu služijo le, da opraviči svojo opredelbo politika ter nato pokaže, da on sam tudi ni bil politik, kar da so mu že očitali „predstavniki vseh treh strank, napredne, klerikalne in socialistične“. (Tuma, 408) Kreka je Tuma komaj osebno poznal, saj se je z njim le dvakrat srečal in to v prvih letih Krekovega javnega dela. Seveda pa mu njegovo delo ni moglo biti neznano.

Vsekakor Tumovo modrovanje o politiki naravnost kliče k razčlembi in diskusiji. Ni tu prostor za to. A kolikor se tiče Kreka, je pač potrebno nekaj razčiščenja. Če ne zaradi drugega, vsaj že zato, ker sem v začetku tega spisa (Meddobje VIII, št. 5-6, str. 291) iz drugega vira zapisal Tumovo mnenje, da Krek ni bil politik, in izrazil pomembnost te trditve.

Tumi je tedaj bistvo politike stremljenje po moči, stremljenje po vladanju drugih in stremljenje po ekonomični blaginji. Zadnje se nanaša na lastno blaginjo politikovo, ne na blaginjo skupnosti, katero politik vodi. Krek je bistvo politike izražal bolj jedrnato, pa manj konkretno, kot skrb za javno blaginjo (Filipič 1965, str. 27; Finžgar, VII, *Leta*, str. 71, 193). To opredelbo sem prevzel tudi kot vodilo vsega razpravljanja v tem spisu. Ker je prevzeta od Kreka, bi utegnila zlasti ustrezati njegovemu delu in bi po njej bilo lažje dokazati, da je Krek bil politik, kakor pa morda, če bi bil prevzel kako drugo definicijo politike ali politika. Tudi zato je ta dostavek tukaj potreben.

17. 3. Zdi se, da moremo v pojmu politike razlikovati med njeno subjektivno in objektivno vsebino. K subjektivni bi najprej spadala zmožnost in sposobnost; zmožnost kot po naravi dana zasnova, sposobnost kot v šolanju in izobrazbi, pa tudi v življenju in delu iz nje razvita pripravljenost za uspešno delo, tukaj v politiki. Taka sposobnost, četudi je lahko različna po kakovosti in količnosti, je vsakemu politiku potrebna.

A subjektivna vsebina politike vsebuje še nekaj, namreč neko nagnjenje, neko veselje do političnega dela, slo po moči in oblasti, ki se izraža tudi v slasti, v užitku ali ugodju, kakor ga nudi politično delo že samo, posebej pa še pri tem doseženih uspehi. Iz te duševne ali doživljajske posebnosti izvira to, kar Tuma imenuje „stremljenje po moči, stremljenje po vladanju drugih“. Stremljenje po gospodarski blaginji bi moglo biti že drugotnega značaja, utemljeno v prejšnjih dveh, ker nudi neko neodvisnost, brez katere bi užitek moči in oblasti ne mogel biti dovolj čist in popoln.

Človek, ki ga označujejo te lastnosti ali težnje, in za sedaj ostanimo le pri njih, bo politik v nekem smislu besede, namreč v pomenu nekega duševnega tipa ali nekega življenjskega

lika (*Lebensform*), kakor je to imenoval E. Spranger. Ta je v šestorici svojih idealnih tipov človeka opisal tudi političnega človeka, katerega „napolnjuje težnja, vsiliti drugim svojo voljo in v vseh okoliščinah ostati 'zgoraj'. Gospodarske, verske in estetske vrednote postanejo lahko sredstva za stopnjevanje ali povičanje volje do moči.“²

To bi bil torej politični tip človeka. Tak tip pa je objektivno lahko dober politik ali pa tudi ne. V politiko ga žene slast, ki jo najde v političnem delu. A ta slast ga lahko tudi zavaja, da pozablja na objektivni smoter politike in se zgublja v samem iskanju in večanju moči in oblasti, morda v samem spletkarjenju, v neke vrste politiki zaradi politike.

Politika pa ima tudi objektivno sestavino, to je smoter, ki je izven politike kot dejavnosti, ki ga skuša politik ostvariti v zunanjem svetu. Ta smoter moremo s Krekom imenovati občo blaginjo. Mar ne bi bil mogoč človek, ki sicer psihološko ne bi bil političen človek v Sprangerjevem smislu ali politik po Tumi, a bi se vendar povsem posvetil delu za občo blaginjo? Zakaj pač? Ker bi videl in čutil objektivno potrebo po tem delu, ker bi se mu ljudstvo smililo, ker bi videl nevarnosti, ki mu groze, pa bi jih hotel odvrniti... Ali ne bi morali tudi tega človeka imenovati politika, a sedaj v objektivnem smislu, zlasti še če bi pri svojem prizadevanju pokazal zadostno sposobnost za uspešno politično delo.

Normalno bomo pač v politikih našli oboje: veselje do političnih posegov ter užitek ob dosegih in posesti oblasti, pa tudi zavest nekega objektivnega poslanstva, ki ga je treba izpolniti.

17. 4. Kako je bilo tedaj s Krekom? Politični človek v Sprangerjevem ali politik v Tumovem smislu, se zdi, zares ni bil. Prelahko je puščal politično moč in oblast v Šušteršičevih rokah in prelahko jo je po Šušteršičevem padcu prepustil Korošču, ne da bi jo niti za trenutek poskušal obdržati sam. K lastni gospodarski blaginji je še manj težil. A za občo blaginjo slovenskega naroda in posebej še za blaginjo slovenskega kmeta in delavca (tudi tega) je delal vse življenje in se pri tem izčrpal. Morda ne moremo nazivati v strogem pomenu političnega vsakega dela za javno blaginjo, ker bi sicer vse bilo politika. Vendar je razpravljanje v tem spisu pač pokazalo, da je marsikaj, kar je Krek delal, bilo politika tudi v strogem pomenu besede. In ker je pri marsičem od tega tudi uspel, je pač bil zmožen in sposoben za tako delo, je torej bil politik, tudi v subjektivnem, če že ne v karakterološkem pomenu besede.

Tuma navaša, da mora politik znati odkriti gonilne sile družbe, tvarne in duhovne. Priznava, da je Krek 1917 razumel in se „popolnoma predal ideji narodnega osvobojenja, ki je takrat

² Prim.: *Lexikon der Pädagogik III*, Herder, Freiburg im Br., 1954, stolpec 832.

gibala ves svet“ „in je zaradi tega mogel izpodriniti Šušteršiča“. S tem mu priznava tudi politično sposobnost, čeprav mu zamerja, ker je menda proti Šušteršiču iskal zveze z A. Kristanom, s čimer, če bi uspel, da bi še okrepil Šušteršičev položaj in ga rešil. Priznava mu, da je uvidel moč socializma. Četudi ne dobesedno, mu priznava, da je uvidel moč izobrazbe, ko ga imenuje zares velikega učitelja slovenskega kmečkega ljudstva. V vsem tem spisu pa smo videli, da je Krek imel še mnogo drugih pravih političnih uvidov, pa tudi srečnejših ostvaritev, kakor bi morda bila zveza z A. Kristanom.

Tako bi bilo pač pokazano, da Krek, četudi morda ni bil politik v psihološkem pomenu besede, še zato ne more biti nujno izključen iz politike v celotnem pomenu.

17. 5. Kako Krek ni bil politik, kaže Tumi tudi njegovo stališče do Šušteršiča, o katerem da je uničevalno sodil že 1897, vendar ga ni skušal odstraniti, temveč je celo svoje delo opravljal pod njegovim vodstvom. Tudi to morda dokazuje le, da Krek tipološko ni bil politik, ki bi mu moč in oblast bili osebno najdražji vrednoti, ki bi se ves gnal, da ju doseže in ohrani ter celo poveča. Objektivno pa je Krek pač ravno s tem, da je Šušteršiča pustil na vrhu, pokazal mnogo politične modrosti, ker je uvidel, da se tako more za slovensko ljudstvo več storiti. Saj Šušteršiča najbrž ne bi mogel podreti, ker je imel zaslombo v škofu Misii. Če bi kaj poskušal, bi morda celo sam moral iti iz politike ali iz stranke. Kam? Najbrž le v socialno demokracijo, s čimer bi se zaprl v manjšo stranko, ki tedaj ni imela možnosti, da kaj večjega naredi. Razen tega bi pač moral zapustiti svoj stan in na njem bi se mogla ponoviti tragedija Aškerčeva. Čeprav je Krek včasih menda celo grozil s tem, da bo odvrigel kolar (Prim. Prepeluh, *Opombe*, str. 77), si težko mislimo, da bi kaj takega resno nameraval. In če ne bi čutil nobenih ovir za tak preskok, je bil pač politično zadosti pameten, da je videl nesmiselnost podobnega koraka. Tudi Tuma ni mogel pričakovati in terjati od duhovnika Kreka, da bi prezrl „gonilno moč verske ideje“, ko je laika Šušteršiča pohvalil, da jo je videl. In če bi Krek mogel vendarle Šušteršiča izriniti, bi ta kje drugje utegnil postati nevarnejši. Razen tega, koga bi mogel spraviti na njegovo mesto, zlasti ker je škof želel imeti na vodstvu stranke laika? In pa, dober politik presoja celoten položaj in ne le kak posamezen faktor. Šušteršič, četudi voditelj, je bil le eden izmed činiteljev tedanje slovenske politike, tudi v Katoliški narodni stranki.

Krek je tedaj kljub temu, da Šušteršiča ni cenil, ker ga ni imel za odkritosrčnega, tega pustil na vodstvu stranke in celo skrbno varoval njegov ugled, kakor vemo iz mnogih njegovih izjav. Saj „je takrat dobro računal, da lahko vrši svoje vzgojno delo med slovenskim ljudstvom le pod Šušteršičevim vodstvom v zvezi z vrhovnimi cerkvenimi krogi“, kakor ugotavlja Tuma. Ne bi dejal s Tumo, da se je s tem odpovedal politiki na korist

ljudske vzgoje. Nasprotno, vodil je tudi politiko z ljudsko vzgojo in z vsem ostalim delom in ker je s tem pridobil za stranko ali ohranil v njej mnogo pristašev, tudi med delavci, je mogel vendar vplivati na delo stranke in jo v odločilnem trenutku, 1917, usmeriti v boj za osvoboditev. Nikoli ni prva naloga politika rušenje temveč grajenje. Politična pametnost marsikdaj svetuje, da tudi pravi politik ostane v ozadju, a tam vendar dela. Krek je mogel ravnati, kakor je ravnal, ker res ni bil, kakor pravi Tuma o sebi, „politik v navadnem malenkostnem smislu besede, t.j. človek, ki išče zase moči in ugodnosti“ (Tuma, 415). A to še ne pomeni, da ni bil politik v drugem, višjem pomenu, človek, ki posveča svoje sile delu za občo blaginjo, tudi če čast in naslove prepušča komu drugemu.

Ko je Tuma v razmerju z A. Gabrščkom prišel nekako v podoben spor, kakor je bil Krekov s Šušteršičem, je ravnal drugače kot Krek. Sam pravi: „Ker nisem bil politik, sem prostovoljno prepustil vse vzgojne in organizatorične naprave Andreju Gabrščku in se skušal omejiti na svojo družino“ (Tuma, 415), četudi je bil sicer na svoje ljudsko vzgojno delo zelo ponosen. Sam navaja, da je „v času svojega dela na Goriškem od leta 1895. pa do leta 1924. imel gotovo okoli tisoč shodov in predavanj“ (Tuma, 413). Krek je napravil drugače; ko ni mogel deliti s Šušteršičem političnega vodstva, se ni umaknil, temveč je pod njegovim, vsaj imenskim vodstvom, vzgojno in sploh socialno delo nadaljeval. Število njegovih shodov in predavanj cenijo na kakih 3000, njegovih spisov in člankov pa na 6000 (SBL I, 562), kljub krajši dobi javnega dela (1892-1917). Če je tedaj Tuma ravnal kot je ravnal, ker po lastnem mnenju ni bil politik, je Krek ravnal drugače pač, ker je znal biti tudi politik.

17. 6. Če Tuma o sebi trdi, da ni bil politik, in če ima prav ali kolikor utegne imeti prav, to ne bo samo zaradi tega, ker mu je manjkala tista trojica „stremljenj“, v katerih vidi bistvo politike, namreč teženje po moči, vladanju in gospodarski blaginji. Politika je skrb za javno blaginjo, za katero je tudi Tuma delal in mnogo delal. Morda ima prav, ko se ima, enako kot Kreka, predvsem za učitelja slovenskega ljudstva. A če je politiku potrebno, da išče tudi moči in oblasti, da z njima ustvarja pogoje za občo blaginjo, mu je potrebno najbrž še bolj, da zna tudi ljudi pridobiti in uporabiti v skupnem naporu za dosego javne blaginje. Biti učitelj, v Tumovem smislu, je eno izmed sredstev tega pridobivanja. A ni vse. Ljudi je treba znati tudi prenesti kljub vsem njihovim slabostim, jemati jih take kot so, skušati jih sicer dvigniti, a tudi če to ne uspe, delati z njimi. Tu menda Tuma ni uspel. Kakor ugotavlja urednik njegovih spominov: „Tuma res ni bil politik v smislu političnih ideologov in voditeljev, ki se popolnoma predajo svoji politični zamisli in ji žrtvujejo vso svojo energijo, da oplode in razvijejo tudi iz majhnih začetkov mogočno ljudsko gibanje. Sam je priznaval, da ni ustvaril nobenega giba-

nja s silo svoje močne osebnosti in da se ni uspešno uveljavil kot politična vodilna osebnost... Glavni vzrok je pač iskati v njegovem samosvojem individualističnem značaju in načinu življenja. Njegov odnos do sodelavcev je bil vedno bolj ali manj rahel; kakor hitro so se pojavile kake razlike v nazorih, so normalno privedle do medsebojne odtujenosti. Zato se je Tuma tako često zatekal v hoteno osamljenost... Tuma je v splošnem strogo sodil slabosti ljudi. Posebno je cenil dve črti značaja: plemenitost v stremljenju in delavnost, a obe je bolj poredkoma srečaval. Ni imel pravega zaupanja v ljudi -- pri vsej svoji veliki veri v človeka..." (Tuma, 421).

Krek je v mnogočem podoben Tumi in bi ju bilo zanimivo kdaj podrobneje primerjati. A v tem, kar je Tumi preprečilo, da bi postal velik politični voditelj, mu Krek *ni* bil podoben; bil mu je diametralno nasproten, kakor je pač pokazal ta spis. Vedno je bil med ljudmi, vedno jih je pritegal k delu in jim ga prepuščal, vedno je ne le učil, temveč tudi znal prepričati in navdušiti, nikoli ni razdiral, vedno popravljal in limal, kakor je sam napisal. Zato *je* ustvaril gibanje, ki mu je bil voditelj, četudi ni bil načelnik stranke. Kljub temu je imel političen vpliv. In prav zato je tudi prenesel Šušteršiča, čeprav trdi Tuma, da mu že spočetka ni zaupal in vidi v tem Krekovo politično slabost. Nasprotno: v tem je bila Krekova moč, da je znal porabiti vsakogar, ne samo popolne ljudi, ki jih pač tudi on ni mnogo srečaval.

čas na tribuni

LITERARNI, POTOPIJNI IN DRUGI ZAPISKI

I.

»Razgledi v književnosti«. Zanimiva ljubljanska knjiga, izbor kritik in esejev med leti 1918 in 1941, to je iz dobe, v kateri so marksistični kritiki in esejisti pripravljali pot revoluciji.

Tudi če prezremo enostransko izbiro avtorjev, danes jasno vidimo, kako so tedanji „napredni“ res znali dati važnost kritiki in literarni esejistiki; odkrijemo, da so nekateri pisci tega kroga šli dosti globlje, kakor pa se nam je zdelo pred petindvajsetimi leti; spoznamo, da so drugi iz istih vrst bili dosti bolj ozkosrčni in ozkovidni, kakor pa se nam je zdelo tedaj — predvsem pa odkrijemo razne zanimivosti:

Devetdeset odstotkov člankov — razen morda Vidmarjevih, ki govorijo o splošnejših umetnostnih vprašanjih — je „angažiransko“ pobarvanih. Ne samo tam, kjer je govor o konkretnih možnostih reševanja konkretnih vprašanj s — pesništvom... ampak nasploh, kjer se avtorji vrtijo okrog sociologije umetnosti, okrog solipsističnih struj pesništva ter pesnikove načelne brezbržnosti do realnega življenja, okrog pomanjkanja svobode pri ustvarjanju, ki je enim okrnjena od zunaj (javno mnenje, vladajoča socialna struktura), drugim pa od znotraj in to zaradi svetovnih nazorov (svetovni nazor tu, jasno, pomeni katolicizem).

Zanimivo je, da bi razen nekaterih malenkosti mi zunaj v svetu skoraj vse v tej knjigi podpisali; ti, ki so pisali (in ko bi bili še vsi živi), pa verjetno ne.

Drugo, kar mi je dalo misliti: ta knjiga ni sveto pismo ali zbirka filozofskih esejev, ki bi se sukali krog večnoveljačnih in nespremenljivih človekovih sestavin in kar bi torej res v vseh časih moglo biti enako zanimivo. To je bojna esejistika, ki je nastopala proti škodljivim nazorom, predvsem pa proti pogojem, v katerih sta se tiste čase nahajala tako ustvarjavec kakor ves narod, in ki jih je bilo treba nujno preobrniti. Skratka: šlo je za podtalno pripravo spremembe družbenega ustroja, ki bi avtomatično pometla z napačnimi pogledi na umetnost, zlasti še z „idealističnim spiritualističnim življenjskim nazorom“.

Kako je zdaj, ko so zavladale družbene razmere, ki so jih ti pisci pripravljali, mogoče, da so isti eseji in članki ne samo nam v svetu, am-

pak tudi njim še vedno aktualni in da bi se kakim člankom lahko spre-
menila letnica nastanka pa bi se brali kot novitete?

Država ima vladarja, kakršnega si zasluži. Narodi pa literaturo? Da,
ker ustvarjavnici ne živijo izolirani in ker ima družba nad umetnikom
vpliv. Ni važno, če se avtor tega zaveda ali ne, in tudi ko družbe ne
upoštevata, v resnici jo. Vprašanje, ali imamo „neresnično, nizko, neprist-
no literaturo“ zato, ker jo naša publika hoče, ali pa ker morda literati
hočemo tako publiko — položaja ne spremenimo. Niti ne izgovor, da mora
biti avtor ljudem blizu, kajti za to ni treba, da se avtor poniža k publiki.
Dovolj bi bilo, da jo potegne kvišku k sebi.

Mi pa literature ne bomo imeli, dokler poleg piscev ne odprejo oči
tudi krogi, ki sicer s književnostjo nimajo nič opraviti, so pa odgovorni
za splošno duhovno in kulturno vzgojo množice.

Slovenski svet se je v zadnjih dvajsetih letih v širokem svetu raz-
bohotil. Mnogi med nami so zasedli visokošolske stólice, mnogi vodilna
mesta v svetovnih industrijah. Študent, ki se je pred tridesetimi leti
morda bal stopiti na vlak, danes z letalom obiskuje razne kontinente.
Filmski tedniki prikazujejo včasih tudi kak naš domač obraz in težko bi
se še dalo govoriti o Slovencih, ki se boje stopiti na parket. Toda...

Postavimo naše gledališče. Pustimo ob strani želje in težnje posa-
meznih režiserjev in kritikov, pogledjmo odnos gledavcev do gledališča.
Masa v glavnem ne samo da ne prenese drugega kakor iger iz železnega
ljudskega repertorja, ne, želi si, kot je bilo pred kratkim rečeno, da bi
spet vdrle na oder strahote kakor »Mlinar in njegova hči«. To se
dogaja petdeset let potem, ko je Nučič menil, da je „ta nemška limonada
odpravljena“ z vseh resnih odrov. In ne gre le za Buenos Aires, Cleve-
land ali Toronto. Ta želja se strinja z rezultatom neke tržaške ankete,
iz katere je razvideti, da si naša publika najbolj želi Turkovih Sanjskih
bukev, pa tudi z ugotovilo, da si v domovini marsikatera knjižna založ-
ba pomaga v borbi za obstanek s tiskanjem plaže.

Iz založniških kakor tudi gledaliških krogov je od časa do časa
slišati tožbe: „Naši ljudje pač težjega ne prenesejo.“ Mogoče to drži.
Gotovo pa drži, da čez deset let ne bodo ničesar več prenesli, če pri tem
usihanju sodelujemo le kot opazovalci.

In vendar je pred tridesetimi, štiridesetimi leti celo naša vaška
publika „prenašala“ Schillerja, Moliéra, Shakespeara. Stanko Majcen
je pred petdesetimi leti — pol stoletja! — izdal močne enodejanke, ki
niso bile samo „namenjene našim podeželskim odrom“, ampak tudi izva-
jane. Danes jih baje ni mogoče vpriporiti, ker so za naše ljudi (po dvaj-
setletnem bivanju v velemestih) — pretežke.

Kaj je za tem? Pisatelj se je bližal publiki tako, da se je dal poteg-
niti navzdol, enako izdajatelj, dramaturgi, ki so most med ustvarjavnici
in publiko, pa publika, ki vedno in povsod sama po sebi teži navzdol.

Vse v življenju se ruši in tudi zgrmi na tla, če ni zidarjev, ki bi
sproti podzidavali. Poleg tega pa: mi vsi podcenjujemo doživljajske
zmožnosti mase. Kvaliteta in pristnost naredita čudeže.

Toliko let je minilo od tedaj, da se mi zdi, kakor da ni bilo v tem stoletju, ko nas je nekoč v domovini sedela skupaj peščica literatov in ko smo drug drugemu prebirali pesmi, črtice, misli.

Mi smo peli o ljubezni, o zemlji — krog nas pa je že telo. A tudi ko bi že gorelo — mi bi ne pisali o ognju. Pa to morda tudi ni bilo najbolj tragično: o strahotah moreš prepričljiveje peti, ko si oddaljen od njih. Ne. Mi tlenja sploh nismo zaznavali...

Dobro se spomnim: v hipu tišine smo spoznali, da visimo v zraku. Če bi stari in novi čas imela vsak svoj spol, bi čas, ki smo ga mi nosili v sebi, bil brezspolen. Samo nekje daleč, daleč smo slutili, da je svet, ki ga opisujemo, pravzaprav že pod debelimi plastmi prahu, novi pa da še ni v nas. Zase sem čutil, da nimam sveta, v katerega bi se mogel zasedrati, v meni samem pa je bila prevelika razklanost, da bi mogel v sebi kaj zagrabit. Daljna preteklost nas je lahko zanimala, celo bolela, a nas ni pretresla. Bilo je življenje v nečasu, v najpopolnejšem pospeševatelju jalovosti.

Zadnjega četrta stoletja sèm pa nas je prebodlo do zadnjega vlakna, nas zakoličilo sredi arene, z bleskom in bedo zalilo do vratu. Usoda našega naroda ali pa le usoda posameznika je polje, kakor ga slovenski umetnik doslej ni poznal. Dogodki zadnjih petindvajsetih let niso le pometli s ceneno romantiko, z zlaganostjo ali pa umetno otroško igračasto kompleksnostjo — pokazali so tudi odprtino, ki vodi v globlje, resničnejše gledanje. Morda bi, si včasih mislim, kakšna stara zgodba lahko celo ostala tako romantična, kakor je bila pred davnim leti, a zdaj bi bila drugače zagrabljen, zdaj bi res lahko zaživela in se ostvarila za vedno. Ne bila bi več pohlevno branje tistih nekdanjih let, danes pa fizična muka, če bi jo moral še enkrat prebirati. Dogodki teh zadnjih desetletij so nas s trpljenjem postarali za stoletja, pa tudi očistili. Pridali so prodornosti našim očem in srcu — zdi se, da doslej nismo zrl, da smo le gledali — ker so nam z razgaljenjem pokazali, da nismo niti tako dobri, kakor smo o sebi govorili, niti tako slabi, kakor so drugi o nas mislili. Slovenski človek se je prikazal v drugačni luči. Slovenski besedni umetnik je kot človek dozorel, se razbohotil. Ne le umsko. Kakor da so se mu stene srca izboknile.

Težko se je oddaljiti od boleče preteklosti, da bi mogli nanjo mirno gledati. Toda ko nam ob pogledu na zapestno žilo, kjer vidimo plati kri, za hip udari misel, da nekoč tega utripa ne bo več, in nam je za hip možno pogledati na našo šahovnico, kakor bo gledal nanjo čez stoletja neprizadet tuj opazovavec, ali ne uvidimo, kako smo se spremenili prav zato, ker smo mogli v času trpljenja spoznati in tesno ob sebi začutiti velike ljudi, junake, ki smo jim odkrili njih resnično veličino, in ob tem odkritju tudi sami zrasli? Tu je doba, kakršne slovenski narod prej ni poznal. Bili so tam v tistih časih, bo ugotavljal daljni zgodovinar, borci za ideale, take in nasprotno, toda bili so borci, ki so dali za svojo misel svojo kri.

Do leta 1940 bi bili taki junaki v naši domišljiji umetno ustvarjene pojave, ki jim ne bi verjeli. Niti v literaturi ne! Res, imeli smo v preteklosti velike borce, toda borce drugačnega sloga, čeprav so tudi ti živeli in umrli za slovenstvo. Slomška, Prešerna. A te smo čutili daleč.

Ali nismo zdaj, ko smo tudi sami živeli med velikimi ljudmi, začutili, da je naš narod pravzaprav nabrekel od zadržanih sil in ali se nam niso tedaj tudi duševni velikani iz preteklosti nenadoma približali?

Danes nas naši mrličji bolijo in vendar čutimo, da se je prav z našo narodno tragedijo pripravil vstop v evropski koncert. Razen, če bi se izkazalo, da smo bili močni le za razdiranje ali obrambo, ne pa za grajenje.

V tisočletnem strahu pred tem, da nas pomendrajjo, se je zdelo, kakor da naš narod živi, ker ga pač še pustijo živeti, in zdaj je v najbolj nevarnem trenutku, kar jih je kdaj poznal. Omalovaževanje in celo napadanje krščanskih in nacionalnih vrednot spodkopuje stavbo v temeljih. Toda danes je pa tudi dana možnost dokončnega samoosveščanja, zavesti o nujnosti stalnega interesa za svet in stalne borbe.

Močno nas je stresel Bog po tolikih letih statičnosti — toda če se ne zrušimo zdaj, ali nam ni ne samo po božji usmiljenosti, ampak tudi zaradi naših sil zagotovljeno mesto v svetu? Ne bi si upal podpisati trditve, da so krvavi dogodki naše revolucije bili duhovne vaje slovenskega naroda, ki bi naj prinesle osveščanje ljudi in očiščenje, kajti kakor je res, da je Bog v zgodovini človeštva tudi zločine uporabil za svoje cilje, ne verjamem, da bi kdaj uporabil za svoje cilje tiho ali pa celo glasno opravičevanje teh zločinov — todo dejstvo je, da nam je danes prav na konici eksistence dana možnost, da postanemo narod, celota, kakršno poznajo narodi s stoletno lastno državo. Ni mogoče, da bi vse naše trpljenje moglo izgoreti le v samem sebi ali pa zgolj v zadoščanje za grehe preteklosti.

Ne gre za to, da se nam je po zadnji vojski odprl zunanji svet — moč naroda se ne meri po njegovi poznanosti v svetu niti ne po naklonjenosti ali nenaklonjenosti sveta do nas — v nas samih so se zgradile nove stopnice navzgor in dozidale druge v globlje prostore. Zdaj je kvečjemu vrašanje poguma, hoditi po doslej neznanem, brez vsakršnih emotivnih in izkustvenih bergel, ki jih nudi zgodovinski precedent.

In prav pri vrašanju poguma in naše borbenosti (oziroma slovenske neborbenosti in nepoguma) se zdi, da se je v zadnjih tridesetih letih moral naš koncept spremeniti. Če se moremo dvigniti na zgolj zgodovinsko teraso, pogledati na dogodke preteklosti kot neprizadeti zgodovinarji, ali ni enkrat za vselej zginil pojem o neborbenosti slovenskega človeka in o našem ženskem karakterju? Najsi je bil kdo na pravem stališču ali v zmoti, vsi, ki so se borili in padali, so bili Slovenci. Slovenci smo se, morda prvič v vseh stoletjih, borili do smrti zaradi idej in po veliki večini za bodočnost svojega naroda. Tragika, da se je to zgodilo v bratomorni vojski bolj kakor pa v boju samo proti zunanjemu sovražniku, in celo tragična ironija, ko vidimo da je po borbi slovenstvo bolj v nevarnosti kakor kdajkoli prej, bi lahko zgodovinarju zadnja desetletja svojevrstno osvetlili, toda dejstva ne spremenita.

Če je preko naše književnosti bila prikazana naša narodna psiha kot lirična, ženska, je bila to zato, ker je bila zvest odmev značaju ljudi v dobah, v katerih je to pisanje nastajalo. Dotlej smo se kot narod borili s pasivno rezistenco, drugič kdaj z besedami proti eni ali

drugi oblasti, ki nas je dušila, nikdar pa nismo ničesar ne tako ljubili in ne drugega tako sovražili, da bi bili pripravljene za svoje mišljenje dati tudi življenje. Edina, ki je to na nek način stalno delala, čeprav le v nekem majhnem krogu, v družini, je bila mati. Zato se tudi toliko naše književnosti suče okoli nje.

Naš narod je tako borben kakor kateri koli drugi. Ima toliko sil kot katerikoli drugi. In morda več. Če ima ljudi, ki znajo te sile poiskati in izrabiti, je drugo vprašanje.

Zdaj smo vrženi v eno tistih najbolj napetih iger, ko se z bližnjem cilju večja negotovost izida in ko se šele v zadnjem trenutku odkrijejo karte in je mogoče samo ali vse dobiti ali vse izgubiti. Morda smo danes v Evropi prvi na vrsti, da za vedno izginemo z odra, smo pa morda tudi prvi, ki se prerajeni iz zunanjega in notranjega ognja moremo pognati v novo življenje ter iti iekak usode ne le za večja dva brata, ampak tudi za druge, zdaj v dneh, ko se porajajo novi narodi, nove mlade države. „Slovenci, vrinjeni v stikališče dveh velikanskih nasprotujočih si ras — latinske in germanske... izolirani od ostale slovanske mase“ in ki „predstavljajo čudež te stare Evrope, ko gre za preživetje še bolj presenetljivo od onega baltskih narodov, za preživetje, ki so ga ukazali skrivnostni zakoni zgodovine“ (Salvini) — bi utegnili biti v urah obupa še marsikakemu drugemu narodu svetla luč. Pri tej napeti igri se včasih za hip zazdi, kakor da gre za perverzno igro usode — a, kaj hočemo. Samo ugibanje nas ne bo pripeljalo nikamor.

Na drugi strani pa nas v takem položaju mnogi lahko zavidajo. Kakor zavidamo prijatelja, ki še ni prebral krasne knjige, za užitek, ki ga še čaka, medtem ko smo mi že mimo njega. Kar se danes dogaja z našim narodom, vsak narod samo enkrat doživi. Res, da obstajajo v vseh časih konfrontacije naroda s samim seboj, prav kakor se dogaja v posameznikih, toda pridejo trenutki, ki so prelomni, enkratni. Embriji v materinem telesu je živo bitje, rase, se giblje, je odvisen od stoterih faktorjev, psihičnih in bioloških — prav tako, kakor bo kasneje človek živo bitje, ki bo raslo, se gibalo in bo odvisno od teh in onih faktorjev — in vendar je trenutek rojstva neponovljiva prelomnica. Ta občutek enkratnosti pri prelomnici v življenju naroda pa ima svoje čare. Čare in nevarnosti, ki — da preidemo spet na literarno polje — besednim umetnikom večjih in starejših narodov niso več dane in jim nikdar več ne bodo, ker so neponovljivi. In ker ni vsakomur usojeno živeti v narodu v dobi te enkratnosti, nas kljub naši odgovornosti mnogi lahko zavidajo.

Res je, da tega občutka ne moremo vsi enako doživljati. Malodušnost je bročnik, ki nas počasi, a vendarle gotovo prepelje na breg smrti. Borbeni človek pa ve, da je lahko srečen. Le redkokdaj se nudi človeštvu taka, skoraj bi dejali, božanska priložnost sodelovanja človekove borbenosti in idealne zgodovinske temperature.

V marsičem, kar mrtvi pisateljeve sile, smo ostali tam, kjer smo bili: vprašanje obstoja našega naroda je tako nenehoma na vrstnem

redu, da ne moremo mirno zaživeti. Skrb in trpljenje sicer človeka zorita, ne moreš pa pisati, medtem ko si na operacijski mizi. In mi, kakor da nas zgodovina ne bi pustila z nje. In vprašanje našega jezika, našega instrumenta, za katerega lahko danes po pravici trepečemo? Kaj bi le mogel spraviti iz sebe Paganini, ko bi se med igranjem kar naprej zavedal, da mu lok vsak dan bolj trohni in da so mu ga celo našagali...?

In vendar: resničen umetnik zaživi šele, ko postane ne le „močnejši od talenta, ki ga ima“ (Matisse), ampak tudi močnejši od lastnega trpljenja, ki ga doživlja — recimo slovenski umetnik — ob grenki usodi svojega naroda.

V marsičem drugem pa smo se premaknili naprej:

Med obema vojskama smo imeli vse pogoje za ustvarjanje: mir, priložnost, knjižne založbe in publiko. Toda, ali je res bilo mogoče pričakovati, da bi romanopisec napisal „veliki tekst“, slovenski dramatik „našo dramo“, ki bi bila blizu nam, istočasno pa bi ob njima zavibrirala srca tudi drugih ljudstev? Zdi se, da je prevečkrat šlo za probleme, ki so sicer lahko bili strahotni, tragični, toda niso obsegali vsečloveške note. Skromen pastirček, ki se je v tej zadnji vojni raje pustil ubiti, kakor pa da bi prekršil moralni zakon v sebi, je dosti bolj občečloveška figura.

Toda vzroke naši literarni skromnosti je iskati še bolj v ozkosti in nemoči nas samih. Umetnikov notranji svet je bil — kot odsev zunanjemu — prav tako ozek, vezan. Ni veličina besednega umetnika odvisna le od daru, kakor se nam je dostikrat poudarjalo, niti ne od posvečenja vsega življenja literaturi. Globina duše in široko gledanje sta lahko odločilnejši. Šele ko pesnikovo srce začuti svojo slovensko dušo kot sestro občečloveški, lahko zapoje „veliko pesem“. To se je zgodilo s Prešernom.

Velikega teksta verjetno tudi naša doba ne bo dala. Pevec, igravec mora pesem, vlogo doživeti, a se ji ne sme prepustiti. Ves čas mora obvladati čustvo, junaka, ki ga ustvarja. Mi pa smo doživeli in še doživljamo našo tragično preteklost, toda je nismo prebavili. Smo ji še preblizu. Nekateri smo več kot blizu — smo še čisto v njej.

Če je pa tako, nikar pisati? Kakor če bi se spraševali: torej nikar zreti v življenje, nikar rasti? Brez naše rasti, brez našega sodelovanja pri razrivanju v širino, brez našega sejanja, najsi še tako skromnega, tudi v bodoče ne bo prišlo do pogojev, v katerih bi lahko zrasla drevesa-velikani. Ne moremo čakati, da se še enkrat ponovi čudež. Prvi — Prešeren — je nerazumljiv.

Zavest, da krog nas ali pa v bližnji preteklosti živijo usode resnično velikih ljudi, tragičnih velikanov, nam daje duhovni razmah, našemu pisanju obsežnejšo klaviaturo. Zato je celo prijem pisatelja danes drugačen. Zato je tudi možno, da se pojavi drugačna publika.

II.

El Valle de los Caídos, nekaj deset kilometrov izven Madrida, odpira duri mislim, da si kar podajajo roke. Lahko razmišljam o arhitektonski monumentalnosti, lahko o slogovni razbitosti, lahko pa tudi še o čem tretjem.

General Franco je ostal na vladi. Toda postavil je spomenik padlim vojakom, svojim — in nasprotnim. Zgodovinsko gledano je bilo pač neko obdobje španske zgodovine, hipec v svetovni, bilo je in ne da se zakriti. In tudi ko bi se dalo: pomanjkanje kontinuitete se ne maščuje le pri rasti otroka. Zakrivanje ne bi prav nič pomagalo zanamcem, ko bi ti hoteli vedeti, zakaj je okrog njih — in v njih — tako, kakor je. Poleg tega je taka gesta, kljub vsem intimnim antipatijam, ki jih lahko gojimo do generalísima, znak velike zrelosti.

Mussolini je — padel. Toda tudi Italijani vedo, da je pač to bila faza zgodovine. Ko se pelješ preko enega tiberskih mostov, zagledaš visok obelisk z napisom DUX. Pa tudi sredi Rima najdeš poslopja z napisi, ki govorijo, kako je to ali ono bilo postavljeno v tem in tem letu fašistične ere.

Pa se ne bi dalo trditi, da danes v Španiji ne odločajo profrankisti in še manj, da v Italiji ne prevladujejo protifašisti. Napise o fašistični dobi boš našel — skrbno ohranjene! — celo po srednji Italiji, kjer so občine pod komunistično upravo.

Mi ne. Prvo, kar so partizanske čete naredile po Dolenjskem, je bilo uničiti stare gradove, da já ne bi ostala kakšna sled po fevdalnih časih in med nami zunaj prav tako še morda najdemo ljudi, katerih prva želja po vrnitvi v Ljubljano bi bila podreti vse, kar so rdeči postavili. (Dejstvo, da danes povečini gradovi doma stoje rekonstruirani, ali pa gotovost, da bi v Ljubljani podrto kasneje mi spet zgradili, ne spremeni podobe o naših reakcijah.)

Negacija, še bolj pa destrukcija nasprotnikovega, nam pomeni porast „našega“.

Skoraj vso noč smo preklepetali. Predvsem o tem, kako se gremo destruktivno politiko tudi še danes, tako z enega brega na drugega. Oblasti v domovini ne skušajo med nami v zamejstvu podirati tega, kar je slabo (slabo za nas, in — če hočejo ali ne, verjamejo ali ne — končno tudi zanje), ampak kar je dobrega; in pri tem mislijo, da vrše veliko delo zase. In mi dostikrat, vsaj v mislih, delamo isto: ob, recimo, aferi »Perspektiv« ali pa ko pride do kakšne ekonomske polomijade doma, zraste v nas občutek, da je *zato* naše tu zunaj postalo močnejše. Vse v slogu stare zgodbe o dveh sosedih in njunih drevescih, ko gre eno noč prvi na sosedov vrt, odreže vrh smrekici ter ima tako občutek, da je medtem njegova, ker je višja, zrasla, in ko naslednjo noč vrne drugi sosed obisk ter naskrivaj odščipne sosedu vrh smrekice, ponosen zdaj na svojo, večjo. Rezanje se nadaljuje noč za nočjo, dokler lepega dne...

V zapisniku Čehova najdemo stavek: „Od tujih grehov ne postaneš svetnik.“

Poljaki imajo v Parizu lepo revijo. Zanimivo je z njimi govoriti, najsi so s tega ali onega brega. „Poljski vladi doma,“ mi pravi eden, „niti na misel ne pride, da bi emigracijo v svetu rušila, ker ve, da bi se blamirala pred svetom, pa tudi pred tistimi doma, ki bi za to zvedeli.“ Pri nas je drugače: izdiramo kos opeke iz hiše drugega in smo prepričani, da bo zato naša trdnjeje stala.

In če naših doma ne briga trden slovenski narod?

Seveda je možno. Morda jih res ne briga močni slovenski narod, niti močni hrvaški niti srbski. Samo, kako je potem mogoče pričakovati močno Jugoslavijo?

In če jih v zadnji instanci tudi močna Jugoslavija ne briga?

Lahko. Samo, kako potem pričakovati močnega bloka?

In če jih tudi...?

Režemo koreninice, pa čakamo, kdaj bo zraslo krepko deblo.

— — —
Zadnji večer v nekem koroškem župnišču. Lep, žalosten pogovor z župnikom.

Nekdo potrka in potem imata moj gostitelj in stara ženica pomenek, kakor kasneje izvem, čuden pomenek: v dneh po prvi svetovni vojski, ko se je odločala usoda Koroške, se je mož te ženice, čeprav Slovenec, boril kot „Abwehrkämpfer“ proti jugoslovanskim četam in — padel. Na grob mu je žena postavila ploščo, seveda v slovenščini.

Ženica prihaja zdaj k župniku po svet. Zjutraj so prišli k njej neki gospodje od „abwehrkämpfske“ organizacije in ji ponudili dvesto šilingov, če podre moževo nagrobno ploščo in postavi drugo z nemškim napisom...

Po petdesetih letih.

Z dogodki je včasih kakor s kretnjo: v trenutku ti odkrije človeka, položaj, miselnost, bolj kakor še tako podrobne psihološke analize.

Ko bi celovški škof vedel za ta pogovor — ali bi bil pred seboj in pred Bogom miren, ali pa bi se vprašal, koliko je morda tudi njegova dlan s pokrivanjem pripomogla k razevitu take miselnosti med avstrijskimi Korošci?

— — —
Kot Slovenec, ki ga Koroška boli in ki zdaj prihaja z drugega kontinenta, sem želel govoriti tudi s kakim avstrijskim duhovnikom, da bi vedel, kako gledajo na narodnostne in pa religiozne probleme. Žal mi je čas preveč odmerjen. Radoveden sem namreč, koliko je res, da namesto odgovora na vprašanje o pritisku na Slovence dobiš nasvet, da raje poglej, kaj se godi s Slovenci v matični državi. Argument je sila žalosten znak za odgovarjavčevo intelektualno stopnjo, pa tudi za širino srca, vendar bi želel vedeti, kolikšen je odstotek takih diskutantov.

— — —
Skušam govoriti s čim več ljudmi. Tudi v vlaku kar ogovarjam potnike. Kramljam s Slovenci in nemškimi Avstrijci. Z delavci, študenti.

Težko je ostati miren, ko vidiš, v kakšnem preplahu živijo Slovenci na Koroškem. Vendar se ne bom približal resnici, če ne bom vsega dogajanja opazoval, kakor da nisem Slovenec.

Mrtvilo v avstrijskem javnem življenju, neaktivnost mladine, nepoznanje vsega, kar je onstran plotu, vzrok vsemu — vsaj kar se Koroške tiče — se mi zdi zdaj dosti otipljivejši. Stvar je pravzaprav čisto preprosta: nemški Korošci so stopili slovenskim na vrat. Kadar ti kdo stoji na vratu, se ne moreš ganiti. Toda tudi ta, ki ti stoji na vratu, se ne sme premakniti.

— — —

In vendar: kar je še kakšne želje po višjem, bolj dovršenem na Koroškem — v glavnem prednjačijo Slovenci. Čeprav menda tudi za slovenske Korošce velja, kar trdijo o nemških, da se ne zanimajo za to, kaj se godi drugod po svetu in da najmanj potujejo v državi, čeprav ne vidijo nobenega cilja pred seboj (kako neki bi, ko pa je čutiti preplah v zraku, kakor za časa okupacije!) — slovenska Koroška vendarle ustvarja.

Sredi Dunaja bi lahko že danes postavili spomenik slovenskim duhovnikom ter kulturnim in političnim delavcem Koroške. Toda kaj, ko je sla po smrti drugega močnejša od želje po lastnem življenju.

— — —

Bolj kot na Koroškem, se mi je zdaj, ko sem jo zapustil, vsaj zdi se mi tako, odkrilo pravo razmerje med koroško cerkveno hierarhijo in slovenskim problemom.

Ne mislim zdaj na cerkvene gospode, ki imajo žal veliko besedo na škofiji, v katerih bi v nekaj minutah mogel odkriti gibala, zaradi katerih jih že zaradi odgovornosti pred Bogom ne bi smeli puščati na odločilnih mestih, ampak bolj na najvišji vrh v koroški cerkveni hierarhiji. Zdi se mi, da med njim in slovenstvom res ni osebnih sovražnih odnosov. A je nekaj nevarnejšega: prepričanje, da je taka pot pravilna, v dobro slovenskih duš in da je tisto „ena Cerkev — en pastir“ treba nujno prenesti tudi na „en jezik“. Gre za delovanje v dobri veri. Nekaterim se zdi to manjše zlo, jaz se bojim, da ni tako. Laže je pričakovati, da se bo povsem nagonsko sovraštvo sprevrglo v ljubezen, kakor pa da bi se dal iztrgati iz intelektualno zabetoniranih blokov en sam kamen. Tu brez božje milosti, brez svetništva skoraj ni pomoči. Tu bo molitev morda kaj opravila, protestna pisma — dvomim. Lahko da škof celo podzavestno daje prednost nemštvu, a problem je dosti globlji kot le nacionalni.

— — —

V jugoslovanskih časopisih od časa do časa izide notica o idealnih odnosih med Avstrijo in Jugoslavijo. Včerajšnjega sem si izrezal. Sploh ni nobenih problemov z manjšino, vse je v redu, krasnem redu.

Pogledaš v punčico dečka, ki je še hip prej na postaji z materjo govoril slovensko, pa se ob tvojem vprašanju ustraši in v ugašanju svita njegovih oči in v preplašenem „Ich... ich... ich...“ vidiš, kako sta si slovenski brezverec in pa avstrijski nemški duhovnik podala roke.

— — —

Mesec maj — šmarnice. Danes sem obiskal enajsto cerkev. O drugih sem se zanimal in zdi se, da je slika precej jasna: kjer živijo Slovenci, so cerkve polne, kjer živijo ponemčeni Slovenci, so cerkve prazne.

In tisti občutek snoči v napol mračni cerkvi, ko sem v nekem večjem naselju poslušal slovenskega župnika govoriti v nemščini petim ponemčenim Slovenkam...

Sejanje smrti se nadaljuje, pričakuje pa se življenje. In božji blagoslov pri delu.

— — —
Mnogo grenkega smo doživeli pod Dunajem. Naši očetje ga niso z ljubeznijo omenjali. Toda Dunaj je del nas. In je res lep.

Dunaj. Lepi, mirni Dunaj... Mesto me polni s hromečo otožnostjo.

V tej hiši je stanoval Cankar: skozi to okno je gledal Ottakring in v daljavi še bolj žalostno domovino. Tod je hodil Prešeren, morda mu je prav na tem mestu zapelo v srcu. To cerkev je gradil Plečnik; v oni drugi se je morda spovedoval Baraga. Po tem stopnišču je hodil Korosec, ob njem Krek. Po teh starih ulicah je kdaj odmeval korak Slomškov. Tam nekje za tistim ovinkom Donave so našli mrtvega Vego.

Skoraj vse, kar je pripomoglo k našemu krepkejšemu življenju, je šlo skozi Dunaj. Dunaj je bil očim — kljub temu nam je vlivljal življenje.

In danes je mrtev. Ne samo za nas... Tudi ko človek ne bi poznal drugih mest, ko bi samo prisluhnil srcu, ki išče odmeva na poti skozi mesto, hi to mrtvobnost začutil. To ni občutek mrtvega mesta, kakor te objame v kakšnem brazilskem Recife, kjer je klima ubila vse, niti ni občutek mrtvega Brugesja, ki ga morda čutiš močnejše, ker te je Rodenbach v mladosti okužil — ne, Dunaj je mrtvo mesto, kakor jih včasih doživljaš v sanjah. Toda mrlič, ki mu lahko odkrito pogledaš v obraz in v srce, lahko tudi kot mrlič živi, uči, celo daje življenje. Na tem lepem mestu pa je nekaj posebno tragičnega.

— — —
Švica. Belgija. Kakšna tekma med njima postati nov evropski center! Koliko iznajdljivosti, koliko iskanja novih poti, koliko kombinacij — vse zato, da bi postala močnejša, aktivnejša. Kako dajati več življenja drugim in naposled sebi? Ženeva in Bruselj se borita za sedeže kongresov, za svetovne razstave, še bolj pa za stalne sedeže mednarodnih organizacij. Ena država kakor druga ustanavlja institucije, katerih važnost se bo svetu pokazala šele čez leta, čeprav v tem trenutku nimata ne svojih profesorjev ne študentov. Z odhodom tehnikov, mi pravi neki zdravnik, se odteka toliko krvi iz Evrope, treba je dobiti drugačno, močnejšo nazaj. Duševni delavci naj vedno bolj zrejo v ta mesta — v ta in v manjša — čeprav so mesta brez velikih kulturnih ali političnih tradicij, ali celo zgodovinske preteklosti.

Tu pa stoji Dunaj in — stoji.

Dunaj, središče srednje Evrope — ko bi seveda ljudje razumeli, da ima neko mesto lahko svojo veličino čeprav brez krone. Če je švica središče tujih finančnih inverzij, bi bil Dunaj kulturnih. Mnogi Srednjeevropejci, ki živijo v Nemčiji, Franciji, Angliji, pa tudi mnogi Avstrijci, ki danes zaradi mrtvila, v katerem leži njih domovina, odhajajo čez mejo, bi se mogli na Dunaju počutiti bolje, kakor pa kjerkoli drugje...

Vendar: ali je mogoče s take perspektive gledati državo, ki se z vsemi silami trudi, da uniči celo lastne že obstoječe kapitale?

— — —

Jutri — zadnji dan v Avstriji. Skušam rekonstruirati pogovore, vti-se. Skušam najti skupne misli, ali pa vsaj najbolj izstopajoče misli iz pogovorov z Avstrijci.

Danes baje na Dunaju mnogi vedo, da bo prišlo do bujnejšega življenja le, če se bo potegnila tančica izpred resnične slike in če se bodo znali ljudje, zlasti starejši, ki odločajo v javnem življenju, iztrgati iz preteklosti in sprejeti resničnost. Nekateri Avstrijci vedo tudi, da ni dovolj samo pustiti, da manjšine zažive, ampak da je treba njih delo podpreti. Nekdo, morda najbolj zanimiv človek, kar sem jih srečal, mislec in pisec, slutí, da niti ne bi bilo dovolj dati manjšinam občutek le neke folklorne zanimivosti, ampak, da bi za resnično življenje, tisto, ki kot živa klica oplaja vse, česar se dotakne, bilo manjšinam treba celo vrniti zavest rasne skupnosti. Mnogi tudi prav na vrhu da danes to vedo, a kdo bi imel pogum pričeti s prelomom, ko pa je velik odstotek ljudi še vedno strastno zasidran v prvih letih našega stoletja.

„Za Avstrijo je nevarnost, da še enkrat prepozno odpre oči,“ mi je dejal pred dnevi navdušen Slovenec, ki pa se čuti zavednega Avstrijca.

Ne krščanska ljubezen, ampak politična zrelost bi utegnila jutri na Dunaju sprožiti prvi korak k zbližanju.

III.

Ogenj dobro služi, slabo gospodari. Tudi analize in komparacije, ki so si pridobile sloves najvažnejših sestavin vseodrešujoče znanosti.

V razgovoru pridemo do trditve, kako je v domovini režim, če že ne povzročil, pa vsaj dopustil, da slovenska narodna pesem umira. Glasbene publikacije izginjajo, število zborov se manjša, radijske od-daje posvečajo več pažnje tuji popevki, kakor pa narodnemu biseru. Ko bi zaprosili doma vse petnajstletnike, naj zapojó narodne pesmi, ki jih znajo, bi se odkrila zanimiva slika...

„Že! Toda pozabljaš, da to ni le slovenski pojav. Nemške statistike kažejo, da je število nemških zborov padlo še huje kot pri nas, in nemški časopisi prav tako tožijo, da njih mladina raje prepeva ameriške popevke. Kaj naj ima torej režim pri tem opraviti?“

Primerjava in zaključek. Rezultat za nas celo pozitivno zveni: drugod je še slabše. Da so komponente, ki drže narod pokonci, pri enem take, pri drugem narodu drugačne, da ima neka vrednota lahko pri enem narodu še posebno funkcijo, pri drugem ne, o tem komparativist ne razmišlja. Da je nemška državotvornost osnovana na njih narodnem ponosu, njihov narodni ponos na militaristični zgodovini, (ki je mi nimamo), na dovršeni tehniki in industriji, (ki ju mi nimamo)... da je pa naša osnova kultura, jezik, dá, narodna pesem in da torej pojemanje narodne pesmi pomeni nam vse kaj drugega kakor njim, vse več kot pa bi pokazali odstotki še obstoječih zborov — o tem komparativist ne misli. Ne slutí, da bi Nemci ostali pri življenju kot narod, tudi če med njimi nihče več ne bi gojil narodne pesmi, da pa mi brez

pesmi, ki nas je ohranjevala, ker nas je združevala, nevarno okrnemo. Komparativistu so številke jasne. Za „teoretiziranje“ komparativist nima smisla.

Naš narodni značaj bo morda kdaj drugačen. Njegova sila bo morda osnovana na močnejših koreninah. Takrat lahko, da slovenska pesem ne bo pomenila tako važnega kamna v naši narodni stavbi. Toda danes —

Govorimo o padcu morale v domovini, ki začenja zadnje čase tudi vladajoče kroge skrbeti. Govorimo o nizkem narodnem prirastku, o umetnih splavih, o antikonceptnih postajah, o srednješolskih klubih „razdevičevavcev“, o „la dolce vita“ med mladino, o če že ne umetno ustvarjenem pa vsaj s simpatijo toleriranjem zasmehovanju krščanskih moralnih vrednot...

„Že! Toda mar ni tako po vsem svetu? To ni le slovenski problem. Pač posledica civilizacije. Takih mladeničev pa le še nimamo, kakor so oni, ki hodijo ob nedeljah na čudne izlete iz Anglije čez rokav... Če bi bil v Angliji komunistični režim, bi bil gotovo on tega kriv. Razbohotena zadeva sex-party je zadeva dolgočasnih Amerikancev in ne rdečih...“

Drži. Točno drži. (Razen morda tistega, „da je po vsem svetu enako“.) Vendar jaz se sprašujem, zakaj moram zdaj hoditi v copatah, ko sem včasih lahko nosil čevlje, odgovarja pa se mi, da 90 odstotkov vseh Kitajcev hodi bosih.

Tudi v nas je taka hitra, komparativna miselnost. Odkod je prišla? Iz želje po hitrejšem sklepanju? Iz strastne želje po sistematizaciji, ki je danes tako priljubljena? Zaradi simplifikacije delovnega postopka, ki se skuša iz kraljestva industrije razlesti tudi po drugih področjih?

Kadar gledamo na razmere v domovini, mar ne grešimo enako? Kadar — postavimo — ne moremo razumeti, zakaj vlada v Sloveniji hujša umska in srčna ozkost kakor pa v drugih evropskih komunističnih državah, ali ko se ne moremo načuditi komedijantskemu žonglerstvu v odpravljanju ali pa spreminjanju besed, ki bi spominjale na krščanstvo, vedno jemljemo za primerjavo Madžare, Poljake, pri katerih se kaj takega ne bi moglo goditi. Mar tudi mi ne primerjamo, ne da bi prej pomislili, da sta si današnja slovenska in poljska vladna mentaliteta vsaj toliko narazen, kakor sta si jugoslovanski in angleški socializem in da je naš narodni značaj, tako različen od poljskega, prav v tem, da vedno kolebamo od enega ekstrema do drugega? Če mi danes našim doma po vsej pravici očitamo „ultrastalinizem“, medtem ko ga Poljaki svoji vladi ne morejo, ali se morda to ne godi ne le zaradi različne slovenske in poljske zemljepisne lege, ali ker je bil razvoj naše in poljske revolucije različen, ampak tudi zato, ker so nam nekoč doma očitali „ultrapapizem“, medtem ko ga Poljaki svojim predhodnikom ne?

Komparativizem res more kdaj olajšati delo, vendar pa nam zasenči spoznanje jedra in celo otežkoči iskanje poti, če ne gremo stvarjem globoko pod kožo.

Ko iščemo pota novemu slovenstvu in se lovimo hodeč med tujimi narodi in tujimi podobami, ki so se nam že obesile po stenah srca, se porodijo trditve, da je bolj kot vse drugo, predvsem pa bolj kot teritorialna navezanost, odločilna za narodnost neka zavestna eksistenčna skupnost; da se neke skupnosti, neenake po jeziku, rodu in kulturi lahko zrastejo v narodnostno skupnost in to po tesnejših zvezah, kot jih nakazuje teritorialni okvir ali gole vezi ekonomskega obstanka.

V to zadnje bi že podvomili... Vidimo namreč, kako daleč narazen so si pojmovanja besede „narod“ pri nas ali pa pri drugih velikih, toda še mladih „narodih“ in spoznali smo, da je po toliko stoletjih sicer najti švicarje, ki se čutijo povsem zarasle v isto državno skupnost, a še daleč ne v isto narodno. Ni bilo treba čakati Hitlerjevih časov, da so se razpoke, skorajda tragične razpoke, prikazale tam, kjer so razni sociologi že stoletja videli monolitni blok. Da ne govorim o Belgijcih... Nima samo grunt korenin do pekla.

Tudi bo lahko res, da jezik ni bistven za narodno zavednost, četudi je njegova glavna opora. Italijanski industrijalec, ki je dovršeno govoril italijanščino, svoj narod pa sovražil, da sem se kar čutil, ni mogel biti edinstvena pojava na svetu. In če bi bil Žid, se res ne bi bal pristati na trditve, da sprejemem kot višjo obliko židovstva zavest pripadnosti, ki ni vezana niti na kraj niti na jezik, kajti moja sila bi tičala v tisočletni preteklosti, v krvi, v rasi, morda celo v religiji, (ki je Židom, najsi nekateri še tako zanikajo, „druga nacionalnost“), in ne nazadnje v zavesti, da je vse, kar ima danes zapadni svet, imelo vir v mojih. Toda ali morem kot Slovenec iti na isto pot, upoštevajoč našo zgodovino, naš karakter, našo raso, našo gravitacijo v svetu? Židje so se mogli ohraniti skozi tisočletja brez teritorija in tudi brez enotnega jezika, ker jih je držala pokonci njih rasa in pa povsem njih vera, zaradi katere same so se že zabarikadirali pred drugimi. Ali more imeti naše krščanstvo — četudi bi bilo še tako slovensko pregnetenno, kar pa ni! — isto funkcijo? Predvsem pa: ali moremo judovski primer vzeti kot primerjavo (češ da slovenski problem ni edinstven niti drugačen kot položaj drugih narodnostnih skupin, ki izgubljajo ali so zgubile teritorialno osnovo), če istočasno z zadovoljstvom jemljemo na znanje, da raztresenost slovenskih posameznikov v svetu preprečuje ustvarjanje getovske miselnosti? (Mimogrede: problem geta ni tako preprost. Z getom je kakor s protiletalskim zakloniščem. Ne eden ne drugi nista normalni bivališči, sta pa lahko oba kdaj potrebna. Vprašanje je, kdaj. Pa tudi tako: geto ni nujno ječa; lahko je tudi klub...)

Slovinci smo narod posebne vrste. Tega ni vzeti kot kakšno kvalifikacijo. Toda smo nekaj posebnega. Zato se tudi zdi, da bo za rešitev našega problema treba izhajati iz povsem drugačnih virov in tudi iskati naša, posebna pota.

Mislím, da zgodovina ne samo da ne more služiti kot pravilo, ampak niti ne vedno kot analogija. Ali res moremo primerjati agresivne Irce, (ki poleg tega navadno še živijo v državah, kjer se govori angleš-

ko), z nami, ki smo izrazito neagresivni in ki živimo v tujejezičnih deželah?*

Ali je res možno podpreti misel, da je jezik nebitven za narodno zavest z argumentom o tistih velikih Slovincih v naši zgodovini, ki jim je slovenščina težko tekla, a jim je zavest pripadnosti dajala pravico govoriti in delati kot sestavni del narodnega telesa? Zdi se mi drzno — recimo — vzeti za primer kakega Bleiweisa, (ki je živel na slovenskem teritoriju in to v času, ko se je narodna zavest pri evropskih narodih prebujala), na drugi strani pa nas in naše otroke (ki živimo na tuji zemlji in to v času, ko se zdi, da je zahteva po asimilaciji, tudi jezikovni, še vedno modni izraz držav, v katerih živimo).

Kakor je res, da se more vezanje slovenstva zgolj na teritorialnost maščevati — in nam se v teh dneh! — tako se mi zdi povsem zgrešena misel, da bi s tem, ko bi sprejeli kot višjo obliko slovenstva zavest pripadnosti, ki ni vezana niti na jezik, imeli več upanja za obstanek slovenstva v novih rodovih. Jezik niso le tehnični izrazi, s katerimi se moreta dva člana istega naroda med seboj razumeti, niti ne narodna noša, ali karkoli drugega, kar nas na zunaj loči od drugih, brez česar pa bi slovenstvo v nas še vedno raslo.

Mojemu čustvu pa tudi mojemu razumu je bliže Hilckmann, nemški univerzitetni profesor, eden javnih branivcev koroških Slovencev pred ponemčevalno politiko avstrijskih oblasti, ki govori, *kako duša naroda ne samo umolkne, temveč s svojim jezikom tudi umre in ki citira nekega Kelta: „Poslednja žaloigra zlomljenega naroda ni ne izguba oblasti in ne neodvisnosti — niti domovine. Zanje, najtemnejše dejanje je, če sveti jezik, ki je mnogim generacijam služil kot skrinja, v kateri so shranjeni duhovni zakladi, začne izumirati in zagrne zima vse narodno izročilo.“*

Ker bomo tudi v bodoče razpravljali o teh vprašanjih, ki nas vse bolijo, in posebno še, ker zaradi nerealnega odnosa do nekdanje domovine, (ki ni taka, kakor si jo zamišljamo), narašča oster konflikt generacij — kakor piše avtor članka „Kdo smo?“ — konflikt, ki lahko v ne tako daljni bodočnosti pripelje do krize, dejmo se pred vsako novo analizo, še bolj pa pred vsako kmparacijo najprej zediniti, kaj nam pomenijo razne besede (v tem primeru „narod“), predvsem pa si pred začetkom iskanja, ki bo toliko strastnejše, kolikor bolj se bomo čutili izgubljene, priti na jasno o osnovnih, izhodiščnih točkah, recimo — v našem primeru in v mnogih, ki se danes osvetlujejo — *zakaj smo sploh šli v svet*. To vprašanje nima zveze le z dnevno politiko. Z odgovorom na to vprašanje se šele postavi (ali pa morda tudi sploh ne postavi več...) osnova, kjer bi se taka in podobna vprašanja razčiščevala z uspehom.

— — —

* Dodatna misel: Pred kratkim je M. Kremžar v razgovoru (SKAS) ugotovil, da so Irci — ki se krepko ohranjajo v ZDA, v deželi, kjer se govori angleščina in kjer kot katoličani živijo ogroženi med drugoverci — narodna skupina, ki se hitro izgubi v Argentini, kjer je jezik drugačen in kjer živijo istoverci.

Že pred desetimi leti se je med nami pričelo pisati o nevarnosti asimiliranja Slovencev narodom, sredi katerih so se v svetu naselili.

Danes že beremo in to vedno pogosteje, kako znanstveniki velikih narodov priznavajo, da se sistem asimilacije ni obnesel. Prišleki niso novi domovini ničesar doprinesli. Rezultat: malo več mase, kakršne so že prej imeli dovolj. Pričenja se zdaj govoriti o „akulturaciji“, ponekod o „transkulturaciji“. In pred kratkim smo mogli v slavnostnem govoru argentinskega škofa slišati, kako je prosil slovenske starše in otroke, naj zaradi bodočnosti in veličine države, v kateri zdaj živijo, ohranjajo svoje tradicije, gojijo slovenski jezik.

Ljudstvo, sredi katerega živimo, bo postalo bogatejše, če mu svoje vrednote dodamo in ne, če se v njihovem svetu izgubimo.

Angleški helenist Humphrey Kitto razvija v eni svojih knjig sicer mnogokrat citirane ugotovitve, kako močna je bila med Grki zavest o ločitvi med njimi in pa „ostalimi“ (barbari, kar jim pa ni pomenilo drugega kakor človeka, ki drugače misli in drugače živi) in kako so se zavedali tega prepada, tudi če so barbara zavidali. Pravi avtor, da je samo še en tak primer v zgodovini, ko je narod ustvaril tako popoln prepad med seboj in drugimi ljudstvi, s katerimi se ni pomešal. To so bili Judje. In, pravi, zanimivo: tu sta dve rasi, ki živita blizu, vendar se ne poznata, niti ne vplivata druga na drugo. Toda kasneje, čeprav se ne pomešata med seboj, grška miselnost vpliva na judovsko tako, da je združitev najbolj značilnega, kar sta obe kulturi imeli — verski čut Hebrejcev in pa razum ter humanizem Grkov — ustvarila osnovo vsej kasnejši evropski kulturi: krščanstvo.

— — —
Odkod lahko slovenski narod danes pričakuje odrešitve? Od tistih doma, ki jih slovenstvo sicer boli, pa mislijo, da ga bodo rešili, ko ga bodo odrešili krščanstva in ki namesto „leto 290 pr. Kr.“ pišejo „290 p.n.š.“ (pred našim štetjem)... (Kaj neki rečejo, potem ko niso hoteli omeniti Kristusa, ko otrok v šoli vpraša, kdaj se je pričelo „naše štetje“?)

Kakor da bi šlo za črke...

Slovenski narod tvori s krščanstvom skoraj biološko enoto. Ne gre le za neko slučajnostno vzporedno hojo v preteklosti. Iztrgati ga torej iz krščanstva, pomeni vsaj narezati mu žile, če ga že ne ubiti. Tudi tu — čeprav se morda ne zdi tako otipljivo — gre za problem: ali moremo delati naravi silo, ne da bi si škodili?

Kar se tiče izločitve vsega, kar diši po krščanstvu, najdemo pri raznih domačih kulturnih cenzorjih težnje, ki včasih mejijo na burko. Pač Bog pomagaj! Kako je neki mogoče, da ne razumejo, kako je celo Cankarjevemu „antiklerikalizmu“ in tudi Prešernovemu „frajgastvu“ kri-poganjavka krščanstvo, ali pa, da današnji politični veljak, ki kritizira ekonomske nerednosti v državi, omenjajoč žito in ljuljko, govori iz svetega pisma (če to ve ali ne), in da tudi, kadar pošilja religijo k „vragu“, govori iz krščanstva?

Ali pa naj slovenstvo pričakuje rešitve od nas zunaj, ki nam je krščanstvo dostikrat le še znak v gumbnici, kakor ga nosijo vse življenje bivši gojenci kakega zavoda...; od nas, ki se borimo za slovenstvo,

morda celo za njegovo politično samostojno obliko, ki pa nismo zmožni, da bi nam otroci doma govorili slovensko, še manj pa slovenstvo ljubili; od nas, ki govorimo o slovenstvu, pa ga ne ljubimo toliko, da bi zaradi njega tudi za hip nase pezabili?

V neki španski reviji sem bral članek „Od prekletstva dela do prekletstva brezdelja“. Uvodni moto je Schopenhauerjeva misel, kako je prva naloga človekova zagotoviti si obstanek in kako človek, ko ima enkrat existenco zagotovljeno, ne ve, kaj počenjati.

Raziskavanja nemških tehnikov so pokazala, kako bo leta 2064 od vsakih sto ljudi delal le eden. Članek prikazuje posledice avtomatizacije, predvsem probleme, ki bodo nastali zaradi prostega časa.

Pod poglavjem „Milijonarji XXI stoletja“ je govor, kako bodo šport, razvedrila in pa kultura „konec stoletja najbolj aktualne dejavnosti“. Ljudje, ki bodo imeli te tri aktivnosti v zakupu, bodo milijonarji enaindvajsetega stoletja...

Vremena bodo Kranjcem — vsaj literatom in drugim kulturnikom... — se zjasnile...

Danes se o analizah, zlasti „znanstveno-socialnih analizah“, ki bodo prinesle zadnjo jasnost in pa seveda zadnjo rešitev vsemu človeštvu, mnogo piše. Žal premalo — humoristično.

Če se ne motim, je Averčenko avtor satire o ruskem carju in njegovem sinku, ki mu iščejo doviljo. Doženejo, da so najboljše dovilje v tej in tej vasi in od tam odpokličejo krepko rednico. Toda po nekaj tednih carjevič oboli. Raziskujejo. Izkáže se, da ima dovilja bolno mleko. Pokličejo drugo doviljo iz iste vasi. Carjevič še bolj boleha. Raziskujejo naprej. Odkrijejo, da tudi nova dovilja nima zdravega mleka. Odkrijejo, da so vse ženske v tisti vasi bolne. Nekaj je treba ukreniti! Vsa vas boleha, bo izumrla. Raziskujejo, problemi se kopičijo. Nekaj je treba, za božjo voljo, ukreniti! Raziskujejo. In nato rezultat in pa carjev odlok: nujno je treba dobiti doviljo iz druge vasi.

Odmeve takovrstnim konkluzijam najdemo danes tudi v našem malem slovenskem svetu.

Če v slogu Péguyevih formul (glej: Charles Péguy, «L'ésprit de système») sestavimo ulomek, katerega števec predstavlja leta Kopitarjevega delovanja, imenovalc pa Prešernovega, ter pomnožimo to z obratno vrednostjo ulomka, sestavljenega iz števila izdanih knjig enega in drugega in vsemu temu poiščemo kvadratni koren ter vse skupaj pomnožimo z vsoto prodanih knjig enega in drugega, nam rezultat pokaže, da je Kopitar natančno 32,5% večji od Prešerna.

Tako sicer tega vprašanja nihče ni načel, je pa neki predavatelj pred kratkim iz čudnih formul postavil še neverjetnejšo afirmacijo in jo tudi objavil. Ob zapostavljanju Kopitarja (na račun Prešerna) in to zaradi literatov, „ki so prejeli v preteklosti nimb narodnih junakov“ in zaradi katerih „se je krog slovenske kulture zaprl nad pesmicami in povesticami“, je namreč predavatelj dognal, da je „literarno slovenstvo, ki je izdobil slovensko zgodovino in jo oglodalo do samih literarnih in filoloških kosti“, zakrivilo, če

„Kopitarjevo genialno razumevanje srednjeevropskih problemov in njegovo vlogo na Dunaju tujci bolj upoštevajo, kot pa slovenska uradna zgodovina dopušča“. Ker da Kopitar ni kazal zanimanja in pravega razumevanja za Prešernove poezije, je ostal zapisan kot zli duh v slovenski preteklosti — jasno, da zaradi slovenskih literatov, ki so se namesto, da bi pisali, vrgli v politiko, kajti „začutili so se velike in v sebi zaznali voditeljsko, politično poslanstvo“.

Če ne bi bilo teh literatov, ali bi gornji afirmator in jaz še danes lahko pisala v jeziku, v katerem piševa? To vprašanje, in to tako, kar v začetku, bi bilo kruto. Začnimo raje bolj po angleško in pa — pri Homerii...

Ne da Kopitar *ni kazal* zanimanja in pravega razumevanja za Prešerna — *imel ga ni*. To, da ni spoznal vrednosti Prešernovih pesmi mimo vseh eventualnih umetniških ali zgolj estetskih vidikov, ko je bil pesnik vendarle tudi vojak za svobodo zasužnjene domovine in v katerega pesmih — ne samo v Sonetnem vencu — je strastna želja, da bi nas dvignil v krog svobodnih narodov, ko je vendar šlo za „borbo prvega slovenskega genija z družbenim in političnim suženjstvom“ (Slodnjak), za afirmacijo slovenstva in slovanstva — to, mislim, dovoljuje nekoliko treznejše gledanje na Kopitarja, kakor bi ga predavatelj morda pričakoval. Komur danes ni jasno, da je Prešeren res lahko desetletja umiral za Julijo, da pa je umrl zaradi slovenstva, pač Prešerna ne pozna, in ga torej še manj more jemati kot izhodišče za kakršnekoli primerjave. Posebno še, če ve, da se je tistočasna Kopitarjeva ljubezen nagibala k prevajanju srbskih pesmi v nemščino in k zbiranju južnih narodnih pesmi. Razen seveda, če se komparativistu to zdi detajl, ki ga je treba omalovaževati.

Ko bi Slovenci ne imeli Kopitarja, bi brez dvoma izgubili „enega svojih najbolj genialnih mož, kulturnega glasnika vseh narodov južnovzhodne Evrope“, vidca (Slodnjak), in brez dvoma še danes enega najbolj znanih Slovencev po svetu. Toda še manj dvoma more biti, da bi pa brez Prešerna razne take čudne afirmacije mogle iziti v „afirmaciji“ česa drugega in ne slovenstva. Morda niti ne jugoslovanstva, kajti revizija zgodovinskega razvoja odpira vrata morda še drugačnim dedukcijam. Vsekakor je čas tekkel po poti, kakor jo je videl Prešeren, in ne, kakor si jo je želel Kopitar, pa naj je ta še tako iskreno ljubil slovenstvo.

Ko smo že pri vprašanju literatov in pa slovenske „uradne zgodovine, ki je vso ostalo kulturo zavrgla kot manjvredno blago“, zgodovine, katere očetje ali pa vsaj nezakonski očetje so po piščevem mnenju literati: zelo dvomim, da bi se kdo, najsi je še tako literat, ne strinjal z mnenjem, da je naša kulturna zgodovina preveč literarna zgodovina, in prav tako, da ne bi naši literaturi bilo v silno korist, ko bi ostajali literati bolj v literaturi kakor v politiki in še prav posebno pa z vsem, kar predavatelj trdi o naši skoraj popolni neprisotnosti v svetu — le da je tu majhno vprašanje, na katero bi pa moral vsak, ki hoče komu spraševati vest, pošteno odgovoriti. In to vprašanje je: zakaj pri Nemcih, Francozih, Angležih ne zasledimo teh uzur-

pacij drugih kulturnih in celo političnih vodstev s strani literatov? Pa ne da so naši literati bili od vseh časov sem nekaj posebnega?

Precej literatov sem poznal, vsi so imeli in imajo eno samo željo: pisati, imeti možnost v miru pisati in — po možnosti napisano objaviti. Niti ne od tega živeti! To so bile pretenzije — povsem upravičene! — znanstvenikov, politikov. Če se literatom njih želje niso izpolnile, kje je vzrok? V njih?

Ah, kak paradiz: poklicni politiki vodijo narod proti vedno lepši bodočnosti. Filozofi že naprej ali pa najkasneje sproti opozarjajo na hude probleme, usmerjajo pota. Slovenski generali, kakor že stoletja, budno čuvajo nad integriteto našega ozemlja. Duhovniki in učitelji poučujejo ljudstvo — pesnik in pisatelj pa samo lepo fantazirata, pišeta in sta srečna...

Toda tudi pomanjkljivosti preenostranske razlage slovenske kulturne preteklosti bi se dalo pomagati. In to celo na ne preveč zavozlan način: nove, drugačne zgodovine naj bi bile pisane pač z drugačnega vidika, pravilnejšega. Kako lepo bi bilo, ko bi novi pevci kaj novega zapeli, zapeli lepše, boljše od prejšnjih, od drugih. Toliko melodij je še nezapetih... Hvalnice bi jim peli, z lovorjevimi venci bi jim ovili čelo, tako kakor se je — baje, baje — vedno godilo tudi slovenskim literatom, ki jim je narod dal nimb junakov: Ketteju in Murnu v Cukrarni, ali pa Cankarju in Prešernu izven nje...

„Nerealen odnos do naših narodnih problemov... nekako obraz posebnega pojmovanja narodnosti, ki so nam ga vcepili predniki,“ se tudi danes ne bo streznil, če bomo tako iskali izhoda. Zakaj avtor raje ne spregovori o tistodobnih ne-literatih, ki niso ustvarjali „političnih in ekonomskih prerekvizitov narodne individualnosti“? Ali so jih literati pri tem delu ovirali? Če so jih, dobro, vrzi kamen nanje. Kaj pa, če teh drugih ljudi ni bilo?... Razen seveda, če avtor misli, da bi moral Prešeren namesto pesmi, ki so predstavljale „slovensko kulturo v culici“, (tisto, ki so jo tuje lahko ironizirali skupaj z življenjsko nesposobnostjo slovenstva kot naroda, kakor pravi predavatelj) ustvarjati politične in ekonomske prerekvizite...

V nas je neka čudna nezrelost. Literati smo si v svoji „emotivni nezrelosti“, kakor temu pravijo, pa tudi v svojevrstnih zgodovinskih kondicijah, res lahko preveč sami pletli vence, bili celo egocentrični, egoisti — toda nezrelost te nove vrste je nevarnejša: ta prihaja danes in pa v imenu — večje zrelosti.

In v vsem tem je neka tragika. Tako malo jih je, ki iščejo rešitve slovenskim problemom, pa še ti, ki skušajo najti novo pot, prično hoditi po nepravici. Ko bi se pred formuliranjem svojih trditev vprašali, zakaj so pravzaprav šli literati v politiko, zakaj v vodstva celo znanstvenih zavodov, zakaj je — recimo! — celo Charto Magno slovenske države moral sestaviti pesnik (res jurist-pesnik, toda pesnik; mar ni bilo jurista-politika? Odgovor: ne, ga ni bilo in je torej bilo treba vskočiti), bi šele nadaljnje raziskovanje lahko šlo pravično pot naprej. In vsi bi bili raziskovavcu hvaležni. Res: iz srca hvaležni.

Če človek ne bi verjel v dobro vero predavatelja, se ne bi ustavljal več ob tem vprašanju. Tako pa se.

Ko mi je bilo dvanajst let, sem nekoč po veroučni uri vprašal kateheta, o katerem sem bral v časopisu, da je bil imenovan za ravnatelja Mestne hranilnice in banke, ali ni duhovnik poklican predvsem za dušnopastirsko delo in zakaj torej drugi, laiki, ne zasedajo raznih civilnih mest.

Pa je bil ta gospod tudi še v drugem smislu besede — gospod. Lepo, mirno, brez kakšne zamere (kako otrok to čuti!) se je zahvalil za vprašanje, povedal, da nisem edini, ki o tem razmišljam, da pa je vsa stvar tako in tako. V dveh letih so bili za tisto mesto imenovani štirje ravnatelji, vsi štirje laiki, vendar pa... Ne more iti v podrobnosti, a upa, da bom razumel. In ker je vsak otrok popolnoma zmožen razumeti vse, kar dobi kot odgovor na to, kar je zmožen vprašati, sem razumel, da so bili med temi štirimi laiki ljudje, ki so bili sila poštenei, toda bi kljub temu zaradi njih hranilnica kmalu šla na kant; da pa so bili med istimi štirimi spet sila, ampak sila prebrisani in „zmožni“, in da... da bi zaradi njih hranilnica še preje lahko šla po gobe.

Gospodu sem še danes hvaležen za način, kako je z menoj govoril. Še bolj pa za prejeto lekcijo: ne dajaj raznih mnenj, dokler nisi preiskal, zakaj so bili — recimo — nelaiki potrebni na kakih mestih...

Včasih, seveda, se je treba tudi vprašati, zakaj so na nekaterih mestih bili potrebni ljudje, ki so bili pravzaprav laiki...

Vsekakor: spraševati se, spraševati se.

Aprila 1965.

Zorko Simčič

»GOR CHEZ IZERO (Look Over the Lake)«

Nisem vedel vnaprej, da bodo peli tudi nekaj znanih. Na oglasih ni bilo programa in ker so prihajali iz Beograda, ni bilo pričakovati kaj več kot nekaj srbskih narodnih.

Nekoč pred leti smo že slišali ta zbor, a najbrž ne istih pevcev. Dirigent je bil še isti, malo obilnejši, kot je bil pred leti, malo bolj rutinski kot ob prvih nastopih, pa vendarle še vedno manj tog in poškrabljen, kot so dirigenti ameriških pevskih zborov. Pevci se niso razlikovali od podobnih tukajšnjih skupin. Le pri dekletih je videti, da imajo manj izkušenj z barvanjem las, da še ne znajo prav uporabljati šminke in druga lepotila, vendar so za čuda podobna ameriškim dekletom. V množici bi jih ne prepoznal. Vsaj tako je videti na odru.

V dvorano smo šli mimo skupine demonstrantov s protestnimi plakati. Ljudje so jih z začudenjem in skoro brez posebnega zanimanja opazovali, le redko je bilo slišati kako opazko. 'Komunistična propaganda', 'Morilec Tito', 'Vabilo za naivne Amerikance', 'Zločinci', so pripovedovali plakati, ki so jih nosili v krogu pred vhom demonstranti, kot bi bili brez volje, nekako tako, kot smo včasih videvali reklamne sprevede v mestih, za katere so najeli brezposelne. Nič ognja, le sivo in mehanično korakanje v protest, kot da bi se ne zavedali, čemu vse to. Na občestni svetilki je visel slamnati mož z napisom 'Tito-morilec'; maketa se je lepo pozibavala v večernem vetru; nenadni sunek je dvignil smeti s ceste in se poigraval z njimi v hitrem plesu pod lučjo.

Zastarela dvorana, ki jo od časa do časa še uporabljajo, a je navadno zaprta, je le povečala vtis nerealnosti. Šepetajoči sosede so obujali spomine, kakšna je bila dvorana nekdanj, ko so lestenci še svetili in so pozlačene figure ob odrskem okviru še vabile oko. Biedermajerska okrašenost je že davno izgubila nekdanji lesk in oguljeni naslonjači so dokazovali, da je čas nekdanje živahnosti že davno minil.

Ko se je koncert pričel in so ti predstavniki nove države peli cerkvene skladbe iz davnih dni, jih skoro nisem slišal. Čemu naj bi se trudil, da bi jih? Saj to ni nič posebnega. Čistost glasov in jasno izgovarjanje je pač mehanični uspeh dobrega pevovodje, nič svojškega, nič posebno domačega.

Tisti demonstranti pred dvorano! Če niso le najeti, potem gotovo vedo, da s protestom ne morejo uspeti. Morda bo časopis poročal o njih, kajti v mestu, kjer se malokaj zgodi, je vsaka drobnarija vredna poročila. Kaj prav za prav hočejo? Najbrž ne pričakujejo, da bodo odvrnili obiskovavce. Ali hočejo le zbuditi pozornost? Gotovo vedo, odkod prihajajo peveci. 'Komunistični zločinci' pravi eden plakatov. Večina pevcev so menda študentje beograjske univerze. Danes, v letu 1965. Ni videti, da bi bil kdo starejši kot trideset let. Preprost račun pove, da so pred dvajsetimi leti, ob koncu vojne, bili še v plenicah ali pa so trgali svoje prve hlače. 'Zločinci'. Morda še verjamemo v dedno in skupinsko odgovornost, še potem, ko so modri očetje priznali in sprejeli sklep, da ne moremo kriviti vseh Judov za Kristusov konec, še potem, ko so novi vodniki v sovjetskem 'raju' zavrnilo Stalinovo teorijo o kolektivni krivdi. 'Zločinci'. Beseda se povrača in obuja nevljubljive spomine. „Malikovanje zločina“ je bilo napisano pred dvajsetimi leti. Sprožilo je juridični zločin in eksekucijo neznanu kje, kot da so hoteli pokopati in skriti očitek nemoralnosti. Drobna knjižica na moji knjižni polici: ljudje, ki so avtorja spoznali osebno ali po imenu, vedo zanjo po naslovu, jaz pa še nosim s seboj težo njenih posledic. Strel v gozdu, plitva, na hitro izkopana jama, najbrž so vrgli vanjo tudi palico, na katero se je opiral. Vse zato, ker ni hotel malikovati

zločina. Marsikaj je pogrešil; kdo pa ni? Le zavedal se je svoje revnosti bolj kot njegovi sodniki ali pomočniki.

„Zločin“ zveni v ušesih še potem, ko so odpeli velikonočno cerkveno pesem in se pripravljajo na novo. Kako čudno je vse to. Če sprostiš misli, ti uidejo na neizhojene steze; ko jih ustaviš, si daleč od kraja, kamor si se namenil. Otresem se nadležnih misli in pri-sluhnem.

Kako to, da smo jih prišli poslušat? Lani smo v New Yorku zamudili Oktet; zaradi snega ni bilo tvegati tistih 80 milj vožnje, ker bi morda ne mogli pravočasno domov. Letos, na drugi strani kontinenta, ko komaj spoznavamo prve sosede in otroci sprašujejo, če je tod v celem mestu sploh kdo, ki govori slovensko, smo brez resnega pomisleka kupili vstopnice. Tako kot smo jih za moskovski balet in clevelandski simfonični orkester, za špansko baletno skupino in za „My fair lady“. Da bi videli zanimivost, za spremembo, brez obveznosti. Brali smo pred leti razpravljanje, ko pevci Okteta niso dobili vizumov. Spomnim se tudi, da smo pred leti videli demonstrante pred clevelandsko dvorano, ko je prišla beograjska plesna skupina. A se mi ni posebno stisnilo v spomin, saj smo izpostavljeni taki množici vtisov, vsak dan, vsako leto, da se drobtina hitro umakne v ozadje in jo prekrijejo novi vtisi.

Končali so s prvim delom. Neke vrste brezbarvni uradni uvod. Ne vem, zakaj se jim zdi potrebno peti „Spirituals“, ko ne ujamejo drugega kot melodijo. Čisto in jasno, a prav zato mehanično brezbarvno. Menda zato, da dokažejo svetovljanstvo, čeprav poslušalci niso prišli na koncert zato, da bi jih slišali. Pa kaj hočemo. Tudi doraslost je treba dokazati z zunanjimi manifestacijami. Kot mladoletnik, ki dokazuje svojo moštost s cigareto. Četudi ga potem zvi-ja v trebuhu. Cerkvene pesmi, Schubertove skladbe, spirituals, vse spada v isti okvir.

Pred nami govore o svojih vtisih iz Jugoslavije; lansko po-letje so bili tam na turističnem potovanju: dvanajst držav v treh tednih. Videli so Dubrovnik in niso mogli prehvaliti sinjine Jadrana, tožili so čez prezabeljeno hrano in vodo brez ledu. Menda so dobili vtis, da po vsej Jugoslaviji ljudje vsak dan nosijo narodne noše, plešejo kolo in pijejo rakijo. Turistična Jugoslavija podobno kot druge dežele zakriva strgane podplate in zakrpane komolce.

Navdušeno ploskanje je prekinilo pogovor. Zdaj so v narodnih nošah. Slikovita zmes najrazličnejših narodnih noš; celo dve fantovski gorenjski, revni sicer, a vendarle prisotni v barviti sliki modernizirane folklore. Celó opanke so videti pristne. Malo manj kot tiste, ki smo jih videvali na nogah rekrutov, ko so z nezanesljivimi koraki sledili godbi od ljubljanske postaje proti domobranski vojašnici. Takrat nismo videli v opankah nič folklorističnega, le neprimerno obu-

valo za ljubljansko blato in brozgo. Na odru tega ne opaziš. Umetno porudela lica se smejejo v dvorano.

„Zločinci“. Dirigent je mojih let. Kdo ve, kje je partizani! Morda ni? Zbori in folklorne skupine so bile v prvih povojnih letih varno zatočišče ‚kompromitiranih‘. Kdo ve, odkod je? Zdaj kaže več ognja, mnogo bolj je v svojem elementu. Znane melodije silijo v dvorano. Gotovo večja skladnost zunanje oblike in notranje pogojenosti. Dalmatinska pesem, pol sveta od pokrajine, in kateri je zrastle. Košček uradne domovine, ali le sentimentalni spomini na olepšano nekdanjost? Tile pevci vidijo v svojih nastopih predvsem priložnost, da vidijo svet. Utrudljivo nastopanje vsak večer, komaj se spomnijo, kje so peli včeraj, prejšnji teden je daleč za njimi. Le to vedo, kje so se izkricali v New Yorku, in še, kje so obtičali v snegu in je bil koncert odpovedan. Zdaj že štejejo dneve, kdaj bodo spet doma. Doma?

Nerad priznam, da so tudi meni prinesli odmev nekdanjega doma, ker sem se že davno pridružil množici modernih nomadov, ki imajo dom, kjerkoli se ustavijo. Ljudje brez korenin, ki jim svet postaja dom, ki jim množica novih vtisov zagrinja biološko in sentimentalno vezanost s kraji in ljudmi, med katerimi so prebijali mladost. „Kje dom je moj,“ to bi morali zapeti ti mladi pevci, najbrž bi se tudi komu od njih porodila misel na dom onstran kontinenta in oceana, skromen, a domač; pač le dom. Ko me sprašujejo, kot se mi pogosto zgodi, od kod sem doma, sem navadno v zadregi. Moja angleščina me izdaja, moja obleka me skriva. Kaj naj bi oklical za svoj dom? Hišo, v kateri sem nekaj let živel, mesto, kjer sem hodil v šolo, ali morje, ob katerem sem se ustavljal po vojni? Trnovski gozd gozd s svojo zapeljivo otožnostjo, ali kraške groblje, ob katerih smo posedali in strmeli v neznani svet? Ali številni domovi na novem kontinentu? Cleveland, Chicago, Carbondale, New Haven, Seattle? Najlažje bi rekel, da sem doma v Evropi, ne da bi podrobneje navajal, kateri kvadratni meter sveta imam za svojega. Kaj mi je Amerika? Res je, da sem tod na odru, podobno kot tile pevci, a moje vezi z okoljem so drugačne. Morda bolj cinične, morda bolj izhod iz zadrege, morda bolj skrito boleče, a včasih tudi prijetne. Pogosto nevljavne. Kaj mi prav za prav predstavljajo ti pevci s svojimi pesmimi? Kaj več kot gramofonska plošča, ki jo včasih poslušam? — Moje misli ne gredo dalje. Drobnost miselne niti se je izgubila; bolj slutim, kam vodi, kot da bi ji mogel slediti.

Zdaj so jo začeli. Zdi se mi, da so jo spremenili. Slišati je, kot da bi peli „Glej čez izaro“, a zanje ne more biti dosti razlike. Slovenska je, zanje najbrž tuja; ne vem, če je med njimi kaj Slovencev. Ko so bili pred leti v Ameriki, so bili med njimi trije Slovenci, „... kjer je dragi dom...“ Zares, o domu pojejo, najbrž ne ve-

do, kako melodija nakazuje sentimentalno obujanje spominov odmirajočega koroškega slovenstva. Pesem o domu, proč od katerega smo, a gledamo prek gora in voda, da bi ga spet uzrli. Iz Trsta smo hodili na Kras in z Repentabra iskali domove na robu Trnovskega gozda in Nanosa, odtod je videti le Kaskadske gore kot neprehodni zid, na drugi strani nam Olimpijski polotok zapira pogled na Pacifik. Naši fizični pogledi ne morejo preko obzorja, naše misli iščejo prehode preko gora in nepreglednih ravni Amerike, a so utrujene, ko dosežejo Atlantik in skoro ne morejo preko. V dvajsetih letih in še kaj se je dom odmaknil. Kjerkoli je bil. Zdaj je tukaj, z odmevi starega doma na knjižnih policah, kjer mu najrazličnejši drugi jeziki delajo družbo, četudi ima posebno mesto.

Neslovenci pojejo slovensko pesem, s čudno izmaličenim imenom na tiskanem programu. Najbrž niso sami odgovorni zanj. Kdorkoli je, najbrž ne ve, da bi kdo temu lahko oporekal. Uradna transkripcija cirilice je pač po prizadevanju Kongresne knjižnice poenotena; beograjski zbor mora biti zato presrečen, če so pesmi njegovega programa „pravilno“ predstavljene in predstavljene. „Look over the Lake“. Kaj prozaično. Skoro primerno za nas tukaj, ko mnogokrat gledamo čez jezero, ob katerem se je Seattle razpredel v veliko mesto. Pa vendarle prav malo podobno deželi te koroške pesmi.

Petje izzvani in zadovoljno ploskanje daje priznanje odru. Kot po odmevu se mi vrača zvenenje zadnjih akordov, vendar odme, predno ga morem zadržati. Postal bo spomin, najbrž ne za dolgo. Preslaboten je, preglasovala ga bo cesta. S sporedom so končali; sedaj pojejo še nekaj dodatkov, kot je mnogokje običaj. Brez navdušenja, ker najbrž mislijo na kratko noč in naslednje jutro, ko bodo na poti v 300 milj oddaljeno mesto v novo koncertno dvorano. Občinstvo je zanje le plačujoča masa, po kateri jim je to hitro vozarjenje po kontinentu omogočeno. Brez pravega odmeva, le priznanje njihovi virtuoznosti. Prišli so sem, ker je to pač trg, odjemalec njihovega blaga, podobno kot prihajajo sem afriški plesalci in nemški dirigenti. Odšli bodo, ne da bi vedeli, da lahko pomenijo tudi kaj več, da bi lahko pomenili tudi kaj več, če bi jim bilo kaj do tega. Niso nosilci „naše pesmi“ v svet, ker do „sveta“ niso spletni nobenega odnosa, vsaj ne drugega kot le formalnega.

Ko pridemo iz dvorane, demonstrantov ni več. Tudi policijskega avtomobila ni več. Prodajalci v veži kriče prodajajo predrage plošče in male punčke v narodnih nošah. Preveč površno izdelane, da bi kaj kupili za našo deklico. Je pač razvajena in se na „folkloro“ ne razume. Zanja punčka, ki ne more obrniti glave, ni dovolj dobra. Četudi bi imela narodno nošo. Morda bi se dala prepričati, da je punčka lepa, ker je slovenska. To ve, da je slovensko nekaj posebnega. A nisem videl „slovenske“ punčke v kopici drugih. Ona ve, da

sta oče in mama prišla v Ameriko iz Slovenije, tudi stara mama; tudi ve, da je slovensko nekaj lepega, zato ji z grobo izdelano igravo ne bi hoteli ubiti iluzije. Premajhna je še, da bi to razumela. Ne bi razumela, da se Slovenija ne more meriti z ameriško bogatijo. Solze je imela v očeh, ko smo ji pripovedovali, da tam nismo imeli vedno dovolj kruha in da so hudobni ljudje ubili starega očeta. Težko ji je razumeti, da ima samo enega starega očeta, ne dveh, kot ju imajo njene prijateljice.

Sklepam krog. Otrok brez starega očeta, ki so ga ubili hudobni ljudje v tisti deželi, iz katere so prišli pevci, da so zapeli „Gor chez Izero“. V mislih preskočim začarani krog in jim ponudim roko v pozdrav, morda v spravo, ker pač ni vsak od njih osebno kriv, da moji otroci nimajo starega očeta, le staro mamo, ki je sama. Ne vem, če se bo odkod sprožila roka in segla v mojo. Najbrž ne, ker ne vedo za nas, morda bi se ne, četudi bi vedeli.

Napisi, ki so jih demonstrantje nosili pred vhodom, leže zdaj na kupu ob cesti, malokdo jih opazi, vsakomur se mudi domov, ker ga čaka novi neznani dan, potem ko se umakne noč, ko bo na pevce in pesmi ostal le še medel spomin zanimivosti ter vtis nekih starih računov, ki so ostali nepoplačani.

Vitki stolp, zgrajen za svetovno razstavo, dokaz tehnične drznosti modernega človeka, reže v temo seattleskega neba, v novo, neznano, a je vendarle trdno zasidran v živo skalo, ki ga nosi. Piš vetera čutim, ko brzim mimo njega po novi velecesti. Domov? V neznano?

J. V.

M I S L I K M I S L I M

V zadnjem Meddobju sta Vinko Brumen in Jože Velikonja nanizala vrsto vprašanj, za katera bi bilo škoda, če bi izzvenela v prazno. Ne domišljam si, da bi mogel nanje odgovoriti, dodajam le nekaj misli v upanju, da Meddobje ne bo nehalo brskati po teh problemih, dokler se nam ne „zaiskri drobci velike resnice“.

„Kdo smo?“ se vprašuje Velikonja; „Odtrgani drobci slovenskega naroda...“ odgovarja Brumen. Vendar čeprav smo „drobci... vrženi v tuja morja,“ predstavljamo pomemben odstotek vse slovenske krvi in nismo tako neznatni, da bi bili za naše majhno narodno telo brez

pomena. Zato „ne smemo prerezati popkovine“ ne bi rekel „z materinskim narodom“ kot pravi dr. Brumen — saj smo del tega naroda — raje: z narodno glavnino; ne le ker bi to pomenilo konec našega slovenstva, temveč, ker bi to dejanje oslabilo tudi ostale dele naroda, ki na žalost ne razpolagajo z neizčrpnimi rezervami življenja.

Zdi se, da je povezanost med seboj in z glavnino prvi pogoj za „ohranjanje“ in „razvijanje“ posameznih drobcev slovenskega naroda. Drugi pogoj pa je po dr. Brumnu „hraniti se iz tujih virov“, kar se verjetno približuje Velikonjevemu pojmu „integracije“, vsaj kakor izzvenci iz celotnega konteksta. Mar ne teče vzporedno „procesu predstavljanja in vraščanja, koordinacije in brušenja,“ proces globokega spoznavanja sveta, srkanja, presnavljanja, medsebojnega oplajanja in spet vračanje hranilnih sokov v narodno ožilje, iz katerega smo prejeli prve darove — brez lastne zasluge?

Zdi se tudi, da ni dvoma, da je izolacija — najsi bo „delcev“ od glavnine ali od sveta, v katerem žive — gotov korak v brezcilnost, nekoristnost in smrt.

Kar je v mejah države, je povezano in ločeno od sveta izven meja. To je bilo pravilo preteklosti in deloma še sedanosti, kakor ugotavlja Velikonja: „Teritorialni okvir je splošno sprejeta osnova današnje narodnostne družbe“ in pravilno išče pričetkov tega pojmovanja v fevdalni družbi. Zemlja je bila najmočnejša vez, močnejša od krvi in jezika. Zakaj? Verjetno ne le, ker je bil svet velik in so ogromne razdalje vplivale na razvoj skupin, temveč bolj ker je zemlja predstavljala poglobitni gospodarski faktor. Imeti zemljo, je pomenilo — biti; ne imeti je — ne biti. Zdi se, da so le Judje in Cigani ohranili narodnost brez zemlje, a le zato, ker so pravočasno našli zanjo nadomestila v drugi, skoraj enako močni gospodarski vezi — trgovini, oprti pri njih na verske, pri drugih na tradicionalne vrednote. (Ciganska hierarhija s kraljico na čelu ni zgolj romantičen privesek; sicer pa — kdo pozna resnične vzroke žilavosti ciganskega naroda?) Kljub izjemam pa je vendarle držalo, da je rod ali narod, ki je izgubil zemljo in z njo gospodarsko samostojnost — prenehal obstojati slej ali prej tudi kulturno. To so verjetno dobro vedeli naši potujčevalci s severa. Manj jasno je bilo to našim pradedom, ki so se premalo povezovali v obrambo svoje zemlje, ter bili zato, kakor pravi Velikonja, „Kranjci“ in „Korošci“ bolj kakor Slovenci.

Globoko krščanstvo je bila zadnja nit, na kateri je visela naša narodnost, dokler se ni ob njej okrepila kulturna vez, a obe bi bile premalo, če bi tretja — materialna gospodarska sila — popolnoma izginila. Brez vere in brez narodne kulture, katere najvidnejši, čeprav ne edini znak je jezik, nam je grozila nagla — brez lastnega gospodarstva pa počasna smrt. Vendar kolikor zemlje je bilo rešene slovenskemu kmetu, je bilo dovolj, da je iz nje narodna zavest črpala sile za samoobrambo. Smo, ker smo ohranili poleg vere in jezika — zemljo — temelj našega gospodarstva. A čas teče in pomembnost zemlje „ni več tolika, kot je bila pred stoletji“.

Tudi Brumen omenja teritorialni okvir med znaki, ki iz skupnosti delajo narod, a pri tem ne misli verjetno toliko na zemljo, kakor na

možnost sodelovanja, ki ga daje sosedom „sklenjena naseljenost“. Ni dvoma, da v preteklosti brez „sklenjene naseljenosti“ ni bilo mogoče ohraniti jezika, da se je brez nje raztopila „biološka enotnost“, zameglila „skupna preteklost“ in, kar je najusodnejše, izginil „življenjski projekt“, katerega objekt je bila gospodarska moč naroda — blagostanje, navezано pretežno na zemljo. Vprašanje je le, koliko se je zmanjšala tudi važnost strnjene naseljenosti za narod v dobi, ko se svet krči. Čim manj je bila — tudi v preteklosti — kaka kultura agrarna, manj je bila prostorninsko omejena, bolj trdoživa njena diaspora; ne morda zaradi kakih izrednih bioloških posebnosti, temveč zaradi krajevno neomejenih narodnih interesov. Če se je tem pridružila še kulturna ali celo verska različnost od okolja, je dalo to „delcem“ takega naroda še posebno trdoživost in moč.

Slovenci kot kmečki narod, brez lastne svetovne trgovine, odtrgani od svojega morja in zagrizeni v obrambo zadnjega premoženja — zemlje —, smo mislili, da se druge emigracije ohranjajo v svetu, ker so bolj zavedne in smo izgubo lastne krvi pripisovali zakonom narave ter naši majhnosti in nezavednosti. Pri vsem tem pa nismo videli, da je stala za nemško emigracijo industrija, za angleško kapital, za italijansko ali holandsko mreža podjetij in še celo za nezatno finsko izseljensko skupino interes majhnih, pa zanje nič manj pomembnih trgovskih in pomorskih zastopstev.

Razmere se spreminjajo. Tudi za Slovence bo končno držalo pravilo: razširiti gospodarstvo ali umreti. Industrija in trgovina postajata tudi pri nas zemlji enakovredna gospodarska elementa s prednostjo, da nista vezana le na strnjeno naseljeno ozemlje. Slovenija je dežela, kjer so slovenski gospodarski interesi najmočnejši, a njih prisotnost naj bi rasla tudi drugod po svetu, čeprav v majhnih dozah.

Če torej primarno in statično gospodarski vez-zemljo nadomeste novi, dinamični, prostorsko neomejeni gospodarski faktorji, ne pomeni to le konec umetnih meja v Evropi, Ameriki in svetu, temveč po mojem mnenju tudi novo podlago za življenje naroda izven strnjene naseljenega ozemlja.

Kolikšna bo moč teh novih vezi? Bodo zdržale več kakor eno generacijo? „Ali je mogoče ljubiti. česar ne poznaš?“ se vprašuje Brumen, ko misli na Slovenijo ter drugi in tretji emigrantski rod. „Četudi bo ta mladina govorila slovenski... ali bo sposobna soustvarjati slovensko kulturo, čeprav le osebno... Če je odgovor na to vprašanje negativen... moremo tu še govoriti o slovenstvu?“ Le prerok nam bi mogel dati garancijo za bodočnost, vendar pri vseh dvomih ne smemo pozabiti, da je narod organizem, živ, dinamičen, ki se spreminja, ki vpliva na okolje in je sam vplivan.

Ko bi bila Slovenija le zemlja, gruda v najbolj materialnem pomenu besede, bi jo verjetno ne bilo mogoče ljubiti, ne da bi jo poznali — če bi jo tako sploh bilo ljubiti mogoče. Vendar, kakor je dejal ob neki priliki dr. Brumen: „Triglav ni le gora, Pohorje niso le gozdovi, Krvas ni le skala...“ Z drugimi besedami: duh veje iz te zemlje in zanj ni mejá. Saj tudi v materi ne ljubimo le njene fizične podobe, ki nam jo zastre čas! Veliki možje iz zgodovine so danes

bliže idejam kakor osebam iz mesa in kosti; navdušujemo se zanje, kakor jih poznamo posredno, ne kakršni so v resnici bili. Slovenija ni le geografija — Slovenija je tudi ideja, prav tako resnična v duhovni predstavi „desetega rodu“ kakor v očeh pastirca pod Triglavom. Oba jo vidita, vsak različno, a čigava podoba je resničnejša? Ali naše goreče poudarjanje regionalne Slovenije morda celo ne otežkoča mladini dojemanja domovine, prav ker ne poteka vzporedno s spoznavanjem spiritualne — duhovne Slovenije? Nam je bližja podoba Slovenije ob Dravi, Savi in Soči; našim otrokom ne več. Vidijo jo drugačno, a kdor hoče poznati slovensko realnost, se mora vživeti v oboje gledanj in se sprijazniti z mislijo, da je diaspora ena izmed silnic našega narodnega razvoja. (Zato bi vprašanje: „Kako naj ljubijo, česar ne poznajo“, bilo lahko zastavljeno tudi Slovincem na strnjemem ozemlju z ozirom na emigracijo. Če je ne poznajo — ne poznajo dela svojega lastnega naroda.)

Morda res, da „za zavestno pripadnost skupnosti konkretni simboli niso bistveni“, kakor pravi Jože Velikonja, čeprav prizna njihovo koristnost, vendar se mi zdi, če nas že ne vežejo simboli, nas bi morali vezati tembolj skupni interesi kot nadomestki za teritorialne vezi. Nisem prepričan z Velikonjo, da bo „identiteta naših otrok slovenska,“ če bo njih „ekonomska vez le (poudarek je na „le“) z novo domovino“. Slabo uslugo delamo sebi, Sloveniji in deželi, v kateri živimo, če ne ustvarjamo novih gospodarskih in kulturnih vezi, ki si jih danes večina svobodnih dežel želi. Ne gre, da bi skušali posnemati narode velikane v njihovih gospodarskih metodah. Pot našega dvomilijonskega naroda mora biti nujno drugačna, čeprav ni ta trenutek menda še nikomur jasno — kakšna.

Izmenjava misli je morda prvi korak na tej poti, izmenjava študirajoče mladine med svobodnimi delci narodnega telesa bi utegnil biti drugi korak k utrjevanju zavesti „pripadnosti“, stiki med našimi denarnimi zavodi, zavarovalnicami in industrijjo, so naslednji možni koraki k medsebojni povezavi, četudi zaenkrat brez glavnega dela naroda, ki ga še ovira diktatura na poti razvoja.

„Teke časa ne moremo zavreti,“ zaključuje Velikonja. Res je, moremo pa na žalost stati ob razvoju prekrizanih rok, prav kakor je mogoče, da se vključimo v ritem razvoja. Moremo sodločati o narodnem razvoju in, bogve, če ne tudi — obstoju.

Ne verjamem v neko breztelesno „pripadnost“, oropano vseh materialnih atributov, a sem prepričan, da se utegne iz dialoga izluščiti nov pojem pripadnosti, ne nujno vezane na kraj, pa zvarjene z novimi vezmi, ki jih prinaša tok časa. Naša naloga je, odkriti jih — predno jih isti tok spet odnese.

Marko Kremžar

črta in prostor

NOVA KNJIGA O MEŠTROVIČU

Knjižnica buenosaireške Hrvatske revije se je v zadnjem času mojstru Meštroviću lepo oddolžila. Izdala je njegovo knjigo spominov in po smrti njemu v spomin posebno, obširno številko svoje revije, v kateri je tudi odlomek in sedanjega dela „Put k Meštroviću“. Vsa ta dela so dostojno opremljena z reprodukcijami, ker se, kot piše urednik Vinko Nikolić v predgovoru, ne more govoriti o likovnem umetniku, če se ne pokažejo njegove umetnostne stvaritve. V tem pogledu, v reprodukcijah je pričujoči Put k Meštroviću še prav posebno odličen, kolikor je tu, daleč proč od nahajališč večine Meštrovićevih umetnin mogoče. Tako seveda kakovost reprodukcij med seboj ni popolnoma enakovredna, kar pa spet odtehta odlična oprema knjige, dovršena v slovenski tiskarni grafične delavnice Vilko.

Zlatko Tomičić nas v obliki „potopisnega esaja ali esejističnega potopisa vodi skozi glavne življenjske postaje velikega mojstra, kot se je razvijalo njegovo legendarno življenje in oblikovala njegova velika umetnost, zbrana na treh mestih, v Otavicach, v Splitu in na Cavtatu“, kjer so nastali „trije bogati muzeji, tri krasne galerije“.

Nesporna odlika pričujočega dela v njega sestavi in njega izdanju je v tem, da je po letih mnogo mlajši pisec od Meštrovića, sam umetnik, pesnik in pripovednik, napisal slavospev o mnogo starejšem umetniku Meštroviću in da je založba v tujini dala ta slavospev po svetu raztresenim Hrvatom v spoznavanje in uživanje. Tako imajo bravci pravilno prepričanje, da je živel pred kratkim velik Hrvat-umetnik, ki je prestal legendarno življenje in ustvarjal odlična umetniška dela. Tomičić opisuje natančno podeželske kraje, v katerih je Meštrović otrok živel in užival tam lahko spomin na slavno hrvatsko zgodovino, zaživel s staro narodno pesmijo in vzljubil tam pristno kmetško življenje, največ z navezavo na svoje kmetške in obrtniške sorodnike, predvsem starše. Tomičić opisuje srečanja s še živečimi Meštrovićevimi sorodniki in ugotavlja, da se je umetnik vedno zavedal, kaj je v tem skromnem podeželskem miljeju pridobil, kot se sorodniki zavedajo, kakšnega velikega sorodnika imajo — takrat, ko je Tomičić pisal, je Meštrović še živel — v svetu. Sebi in svojim dragim domačim je postavil kipar v rodnih Otavicach mavzolej, ki ga pisec tudi dosti izčrpno

Zlatko Tomičić: Put k Meštroviću. Knjižnica Hrvatske revije. Urednik Vinko Nikolić. Ljudi i krajevi, knj. I. Str. 140, 58 slik na 56 straneh, Buenos Aires 1965.

opiše. Prav tako opiše splitski Meštrovićev muzej in mavzolej, ki ga je postavil in opremil mornariški Račićevi družini na Cavtatu. Med opisovanji teh treh umetnostnih hramov najde avtor priložnost, da omenja tudi drugod se nahajajoča dela velikega kiparja, tudi tista, ki jih ni narekovala ožja zavest hrvatstva, kot Kosovski hram in podobna, ne da bi videl v tem kakršnokoli nesoglasje v umetnikovem opusu.

Tomičićevo delo je, kot poudarja Nikolić, esej, esejistični potopis in, vzeto znanstveno, so nekatera avtorjeva pripovedovanja premalo znanstveno podprta. Tako je za točnejšo osvetlitev uboja kralja Zvonimira urednik naprosil poklicnega zgodovinarja o Dominika Mandića, da je navedel točnejše zgodovinske izsledke in jih priobčil pod črto. Podobno bi bilo dobro postopati tudi glede pradomovine Hrvatov v Iranu, primerjanja Meštrovića z Michelangelom in Meštrovićeve sorodnosti z azijskimi kulturami, zlasti Asirci. Kar zadeva vzporejanja z Michelangelom, sem nekaj malega zapisal že ob prvi (argentinski) objavi tega poglavja. Tomičić piše, da Meštrović ni stilizator, vsekakor je manj kot katerikoli posnemavec kakšnega stila. Najsi avtor nima namena znanstveno analizirati Meštrovića, bi bilo vendarle bolj kot kakšna druga primerjava na mestu vzporejanje, kako je Michelangelo pripravljaval splošno pot baroku, prav tako ali podobno kot Meštrović ekspresionizmu in bi tudi povprečnemu bravcu bilo ustreženo, če bi povedal, da je bil Meštrović eden največjih in tudi izven Hrvatske med najpomembnejšimi tvorcami, ne posnemavci tega novega stila, s tem pa eden najpomembnejših svetovnih umetnikov sploh. In ni nevažno, da je Meštrović baš v teh prizadevanjih imel svojo izrecno krščansko, pravilneje katoliško versko „epoho“, ki jo Tomičić v zvezi z opazkami o sorodnostih z azijskimi kulturami imenuje rajši religiozno. Meštrovićev krščanski ekspresionizem je bil tudi tisti, ki je nakopal umetniku največ nasprotovanj. Gotovo je na mestu, da je Tomičić opozoril tudi na drugotna nasprotovanja, zlasti M. Krleže in M. Pijade; nasprotovanja so bila zlasti proti Meštrovićevi formi, torej proti stilu v verski in nacionalni ali recimo družbeni snovnosti.

A te pomanjkljivosti ne bodo bistveno vplivale na to, kar je bil poleg Tomičičevega tudi urednikov namen, prikazati veličino največjega hrvatskega umetnika. Če za to veličino ni dosti dokazov v popisu umetnikovega snovanja, je pa tem več končne pohvale njegovega dela in v sedanjem svetu, ko je povprečni uživavec umetnosti neorientiran zaradi še vse bolj naglega dobrega in slabega umetnostnega snovanja, je gotovo dragocena pridobitev zanj, da je dobil v roko prikaz uspehov svojega rojaka iz polpretekle dobe, ki tako hitro gine iz spomina v novem kulturnem vrvežu se nahajajočih ljudi.

Kdaj bomo dobili Slovenci kaj podobnega o našem Plečniku, ki je bil včasih prav tako osporavan umetnik kot je bil Meštrović, ki je baš Plečnika zelo visoko, med Slovenci najvišje cenil. Napisati bi mogel tako delo le človek iz domovine, ki bi mogel pisati ob spomenikih, kot je Tomičić pisal v Otavica, v Splitu in na Cavtatu.

Marijan Marolt

z a p i s k i

SLOVENSKA KNJIGA V LETU 1964

Ko pregledujemo slovensko književnost leto za letom, se njena podoba bistveno ne more veliko spremeniti, kajti čas je prekratek, da bi moglo priti do globokih vsebinskih, idejnih in oblikovnih premikov. Nihanje je v glavnem le številčno, ker vsak pesnik in pisatelj ne more vsako leto javno nastopiti. To valovanje vidimo dobro, če primerjamo leto 1963 z lanskim: predlanskim smo dobili rekordno število pesniških zbirk — 21, lani samo 7; obratno pa je pri romanih: predlanskim 4, lani 10.

Če pregledamo lansko literarno žetev, dobimo približno naslednjo sliko:

I. PESNIŠTVO

V pesništvu se je lani oglasil mlajši in najmlajši rod, izmed katerih so se nekateri lepo uveljavili. Dva pesnika sta prišla lani do izbora svojih dosedanjih pesniških dosežkov, in sicer Anton Vodnik in Ivan Minatti, Dušan Mevlja pa je izdal mladinsko pesniško zbirko. Zbirke so naslednje:

Janez Ovsec: Na dnu so samo še zvezde. To je avtorjeva druga zbirka (Samotna jutra, 1958), obsega 33 pesmi v štirih ciklih. Osnovna ideja ji je samota in tišina. „Tišino grem iskat. O, blagor mu, kdor jo najde.“ Njegove samote so „bele svetlobe, domovi ljudi“, niso pa bežanje in tudi ne praznine. Zakaj tako ljubi samote? Zato, ker „tiste lepote prihajajo tako same“, ker le v samoti občuti lepoto, zadovoljstvo in srečo. Iskal je sočloveka, ko si ga je s trudom pridobil, ga je ta pahnil v blato. Ljudje hodijo drug poleg drugega, vsaksebi živijo, slabši so od živali in stvari, ki se ljubijo in obiskujejo. Edina stvar, ki ljudi druži, je ta, da se ob koncu dneva odpočijejo „v isti tišini noči“. Pesnikovo življenje je pusto in prazno: „Ostane mi prav malo. Nekaj besed in nekaj rib.“ Nima upanja, da bi se kaj spremenilo, „le trava bo zrasla visoko in na kamnih bo mah“. Njegova gladina je ravna, tudi ljubezen je ne more razgibati. Ostalo bo le hrepenenje — „večna bolečina“. Ljudje so atomi, „majhni, tesni gremo skozi prostor“ in vse, „kar je ostalo od srca, je jok in škripanje časa“. Vendar pa je

pesnik le bogatejši od drugih, ker mu je ostalo na dnu nekaj pesmi in zvezd: „Mnogo pesmi sveti v meni./ V mrežici ostanejo najnežnejše./ Večnost je cedilnik časa/ in na dnu/ so samo še zvezde./ Tedaj nas ni...“ Konec zbirke izzvenci v optimizem in bratsko čustvo do vseh. Pesnik ljubi vse ljudi, svojo ljubezen podarja prijateljem in sovražnikom, v zameno pa sprejema samo roso in senco: „Danes dam ljubezen/ vsakomur/ in ne sprejemam/ razen rose/ in sence.“

Zbirka je logično nadaljevanje prve, obe skupaj pa dokazujeta, da je Ovsec pesnik trenutkov, utripov življenja, drobnih doživetij, do katerih prihaja v svoji samoti in tišini. Njegova lirika je nežna, krhka in čista, podana pa pogosto z iskano metaforiko, ki prehaja v hermetičnost, ki ni doživeta. Oblika je svobodna, moderna, a ne tako pretirano kakor pri nekaterih njegovih sodobnikih. Pesnik stoji tudi v življenju nekako ob strani, zato so ga nekateri proglasili, da pripada „generaciji ob strani“.

Tone Pavček: Ujeti ocean. Pred petimi leti je izdal Pavček zbirko *Sanje živijo dalje*, v kateri je bil osnovni ton idilika dolenske zemlje in domačije. Ta zbirka pa je nekak obračun z mladostno romantiko, z mladostjo, z doseganjem načinom ustvarjanja in krenitev na nova pota „proti novim spoznanjem. To nakazuje že uvodna *Tovariška pesem*, ki pravi, da „vsak mora na svojo stran, v svojo smer, v svojo negotovost izbrano“. Na tej novi poti se je odmaknil od dosedanjega pesniškega sveta in načina ustvarjanja, naletel pa je na polno dvomov in porazov, na svet, ki je po svoji negotovosti in nestanovitnosti poudoben valujočemu in nepreglednemu oceanu, ki ga je treba šele ujeti. Tu je človek popolnoma sam, nima besed, a bi jih tako rad našel.

Zbirka je razdeljena v štiri cikle, ki nazorno kažejo ta pesnikov razvoj. V prvem so pesmi, ki so nadaljevanje prejšnje zbirke o dolenski pokrajini, toda lepo je vidno, kako se pokrajina počasi spreminja v simboliko. Sledijo ljubezenske pesmi, ki so umerjene, ne posebno izrazite, ker tudi pri Pavčku kakor pri Ovsecu prevladuje osamljenost, ki ne dopušča zblizanja s sočlovekom. Jedro je v poslednjih oddelkih: *Gluhonemi in Ujetost*, kjer so zbrane najboljše pesmi (*Sonet za besede, Ribe, Koračnica, Glagoli* itd.). Pesnik poje o svoji samoti in praznoti, stiski, resignaciji, brezizhodnosti, skratka o stiskah sodobnega življenja, ki ga je zalilo od vseh strani, ko se je prebudil iz nekdanje idilike. Vendar pa je na koncu rahlo upanje, da je ocean življenja nekako ujel, obdržal se bo na površju in varno plaval.

Pesniški jezik je izbran, primere drzne, ritem razgiban. „Divji, skoraj nekontrolirani ritem je prav tako vročičen, kakor je vročično pesnikovo doživljanje osamljenega človeka.“ (Mitja Mejak)

Ciril Zlobec: Najina oaza. To je četrta Zlobčeva pesniška zbirka, nadaljevanje prejšnje. Osrednja lirična tema je erotika, ki mu je oaza, nekak odpočitek, začrtan krog v človekovem življenju, okrog katerega pa se razprostira puščava, svet vsakdanje resničnosti.

V zbirki ljubezen ni več samo vez med dvema bitjema, ampak ob njej so nanizani problemi sodobnega življenja, težav, stiske, porazi, življenje in smrt. „Samo taka, deromantizirana in posodobljena erotika

je lahko postala tudi centralno lirično gibalo in Zlobčeva lirika prinaša brez dvoma v vso slovensko poezijo novo vsebino erotične teme.“ (Mejak). Pesnik je hotel povedati, da danes ljubezen ni več nekdanje varno pribežališče pred vsemi težavami življenja, ampak je samo preizkušnja. Sedanji svet vdira tudi v ljubezen, zato se človek mora umakniti v samega sebe, če hoče najti mir in zagledati svojo podobo.

Pesmi so meditativne, bogate metaforike in zelo zgoščene, da prehajajo že v aforizme. Na vsak način je nov korak v Zlobčevem vzpenjanju proti vrhu Parnasa.

Lojze Krakar: Med iskalci biserov. Zbirka ima tri zaključene razdelke po deset pesmi; prva dva sta brez naslovov posameznih pesmi, pesniška misel se nadaljuje, zadnje imajo samostojne naslove.

V prvem razdelku — Med iskalci biserov — poje o sebi in drugih, kako je šel iskat v morje biser, našel ga je, toda tudi biseri umro. Ostala bo le sled trpljenja, toda ker smo „srečni zaslužnjenci krute lepote“, se vseeno potapljamo in tvegamo, „skregani z bogom in sprti s spoznanjem“, čeprav vemo: „Nekega dne bomo v morju zgoreli/kakor v bencinu. Preveč smo hoteli.“ Pesmi tega razdelka so večinoma osemvrstičnice v peterostopnem jambu.

Drugi del — Zrelost — jo posvečen ljubezni in sega od prošnje do opojnosti in vrnitve v „brezumno jato“. Zadnji del — Vdanost — obsega zelo različne pesmi, tudi nekaj ponavljanj, največ o življenjskih vprašanjih, o smislih, bojih, porazih, egoizmu itd.

Zbirka je vsebinsko omejena v glavnem na tri vprašanja, ki jih je pesnik lepo razvil, zlasti v prvem in drugem oddelku, kjer prevladuje misel o človekovi nemoči, minljivosti.

Izraz je realističen, naraven, ponekod nepesniški.

Bojan Pisk: Upadla gladina. Knjiga je prvenec in jo je izdal Klub kulturnih delavcev v Kranju. Prinaša 38 pesmi v sedmih oddelkih, ki imajo mnogo povedne naslove: Kaj naj ti dam za poljub, Marija; Ajda je rdeča od tvoje krvi; Kakor tih, blede rumen metulj je umrla jesen; Kadar ne bova več šla med najino drevje; Čudno bolan je človek in trpko zgubljen je prisluhnil smrti metuljev in rož; Jutri bo še en dan, morda bo jutri še en dan; Nocoj je pomlad.

Kakor je videti že iz naslovov, je osrednja Piskova lirična izpoved ljubezen, ki jo podaja na razne načine, povezuje pa z naravo in letnimi časi. Najmočnejši je tedaj, če je okvir slikovito nazoren, kakor je na primer v ciklu Ajda je rdeča od tvoje krvi. Razen ljubezni je malo močnih motivov.

Oblika je zelo svobodna, verz prepogosto neliričen in nekoliko starinski.

Svetlana Makarovič: Somrak. To je pesničin prvenec, v katerem je 44 pesmi, dekljiško nežnih, lahko bi rekli mladostno rosnih, podobnih pomladanskim popkom, katerih se je življenje le rahlo dotaknilo. Nobenih velikih problemov ne rešuje, ves svet ji je lastna oseba in narava, ki jo obdaja. Kar 16 pesmi ima naslov po dnevnih časih ali po mesecih. Sprva je vsa razigrana, dan je, sonce, vse cvete in se veseli, nobene skrbi nima, saj bo jutri spet nov dan. Malo pozneje pa se le pojavijo prve skrbi: „Nihče nikogar ne ljubi“, čeprav so večeri kot

nalašč za medsebojno zблиžanje: „... večer je naročje,/ široko odprto za vsakogar“. Toda tudi ta žalost kmalu izgine, pojavi se ljubezen, ki pa je tako rahla, da ni mogla biti globoko doživeta. Proti koncu zbirke je plačala Makarovičeva davek sodobni slovenski liriki, zato hoče biti mračna in brezizhodna.

Somrak (prvotni naslov je bil Čutim) je topla in pristrčna zbirka, vsebuje veliko pesniške kulture, izbirati in ubirati pa zna tiste tone, ki segajo do srca. Oblika je svobodna, jezik realistično nazoren in brez modernih metafor, le v drugem delu bi našli ekspresionistične primesi.

Milena Merlak Detela: Sodba od spodaj. Tudi ta zbirka je prve-nec in je izšla v Trstu. Vendar pa je v primeri s prejšnjo ogromna razlika. Merlakova je neprimerno bolj razgibana, razgledana, oblikovno izbrušena, bolj razumska in „moderna“, moderna v tem smislu, da so primere in ves izrazni aparat bolj v skladu s sodobno slovensko poezijo. Za primer samo uvodno pesem: „Dvigam se iz polnoči,/ dvigam na mrtvaškem odru dne,/ z iztegnjenimi rokami se dvigam/ po svetli vrvi mesečine,/ dvigam do samega meseca/ po čarobno palico sanj,/ čaram...“

V zbirki je 32 pesmi v naslednjih oddelkih: Pepel v očeh, Brodolomci, Krvnik samote, Nasilna budnost. Na koncu je Spremna beseda, ki jo je napisal njen mož Lev Detela, ki pesmi takole razlaga: „Z modernimi pesniškimi sredstvi, v svobodnem verzu in ritmu, potuje pesnica skozi premene sodobnega sveta iz stanja, kakršno je danes zavladalo v osrednji Sloveniji. Pesniška zbirka je na tem pohodu razdeljena v štiri dele, ki jih je narekovala vsebina vedno novih doživetij, iskanj in spoznanj. Prva cikla sta si tematsko blizu, le da je prvi cikel izraz negotovosti, izgubljenosti, obupa, medtem ko Brodolomci že pomenijo prehod k ljubezni do bližnjega, ki jo pesnica odkrije v svetu brodolomcev, teh modernih zavrženih in ponižanih. V Krvniku samote zato avtorica začuti v sebi sončne sile, trka na okna soljudi in jih kliče »na morsko dno« k vrnitvi v samega sebe, k odkrivanju očiščujoče resnice o življenju in človeku. V četrtem ciklu pa se pre-neugnani zagon pravilno pomiri — težave in krutosti tujine (od 1960 živi avtorica na Dunaju) postavijo umetnika pred pretresljivo analizo življenjskih pojavov. Dobrim psihološkim skicam zavrženih iz prvih dveh ciklov se sedaj pridružijo kritični in družbenozgodovinski psiho-analitični eksperimenti, ki postavljajo pesničin jaz v nove osvetlitve. V svetu podzavesti, ki se odmika našemu razumevanju, odkriva skrivnostne resnice o sebi in človeku.“

Anton Vodnik: Sončni mlini. Zbirka je pravzaprav izbor vsega dosedanjega avtorjevega pesniškega dela. Obsega 72 pesmi, ki so razvrščene v 7 ciklov. Izbor je pripravil pesnik sam in lepo kaže njegov razvoj in njegovo prefinjeno ekspresionistično liriko, poduhovljeno, globoko, miselno in čustveno, ki mu je prinesla priznanje najboljšega pesnika ekspresionistične dobe.

Ivan Minatti: Bolečina nedoživetea. Tudi to je izbor iz dosedanjih avtorjevih knjig: S poti (1949) — 13 pesmi, Pa bo pomlad prišla (1955) — 20, Nekoga moraš imeti rad (1963) — 21; skupaj 54 pesmi.

Knjigi je dodal Vasja Predan 16 strani Zapiska o Minattijevi liriki, v katerem je prikazal tega najčistejšega sodobnega slovenskega lirika.

Dušan Mevlja: Luna je na zemljo padla. To je prva zbirka mladinskih humorističnih in veselih pesmi, ki jih je napisal znani mariborski humorist, ilustrirala pa Marija Jemec-Božičeva. Pesmi je 15, prinašajo nekaj novih motivov, še več pa je že znanih.

II. PRIPOVEDNIŠTVO

Še bolj kot pesništvo je bilo razgibano pripovedništvo, ki je dalo kar deset romanov, zajetih iz najrazličnejših področij življenja in zgodovinskih obdobj. Poleg najstarejših pripovednikov so se oglasili tudi začetniki. Oglejmo si najprej romane.

ROMANI

Smiljan Rozman: Družčina. Roman (najdaljši lanski, 710 strani) se godi v Piranu in Portorožu, obsega eno poletje, igravci pa so domačini in tuje letoviščarice. Pisatelj je osredotočil zanimanje na družčino domačih fantov: Marjan, Dino, Vezio, Angelo, Slavko, Sergio in Tine, ki so iznašli nov poklic: zabavajo tuje letoviščarice in skrbijo za njihova počitniška erotična izživiljanja. Vsi so notranje prazni, brez idealov, brez dela, ne ve se, kje dobivajo denar, kdo skrbi zanje. Čeprav imajo vsi isti cilj, so kot posamezniki zelo različni drug od drugega. In morda je največja odlika romana prav v tem, da je znal ustvariti celo galerijo tako različnih fantov iz sodobnega življenja, da je znal plastično podati njihovo zunanjo in notranjo podobo, njihovo ogorelo telo in njihovo prazno dušo, ki sama ne ve, kaj bi rada. Pisatelj je dobro pokazal, kako jih nobena stvar za dalj časa ne zadovolji, naj bo zabava še tako opojna, pijančevanje še tako dolgo, na koncu ostane v srcu le še večja praznота in v ustih grenak okus. V tem podajanju je pisatelj uspel, ker je nakazal nekaj izrazito sodobnih problemov, s katerimi se srečujejo mladi ljudje tudi izven letoviščarskega okolja. Rozmanovi junaki hočejo najti rešitev iz te duševne praznine, napolniti hočejo življenje, ki je zanje prazno in nezanimivo, vendar ne morejo najti nič takega, kar bi jih stalno zadovoljilo in osrečilo. Moralnih zakonov in vrednot sploh ne poznajo, vse jim je dovoljeno, zato je razočaranje še večje. Pisatelj jim pri iskanju ne pomaga, podoben je filmskemu operaterju, ki neobčutljivi stroj samo navija, da posnema slike na trak.

Vendar je ta pisateljeva neprizadetost romanu v škodo. Prikazati in analizirati bi bil moral vzroke, ki so te fante pahnili na pot praznote in brezizhodnosti. Treba bi bilo osvetliti njihove družinske razmere, okolje, v katerem so zrastle in ga vsrkali, da so postali nekaki mladi starci — „sivolasi Filistejci brez duše“. Če bi bil pisatelj tako poglobil in utemeljil svoje delo, bi bil roman odsev sodobne družbe in njena kriti-

ka, istočasno pa tudi kažipot navzgor, tako pa je ostal le skupek erotičnih pustolovščin, ki preraščajo vse delo, ki se nizajo druga ob drugi, ki so si tako podobne, da braveca utrujajo.

V prvem delu se pisatelj še lovi, ker mora toliko junakov predstaviti in jih vpletati v dejanje. Zato je tu bolj opisen kakor v drugem delu. Moti tudi to, da je preveč junakov, ker mora pisatelj prekinjati zgodbe in posegati nazaj, da vse vzporedno teče. Največ prostora je posvetil Marjanu, voditelju družine, ki je izmed vseh najbolj zapleten. Po poklicu je študent na univerzi, zna več jezikov, olikan je, a notranje popolnoma prazen: „... lastno življenje se mu je zazdelo tuje, protislovno, nesmiselno.“ Ko je dobil samokres in razmišljal o samomoru, je prišel do zaključka: „Kaj, če bi se res počil? Pravzaprav ne bi ničesar izgubil. Skoraj vse, kar se da doživeti, sem doživel. Le nekaj malenkosti še ne... Ne vem pa, ali bom, če doživim vse to, boljši, popolnejši, zadovoljnejši, ne vem, če bo imel kdo zaradi tega kaj koristi. Zdi se mi, da ni verjetno. S kroglo, ki leži v tej cevi kot miška v luknji, pa bi v trenutku vse rešil.“ (Str. 649)

Marjan sam utemeljuje svoje sedanje stanje z zgrešeno družinsko vzgojo. Oče zdravnik je hodil svoja pota, mati je hotela imeti otroka samo zase, dosegla pa je, da se je odtujil obema. V mladosti je doživel usodno ljubezen do Tatjane, ki ga ni marala, a je ni mogel izbrisati iz spomina; zaradi nje je postal razburljiv, ironičen in zloben. Potem se je kot obupanec vrgel v vrtinec strasti, dokler ni srečal zrele in izkušene italijanske turistke Stelle, ki ga je za nekaj časa priklenila nase. Njuno epizodo, ki obsega kakih sto strani, je pisatelj zelo dobro naslikal. Tu je višek Rozmanovega ustvarjanja. Ko pa Stella odide, je konec pisateljve moči: Marjan brez utemeljitve ustrelji že poročeno Tatjano in odide v ječo.

Marjanova zgodba je tako obširna, da je že sama po sebi roman, tudi je tako močno izdelana, da bi lahko sama zase nastopila v samostojni knjigi. Zato so vsi Marjanovi tovariši v senci, iz katere je nekoliko razločiti le mladega Dina, ki ima edini jasno začrtano pot v življenje — postati slikar. Slavko in Angelo izkoriščata ljubezen za to, da pri izvoljenkah kradeta in prodajata ukradene predmete; ukradeni register prodasta preoblečenim policistom!

Roman prinaša za Slovence, ki so po tej vojni dobili morje, nov svet — kopanje in letovanje ob morju, srečanje s tujci, nova doživetja. To je Rozman prikazal že v prejšnjem romanu *Obala*, tu je motive le razširil in poglobil.

Mimi Malenšek: Inkvizitor. Roman (684 strani) te znane pisateljice zgodovinskih del govori o voditelju slovenske katoliške verske obnove, ljubljanskem škofu Tomažu Hrenu. Že v naslovu je odkrila svoj odnos do njega, česar tudi v tekstu ne zakriva. Naslonila se je na zgodovinske podatke, še več pa si je morala sama izmišljati, zlasti o dobi Hrenovega javnega delovanja, ki je bilo zelo razgibano; ni bil samo škof v tistih razburkanih časih, ampak tudi vodja rekatolizacijske komisije, cesarski namestnik v Gradcu, kot cesarjev pristaš v borbi s Rimom, osebno še v sporu z oglejskim patriarhom itd. Hren je življenjsko polnejši in svoji mladosti, v družinskem krogu. Tu se je pisateljica bolje

poglobila vanj, ker je bil pač navaden človek z vso lestvico obče človeških čustev, ki jih pisateljica pozna in jih dovolj spretno podaja. Manj pa je uspela v Hrenovem javnem življenju, ker ni našla za to dovolj virov in si je morala pomagati z rekonstrukcijami, ki niso vse v duhu tedanjega časa.

Poleg Hrena nastopa še vrsta drugih znanih in neznanih oseb, kot so: Krelj, Dalmatin, Janž, Friderik idr. Večkrat so se ji stranske osebe bolj posrečile od naslovnega junaka. Na vsak način pa bi se moral o zgodovinski vrednosti Inkvizitorja izreči razgledan zgodovinar.

Vladimir Kavčič: Od tu dalje. Roman je nekako nadaljevanje romana Tja in nazaj (1962), v katerem nastopa mladi aktivist Dimitrij, ki se neprestano sprašuje o pomenu in smislu svojega obstoja in dela, na koncu pa pride do spoznanja, da sta delo in boj nujno potrebna za življenje. Godi se v času kominformizma. Ta Dimitrij je torej glavni junak tudi romana Od tu dalje. Začenja se s tem, da se fant preseli v glavno mesto dežele, da bi na najvišjem položaju „služil véliki stvari“. Komaj pa prestopi prag Ustanove, ki ima svoj sedež v skrivnostni sedemnadstropni palači, se zaleti in zaplete v brezdušno birokracijo, iz katere ni izhoda. In prav tej birokraciji je posvečen ves roman.

Da je mogel avtor udariti po birokraciji, je moral vse dejanje in okolje prenesti v izvenrealni svet, ki je zelo stiliziran in le kulisa za junakova dejanja in premišljanja. Mesto samo je stalno zagrnjeno v tako gosto in nizko meglo, da je mogoče v najboljšem primeru videti do prvega nadstropja. Ceste so blatne, dolge, nekje je glavni trg, ki je tako prostran, da zaradi megle in slabe razsvetljave ni pregleden. Skozi mesto teče reka, a onstran reke je drugačno življenje, ki ga pisatelj ne podaja. Vse je brezimno, sivo, nedoločeno. Tudi ljudi ni videti, kajti po cestah hodijo toliko drug od drugega, da jih ni mogoče videti in ogovoriti. Vsi so brez imen, le na Ustanovi sreča Dimitrij nekaj uradnikov, ki pa imajo ali samo ime ali sam priimek. Sicer pa junak ne potrebuje ne pokrajine ne družbe, ker sta v njegovem življenju samo dva pola: Ustanova, kjer dela, in tesna sobica v predmestju, kamor hodi spat še z nekim uradnikom.

Dimitrij spozna tri nižje uradnike in tri inšpektorje, načelnikov in šefov pa nihče ne vidi, ker imajo poseben vhod, ker prihajajo v službo z avtomobili, ki naglo drče drug za drugim, in ker so pogosto na službenih potovanjih. Dimitrij je odvisen od treh inšpektorjev, ki so drug proti drugemu, a skrivaj: „Delali boste z inšpektorjem Kosom, toda po mojih navodilih. Predvsem pa on ne sme o tem nič vedeti.“ Če se bo Kos pritožil, bo Dimitrij seveda kaznovan. Pazi naj: „Kdor gre od nas, ne more drugam... Nekdo je lahko zelo povprečen, a dokler tega nismo ugotovili mi, je popolnoma v redu. Lahko ga premeščajo iz kraja v kraj, odpustiti ga ne morejo. Skratka: Če si slab, nisi pri nas. Če nisi pri nas, nisi nikjer!“ Najboljše priporočilo zanj je bilo, da ni imel dosti šol, zakaj „mi iščemo samo visoko kvalificirane strokovnjake“.

Delal ni nič, ko pa se je navdušil za rečno пристanišče, ki ga je nekdo zasnoval, so prišli ponoči v njegovo sobo in ga skušali ubiti. Skoraj mrtvega so vrgli v reko, splaval je na drugi breg, kjer so ga ljudje prijazno sprejeli in mu rekli, da bo šel sedaj „Od tu dalje“.

Omeniti je treba še tri ženske osebe, ki mimogrede posegajo v junakovo življenje: Dunja iz prejšnjega kraja, Danuška, v katero se zaljubi, a ne more do nje, in načelnikova žena Tilly, ki bi ga rada osvojila, pa jo odbije.

Tudi Dimitrijeva notranjost je podobna zunanjemu okolju. Ne spoznamo njegove zunanosti, ne vemo, koliko je star, koliko je izkušen, kakšne šole ima, kaj je tista „velika stvar“, ki bi ji rad služil. Tega tudi sam ne ve, še manj drugi, zato se jim zdi sumljiv, nevaren, ker ne vedo, kako je z njim, kdo je za njim. Zato ga sprva študirajo, zlasti Tilly, ki meša ljubezen s politiko, ko pa ugotove, da ni nevaren, se ga iznebe.

Roman je ostra obsodba birokracije, katero je podal pisatelj prepričljivo, nazorno in tako plastično, da takega dela še nismo brali v sodobni slovenski literaturi. Morda bi bilo delo še učinkovitejše, če bi bilo bolj zgoščeno, vendar pa je ustvaril res grozljivo in moreče vzdušje, ki bravca pretrese. Mnoge „resnice“ so take, da bi jih lahko navajali kot citate za določen način življenja in razmer.

Mira Mihelič: Mavrica nad mestom. To je četrti in zadnji del tetralogije (April, Hiša večera, Mladi mesec) o slovenski trgovski družini, ali kakor pravi sama „zgodba družine, ki je kakor vsak posameznik doživela svoja otroška leta, svoj vzpon, starost in smrt — vendar smrt v novo življenje“ (mišljeno je „socialistično“). Koliko je pisateljica s posameznimi deli uspela, sem poročal sproti, v celoti ni prepričala ne idejno in ne umetniško.

Najnovjši roman kaže prav to prehajanje v novo življenje, ker ne spada v patriarhalno in potem degenerirano družbo Ravnovih. Na prejšnje življenje veže roman samo Marina, ki je bila v Hiši večera glavna oseba, nastopila pa je tudi v Mladem mesecu. Ob njej pisateljica v prvi tretjini knjige s pomočjo reminiscenc, asociacij in povratkov obnavlja vzdušje rodbine Ravnovih v njenem upadanju. Šele po ustvaritvi primerne vzdušja se bolj posveti Marini sami in njenemu sinu Igorju, zadnjemu potomcu te propadle družine. Marina je ločena od zdravnika Lovrenčiča, ki se je nato poročil z drugo, Igor pa je tipičen fant poveljne dobe, več ali manj pokvarjen, vendar se po materini smrti (prometna nesreča) vrne k očetu in postane delaven član sodobne družbe. Stare razmere so izginile in nad mestom je zasijala mavrica.

Težko je soditi, koliko je tetralogija resničen odsev povprečne slovenske trgovsko-meščanske rodbine, ki je prehodila podobno pot. Opazno je, da se je pisateljica najdalj zadrževala pri negativnih dejanjih in potezah posameznih rodov, najrajši pri ženskah, ki so iskale erotično izživljanje izven zakona (Iza v Aprilu, Dana Lanthieri v Mladem mesecu in Marina v Hiši večera). Te ženske je ustvarila prepričljivo, čeprav moti grobi naturalizem, ki nastopa tudi v drugih prizorih.

Mavrica nad mestom je približno na enaki umetniški višini kakor prejšnja dela.

Boris Pahor: Parnik trobi nji. Tržaški pisatelj Pahor je zasedel roman v rodnem mestu v dobi fašizma, ko je moralo prenehati vse

slovensko kulturno in politično delo, v poletje 1940, s spomini in posegi nazaj pa se ustavi pri požigu Narodnega doma dvajset let prej. V tem časovnem razmahu so prikazane slovenske razmere ob glavnih junakih, akademiku Danilu in delavki Emi. Danilo je pisateljev dvojniki, njegov besednik, odlični sobesednik, morda nekoliko preveč vseveden, tisti, ki ima vedno prav, dasi svojega mnenja ne vsiljuje, ker je razmeroma pasiven. Ema je življenjsko popolnejša, ker jo je skovalo življenje samo: Ema je hči železničarja, ki so ga prestavili v Milan, dokončala je nižjo srednjo šolo, se preselila k dedu na Kras, toda zbežala v Trst, kjer se je sestra Fani moralno izgubila. V Trstu je doživela toliko ponižanja, da se je v njej vse uprlo, in ko se je srečala čisto slučajno z Danilom in pozneje še z drugimi, je našla samo sebe in se pridružila tajnemu delu (ponočnemu raznašanju knjig) za narod. Zato jo na koncu tudi zapro.

Med Danilom in Emo je seveda tudi ljubezen, ki je sprva tako idilična, da je škoda poznejšega prenatalčnega opisovanja noči v Barkovljah in njenega obiska pri Danilu vojaku v južni Italiji. Sicer pa je ob teh dveh ljudeh prikazal Trst s svojimi cestami, okolico, najrazličnejše tedanje dogodke in gibanja, vrsto stranskih oseb, zlasti pa je veliko avtorjevih lastnih spominov.

Roman je močnejši v podrobnostih kakor v celoti, več je lirike in razpravljanja kakor epskih dogodkov, več idilike, kakor jo je bilo v prejšnjih delih. Zelo skrbno je negovan jezik.

Frence Bevk: In sonce je obstalo. Roman, ki je bliže povesti, se odvija med prvo svetovno vojno deloma na Goriškem, deloma na boljših in drugod, kamor je vojna vihra raztepla goriške vojake in begunce. Štiri leta traja to romanje, trpljenje in hrepenenje po domu, vrsta ljudi je prizadeta in njihove usode se prepletajo, tečejo vzporedno, se začenjajo in končujejo in vse skupaj sestavlja zgodbo. Ta je precej razgibana, saj je znano, da je Bevk dober fabulist, pogosto pa mu manjka polnokrvnih ljudi in umetniške sile.

Tudi v tem delu vse osebe niso dovolj izdelane in ne zažive na papirju, še več, ne prepričujejo. Dogajanje je preveč premočrtno, nekateri prizori sploh ne spadajo sem, ker niso bistveno povezani s celotno zgodbo. V delu Bevk ne dosega svojega viška.

Tone Seliškar: Noč in svitanje. Roman obsega tri dni velikonočnega tedna leta 1941, ko je vojna zajela tudi Jugoslavijo. Središče dejanja so slovenski prostovoljci, ki hite branit domovino, a končajo v ustaškem zaporu v Zagrebu; vračajo se domov prepričani, da bo prišel dan, ko bodo zgrabili puške.

Roman je zgrajen na dveh pozoriščih: na ljubljani in prostovoljskih okoljih. Vsebina je zajeta iz pisateljevih lastnih doživetij, zato gre bolj za osebne spomine kakor za pravo umetniško ustvarjanje. Nekateri prizore in dogodke je plastično podal, vendar se do resnične umetnine ni povzpел.

Mitja Vošnjak: Zid na mejni reki Selan. Roman prinaša novo snov: življenje diplomatskih krogov, napetost med političnimi bloki, spletke, umori, skratka sodobna snov, ki jo lahko do dna pozna samo poklicen diplomat. Prav ta žgoča snov je pisatelja pripravila do tega,

da je popolnoma zabrisal kraje dogajanja in tudi čas, čeprav se da iz namigov na mednarodne dogodke marsikaj uganiti. Ker pa je le premalo oprijemljivega, je vse skupaj nekako obviselo v zraku, kar je velika škoda, ker avtor diplomat to življenje pozna, kar je dokazal z nekaterimi plastičnimi prikazi iz življenja diplomatov, ki so naravni in realistični. Da bi le poživil snov, se je posluževal karikature, groteske, idile in simbola. Ta je očiten zlasti na koncu, ko se diplomata ponesrečita in zaletita z avtom v zid na mejni reki Selan, češ da ga še mrtva rušita ter ustvarjata bratstvo med narodi.

Vošnjak še ni našel svoje prave podobe, morda je preveč zaposlen z drugim delom.

Marta Grom: Izpoved žene. Roman je avtobiografski prvenec, ki ga je po zgledu francoske pisateljice Saganove napisala mlada Marta Groznikova, ločena Gromova, iz Višnje gore. Pripoveduje o svoji mladosti v domači hiši, kjer je bila strogo katoliško vzgojena. Mati „Kristina je bila pametna in usmiljena“, oče „Martin pa zverina in nekakšno peto kolo, kot so šušljali. Vse je slonelo na njenih ramenih: prodajalna, gospodinjstvo, družina, vse.“ Junakinjo Ano je mati pomilovala zaradi bolehnosti, zato ji je vcepila manjvrednostni občutek, zlasti z nauki: „Bodi dobra, usmiljena, pomagaj vsakomur, nikogar ne žali, žrtvuj se za srečo drugih!“ Ti nauki so imeli zanj usodne posledice, saj je bila po njenem zatrjevanju mati kriva njenega zgrešenega zakona, češ „v ta zakon me je pahnila predvsem ona, ki me je vzgojila v duhu pokorščine in dolžnosti... da se moram žrtvovati za srečo drugih“.

Ta determiniranost pa velja samo tam, kjer hoče pisateljica, v drugih primerih se ravna po popolnoma svobodni volji. Zaljubila se je in lepega večera je zgubila vero, kakor se zgubi predmet iz raztrganega žepa. Po vojni se je poročila z najslabšim fantom, ki ga je dobro poznala, kakšen je, a se ji je smilil!

Delo je šibko, psihološko malo poglobljeno, oblikovno neenotno.

Miško Kranjec: Rdeči gardist. Prva knjiga. Pisatelj obravnava revolucijo, ki je izbruhnila leta 1918 v Prekmurju, ko se je zrušila Avstroogrska. Ljudje so hoteli zemljo, ki je bila v lasti madžarskih grofov, in so se brez voditeljev uprli. Zato je na eni strani kmečki proletariat, na drugi madžarska gospoda in skromni slovenski izobraženci, nad vsemi pa se dvigata revolucionar Prša in duhovnik Jožef Klekl, urednik in izdajatelj nabožnega lista *Novine*. Pisatelj mu je posvetil dosti prostora in ga naslikal kot Slovence, a prihuljenega madžarona. Roman ni zaključen, zato o njem ni mogoče izreči dokončne sodbe.

Karel Mauser, Ljudje pod bičem. II del. Na tem mestu smo lani poročali o prvem delu Mauserjeve trilogije in omenili nesoglasja med karakterji in rastjo zgodbe. Pripovedovanje drugega dela je neprimerljivo bolj logično zgrajeno in tudi osebe so prepričljivejše. Zlasti glavna junaka Silva Miklavc in Viktor Zalar vidno raseta, še posebno ona, ki gre skozi očiščevanje. Zdi se, da je ob njuni rasti zazorel tudi Mauserjev izraz. Opisi so zgoščeni, pisateljevo gledanje ljudi bolj zrelo. Dokončno sodbo trilogije, katere zadnji del napoveduje Slov. kult. akcija za leto 1965, bo mogoče dati šele ob izidu celotnega romana.

NOVELE IN POVESTI

Malo več kot romanov je izšlo zbirke novel in povesti. Tudi tu je umetniška vrednost zelo različna. Kratek pregled je naslednji:

Lev Detela: Blodnjak. Knjiga je izšla v Trstu in obsega „sedem pripovedi“, ki niso proza „v nekdanjem smislu besede... zgodba mi v pripovedih služi samo kot izhodiščno ogrodje“, vsa resnica je v „podtonu stavkov, v stranskih pomenih besed“. Vse zgodbe so fantastične, grozotne, težko umljive, imajo nekaj kufkovskega, so več ali manj nove. (Daljšo kritiko glej v Mostu, 1964, 4.)

Rok Arih: Krokiji. V knjigi je 36 skic, ki prinašajo droben dogodek, bežen vtis, ki je avtorju vzbudil nekaj asociacij ali kratko premissljevanje. Nekateri so ozki izseki iz sodobnega življenja.

Ela Peroci: Zato, ker je na nebu oblak. Zbirka drobnih lirčnih črtic, ki so zajete iz otroškega sveta, toda namenjene otrokom in odraslim.

Lojze Kovačič: Ključi mesta. Ta zbirka novel prinaša že znane tekste, med njimi Ljubljanske razglednice, ki so vzbudile ob izidu veliko zanimanje zaradi aktualne družbene kritike. Tudi ostale novele so približno iz istega okolja, le tri so zajete od drugod: novela iz vojaškega življenja *Ikbar*, *Povsod je nebo* in *Molk* pa sta avtobiografski. Posebno zadnji dve sta zelo močni, cela knjiga pa spada med najboljše lanske tekste.

Drago Grah: Konec pravljice. V knjigi sta dve noveli mladega pisatelja o mladih ljudeh, ki doživijo pravljico svoje mladosti in prve ljubezni, ki jih napoti k stvarnosti in zrelosti. Obe noveli sta lirčni in poetični, ne posebno moderni, a dovolj spretno napisani.

Marija Gorše: Očiščevanje. Novela, prvenec, o manjvrednostnem kompleksu in medvojni moralni krivdi, kesanje in očiščenje. Pisana je zelo odkrito in dovolj spretno.

Anton Kocjančič: Stara Pokljuka in druge povesti. Janko Moder je za celjsko Mohorjevo družbo odkril tega pisatelja samouka, ki je lepo podal nekaj zgodb iz sveta, ki ga je poznal.

Marjan Kolar: Samomor v nebesih. V podnaslovu stoji, da so humoreske, a pogosteje so satire na družbene napake. Avtor se je učil pri Cankarju, a ga ni dosegel.

Janez Kmet: Dom pod Borštom. To je večerniška povest celjske Mohorjeve družbe, napisana dovolj spretno.

Zora Saksida: Mami. Knjiga je izšla pri Goriški MD in jo je napisala pisateljica o akademičarki, ki opusti univerzo, da se posveti gospodinjstvu pri tujih otrocih, katerim je umrla mati. Povest je napisana toplo. Izšel je šele prvi del.

Anton Ingolič: Enajstorica živih. Drobná povest o enajstorici rogometniških igralcev, ki igrajo med zadnjo vojno v Srbiji tekmo z Nemci, zmagajo in odidejo za talce. Umetniška vrednost je skromna.

Miriam Steiner: Vojak z zlatimi gumbi. Popisuje grozotno usodo židovskih otrok v nacističnih taboriščih. Nekateri prizori so se posrečili, drugi so šibkejši.

Matevž Hacc: Tihotapci. Dobra povest o predvojnih tihotapcih iz cerkniške doline.

SPOMINI, POTOPISI

Milan Vidmar: Spomini. I. in II. del. Dve knjigi (716 str.) spominov enega največjih slovenskih strokovnjakov s področja tehnike, šahovskega vele mojstra, člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti itd. Spomini so zanimivi, važni, s pravim literarnim prijemom, zato so pomemben prispevek k siromašni slovenski memoarski literaturi.

Ruda Jurčec: Skozi luči in sence. I. del. Knjiga je izšla v Buenos Airesu in je dobila tržaško literarno nagrado Vstajenje. Avtor je svojo ožjo domovino vzhodno Štajersko pritegnil v slovensko kulturno in politično zgodovino, ker je plastično in pretresljivo podal njene razmere, zlasti zapostavljanje slovenskega življa pred prvo svetovno vojno. Nato je iz osebnega sodoživljanja naslikal kulturne in politične razmere slovenskega naroda do leta 1929.

Ilka Vašte: Podobe iz mojega življenja. Znana pisateljica zgodovinskih romanov pripoveduje o važnejših dogodkih iz svojega življenja na zanimiv, lahek in pregleden način. Sproti podaja tudi razmere, posebno v Trstu, kjer je bila pred prvo svetovno vojno učiteljica.

Juš Kozak: Pavlihova kronika. Ti spomini so napisani v tretji osebi v obliki povesti, govore pa o avtorju v njegovih dunajskih dijaških letih in med prvo svetovno vojno. Pisatelj zanima najbolj notranji svet, svet čustev in idej, ki sta zanimiva za vse Kozakovo nadaljnje delo.

Edvard Kocbek: Slovensko polanstvo. Pisatelj opisuje potovanje slovenskega partizanskega odposlanstva, ki je odšlo novembra 1943 na zasedanje AVNOJA v Jajce. Podano je v obliki dnevnika, kjer nimamo samo zunanjih opisov poti, dogodkov, ljudi, s katerimi se je srečal, ampak predvsem avtorjeve misli, njegova dognanja in spoznanja, načelne izpovedi itd. Kdor je bral njegovo *Tovarišijo*, ki je prvi del tega Slovenskega poslanstva, bo našel te nazore že tam.

Ludvik Čepon: Bežna srečanja. Avtor, ki je profesor v ZDA, je v tej knjigi (izšla v Trstu) opisal svoje potovanje po vzhodnih deželah in svoje srečanje „z verami Indije, južnoazijskih dežel in Japonske“. Knjiga obravnava tri velike vzhodne vere: hinduizem, budizem in šintoizem, vse zelo nazorno in vsakomur dostopno. Vsebinsko je knjiga novost v slovenski literaturi.

Jože Javoršek: Temperaturni listi. Tudi ta knjiga ni pravi potopis, ampak so nekaki potopisni eseji o vprašanjih današnjega časa: o kulturi in literaturi, o filmu, antiki, bizantinizmu, o ljubezni itd. Vmes so lepo prikazana velika mesta: Pariz, Rim, Atene, Carigrad idr. Knjiga je napisana v blestečem, svojskem, včasih polemičnem slogu.

PARTIZANSKA TEMATIKA

V ta oddelek sem uvrstil spise, ki imajo partizansko tematiko, naj bodo to goli spomini ali romanizirana dela. Avtorji so pazili bolj na snov kot na obliko, zato ne moremo pričakovati v njih čistega lepštvja.

Mile Pavlin: Spomladanski mraz. Roman. Govori o partizanskem delu v Ljubljani, predvsem o podtalni organizaciji, o ljubljanskih

zaporih, zasliševanju, pretepanju, obsojanju, izdajanju med zasliševanjem itd.

Isti avtor je izdal lani tudi knjigo Čigav si? Tudi ta je zajeta iz partizanskega življenja kakor vse dosedanje Pavlinove knjige.

Niko Košir: Prigode stražarja Primoža. Niko Košir, nekdanji borec-kulturnik, sedaj profesor italijanske literature na ljubljanski univerzi, je v tej knjigi opisal nekaj svojih partizanskih prigod.

Marija Vogrič: Ljudje bodo ostali. To je njen prvi roman, pravilneje krcnika padlih in preživelih v krajih ob bivši jugoslovansko-italijanski meji. Videti je, da je avtorica pisala po virih in lastnem doživetju (roj. 1932 v Jaznah na Cerkljanskem).

Sergej Vošnjak: Fant s črnimi lasmi. Črtice so močno avtobiografski oziroma partizanski spomini, spremenjeni v leposlovno obliko. Namenjene so predvsem mladini.

Radko Polič: Partizanski obiski. Avtor obiše kraje na Dolenjskem, ki jih je prehodil kot partizan, ter jih opiše.

Lojze Zupanc: Sonce je umrlo. Pisatelj je opisal spomine in doživetja približno prvega leta vojne v Jugoslaviji, kakor jih je občutil ob Kolpi.

Darja Vošnjak in Milka Kovič: Bila sem stara dvanajst let. Avtorici pripovedujeta o tem, kako preselijo desetletno dekletce z materjo na Hrvaško iz Ptuja in kaj vse doživi med vojno.

III. MLADINSKO SLOVSTVO

Za mladino je izšlo lani malo del, a še ta niso tako pomembna, da bi vzbudila večje zanimanje. Naštel bom samo važnejša:

Marjan Tršar: Indijanci, gusarji in detektivi; Lojze Zupanc: Kamniti most; Ksaver Meško, Mladim srcem, VI. zvezek; Rika-Mela: Majica; France Filipič: Peter.

IV. PONATISI

V ponatisu je izšlo več starejših del, kar je vsako leto že običaj. Omenim naj: Fran Erjavec: Živali v podobah; Srečko Kosovel: Moja pesem in Zbrano delo I. knjiga; Ivan Pregelj: Izbrana dela III. in IV. knjiga; France Bevk: Izbrani spisi XI. knjiga in Knjiga o Titu; Miško Kranjec: Tri novele; Fran Milčinski: Desetnica; Anton Ingolič: Na splavih; Alojzij Bolhar: Slovenske narodne pravljice, 4. natis; Tone Seliškar: Deklica z junaškim sreem, Janko in Metka, Rudi, Bratovščinna Sinjega galeba; Simon Gregorčič: Poezije; Matej Bor: Raztrganci; Ciril Kosmač: 4 knjige: Sreča in kruh, Pomladni dan, Očka Orel, Tantadruj, spremno besedo jim je napisal Mitja Mejak; Prežihov Voranc: Samorastniki, Solzice, 4 .natis; Ludvik Starič: Leteči Kranjec; Anton Slodnjak: Neiztrohnjeno srce, 3. natis; Janez Trdina: Bajke in povesti o Gorjancih; Ivan Trinko: Spisi (v knjigi so vse Trinkove pesmi in leposlovna proza; uvod o avtorju je napisal prof. Andrej Budal).

Martin Jevnikar

VELIKONJEVA NAGRADA SKA ZA LETO 1965

Januarja 1965 je preteklo deset let, ko je bilo na seji odbora Slovenske kulturne akcije sklenjeno, da se razpiše leposlovna nagrada za leto 1955. Razpis nagrade je omogočila plemenitost neimenovanega mecena in je bil izid natečaja razglašen ob Božiču 1956. V okviru desetletnice obstoja Slovenske kulturne akcije pa je mecen z drugega dela sveta pritrdilno odgovoril na predlog, da se za leto 1965 ustanovi leposlovna nagrada, ki naj v spomin ob dvajsetletnici smrti pisatelja Narteja Velikonje nosi ime

VELIKONJEVA LITERARNA NAGRADA

Obletnico mučeniške smrti bomo obhajali v drugi polovici junija 1965, izid nagrade pa bo objavljen ob Božiču 1965. Nagrada znaša v skupnem znesku 100.000 argentinskih pesov. Veljal bo naslednji pravilnik:

1. Nagradi sta dve in sicer v zneskih 60.000 in 40.000 arg. pesov;

2. Prispevki morajo biti izvirna dela, ki še niso bila objavljena ali delno izvajana (roman, drama, zbirka novel ali pesmi, zbirka esejev);

3. Sodelovati more vsak kjerkoli živeči slovenski književnik;

4. Rokopise je treba poslati do 31. oktobra 1965 in sicer v dveh na stroj tipkanih izvodih na naslov: Slovenska kulturna akcija — Velikonjeva literarna nagrada — Ramón Falcón 4158, Buenos Aires, Argentina;

5. Rokopisi morajo biti opremljeni s šifro. Pravo ime ali psevdonim, katerega nosilec pa mora biti znan vsaj enemu članu razsodišča, je treba poslati v rokopisu priloženi zapečateni kuverti, ki nosi isto oznako kot rokopis. Kuverte se odpro na dan razglasitve, t.j. dne 22. decembra 1965. Objavljena bodo samo imena nagrajenih avtorjev, ostali rokopisi ostanejo na uporabo piscem. Slovenska kulturna akcija pa lahko z avtorjevim dovoljenjem objavi tudi nenagrajeno delo;

6. Pod psevdonimom poslano in nagrajeno delo se more tudi pod psevdonimom izdati, če avtor to želi;

7. Nagrade so izplačljive v Buenos Airesu;

8. Sodelujoči pristanejo na to, da bodo nagrajena dela izdana v književnem programu Slovenske kulturne akcije za leto 1966 ali kasneje. Nagrajena dramska dela bodo po možnosti tudi uprizorjena. Za oboje bo dobil avtor še redni honorar založbe;

9. Materialistično usmerjena dela ne pridejo v poštev pri razpisu leposlovne nagrade;

10. Člani žirije: *Vinko Brumen, Tine Debeljak, Božo Fink, Alojzij Geržinič, Karel Rakovec.*

11. Glasovanje razsodišča je tajno. Član razsodišča ne more sodelovati pri razpisu literarne nagrade;

12. Razsodišče ima pravico razglasiti prvo ali drugo nagrado za nedoseženo, če misli, da predložena dela ne ustrezajo potrebnemu merilu kakovosti. Prav tako ima pravico obe nagradi združiti.

Buenos Aires, dne 15. septembra 1964.

SLOVENSKA KULTURNA AKCIJA.

MEDDOBJE, IX, št. 1-3 je bilo dotiskano 10. oktobra 1965.